

Тем, что эта книга дошла до Вас, мы обязаны в первую очередь библиотекарям, которые долгие годы бережно хранили её. Сотрудники Google оцифровали её в рамках проекта, цель которого – сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Эта книга находится в общественном достоянии. В общих чертах, юридически, книга передаётся в общественное достояние, когда истекает срок действия имущественных авторских прав на неё, а также если правообладатель сам передал её в общественное достояние или не заявил на неё авторских прав. Такие книги – это ключ к прошлому, к сокровищам нашей истории и культуры, и к знаниям, которые зачастую нигде больше не найдёшь.

В этой цифровой копии мы оставили без изменений все рукописные пометки, которые были в оригинальном издании. Пускай они будут напоминанием о всех тех руках, через которые прошла эта книга – автора, издателя, библиотекаря и предыдущих читателей – чтобы наконец попасть в Ваши.

Правила пользования

Мы гордимся нашим сотрудничеством с библиотеками, в рамках которого мы оцифровываем книги в общественном достоянии и делаем их доступными для всех. Эти книги принадлежат всему человечеству, а мы – лишь их хранители. Тем не менее, оцифровка книг и поддержка этого проекта стоят немало, и поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые меры, чтобы предотвратить коммерческое использование этих книг. Одна из них – это технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас:

- **Не использовать файлы в коммерческих целях.** Мы разработали программу Поиска по книгам Google для всех пользователей, поэтому, пожалуйста, используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- **Не отправлять автоматические запросы.** Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого рода. Если Вам требуется доступ к большим объёмам текстов для исследований в области машинного перевода, оптического распознавания текста, или в других похожих целях, свяжитесь с нами. Для этих целей мы настоятельно рекомендуем использовать исключительно материалы в общественном достоянии.
- **Не удалять логотипы и другие атрибуты Google из файлов.** Изображения в каждом файле помечены логотипами Google для того, чтобы рассказать читателям о нашем проекте и помочь им найти дополнительные материалы. Не удаляйте их.
- **Соблюдать законы Вашей и других стран.** В конечном итоге, именно Вы несёте полную ответственность за Ваши действия – поэтому, пожалуйста, убедитесь, что Вы не нарушаете соответствующие законы Вашей или других стран. Имейте в виду, что даже если книга более не находится под защитой авторских прав в США, то это ещё совсем не значит, что её можно распространять в других странах. К сожалению, законодательство в сфере интеллектуальной собственности очень разнообразно, и не существует универсального способа определить, как разрешено использовать книгу в конкретной стране. Не рассчитывайте на то, что если книга появилась в поиске по книгам Google, то её можно использовать где и как угодно. Наказание за нарушение авторских прав может оказаться очень серьёзным.

О программе

Наша миссия – организовать информацию во всём мире и сделать её доступной и полезной для всех. Поиск по книгам Google помогает пользователям найти книги со всего света, а авторам и издателям – новых читателей. Чтобы произвести поиск по этой книге в полнотекстовом режиме, откройте страницу <http://books.google.com>.

A

987,482

ՄԱՆԱՆԱՅ

ՃՈՂՈՎԵԱՅ

ԵՐ

Ի ԼՈՅՍ ԷԱՍ

Գ. Վ.

ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆ

ՄԱՆԱՆԱՅ
ԳՐԱԳՐԱԿԱՆ
ՄԱՐՏ 2022

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ Մ. ՏՆՏԵՍԵԱՆ

ՊԱՆԺԻ ԳԱՓՈՒ ԷՍԱՏ ԷՓԵՆՏԻ ԻԱՆ ԹԻԻ 43

— 1876 —

Ի ՆՇԱՆ
ԵՐԱԽՏԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ
ՄԵՆԱԳԱՏԻԻ ԵՒ ԱԶԳԱՍԷՐ
ԱՂԱՅ ՅՈՂՍԷՓԱՅ ԻԶՄԻՐԵԱՆՅ
ՂԶԼԱՐՑԻՈՅ
Ն ՈՒԻՐԷ
ՄԱՆԱՆԱՅՍ

ԺՈՂՈՎՈՂ
Գ. Վ.
ՄՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՅ :

Յ Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

Մահանայս կը մատուցանեմ Հայ բա-
նասիրաց ոչ իբրև Սինայ Անապատին երկ-
նատեղաց նուիրական հաց, այլ իբրև
Հայաստանի Քաղաքին, որ երկրի ծաղկանց
հիւթերէն օդին մէջ կը գոյանայ, ցօղո՞ւ
այգոյն կը շաղախի, արևուն ջերմիկ ճա-
ռագայթներէն կը զանգի, կը հասուննայ,
և շաքարախմորի և մեղրի համով իբրև
գինդ յախինթ կամ հատ հատ մարգարիտ
կ'իջնայ մացառներու, տերևոց, գազի
փշոց, և մատուտակի ոստոց վրայ 'ի գոյն
արծաթափայլ, և 'ի ձև նռան հատի, զոր
ժողովեն մանկտիք և հարսունք բլիթ բլիթ
յօրինելով պաշար կազմեն 'ի քաղցր ճա-
շակ անձանց, և հիւրոց 'ի մեծարանս :

Ստոյգ է թէ բազմազան են տեսակք
պարունակութեան գրքոյս, և խառնակ-
բայց 'ես դիտմամբ ըրած եմ զայդ, որ
զելով նիւթէ նիւթ փոփոխել փոյթ ընդ
փոյթ, որպէս զի զուարճալի և անձանձ-
բանալի ընեմ գործս, և միանգամայն
բազմախուռն զրուցաց, կրգելեաց և բա-
նից ծանօթ՝ զընթերցողս :

Գիտեմ թէ զանազան ախորժակ ու
նաշակ ունեցողներն՝ զանազան դատաբա-
տան կ'ընեն ո և իցէ գործոյ մը ուստի
Հանացի գէթ որ իւրաքանչիւր ոք իւր
քի՞՞՞քր գոհացնելու պատառ մը ուտելիք
կա՞՞ պատ մը ըմպելիք կարողանայ գտնել
այս փոյթերու և մէջը :

Հեղինակութիւն չէ : Շատեր՝ իրենց գիտցած և խօսած բաներ պիտի տեսնեն Մանանայիս մէջ . գուցէ և շատերն արհամարհեն իմ այս երկը . բայց և վստահ եմ թէ պիտի գտնուին գնահատող ոմանք ոչ միայն նիւթոյն նկատմամբ , այլ և պիտի գտնուին՝ որ ճանչնան թէ այսպիսի գործ մը պատրաստել և 'ի լոյս ածել՝ աւելի վաստակ կ'առթէ գրասիրի մը , քան 'ի նորոյ բան մը հեղինակել :

Արժէք մը չունի ըստ ինքեան թէպէտ , բայց և ես իբրև բարձր գործ մը չեմ ներկայացնել զայս : Այս՝ որ կը նմանի ծուէն ծուէն կցկցեալ դրօշուց , զոր կը ժողովէ կարկատողն և կը կազմէ գոյնզգոյն վարագոյր կամ սփռոց 'ի զարդ և 'ի պէտս սպասուց տանն : Այսպէս և իմ Մանանայն՝ 'ի կարգս սպասուց գրականութեան :

Ես գրականութեան այն շինական մը չակն եմ , որ 'ի վայրիս և 'ի մայրիս կը թարթափի . լեռնային , դաշտային տունակեր ծաղիկներ և բուսեր կը ժողովէ , և կողովով կ'ածէ զայն 'ի վաճառ 'ի հրուպարակս քաղաքին , յորմէ առեալ քաղաքացին՝ արուեստիւ կը վերատնկէ զայն և կը դարմանէ 'ի պարտէզս և 'ի բուրաստանս ապարանից մեծատանց :

Իսկապէս այս է իմ երկն . Բանասիրաց և գրասիրաց համար պատրաստած նախնական նշխար :

Ահա ՀԱՄ ԵՒ ՀՈՏ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ : Վանայ Այգեստանեայց տեղագրութիւնը . Բնակչաց Վայելասիրութիւնն և պէս պէս կենցաղավարութիւնը . Խաղ մանկուոյն .

Նախապաշարմունք . Սոփորոյթք . Ձրոյցք
ու Մրոյցք :

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀՆՈՒԹԻՒՆՔ : Գիր .
Բարբառ , Ձընուըզ կամ Ձինուազն . Գանի
մը ազգեր :

ՎԷՊՔ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ : Հէքեաթներ . Ա-
ռասպելներ :

ԵՐԳՔ ԵՒ ՆՈՒԱԳՔ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ : Գը-
րական և ժողովրդական Երգեր . Տաղեր .
Ասացուածքներ . Հանելուկներ : Առակնե-
րու և Առածներու վրայ . Ծածկաբանու-
թիւն . Ծածկագրութիւնք և Ծածկա-
գիր : Դիւթութիւնք և Բժժանք . Հետա-
բըրբրական մի քանի կտոր բան՝ Դիւթա-
կան և Բժշկական : Հաւախօսութիւն :
Ձուարճալիք՝ Ազդեցութիւնք կենդանա-
կերպից և Աստեղաց ոմանց :

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ : Պատմութիւն
Վանայ : Երաժշտական :

ՀԱՅՐԵՆԵԱՅ ԳՈՒԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ :
Բոյսք և Տունկք : Երկրագործական բառեր :

Ասոնք են համառօտութիւնք Մանա-
նայիս , կամ բովանդակութիւն գրքոյս :
Հմուտ ընթերցողն պիտի նկատէ իմ գրած
տեսութեանց և յառաջ բերած ժողովրդ-
դական խօսքերուն մէջ այնպիսի կտորներ ,
որ ինչպէս անգիր պահուած է Հայաստա-
նի բնակչաց բերանը , նոյնպէս և անոնց
հետքը մեր ազգային հինգերորդ դարէն՝
ընտիր մատենագրաց մէջն ևս յիշուած է ,
որով կը հասկցուի թէ անոնցմէ մաս մը
ո՛րքան հին և վաղեմի բաներ են եղեր :
Տեղ տեղ կը յիշատակէ Խորենացին իբրև
(Բանս Առասպելաց) :

ի գրոց Խորենացւոյն :

« . . . Բիւրասպի Աժդահակայ առասպելքիցեն՝ դիւացնմա սպասաւորութեան . ուսոցն հաճբուրումն . և անդուստ վիշապացն ծնունդ . և յայնմհետէ չարութեան յաճախութիւն ծախել զմարդիկ ՚ի պէտս որովայնի : Իսկ ապա և Հրողանայ ումեմն զնա կապել սարեօք պղնձեօք և ՚ի լեառն տանել , որ կոչի Գմբաւընդ . այլև ՚ի ճանապարհի ննջել Հրողանայ , և Բիւրասպայ քարչել ՚ի բլուրս . և ՚ի զարթիլն Հրողանայ և տանել զնա յայրս ինչ լեւորինն և կապել , և զինքն անդրի ընդդէմ նորա հաստատել . յորմէ պակուցեալ և հնազանդեալ կայ շղթայիցն , և ոչ զօրէ երանել և ապականել զերկիր : » ԳԻՐՔ Ա . :

« . . . Անտեղի է մեզ երկրորդել զառասպելն (զազգէն Պահլաւկաց) յազազս երազոյն փափագոյն և արտադրութեանց հրոյն մանուածոյ որ ՚ի Սասանայ , և պատումն զհօտիւն . և Լուսնակն՝ և Ախտարմաղացն յառաջասացումն , որ են քաւգեայք . և որ ինչ զկնի այսոցիկ՝ պոռնկական խորհուրդն Արտաշրի հանդերձ սպասութեամբքն , և անմիտ հանճարաբանութիւն մոգին քստեր վասն նոխագին , և որ ինչ այլք ամենայն : Տակ այծի դիեցումն մանկան ընդ հովանեաւ արծույն . և դաւչակումն ագռաւուն , և գերապանձին պահպանութիւն առիւծուն՝ հանդերձ արբանեկութեամբ գայլուն : » Ա՛ : ԳԻՐՔ Բ . ՊԱՎ ԿԻ . . :

« . . . ԶԱրտաւազդայ (Արտաշեսեան) երգիչք Գողթան առասպելաբանեն . երկէ

'ի մահուանն Արտաշիսի բազում կոտորածք
լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց . դժուարի
Արտաւազդ ասելով ցհայրն . Մինչ դու
գնացեր , և զերկիրս ամենայն ընդ քեզ
տարար , ես աւերակաց թագաւորեմ :
Վասնորոյ անիծեալ զնա Արտաշիսի , ա-
սաց այսպէս . Եթէ յորս հեծցիս յԱզատն
'ի վեր 'ի Մասիս , զքեզ կալցեն քաջք ,
տարցին յԱզատն 'ի վեր 'ի Մասիս . անդ
կացցես և զլոյս մի՛ տեսցես : Զրուցեն ըզ-
սմանէ և պառաւունք . Եթէ՛ արգելեալ
կայ յայրի միում կապեալ երկաթի շղթա-
յիւք . հանապաղ կրծելով զշղթայսն ջա-
նայ ելանել և առնել վահճան աշխարհի .
այլ 'ի ձայնէ՛ կռանահարութեան դարբնաց
զօրանան ասեն կապանքն . վասն որոյ և
առ մերով ժամանակաւ՝ բազումք 'ի դարբ-
նաց զհետ երթալով առասպելին , յաւուր
միաշարաթոջ երիս էամ չորս բաղխեն ըզ-
սալն , զի զօրասցի , ասեն , շղթայքն Ար-
տաւազդայ » : Եւ թէ , « Վիշապազունքն
գողացան զմանուկն Արտաւազդ , և դե
փոխանակ եղին » : ԳԻՐՔ Բ . ՊՐԱԿ ԾԸ . :

« Ասեն զերուանդայ (Արչակունւոյ)՝
ըստ հմայից դժնեայ գոլ ական հայեցուա-
ծով , վասնորոյ ընդ այգանալ՝ սովորու-
թիւն ունել ասեն , սպասաւորացն արքու-
նի վեմս որձաքարեայս ունել ընդդէմ՝ եր-
ուանդեայ . և 'ի հայեցուածէ , ասեն ,
դժնէութեան , պայթել որձաքար վիմացն .
ոյժս դիւականս առ իւր ունել զօրու-
թիւնս » : ԳԻՐՔ Բ . ՊՐԱԿ ԼԹ . :

« Քաւակացն Հայկայ այր խոժողա-
գիլ և քարձր , կոպտատարազ ունին և

տափակաքիթ, խորակն և դժնահայեաց ,
Տուրք անուն կոչեցեալ , որ վասն առա-
ւել ժահադիմութեան կոչէին Անգեղեայ .
վիթխարի հասակաւ և ուժով : Կարի ան-
նմանագոյնս թուին և նմա երգ բանից
վասն ուժեղութեան և սրտեայ լինելոյ .
որ ոչ Սամիսոնի և ոչ Հերակլեայ և ոչ
Սաճկին նմանին այն գրոյցք : Քանզի եր-
գէին նմա բուռն հարկանել զորհաքար վի-
մաց ձեռօք , և ճեղքուլ ըստ կամաց՝ մեծ
և փոքր , և քերել եղնգամբն և կազմել
որպէս տախտակ , և գրել նոյնպէս եղըն-
գամբք զարծուիս . և այլս այսսխիս : Եւ
յեզեր ծովուն մեծի Պոնտոսի , դիպեալ
նաւաց թշնամեացն՝ դիմէ 'ի վերայ , և 'ի
խաղալ նոցա 'ի խորն իբր ասպարէզս ութն
և տասն , և սա ոչ ժամանեալ , առնու
վէմս և ձգէ զկնի , և 'ի սաստիկ պատառ-
մանէ ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սակաւք .
և ամբարձումն ալեացն՝ որ 'ի պատառմա-
նէ ջուրցն , վարէ զմնացեալ նաւսն բա-
զում մղոնս : — « Վասն Ռոստոմայ Սաճ-
կի , ասեն Պարսիկք , Ճ. և Ի. փղոյ ոյժ
ունել » (1) : ԳԻՐՔ Բ. ՊՐԱԿ Է . :

Իսկ Եզնիկ բաւական մանրամասնօրէն
կը նկարագրէ յիշելով . « Համբարուք ,
Նհանգք , Պարսիկք , Յուչկապարիկք ,
Խացուլք , Աւլձք , Մովացուլք , Պայք ,
Վիշապք , Շահապետք վայրաց , » ևն . « յո-
րոց ոմանք 'ի կեղծս կեղծս կերպարանին
'ի կանանց կերպարանս , 'ի գրաստս , 'ի

(1) Սոյն հասուածը կարծես ամբողջապէս կը տար-
բերի Խորենացոյն սեպհական ոճին և բանին :

հեծեալս : « Մին ասէ . թէ 'ի մերում գիւղ
Մովսէսու զկով գործեաց , և զգոչիւնն
հանապազ մեք լսեմք : « Եւ զԱրայիզէն՝
թէ յառաջին ժամանակն Արայէզք լիզէին
զվիրաւորս դիւցազունս և ողջացուցանէին :
« Են վիշապք և օձք , որ լեռնաբերձք և
մեծամեծք են . որս առնեն , տաճարք են
նոցա իբրև մարդկան 'ի բնակութիւն ,
և 'ի թագաւորազգեաց և 'ի դիւցազանց
ունին կապեալ առ իւրեանս կենդանի :
« Արտաւազդ Հայոց՝ արգելեալ իցէ դի-
ւաց , որ ցայժմ կայ կենդանի . նա ելա-
նելոց է և ունելոց զաշխարհս : « Նհանգն
երբեմն 'ի կնոջ կերպարանս երևի , և եր-
բեմն փոկ լինի և լուղորդաց ընդ ոտս ան-
կեալ՝ հեղձուցանէ :

« Ի կալս ջորիք և ուղտք երևին . 'ի
դաշտս երագազունք ձգին , և հեծեալք
իբրև զմարդիկ զհետ էրէոյ արշաւեն :
« Բառնայցի 'ի վեր վիշապն եզամբք ինչ
անուանելովք : « Բասիլիսկոս ազգ , ինչ օ-
ձից՝ հայելով միայն սատակէ զմարդ կամ
զանասուն . ուստի յորժամ 'ի ջրհորս գը-
տանիցի , ճրագ առնալ իջանեն 'ի ներքս
ըմբռնել . զի հայեցեալ ընդ ճրագն՝ ոչ մե-
ղանչիցէ մարգոյն օձն : » ԵԶՆԻԿ ՓԻՌՔ
Ա. ԻԷ . :

Երկարագոյն գրուած կայ խորամանոյ
դիւաց , խաւարի շրջողաց , յաւերակս բնա-
կողաց , չարիս պատճառողաց եւ , հաւա-
քեալ 'ի կարծեաց , յաղանդոց , և 'ի քէ-
չէն Զրագաշտին . որք մերձաւոր իմն կը
համարուին Նարգիզ և Շողեր խաթուններ-
ու խօսքերուն :

Ահա և աստեղաց ազդեցութեանց վրայ
գորտածէն : « Քաււեայքն աստեղանշմարդ
զժննդոց պատճառս և զմահուանց՝ յաս-
տեղաց իբրև 'ի կենդանեաց դնեն : « Որ-
պէս թէ յորժամ ծնանիցինն՝ անդէն և
մահունք իւրաքանչիւր ուրուք անվրէպ
աւհամանիցին . և ըստ այն ոչ յառաջել ու-
մեք մեռանիլ հնար իցէ , և ոչ յամենալ :
« Բազդաւորութեանց և չուառութեանց
զաստեղան դնեն պատճառս : « Մինչդեռ
Առիւծն , ասեն , յաստեղատանն իցէ , և
ծնանիցի որ , թաղաւոր լինելոց է : « Եւ
մինչդեռ Եզն է , և ծնանիցի որ , հզօր և
բարենշան գալոց է : « Եւ մինչդեռ Խոյն
է , և ծնանիցի որ , մեծատուն լինելոց է
որպէս նայն թաւ և ասուեզ : « Եւ յոր-
ժամ Կարիճն է , և ծնանիցի որ , չար և
մեղանշական լինելոց է : « Յորժամ Կրո-
նոսն յաստեղատունն մտանիցէ , թագա-
ւօր մեռանի : » և : ԵՁՆ . ԳԻՐՔԲ . ԺԳ . ԺԴ . :

— Նաև « Յորժամ ահն մարդկան խա-
ղայցէ , բնական ազդեցութեամբ վասն ըզ-
նարոգ որ տեսանելոյ լինի նշանակ : « Յոր-
ժամ յերանա կամ յալ անդամս միս խա-
ղայցէ , նշանակ հեծանելոյ ուրուք է . կամ
հանդերձս ազնիւ ազանելոյ , կամ սիրե-
լւոյն պատահելոյ , կամ գան ըմպելոյ ք
« Յորժամ ստն կծիցէ կամ ձեռն , մին՝ ճա-
նապարհի գնալոյ նշանակ է կամ անձրևի ,
և միւսն՝ առկոյ ինչ յումեքէ կամ տալոյ :
« Փնջէն՝ և ըզուին կծել , և ունկանն հար-
կանել , և ըմբանին կծել 'ի բնական ազ-
դեցութենէ անտի քն . զգր տնկեալ է Ար-
րարչին յանդամսն . զի յորժամ 'ի խաբհրոս

դական զգուշութենէն զեղծիցի, բնական
ազգեցութեամբն պատասպարեացի: Եւ յօ-
րանջեն և ձգտեն կարծեցին ոմանք՝ ի դե-
ւէ. և վնջեն՝ ի հրեշտակէ: Եւ: ԵՂՆ
ԳԻՐԳ Բ. ԺԹ.:

Բուսոց և արմատոց նկատմամբ :

Ի Ս. Գ. Նարեկացոյ մեկնութենէ Եր-
զոց երգոյն : « Զկինամոմոնէ, ասեն, թէ
'ի սաստիկ եռանդն կաթսայի մատչի, չի-
ջուցանէ զջերմութիւն եռացման ջրոյն որ
'ի նմա. և եթէ 'ի յոյժ ջերմին բաղանիս
մտանէ, առ ժամայն իսկ զովացուցանէ ըզ-
տունն. և այլ այնպիսի իրս անհաւատալի
լսողացն ասեն. թէ մարդ որ 'ի քուն լի-
նի, և կինամոմոն առ նմա իցէ, և որ հար-
ցանէ զք բան ընդ ննջեալն, պատասխա-
նի առնէ. բայց միայն 'ի բերանոյն վերայ
գիցէ զկինամոմոնն. և 'ի քուն լինի, և ար-
թուն է. և պատասխանիս բանիցն հար-
ցանողացն առնէ. 'ի քուն թուի, և ար-
թուն է » :

Ի ձեռագիր մատենէ: « Մեռնի ծա-
ղիկք. այս է զօրութիւն: Բայց պարտ է
յայտնել զէութիւն չորիցս ծաղկանցս, թէ
ուստի՞ է, կամ ո՞րպէս գտանի, և ո՞րպէս
ունի զօրութիւն: « Հերիկն՝ յեթովպիայ
գտանի յեզր փսոն գետոյն, և ունի զօ-
րութիւն զղևս հալածելոյ 'ի մարդկանէ. և
այս է յանդիմանութիւն դիւաց. որ տը-
կար խոտովս խորտակի :

« Ոսկեղէզն՝ նորազանչ և անուշահոտ
'ի Աինա լերին գտանի. այլ և զցաւան բը-
ժչկէ. մանաւանդ զքոս և զսրսխայն Վի-

նամոն 'ի Թեբաիդ գտանի . սքանչելատես
և զարմանալի . զի յորժամ ոք 'ի խոր քուն
լինի և 'ի վերայ շրթանց գնեն , զամենայն
խորհուրդս սրտին ասէ , և ոչ գիտէ . և
յորժամ յեռանդ ջուր հասուցանի՝ զովա-
ցուցանէ : « Զմուռն 'ի Բարիլոն գտանի .
խնկի նման է . որով մարմին թագաւորաց
օծանի , զի անապական մնասցէ . և զի
դառն է իբրև զլեղի . յորժամ 'ի քացախ
խառնեն և մարդոյ տան , թմբրի . զոր և
Քրիստոսի արքուցին : « Այսքան ծաղիկ
յարդարեալ յիւղն այն յօժումն քահանա-
յից և թագաւորաց : » և ք :

Ի գրոց Եզնըկայ : « Ի բանջարս է ինչ՝
որ առանձինն սատակիչ է , և խառնեալ
ընդ այլ բանջարս՝ բժշկիչ պէսպէս ցաւոց
լինի : « Զմանրագորն եթէ ոք լոկ ուտիցէ ,
սատակիչ է . և խառնեալ ընդ այլ ար-
մատս , քնածու լինի քնահատաց : « Եւ
զհազար՝ եթէ 'ի տօթ ժամանակի ուտիցէ
ոք , մնասէ . և եթէ զջուրն քամեալ ա-
նապակ ըմպիցէ ոք , սատակի . և եթէ ըզ-
սերմն աղացեալ՝ ջրով ըմպիցէ ոք , 'ի ցան-
կութենէ արկանէ : « Եւ կանեփուկն թուփ
ինչ է . որոյ սերմն նորա դեղ է . և նոյն
դարձեալ կասեցուցիչ ցանկութեան : « Եւ
մուլխինդ , որ առանձինն 'ի յայտնի ինչ
ժամանակի սպանող է , նովիմբ զմաղձս հը-
նացեալս հնարին բժիշկք հատանել : « Եւ
կաղանչանան ազդ ինչ՝ առանձինն սպա-
նող է . և խառնեալ ընդ այլ դեղոյ՝ մաղ-
ձադեղ է , բուժիչ 'ի մահուանէ » :

Չանազան քարանց կամ ականց նկատմամբ . յԱռաքէլ Պատմագրէն :

« Աւմաստի խասեաթն թէ հարցանես, նա մարդն որ ուանգն մաստանայ լինի, աւմաստն տանի զուանգն . ու թագաւորաց քաղցր երևնայ . ու խօսքն զարուլ լինի . 'ի չարէ չվախենայ . փորցաւութիւն չքաշէ . մոռացկոտ չլինի . տայիմ Փառակ կենայ » :

« Ասացած են իմաստունքն թէ՛ ով որ 'ի հետն՝ Ղալ պահէ, ամեն մարագի աղէկ է . միջացաւի լաւ է . մարդկան աչաց աղէկ երևնայ . վատ երազ չտեսնու . տղոց հետն պահել չէ լաւ, դիւաց այլ աղէկ է . 'ի մաջունն խառնեն՝ ուրախ առնէ . երեսի գոյնն կարմիր լինի . մատէ բանայ » :

« Զմրուխտն՝ թէ մարդոյ որ զէհիր տուած լինին, երկու դիրաթ ուամանի ուղտի կաթնով տան, նա ազատի Աստուծով . քրտունք 'ի դուրս ձգէ . և թէ վիշապ օձ տեսնու՝ 'ի դիմացն բռնէ, օձու աչքերն պատառի . թէ կարիճ կամ օձ խայթէ, վարդեջրով հմայեն, 'ի վերայ քսեն, ողջըննայ . ցնորք չքաշէ կամ հոգայ » :

« Մարգարիտն՝ խասեաթն սուր է ու թաց է . շաւքօտին աղէկ է՝ աչաց եռալուն . թէ ալածայ լինի մարդ՝ սղկեն ու քացախով քսեն, ողջննայ Աստուծով » :

« Փանզահրն՝ 'ի հետ պահել շնորհաւոր է, մախի հոյաթ ասեն . որ շարաթն վեց դիրաթ հարնէ՝ 'ի վերայ քարին՝ ուտէ, իւր ժամանակն հարիւր և քսան տարւոյ լինի . ցաւ չտեսնու . ով ուտէ կամ 'ի հետ պահէ՝ սրտով լինի . վատ աչք չբանի . օձ կամ

իժ չխայթէ . ով որ ամեն օր կէս տանկ ուտէ , խլսի յամենայն չար վտանգէ , և յամենայն մահացու դեղոյ . օգտէ ամենայն գազանահարի , և զչարութիւն խափանէ » :

« Մարջանն՝ մոռացկոտին աղէկ է . գըլուխն չժածի . սրտի ոյժ տայ . 'ի թութիայն խառնեն՝ աչից աղէկ է » :

« Աղեղն՝ չարկամին յինքն հայիւ աղէկ է . տղացկանի հետն՝ աղէկ է » :

« Յեաշմ՝ ով հետ չպահէ՝ յայն տեղն ('ի Ձին) էհտիպար չեն կներ . ով հետ պահէ , ժածկ չի լինի . մարդոյ սիրտ չի թըռնայ . կայծակի աղէկ է : » *ևն* :

Հարկ չկայ օտար ազգաց պատմութեանց և ժողովրդոց դիմել այսպիսի օրինակներ հաւաքելու համար , որով լի են . մինչև իսկ Աստուծոյ ժողովրդեան պատմութիւնն , Աստուածաշունչ , խորշած չէ իր սրբազան էջերու մէջ զետեղել զանոնք տեղ տեղ :

Շ Ն Ո Ր Հ Ն Ե Ր

Երեք փշուր գրքոյկներ 'ի լոյս ածինք 1874—75 թուականին , որք համակրութեան արժանացան այնքան , որքան չէին արժանի : Իբր 'ի քաջալերութիւն մեր տկարութեան ընդունելով ինչ որ խրատուսական և գովասանական խօսքեր , նամականեր , և հրապարակական գրուածքները տեղի ունեցան թէ՛ խմբագրաց և թէ՛ մասնաւորաց կողմանէ . ամենեցուն բարեացապարտ՝ իմ սրտագին շնորհակալութիւնս կը ձօնեմ , սկսեալ Սիօնէն , Արև. Մամուլէն , Կ. Պօլսոյ համայն Հայ լրագիրներէն՝ մինչև Թիֆլիզի Մեղուն և Մշակի Մէլիքզատէն , որ մկրտեցին , օծեցին իրենց զգացման աւիւնով և շնորհաց իւղով մեր քրայայ գրիչը :

Համբուրեմ զաջ Ամենապատիւ Տ. Ներսէս Ս. պատրիարք հօր , որ իւր միւռնոնահոտ մատերով հոտաւորեց իմ անհիտ «Շուշանս» :

Համբոյր Պատկանեան տէր Գաբրիէլ Ժերունի հօր , որ իւր նարդոսածոր գրչով իւղ անոյշ և ցօղ սրսկեց նոյն վայրի «Շուշանիս» , և զուարթացոյց և բուրեցոյց զայն :

Համբո՛յր Հ. Ղ. Ալիշանեանի , որ իւր հայրենաշունչ շնորհաց արժանի ըրած է իմ անշնորհ «Գրոցն ու Բրոցն» :

Ողջո՛յն Պ. Յ. Շահնազարեանին , որ իւր ոգեռանդ խանդով և բարձրաթռիչ մտքով ոգևորած և թեւաւորած է նոյն «Գրոց ու Բրոցիս» քողեալ և թաղեալ իղձեր ու մաղձերը :

Օրհնութիւն և գոհութի՛ւն Աղայ Յովսէփի Իզմիրեանին , որ 'ի գիր և 'ի գանձ հանդիսացաւ ինձ Մեկենաս . գնահատեց իմ՞ գնոց անարժան « Հնոցն ու Նորոցն » , և յոյս ու խրախոյս ընձեռնեց նոր նոր վաստակոց , ոչ միայն ինձ , այլ և ամեն գրասիրաց լինիլ մրցանակող :

Չորս յանուանէ շնորհակալեցի , նոցա շնորհածիր գիրերը կը շարեմաստէն , որպէս զի նոցա պատուականութեամբ գրքոյկս պատուի , նոցա համով Մանանայս համեմիւ Հուսկ՝ իմ մէկ ուղերձն կը կցեմ :

. . . Գարեգին Վ. Սրուանձտեանց .

Արեւի եղբայր 'ի Քրիստոս .

Ինձ մատուցած «Շուշանդ» ընկալայ անմահն Եղիշեայ դարաստանէն քաղելէիք ճանչցայ և համբուրեցի զցօղ , որով ցօղեալ :

էր Ձեր փունջն . հառաչեցի Եղիշէի և Ձեր՝
որ անոր թողն էք՝ սրտերէն ելած հառա-
չանքով . օրհնեցի զՁեզ՝ որ այսպէս պարզ
ու գեղեցիկ թարգմանեցիք զՄեղուա-
շուրթն Եղիշէն . և աղօթեցի՝ որ Հայոց
խօսնակին զգացմունքն՝ և նորա հռչակած
Հայ խոստովանողաց և արիագունդ նա-
հատակաց սիրտն ու ոգին 'ի Ձեզ հանդչին
ընդ միշտ . և զչունչ յետին՝ Աւարայրի
սուրբ դաշտին հաւատարիմ քրտնաջան
մշակն լինիս 'ի ցնծութիւն և 'ի մխիթա-
րութիւն հոգւոյ մերոյ և ամենայն Հայաս-
տանեայց :

Աղօթարար

Պ. Կ. ՆԵՐՍԷՍ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

1875 Յուլիս 12

Պատրիարքարան Հայոց

. . . Գարեգին վարդապետ .

Արինգ Աստուածային Հոգւոյն .

ՁՇուչանն Շաւարշանայ՝ կապեալ 'ի
փունջ՝ ընկալայ 'ի զմայլումն երիթացեալ
հոգւոյս . որ 'ի բաղմաց հետէ զրկեալ է
'ի հոտառութենէ , յազդեցութենէ սառ-
նամանեաց . այլ անուշութիւն բուրմանց

նորին , և անարատ սպիտակութիւն լուսատեսիլ փայլմանց , յորս նիշք բոսորայինք 'ի կայլականց արեան մերոց խնկաւորեալ դիւցազանց , որք սկզբնաւորեցան Վարդանաւ և վերջացան Գարեգնաւ , նման երկնատեղաց ցօղոյ՝ դիւրաքանչիւր թերթիկ նորին որպէս յակնթօք գոհարաց զարդարեալ , նորոգեաց որպէս արծուոյ զմանկութիւն իմ . և շարժեաց նախանձ՝ ագահիլ առ մէն մի ակն յեռեալ 'ի նոսին :

Հրաման տուր՝ ե՛րիտասարդ արդիւնարար , զառամեալ և անսպիտանացեալ ծերոյս , ձօնել համբոյրս ջերմիկս այնոցիկ մատանց , որ 'ի վերայ Գրոցին և Բրոցին , Հնոցին և Նորոցին , զայս նոր յուռնջ Շաւարչանեան Շուշանին բոլորեաց , և հայցել յամենապարզ և շնորհաց Վերնոյն՝ կազդուրել զնոսա 'ի պէտս կարեաց սզգիս և եկեղեցւոյ նորա . և ընձեռել նոցա զայն զօրութիւն , զոր եղեալ էր 'ի թաթն երեւեալ յակումբ խրախճանացն՝ որ 'ի Բաբիլոն :

Հա՛յր սուրբ , դուք Շուշան Շաւարչանայ արարեալ էք զՎարդան և զընկերս նորա , և ընտրեալ էք զմասն բարի , որ և ո՛չ բարձցի 'ի ձէնջ , այլ ծերունիս զառամեալ Շուշան Շաւարչանայ արարեալ էք զՍանդուխտ , զՊատարագն նորա նկարա-

գրելով յանձուկ դաստառակի : Արիացի՛ր՝
մշակիդ 'ի բազմաց ակնկալեալ , և ուրախ
արա՛ զծերոյս զառամելոյս թախծեալ
սիրտ , որու՞ անդադար լսելի լինի ձայն
հոգւոյն , թէ՛ Նմա սարտ է ասիլ և քեզ
մեղմանալ :

մնամ . . .

Մերոնէ Գաբրէէլ Պափանէան .

1875 Յուլիսի 25

Ս. Պ. Բուրգ .

Ս. Ղազար , 16 Յունւլ . 1875 .

. . . Տ՛ր վարդապետ .

Քաղքիդ լրագրաց մէջ նախ կարդալով
Ձեր Գրոց և Բրոց ծանուցումն՝ գրեցի առ
թղթակիցս խաւրել ինծի օրինակ մը . բայց
իրմէ առաջ ընդունեցայ Ձեր իսկ ընծա-
յածը , որով կ'իմանաք թէ ինծի քանի՛-
սպատիկ հաճոյ եղաւ , և ո՛րքան շնորհակալ
եմ , թէ՛ ընծայելուդ և թէ՛ ընծայիդ . որ
աւելի հաճոյացաւ երբ կարդացի , և երբ
իմ ընկերակիցքս ալ նոյն հաճութեամբ
կարդացին : Շատոնց իմ երթեւեկ փափա-

քանացս մէկն ալ էր լսել 'ի զանազան կողմանս Հայոց աշխարհի զտեղական աւանդութիւնս և հաւատարմութեամբ նշանակել. և ահա նոյն է Ձեր ըրածն ալ. և ուրիշ քանի մ'ազգասէր վարդապետաց, զոր յիշէք, և որոց հաւաքման հրատարակութեանց ալ սպասեմ յիստորիանօք, և արդէն շատ ալ սպասած եմ, որովհետև տարիներով առաջ խոստմունք եղած էր՝ յազգային լրագիրս՝ այդպիսի հրատարակութեանց, յորոց մէկն ալ էր Ղևոնդ վարդապետի հաւաքեալ Յիշատակարանք Ձեռագրաց :

Ձեր հրատարակեալ աւանդութեանց մէկ մասն արդէն ծանօթ էր ինձ՝ մեր Հ, Ներսէս վարդապետի ուղևորութեամբ, բայց գտայ և նոր գրոյցներ Ձեր քով : Միայն թէ ես այդ չափով գոհ չեմ ըլլար, աւելի մեծ թրոցներ կ'ուզեմ որ Գրոցն ալ աւելի ընդարձակ ըլլայ : Ունէի քանի մը հարցունելիք ալ, այլ գրքոյկդ ուրիշի քով ըլլալով մնաց ուրիշ ստի : Միայն յիշեմ որ յ'83 երես երգ մը յիշես, փափագէի այդոր օրինակն ունենալ : — Յ'82 երեսն ալ յիշէք Կասպետան ծով մը. իմ գիտցածս նոյնպէսք է ըլլայ ընդ Որմիայ ծովուն : Փափագէի ևս որ Դաւթի պատմութեան մէջ գրուած քանի մը բառից ծանօթու-

թիւն ըրած ըլլայիք, որք ինծի պէս 'ի պանդխտութեան ծնած և ասորածի անծանօթ են :

Ընդ թղթոյս խաւրեմ Ձեզ յիշատակ գրքոյկ մ'ալ (1) զոր հաճեցէք ընդունիլ և ողջ լերուք :

Հ. Ղևնդ Մ. Աւելանեան.

1875 Մարտ 4, Կ. Պօլիս
Մէքթէպի Սուլթանի.

. . . Գարեգին վարդապետ .

Ձեր Գրոց ու Բրոց գրքոյկն է այն ազգի գրութիւններէն՝ որք շատ քիչ անգամ 'ի հրապարակ կ'ելլեն, և որք իրենց պատուականութեան համար միշտ փնտուռած ու կարդացուած են : Ընթերցողն ձեր գրքոյկին մէջ չգտներ միայն վէպեր, զորս պարզ ու կարճ կերպով կը գրէք կ'անցնիք, բաց 'ի պայծառութենէ մի որ ունի շատ մը նուրբ և կորովի դարձուածքներ, կը գտնէ նա ամեն տեսակ նիւթոց առատութիւն մի՛ իր ուշադրութիւնը գրաւելու արժանի : Երկրաբանին կը ցուցնէք իրեն անծանօթ

(1) Ներսէս Ընորհալի և Պարագայք իւր :

բոյսեր . Աշխարհագիրին ընդարձակ ու
ցանկալի տեղեկութիւններ կուտաք սիրելի
երկրի մի վրայ , որոյ ոտքերդ կոխեր է
հողն , ու բերանիդ շնչեր է օդը . Հնախօ-
սին սիրտը եռանդ կը ձգէք խուզարկու-
թիւններ ընելու այն երկրին մէջ , ուր շատ
քաջութեան հետքերն ընդ հողով ծած-
կեալ՝ դիպուածով միայն յերևան դան
մերթ ընդ մերթ . իսկ Բանաստեղծին կը
վառէք կը բորբոքէք սիրտն ու խանդը , երբ
շնորհալի առասպելները քաղելով բնակչաց
չըրթներէն մեզ կը պատմէք : Բայց ի՞նչպէս
յայտնեմ՝ Ձեզ այն ազդեցութեան ոյժն
ու սաստկութիւնը , որ Գրոց ու Բրոց առջի
տողէն սկսեալ մինչև յետինը կ'ազդեն
ազգասէր սրտից վրայ : Բանահիւսն մինչև
ցարդ յուսակառուր ջայլեր արձակելով իր
աւերակուռ աշխարհին վրայ ջընդարձա-
կէր , չսաստկացնէր 'ի մեզ ա՛յլ զգացմունք
մի , բայց միայն ծանրակիր անյուսութիւն
մի . Դուք՝ թէև նման անոնց ունիք իբրև
առարկայ ձեր խօսից զհողն ու ջուրն այն
տխուր երկրին , Դուք տարբեր ազդում
մի կը գործէք կրծքի և երևակայութեան
վրայ , վասն զի յանդիման կարծես մեր
աչաց կը բերէք Դուք կը դնէք գրութեամբ
մի կարի յոյժ սիրելի երկիր մի՝ իր բոլոր
աւերակներովն , ուր միանգամայն վեհա-

գլուխ սարերու ստորոտն փոշոց հետ խառն տեսնելով սննդագործ ցողուններ ու բարունակներ, մեր կենդանի յոյսեր, տրտմելու փոխան կը քաջալերուին ու կը զուարթանան : Այսպէս ես , և հաւանականաբար շատերն ալ ինձ նման , երբ կը կարծէի թէ Հայերն Հայաստանի մէջ ընկճուելով հազարամեայ թշուառութեանց տակ , կորուսած ըլլային իրենց հարանց դրոշմն ու բարբառը , և ասոնց հետ մէկտեղ ամէն մտաւորական գոյութիւն , սքանչացած կը կարդամ այն սիրուն առասպելները , ուր կ'ըսուի թէ « Հայաստանի լճակներ և գետերը հրեղէն աղջիկներ ունին իրենց ալեաց մէջ » : Չգիտեմ ասո՞նք աւելի գեղ ունին արդեօք թէ Յունաց Նայեադք : Երևակայութեան շատ ընտիր մի ծնունդ է այն Մշոյ մշուշին բացատրութիւնը . « Ահա՛ չքնաղ Աստուածուհի մի , որ կը լողանայ , ահա՛ սրտատրոփիկ պատանիներ լերանց բարձանց վրայ խարոյկ արկանել կ'ուզեն կրակին լուսով դիտել այդ գեղեցկութիւնը , որ սրտմտած հրաման կուտայ իր աստուածային իշխանութեամբ մռայլներու՝ մշուշներու՝ իջնալ պատել , իրր պատիժ , այն անոյշ ջրերն ու հողերը » :

Միտքս իրաւապէս կը յափշտակուի երբ կը կարդամ այն խորհրդային բանաստեղ-

ծուլթիւնը , որ մեզ իբր «մի հրաշալի դիտարան կը ցուցնէ Վարագայ Սարը , ուր ելլողը կը տեսնէ եղեր թէ ի՞նչպէս օրուան թագաւորն ցերեկին՝ և թագուհին ալ գիշերայն՝ իր աստղաճաճանչ նաժիշտներով լուելեայն , ամէկոտ , ու քօղ ձգած երեսին , կ'ընթանան երկնից գաւառներէն . թէ այն աղօտավառ լոյսերն որ կը տեսնուին Յարդգողին մէջ՝ ի՞նչ են» : Ո՞ր խօսքն աւելի յարմար է արևուն զօրութիւնը իմացնել տալու քան այս խօսքը . «Այդ լերան լուսեղէն ճպոթներով ճառագայթի պէս կը զարնեն . ԼեՌԷ ԿԸ ՅԱԾՆԱՅ, ԱՄԷՆ ՍԱՐԵՐՆ ԻՐԵՆՅ ԳԼՈՒԽՐ ԿԸ ԽՈՆԱՐՀԵՆ» : Իսկ միրկի գոռում գոչումը , փայլակը , կայծակը և ծիածանը՝ մէկմէկ մտաւորական վսեմ՝ յղութիւններ են : Ասուպներու տեղափոխութիւնն այնչափ շնորհալի բանաստեղծութիւն մի կ'երևայ ինձ իր պարզութեան մէջ , որ անհնարին է զգացմանս աստիճանը յայտնել Ձեզ :

Միևնոյն ժամանակը որ գրիչնիդ հարևանցի զասոնք գրելով կ'երթայ յառաջ , կաթիլ մի մաղձ հոս և հոն թափելով կը սահի կ'անցնի : Չկայ թերթ մի , որ իր տխուր մասը չունենայ զգացող սրտին համար , և եթէ այդ ստորագրութեանց մէջ երբէք երբէք կարճ բացագանչութիւն մ'ալ տես-

նուի , բաւական է ան 'ի վեր 'ի վայր յու-
զելու միտքն ու սիրտը : Ո՞րչափ խորունկ
կը հնչէ սրտից մէջ այս խօսքը . « Ո՛հ , միթէ
կարելի՞ է գերեզմաններն ալ կրօնափոխ
ընեւ » : Է՛հ , միթէ մնա՞ց ուրիշ բան մ'ալ ,
այդ քարերուն սրբութի՞ւնն ալ կողոպտել
կ'ուզեն : Լոկ անուն մի , որով կը պար-
ծենանք , տեսէք ահա եղծանել , փոխել
կ'ուզեն զայն ալ . « Քիւրտիստան կը կոչեն
առաւել անգթութեամբ քան թէ անգի-
տութեամբ այն երկիրը , որ տակաւին
մինչև այսօր և մինչև յաւիտեան Հայաս-
տան է ու Հայաստան պիտի մնայ » : Ո՛հ ,
որչափ ալ դժնդակ է այն ցաւը , զոր
կ'զգայ Հայու սիրտն իմանալով որ իր եղ-
բայրք կը նուիրեն իրենց հանճարը օտա-
րին , թէ « Քրտերու և Տաճկաց կեանքին
վերաբերեալ խաղերէն ալ շատը՝ կը յօ-
րինեն Հայեր » : Թո՛ղ , թո՛ղ կարկամ մնան
այն ատեն շրթունք :

Աշխարհագրական տեղեկութիւնները
շատ թանգագին են մեր արդաց առջև .
սակայն կարծեմ թէ ինչպէս ինձ , նոյնպէս
չատերուն ալ շատ վաւիաքելի է ունենալ
աւելի ընդարձակ տեղեկութիւններ « Հաս-
նանցի կամ Մըմըկանի Քրդից վրայ որ Մա-
միկոնեան տունն ենք » կ'ըսեն . նմանապէս
Պըլզգըցոց վրայ որ « Հայ եմք եղեր , կ'ըսեն ,

ու մեր ազատութեան համար գէնքը չձգեցինք, հաւատքը փոխեցինք» : Դարձում մի, որ ազատասէր սիրտ մի չկարէր շատ սլարսաւել :

Մեծ զարմացման մէջ ինկայ, երբ կարդացի այն տողերը ուր կ'ըսէք թէ «Լինճ լերանց բնակիչք 'ի հնուց մինչև ցայժմ անկախ վիճակ մի ունին, թէ Սասնոյ և Խոյթայ ներկայիս բնակիչք իրենց գէնքն ու վառօդը իրենք կը շինեն, և որոց կանայք իսկ գէնք կը կրեն» :

Հոս կանդ կ'առնում, և առանց քաղաքավարութեան ստապատիր ձևերը գործածելով խօսքիս մէջ, կ'աղաչեմ ձեր ազգասիրութենէ տալ ինձ մի քանի ուրիշ տեղեկութիւններ այս երկիրներուն մարդոց կենցաղավարութեան վրայ. «հարկ է մեզ զմեզ լաւ ճանչնալ», նոյնպէս և մեր երկիրը ու իր այլ և այլ ազգերը : Չեմ նայիր որ Դուք ամենևին զիս չէք ճանչնար, նոյնպէս և ես զՁեզ. մի գրութիւն կամ մի տող գիր կամ մի խօսք միայն բաւական է գրողին սիրտը ընթերցողին առջև գրքի մի պէս բանալու որ մէջը կարդայ :

Առ այժմ այսչափով գոհանալով կը մնամ յարգանօք .

Յ. Շահնազարեան.

4/16 Մարտի 1875, Ս. Պետերսբուրգ .

. . . Հայր .

Ի վերջաբանի Ձեր պատուական գրքոյ-
կին որ կոչի «Հնոց և Նորոց»՝ ուրախու-
թեամբ սրտի կ'ընթեռնում որ դուք մտա-
դիր էք շարունակել Ձեր հրատարակու-
թիւնը, եթէ սզգայինք մեր դրամօք քա-
ջալեր հանդիսանան Ձեզ առ այդ :

Արդ որպէս համակրող Ձեր արդիւնա-
ւոր վաստակոց՝ ես ևս կը ցանկամ նոցա
տպագրութեան ձեռնտու ընթերցողներէն
մին լինիլ և յօժարութեամբ կ'առաքեմ
սոյն 200 Փրանկի մուրհակը, զոր կ'խնդրեմ
ընդունել իբրև դուզնաքեայ՝ բայց անկեղծ
նպաստ վասն յաջողութեան Ձեր փութա-
ջան երկոց և իբրև համեստ նշան յարգա-
նաց առ անձն Ձեր մեծարոյ, որոյ հայ-
րական օրհնութեանց

մնամ միշտ կարօտ

Յովէէ Իշէրեան.

Շ Ն Ո Ր Հ Ա Կ Ա Լ Ի Ք

Առ

Մեծապատիւ Աղայ Յովսէփ Իզմիրեանց.

Եօթանասնամեայ ծերունւոյ մը՝ որ արմաւենի կը տնկէր, կը պատահի Տաճկաց Սուլթան Մուրատն յԱսորեստան :

— « Կը յուսա՞ս, ո՛վ ծեր, քառսուն տարի ևս ապրիլ և տնկածիդ պտուղը վայելէ », կը հարցունէ Սուլթանն :

— « Ապրիմ չապրիմ՝ Աստուած գիտէ. բայց որովհետև ուրիշներու տնկած արմաւենիէն վայելցի ես, պէտք է այլոց համար ալ ես տնկեմ », կը պատասխանէ ծերն :

Սքանչացած այս գրուցուածքին, և աշխատութիւնը քաջալերելու նպատակաւ՝ ափով լի ոսկի կը պարգևէ ծերոյն Սուլթանն, որում կը փոխադարձէ տնկողն այս ոսկեղէն խօսքը :

— « Տէ՛ր, ահա տնկածիս պտուղն այժմէն իսկ վայելցի լիուլի » :

Ծերոյն պատահումն պատահեցաւ ինձ : Նայելով իմ փանաքի երկոցս, Ձեր ըրած քաջալերն լիուլի վարձատրեց զիս . և արդարև արքունական բարձր գաղա-

փարով մի ընդհանուր գրիչները մրցանակել կ'այցելէք դուք ահա Ձեր միւս իմն վսեմ նամակաւ, զոր հրատարակեց Մասիս պատուական լրագիրն իւր 1861 թուահամարաւ :

Ես կու գամ այժմ շնորհակալել ձեզ ոչ միայն իմ անձինս կողմանէ, այլ յանուն ազգային գրական կաճառոյն, որոցմով 'ի ձեր խրախոյս մեր հայրենեաց քարերը քնարի պիտի փոխուին, և բրիչները գրչի:

[Ո՛վ իմաստուն վաճառական, որ զչայս և զչայասաանեայս գլխովին կը գնահատես :

Ներեցէք ինձ, որ այս առթիւ իմ շնորհակալիքս յայտնեմ նաև այն ամեն պատուարժան Ազգայնոց, որ զիս քաջալերեցին զրամով: Շնորհակալի՛ք Խմբագրաց, Բանասիրաց, որք 'ի գիր և 'ի բան խրախուսեցին զիս, քան զոր չէի արժան. և ես մեղայ, զի չէի երբէք յուսար :

Ձէի յուսար, վասն զի գրել գիտցողը մուրացող է մեր մէջ. և ոչ ոք է՝ որ օգտակար գրուածք մը հրատարակեց ու պարտուց մուրհակ մը չստորագրեց, արհամարհանքներ չկրեց: Անփորձ չէի ես, և իմ բաժինս ալ ստացած եմ բազմիցս:

Բայց արդ կ'առատանամ յուսով: կ'առատանամ, վասն զի այնպիսի մուժանդուհներէ ձայներ լսեցի կենաց, ուր

գերեզման կը կարծէի . այնպիսի սրտերէ ուղերձներ ընդունեցի , զորս օտարացած կամ դիակնացած կը կարծէի . այնպիսի անձերէ համակրանք և բերկրանք գգուեցի , որոց զգացմունքը ցամաք էին : Գիտէի , բայց ինչպէս շատերը խօսեցան ինձ թէ՛ մենք չէինք կարծեր որ Հայաստանի մէջ Հայոց կեանքը , արարքը , աւանդը , բանք , և այլն գտնուին մինչև այսօր , նոյնը և ես՝ չէի կարծեր՝ որ 'ի հիւսիս և 'ի հարաւ գաղթեալ Հայոց մէջ , արդի քաղաքակրթութեան գաղափարով տապալուած ազգայնոց մէջ գտնուէին անձինք , որ զգաւորութիւն հայրենեաց սիրով , համակրուէին հայրենեաց ձայնին : Թէպէտ ճպուռի մը երգեր էին իմ Գրոց Բրոցն , ու Հնոց Նորոցն , բայց գտած ընդունելութիւնը մեծ եղաւ : Մեծ անոնք էին՝ որ զայն մեծարեցին :

Իսկ ի՞նչ պէտք է ասել ձեր մեծ գաղափարին համար , որ ընդհանուր գրասէրները կը վարձատրէք : Ո՞վ էք դուք , ի՞նչ հոգի կը կրէք 'ի ձեզ : Կը յիշեմ զՎաղարշակ , որ իմաստուն օրինաց և փառաւոր յաղթանակաց հետ գերազանցեց մտածութեամբ մը , բարձրացոյց և վսեմացոյց իւր համբաւը , սխրալի և անմահ կացուցանելով իւր անձին հետ՝ նաև հայոց ար-

մատոյն և պտղոց՝ Հայկայ և Հայկազանց
յիշատակները հանել տալով՝ ՚ի լոյս, որպէս
զի հասկնայ թէ «Ո՞րք և ո՞րպիսիք իցեն
լեալ յառաջ քան զինքն Հայաստանեայք»:

Այո, հա՛րկ է որ մենք զմեզ քաջ ճա-
նաչենք, մեր հայրերը ճանաչենք, մեր
հայրենիքը ճանաչենք:

Այս վսեմ մտածութիւնն էր Սահակայ
Բագրատունւոյն առ Խորենեան ծերունին:
Այս բարձր միտքն ունեցաւ վառաճապուհ,
օժանդակելով Հացեկեցւոյն բանին և նպա-
տակին. և մէկէն միտք, միւսէն ջանք,
մէկէն գանձ, միւսէն վաստակ՝ միանալով
ծաղկեցուցին Հայկազանց դաշտերն ու հո-
վիտները. արձակեցին սրտի և խորհրդոց
կապանքները. լեզու, պատմութիւն, կը-
րօնք, երգեր աւանդեցին մեզ, որոցմով
ապրեցանք ու կ'ապրինք իբրև ազգ և իբրև
ժողովուրդ:

Հա՛րկ է յիշել Մեկենասն և Մեկե-
նասներն որ յօտարս և ՚ի մերս, ՚ի հինս
և զարդիս. հա՛րկ է ճառել այս անկշիռ
և անկորուստ շահուն ու անփշրելի գահուն
նկատմամբ, որոցմով պանծալի ու սնամահ
եղած են ազգերն և ազգ մեր: Այս հո-
գին, այս ճանաչումը մեր օրովն ալ ահա
պայծառ կը փայլի դարուս և լուսաւորեալ
աշխարհի ազգաց էութիւնը հասկցող և

անոր հսկող ու մշակող գաղափարաց մէջ :
Ա'իյնան , այո' , թագեր , կը փշրին սուրն
ու սուին . բայց այս գաղափարը կը ծա-
ւալի : Թիւլլըրիի կայսրն անձնատուր կը
լինի , Ակադեմեան կը շարունակէ . հողեր
կը գրաւուին , միտքերն ազատ կ'ընթանան :

Ո՛վ և 'ի մեզ մտածէր քեզ պէս , թո-
զուլ թօթափել մեր գրական հրապարա-
կին փուտ և փուչ խնդիրները , սին վէ-
ճերը , կեղտոտ կեղտոտ մէկ մէկու երեսին
թքները , ազգն և ազգի անհատները յի-
շոցներով նախատելը . իսկ աւելին քան
զայս՝ ոչինչ : Է՛հ , այսպիսի ազգի մը ոչ
վիրաց դեղ են գոքա , ոչ պատուոյն վայե-
լուչ . դժբաղդարար քիչեր կան ազնիւ՝
ծառայող գրական վեհ թագաւորութեան
'ի մեզ : Եւ առ այս մեծ եղաք դուք , որ
գրեթէ զառաջին հանդիսացաք , իբրև զօ-
րագլուխ առաքինի , դրօշակ պարզել , մար-
զել և պսակ բաշխել կամակար և մտադիւր
զինուորողաց , հայրենի յիշատակներն և
աւանդները սրբելու և փրկելու ծառայու-
ղաց , գրազէն կամաւորաց :

Ինչպէս ընտիրն և լաւն վարձուց ու
մրցանաց արժանի կը սեպուին գրուածք-
ները , երանի՛ թէ լինէին այնպիսիք , որք
սահման դնէին պատիժ տալ յոռի և մոլի
գրիչներուն :

Քարիրացի ծեր Դիւցազնոյն կը հայէի
և կը հիանայի , որ ողջոյն Խտալիոյ և իւր
ազատելոյն Հռովմայ դասինները , պսակ-
ները , դրուագները , ոսկիները , պատիւ-
ները՝ անձին նուիրեալ , որոց արժանի էր ,
կը վերադարձընէր ժողովրդեան . և ինքն
Տիբերեայ ջրոյն կը նուիրէր իր ուշն ու
իղճը , կրկտելու և յարև հանելու դարա-
ւոր ալուց խորերը ծածկուած Հռոմուլոսին
և յաջորդաց յիշատակները , ժողովրդեան
և ազգին անեղծ փառքերը : Կա՞յ արդեօք
աստեղաց ներքև գործ մը , որ 'ի կշիռ
գայ այսպիսի մեծագործութեան մը :

— Ի՛նչ նպասակ ունին այսպիսի հոգիք :

— Կենդանութեան և անմահութեան
գաղափար ընծայել ազգաց , թէ՛ Ազգ մը
չմեռնիր — :

Հողերու խաւերը , ջրերու խորերը ,
չինից փլատակներն ու աւերակները փոր-
փորել և խառնել պէտք է բրջով ու գրջով,
և ազգ իւրաքանչիւր՝ իւր նախնեաց ան-
ձանց և արարոց ծանօթ առնել . Հայ ազգն
մանաւանդ , որոյ հայրենիքը Դրախտին և
Ջրհեղեղի մարդոյն բնակազաւառն է եղած,
և նշանաւոր դարերով ու արարքներով
ապրած : Հարկ է որ մենք զմեզ քաջ ճա-
նաչենք . պէտք է որ ուշադրութիւն և
փոյթ նուիրենք մեր անցեալ և ներկայ

կեանքին. բեղմնաւորենք մեր գաղափարը: Առանձին ճանչցուած հասարակութիւն մ'ենք. ազգ մը ու ժողովուրդ ենք. կայ մեզ լեզու, հայրենական երկիր և անուն, նախնիք, լիճեր, լեռներ, տաճարներ: Բայց ո՞ւր են մեր մտաց և հայրենեաց պատմական ու գրական բերքերը: Շատ քիչ, շատ քիչ: Կը զարհուրիմ ասել, գրող և ընթերցողներ ունինք բաւական շատ, սակայն անոնցմէ շատերն անգէտ են ազգային հին պատմութեան և ներկայ կենցաղավարութեան. ներուի ինձ ասել թէ՛ անգէտ են նաև անոնցմէ շատերն, որ այսօր ազգին օրէնսդրի կամ կառավարողի պաշտօնն ունին:

Ուժգին զարկ մը պէտք է սթափեցնելու համար զմեզ մեր խորին թմրութենէն և ափշութենէն:

Հայք հարստահարութենէ փրկելու համար, իրենց ճանչցնել տալ պէտք է զիրենք. Հայք անտարբերութեան գերեզմանի ափէն ետ դարձնելու համար՝ իրենց հայրենական բարբառով կանչելու է զիրենք: Մասեաց սրինգները հնչեցնելու է իրենց ալիանջին. ժամ է սրբել մեր քնարից փողիները. կքել լարել անոնց թոյլ և կտրտած լարն ու թելը. 'ի գործ դնել տպագիր մամուլը, և անոր միջոցաւ հան-

դերձի և հացի պէս տարածել ազգային տաղերը, վէպերը, գրաքննական և հնաստական գրուածներն ու ասացուածները, անհատական և ժողովրդական կենսագրութիւնները և տեղական նկարագիրները . կրօնական պարզութեան և սրբութեան վրայ, ընտանեկան և ընկերական բարոյականին վրայ գաղափար և ճառագայթ սփռել, որոց պէտքը կարի զգալի է այս դարուս մէջ . բանալ և զգուշացնել Քիւզանդական և Միարարական խաբող և կործանիչ խորերն ու խմորները, զորս Յունաց և Լատինաց քաղաքականութիւնը՝ կրօնի, խաչի, սիրոյ դրօշակով կը բերէր և կը բերէ 'ի մեզ, ապականելու կամ կլանելու զմեզ :

Միտքեր կան մեր մէջ, միտքեր եռանդուն և զեղուն . բայց գրադէտ լինելն՝ աղքատ և աննշան լինել էր մեր մէջ . և ասոր հետեանք՝ լքումն մտաց, յիտումն գրեանց : Գնահատել գրականութիւնը, դաստիարակութիւնը մշակել և պտղաբերել կը նշանակէ : Դուք, ազնիւ իզմիրեանց, Ձեր անհատականութեամբ անդրանիկն եղաք դարուս Հայկական մուսայից պսակագիր բազմիլ յաթու : Օհ, անհասները շատ կը գործեն, եթէ գործեն . ժողովքները միայն կը վիճին և իրենց

խորհուրդները կը գահավիժին :

Եկած հասած է Հայոց համար պայծառ
ապագայն , եթէ Իզմիրեանցները յառնեն ,
որք ազգիս մէջգիր և բան տարածելու պան-
ծալի վաճառականութեան ձեռնարկեն :

Այո՛ , ազգ մը՝ գրողներէ և խօսողներէ
կը զարթնու և կ'ուղղուի , գործողներով
կը շինուի , և խորհողներով կը փրկուի :

1875 ապրիլ 16

Կ. Պօլիս .

Սրտանյութանց

Գարեգէն Հարդապետ

ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ ՀԱՄՆ ՈՒ ՀՈՏ

Ա.

Վանայ այգեստանք, որ տեղական բարբառով կ'ըսուին էֆէ֊պար, բնութեան և բնակչաց ձեռքով վայելչագեղ զարդարած երանաւէտ վայրեր են . ուր իւրաքանչիւր տունը իրեն կից ունի ծառաստան, այգեստան, բուրաստան . և իր դրան առջևի փողոցին երկու եզերքը՝ առուններ ջրալից, որոց ափերը կարգաւ տնկուած են սաղարթախիտ մանրատերև ուռիներ, տեղ տեղ ևս բարդին, կաղամախ, հացենին, թեղին : Փողոցներու մէջտեղը՝ հասարակաց ընդարձակ ուղին, և ճղազարդ ծառոց թւերն ու տերևները այսևայն կողմէն իրարու գրկուած խռնուած, սքանչելի հովանոց կը կազմեն անցորդաց . որոց մէջէն արևու ճառագայթները մանր մանր հողմածրփիկ աստղերու նման կը ծագի գետնին վրայ, անցնողին կամ նստողին գլխուն ու

երեսաց վրայ ծածանելով, ինչպէս խաղաղ գիշերուան մը մէջ Լուսնոյ հով ճաճանչները կը փայլեցնէ զեփիւռը ծովուն ափանց մօտ եղած նօսր ջրերուն ծոցիկ: Նոյն ծառերը՝ որոց կանանչ ու դալար վարսեր կ'օծանին օդին ցօղով և արևուն ջերմով, իրենց արմատները 'ի գնացս ջուրց կ'ուռճանան . ջուրք խոխոջելով, գըլգըլալով կ'անցնին, լզելով այն ծառոց ոտները, ոռոգելով իւրաքանչիւրին սահմանեալ այգին, պարտէզն ու բուրաստանը, մատակարարելով առ հասարակ տանց 'ի լուացումն, 'ի յըմպելիս և առ ամենայն պէտու:

Այն տեղի առաւօտը՝ ոչ արևածագումն է, և ոչ քաղաքակրթեալ տեղերու պէս՝ արևածագումէն քանի մը ժամ ետքը . այլ երբ Լուսոյ աստղը իր գլուխը կը բարձրացընէ վարագայ Գալիլիայէն, վայրիկ մի ևս, և ահա կը հորիզոնանայ Շուշանից գագաթան Չիաթունուկին վրայ, ուր կարմրուորայ վանից գմբէթի խաչն առաջին անգամ բարի լոյս կուտայ կ'առնու, և մթնանշմար կը փէլկտայ . այս վայրկենիս Այգեստանեայց եկեղեցեաց ժամհարները տանիքն ելած՝ երեսները երիցս կը խաչտկնքեն . «Գոգու ժամ» կը զարնեն — գողերը կ'անհետանան — . գէները կը հա-

լածուին, և գազանները որջերը կը քա-
շուին: Ճամհարը ժամին դուռը բանալով
երեք բերան «օրհնեալես Աստուած» կ'ըսէ.
ու կ'սկսեն ձեռաց կոշնակները դըգը
դըգը հնչեցնելով թաղէ թաղ շուրջ
գալ, ամէն Հայ Քրիստոնէի դրան ձկիկը
զարնել և «Ողորմի՛ Աստուած» կանչել.
երբ իրենց շրջանը լմնցնելով ետ կը դառ-
նան, իրենց ետևը ձգելով կը բերեն
խուռներամ մանկտիները, անոնք որ հայր
կամ մեծ եղբայր չունին տան մէջը. իսկ
որք ունին, կը ստիպեն կը յարուցանեն
ծնողք կամ եղբարք, որք ձեռքերէն բռնե-
լով կ'երթան դէս եկեղեցին «Չարթիք»
կարդալու:

Արուսեկին ծագումը և ժամհարի կոշ-
նակն՝ ընդհանուր ազդեցութիւն կ'ընեն
մեր աշխարհի բնակչաց. ընդհանուր նշան
է այդ կէտը, այդ պահը, սթափելու 'ի
քնոյ: Ճիշտ այն րոպէին երկրագործի գո-
մէշն ու եզն իր խոնջանքը անցուցած վի-
նելով, ընկողմնած տեղէն փքալով փընք-
փընքալով յոտին կը կանգնի. կողմ իր բա-
ռաջը կ'արձակէ. այծը կը մկմկայ. մաքին
կը բըռայ. ձին կը տրոփէ և կը վրնջէ. էշն
իր անձուռնի զուռնան կը փչէ: Աւագ մշակն
արդէն ելած է, մշակները՝ իրենց «ըչէլէն

(չառնէ և փայտէ կաշմած մահէն) վար կ'իջնեն, ջուր, խոտ և դարման կը մատակարարեն:

Ճիշտ այն ըոպէին, երբ վանայ Երկոտասան եկեղեցեաց կոչնակները որոտալիր կը հնչուին, ագլօրն իր թևերը թափ ու ծափ տալով իր «Կուկլուկուկուն» կը կանչէ. և որովհետև տուն չկայ որ ագլօր չունենայ. — ագլօր՝ որ Արարչի շինած ու լարած ոգևոր և կենդանի ժամացոյցն է, որ անվրէպ իր վայրկեաններուն կը հսկէ ու իր պահուն կը կանչէ, և իր իմաստութեան հետ ունեցած գեղեցկակերտութեամբն ալ փառք անձին կը համարի, պարսք բնութեան կը համարի, անսխալ և անթերի կատարել իր պաշտօնը, որով և իր Արարիչը կը փառաւորէ — . այսպէս խուռն բազմութեամբ ձայնից ագլօրներուն ընդհանուր աղաղակաւ կը լնանի բնակչաց տունն ու թաղը. և կը դղրդին ականջները:

Մեր Այգեստանեայց ծառերու ոստերէն կախուած, կամ անոնց ճրղերու արմունկներուն վրայ հաստատուած են բոյներ զանազան թռչնոց. որք իրենց ձագերով ծուարած կը թառին հոն. զեփիւռը կ'երերէ զիրենք, և 'ի ներքուստ զղզղալով գնացող առուին ջուրը քաղցր օրօր կը

սուլուլէ . Լուսոյ աստղ իր շառաւիղը կը ծագէ շծագեր , իսկոյն կը բացուին ասոնց բիրերը . հաւկոր կեղևը կ'իյնայ անոնց աչերէն , ծագման շողէն կը շողջղայ կէծելի պէս անոնց լոյս պտուղը . մեր այս քնացած քնարներ կը սկսին գեղգեղել հազար ու բիւր եղանակները :

Տուներու մէջէն ընդհանուր շարժման ձայներ և նշաններ կ'ելլեն : Մանկիկը արթընցեր կուլայ , մէկին մայրը կաթ կուտայ , մէկ՝ կ'օրօրէ դար դար ասելով : Ճոջ մամէն՝ չախմախ և կայծքար իրար կը զարնէ , որ կրակ հանէ , ճրագ վառէ : Քեռ մամէն՝ չապիկ մխմէլ (սպիտակ սառն) հագեր կ'ելնէ ժամ երթալու : Տանտիկին՝ թոնիրը կպուցեր կը վառէ : Հացթուխը՝ թոնիրի շուրթը նստած հաց կը կողէ , Խաչ հացի և գիշրանքի հոտը շորս կողմը բռներ է : Մէկ թաղ՝ հաց կը բաժնեն փողոցէն անցու դարձին . մէկալ տեղը՝ մատաղ . ուրիշ տեղ մը՝ հարիսայ : Դեռ Լուսոյ աստղը մեր ցոյց տուած հորիզոնին վրայ կեցած՝ այս ամենը տեղի կ'ունենան :

Տունէ մը ճախրակ մանելու ձայն կուգայ . տեղ մը՝ կտաւ կը գործեն : Փողոցէն ջուրըվեր երթացողներ կ'անցնին . եթէ

հայ են՝ շատ մեղմիկ կը մրմնջան, իսկ եթէ տաճիկ՝ մեծ ձայնով ճառի կը կանչեն :

Ամեն դուռ մէկ աղջիկ կամ հարս կ'երևան, որոնք ձև ձև ջրջանք (Ջրջանք) ըրած են, և ներսի բակերը աւելէն դէնի եկած են փողոցներն աւելլու. — ժամանակ մը երբ իբրև զարդ Երուսաղէմէն բերած շիշ ապարանջաններ կը շարէին իրենց բազուկները ամեն նորահարսներ, մի նոր ներդաշնակութիւն ալ ասոնց աւել ըրած ժամանակ այն շիշերու շքեղանկոցէն կը յօրինուէր — : Ամեն առուներու եզերքը լի են արք, կանայք, մանկաիք, որք իրենց երեսները կը լուանան, և իրենց անդիր աղօթքներ կը մրմնջեն դէպ' աղօթրան դառնալով և խաչակնքելով :

Եթէ օրն ուտիք է կամ տօն է, գլխաւոր փողոցներու հրապարակները, — զոր տեղացիք՝ ֆօշիէի կ'անուանեն, և փողոցը՝ ֆօշան. — մեծ լուսով ճրագներ կ'երևին, ուր ճրագուն կը վառեն մսագործները. և ճիշտ ժամհարի ժամուն կը զենուն պատրաստեն միսերը, որպէս զի թոնէր վառելուն հասնի, և մինչև ժամէն ելնելը եփուի : Ուրեմն դի'ր վեր նկարագրածիս կարգին նաև ֆօշի գլուխներու,

չանց հաշիւենն ու շառահիւլենն և կատու-
ներու բազմութեան մլաւութեները . հոն
արդէն եկեր պաշարեր են ազուաները ,
ցիւները , անծեղները դաս դաս , երամ
երամ , ո՛ր յիսուն , ո՛ր հարիւր , ,մորթա-
ծէն ասոնց բաժիններն կան . սարսափելի
յարձակումներ կ'ընեն մորթողին , որ շատ
սոսկալի և սխրալի տեսարան կը դառնայ .
չունն իրեն համար կ'ուզէ խլել , իրար հրե-
լով , լեզուներով իրենց շրթները լզելով ,
և մերթ դռմուալով , մերթ հաշելով և սուշը
չարժելով . կատուն՝ թագնաբար թոքէն
կ'ուզէ յափշտակել . անծեղն ուր որ հասնի
կտուցը կը վարնէ . և մորթողն ոչ իր հաստ
ձայնով , ոչ իր դանակով , ոչ վաղակաւո-
րով և ոչ տապարով չկրնար այս բանակին
յաղթել . ամեն կողմ կը դառնայ զարնելու ,
ոչ մէկին կրնայ զարնել , եթէ մէկին տա-
րածին ետևէն վազէ , մէկալոնքը մնացեալն
աւար կ'ընեն . զասօլ կը բռնայ , և իր
չորս կողմն գռմուոց , գվգվոց տիրած է :

Ջրբաշխ՝ քար մը դրեր գլխի տակ և
իր ձեռքի փայտը գրկած պառկեր վողոցի
ծառերու մէջ , ականջ տուեր ջրի ձայնին
կը խորդայ . և իր վրայէն , ոստերու ան-
տառէն կը լսուի սոխակին դայլայլիլը .
ճախրակմանիկն (Նուշուէ) «ճի՛վի ճի՛վի» փա-

փուկ ձայն կ'արձակէ . ծիծեռնակը «ծի'ծռ
ծի'ծռ» ծըլվլալով՝ հողմոց չափ արագ ավել
անցուդարձ կ'ընէ . և սարեկը՝ իր ամենար-
ուեստ եղանակաւ հրեշտակաց նախանձը
կը շարժէ :

Ահա ելաւ «սփ» Ումրչատն կուգայ
առուն շիթերը լուանալու : Խիաք (Ջուհուկ)
«սփ» Պատուրն՝ ստեծները (Գեդէն ցցոսծ
Քայտեր) կը շարէ հինած հինելու : Սարակ-
ները՝ բահը թևերուն վրայ դրած կ'երթան
ժամու դուռը , այգի փորելու համար
վարձուելու : Պատ շարողներ , աղիւս կըտ-
րողներ՝ ետևէ ետև կ'երթան ժամ , քանի
մը ծունր աղօթք ընելու և երթալու իրենց
գործին : Հատ հատ ձիաւորներ կը տես-
նուին , որ կ'երթան գեղերը իրենց ար-
տերուն նայելու :

Իսկ գեղացիները՝ արդէն սթափած
են այն փոքրիկ թռչնիկի ազդածայնէն , որ
կուգայ կը նստի երդիքներուն վրայ և կը
կանչէ «լծէ՛՛ լծէ՛՛» . արդէն պատրաստած
են իրենց հարօրներ և լուծերը , երկիրը
քաւական հերկեր են : Տուներու մէջ մա-
տակներ , կովերը կթեր են և ծծում կը
զարնեն : Ոչխարի հօտ գիշերուան ցօղով
թրջած մատղաշ արօտներէն քաղցր նախա-

ճաշ մը ճարակեր է . և Տանտիկին Մամիկը
տան մեծին ու սլզտիկին ակրատ (Խահլալիէ)
բաժներ է ուտելու . և ահա նախիրն ու
որթիկները կը հանէ :

Գայլն ու գազան փախեր են դաշտէն
ու լեռներէն , հովիւներու և հօտաղներու
հետ գնացող շուներու ոտն ու հոտն հա-
լածական ըրեր է զանոնք :

Գեղի աղջիկներ մէզարներ (շալէ Բեզլա)
կապած երամ երամ կը քալեն դէսլ 'ի
մարգահովիտները , ծաղիկները կոխելով,
ծաղիկներ քաղելով և իրարու վրայ ցա-
նելով, ծիծաղելով, խայտալով . կը պատա-
հին կաքաւներու երամին, լորին, արտու-
տիկին , որք իրենց ձագերով կը գվգվան
և խոտերու տակէն կը թռչտին թուփէ
թուփ , տերևէ տերև . նմանել ուզելով
իրարու.—Գու ասա, թէ ո՞ր որոց, աղջկո՞ւնք
թեաւոր թռչնոց, թէ թռչո՞ւնք ոտնաթուփ
աղջկանց—: Եւ կ'անցնին կ'երթան յառաջ՝
բանջարները ժողվելու , իրենց արձագանք
տալով առնելով զեփիւռին , աղջկունք՝
« քա՛, քա՛, քա՛ », կաքաւունք՝ « գա՛վ, գա՛վ,
գա՛վ » :

Կռուկն երամով կարաւան է կազմեր
սլաքաձև , բարձր օդերէն 'ի վեր կ'անցնի

«կռ՛ւ, կռ՛ւ» կանչելով. — ծառայ եմ
ձայնին — :

Կօտ կօտ Առագէլ, որ է Արագիլն,
երկան սրունքները քշտած, կտուցը սրած,
«հօ՛ղ, հօ՛ղ» ձայնելով իր բունէն ելեր
'ի դաշտ կը վազէ՝ ջրի և ցամաքի օծերը
ձերբակալելու և սպաննելու, իբրև ոստի-
կան և իբրև դատաւոր :

Չորթան տարուկ՝ գողի պէս շինականի
տանիքներուն վրայ և բակերուն մէջ պահ-
կըտուեր, որպէս զի չորթան մը յափըշ-
տակէ :

Կոր բուն այս ժամուս իրեն համար բոյն
մը կ'որոնէ, որ ծածկուի ծուարի այն
տեղ, դադրեցնելով իր գուժարկու «վա՛յ
վա՛յ» ձայնը, զոր կը հնչեցնէր՝ չորցած
ծառի մը կամ գերեզմանաքարի մը վրայ
նստած :

Յին՝ 'ի վեր և 'ի վայր կը խորանայ կը
խոյանայ սուր ձայնիւ «ցի՛ննինինի» կան-
չելով. և Չկնկուլն՝ գետերու ափերը կը
դիմէ, և «ձըկ ձըկ» ձայն հանելով ձուկ
մուկ կ'որոնէ կլլելու :

Արօս, Բադն, ու Ղազ՝ ջրերու վրայ
նստած՝ կայտառ նաւաստիներու պէս կը
թռվռան և կ'եղանակեն :

Սանդրակատար Բուբուն անհանգիստ
կ'ոստոստէ և անդադար կ'աղաղակէ «բո՛ւ,
բո՛ւ» :

Դեղնապորտիկն՝ Եւրոպացի օրիորդաց նման փափուկ և մաքուր շղարչներ հագած ճերմակ ու դեղին , և Հայաստանի հարսաներու նման իր աչքերը թուխ դեղով ծարուրած՝ մանր մացառներու մէջէն կամ խիտ խոտերէն իր ձայնը կը լսեցնէ , իր դէմքը կը ցուցնէ ու կը թագուցանէ , բուլբուլին անճանաչ եղողներուն ինքզինքն իբրև բուլբուլ կը ծախէ :

Բուլբուլին ձայնը ամեն եղանակողաց ձայնին հետ կը լսուի . նորա շունչը բնութեան համայն երաժշտական գեղգեղանաց զսպանակն է :

Բարբարոս Բազէն , որոտընդոստ ձայնիւ և շեշտակի սաւառնամաք օդէն ՚ի վար , օդէն ՚ի վեր սաւառնաթև կը սլանայ , անմեղ ու անզգոյշ Աղաւնի մը կամ Տատրակ մը սլատառելու :

Անզղերը՝ լօռ (Նրէ) ուտող քիւրդերու պէս ընկեր ընկեր կ'անցնին , հոտ առած են մեռածի մը կամ մեռուցածի մը , աւարելու կ'երթան և կողոպտելու անոր դիակին միսերը :

Արծիւն հագիւ ուրեք կ'երևի . անոր հզօր թևոց բաղխումէն , օդը շառաչմամբ պատռելէն բոլոր թռչունք կը լռեն վայր մի , մինչև անցնի այդ ահեղ և փառահեղ արքայն :

Շինական հարսները երեսները փաթաթած՝ բազուկները բաց, սափոր մի ուսին և սափոր մի 'ի ձեռին՝ կ'երթան տղբիւրէն ջուր առնելու. իսկ պառաւ Դառէն քարի կտորի մը վրայ կրակ դրած, վրան պտուղ մը խոունկ, խաչքարի մը առջև կը տանի, և ինքն իր երեսները հողին վրայ դնելով, 'ի ծունկս նստելով, երերալով մաղուելով, բռամբ իր կուրծքը կը ծեծէ. և խիստ սրտառուչ մորմոքելով մը՝ «Տէր ողորմեա» կ'ըսէ :

— Այս կերպն է աղօթից այն ամեն գեղերն ու տեղերը, ուր կամ եկեղեցին աւեր է, կամ տէրտէր չունին : Մամիկն հարսներով ու աղջիկներով, պապիկն երիտասարդներով ու ճժերով կը դիմեն խաչքարերը կամ եկեղեցւոյ շէն ու աւերակ պատերուն մէջն ու քովերը. իւրաքանչիւր իր սրտէն բղխած կամ իր մեծէն ուսած աղօթք մը կ'ըսէ ու կ'երկիրպագանէ Աստուծոյ — :

Բ.

Այսպէս ընդհանուր շարժում, արթնութիւն, և փառաբանութիւն կը սփռէ բոլոր մեր աշխարհի արարածոց մէջ Արու-

սեակն լուսաբեր • և ահա Արշալոյսն անոր
ետեւէն կը սկսի բացուիլ , զոր «Աջմերան»
կ'անուանեն տեղացիք : Արշալուսին ամեն
տուն ընկողվանք վերցուած են • Թոնիրն
իջած է վառուելէ : Ի գարնան , այս պա-
հուս , Այգեստանեայց փողոցներէն ետեւէ
ետեւ ձայներ կը լսուին • «Չո՛ւկ առէք ,
ձուկ» : Այս ձայները ամեն տարի Ապրիլի
կիսէն մինչև Յունիսի կէսը կը շարունակուի •
քանզի այն միջոցը միայն վանայ ծովն ,
Հայկայ լիճն , այս միակ ու համեղ տարեխ
ձուկն կ'ընծայէ բնակչաց այնքան առա-
տուութեամբ , որպէս Ապրիլի ամսոյն հարաւ
քամիին հալեցուցած ձիւներուն լեռներէն
'ի վայր 'ի լիճն հոսող հեղեղները : Չուկ
ծախողները կառավարութեան ստակ կը
վճարեն , գրաստով բառնալու բերելու
վարձք կը վճարեն , իրենց աշխատանքն ալ
վրան դիր • ու կը վաճառեն հինգ ձուկ՝
մէկ փարայ , և երբեմն մինչև տասն ձուկ
մէկ փարայ : Ամեն տունը կը գնեն հազար
հազարներ , աղը դնելէն զկնի • քանի որ
նորը կուգայ , կը գնեն , Թոնիրի մէջ կը
կողեն , կամ կը վազեն տան մէկ անկիւնը՝
հաւի նոր ածած տաք տաք ձուն կը բե-
րեն , ու ածուէն դալար բանջար , կը
թապակեն արդար եղով • Ժամէն դարձող-
ները ձկան հոտով կը լնանին • փողոցները

կը բուրէ անոյշ հոտով : Հո՛տ՝ որ մինչև հոս յիս կը բուրէ , քիմքս կը դրդուէ , և բերանս ջրով կը լեցնէ : Բայց , ո՛հ , անունք կ'ուտեն , ես կը հալիմ :

Արշալոյս է : Գեղերէն աղջկանց ժողոված բանջարները բերեր են Փողնի գլխները և ժամու դռները դիզեր են , Աիւտկու բանջար , Եղրջայ , Սուխուկ , Մանդակ , Երնջնակ , Աստորուկ , Պտուկ , Պողիկ , Ժախ , Կանգառ , Շրէշ , Նուիկ , և այլն : Մէկ կողմը դիզեր են իրարու վրայ նոր պանիր բլիթ բլիթ , որոյ մէջ դրուած Ուռցն , Դաղձն և ուրիշ հոտաւէտ բանջարներն՝ պանիրներն ու հրապարակը հատաւէտած են : Հոն է Մանդկով Ժաժիկ , Պինթան , Զորթան , Մածուն , Կարագեղ , և ամեն դեղջկական բերքեր , զորս կը գնեն ժամէն ելլողները : Այս բերքերէն եզներու վրայ բարձած , կամ իրենք շաւակած , Թաղէ Թաղ ալ կը պտըտցունեն : Մեծ պահոց՝ Ոսպ , Գլուլ , Կանճրակ , Կանախատ , Բագլայ , և այլ տեսակ տեսակ հնդեղէն , և ընտիր Մեղր , Ռուբ , և Նարդանգ , և :

Իսկ Աշնան՝ աւելի զանազան են այդ բերքերը . ինչ որ արտն ու բօստան դեղացւոյն տուեր , հոս կ'իջեցնեն . և այ-

գետտանեայց բերքերէն գեղը կը փոխադրեն : Աշնան արշալուսին՝ ցորեանները սայլաբարձ կուգան ճոնշալով . և անասնոց համար խոտ ու յարդ բեռնաւորած գըքաստներով . ջաղացներ աղուն կը ղրկուին և ալիւրներ կը բերուին . հատիկ կը խաշեն , ծաւար ու կորկոտ կը ծեծեն . ղաճաբացուներ կը մորթեն , և անոնց տիկերը հանելով նոր գինիներ (շէր) կը կրեն անոնցմով : Յան , ցախ , փթիր , քակոր , պտըտուր , գազ՝ բարձած եզանց փողոցէ փողոց կը շրջին գեղացիք՝ ծախելու համար . և այգետանցիք այգիներու մէջ ու փողոցները ծառերէն թափած կաշաւ տերւները՝ կ'աւլեն , և ծառերու չորուկները կ'իսակեն :

Արշալուսին ամեն մարդ իր գործն սկսեր է : Արևը կ'ելլէ իր գահոյքէն , և վարագայ Սարը՝ իբրև իրեն սեմու սանդուխտ՝ ոտքը կը կոխէ , ու կը բարձրանայ երկնից աթուղ : Այս բոպէին ոչ ոք ՚ի քուն պիտի մնացած լինի . ապա թէ ոչ՝ օրուան բաղդէն ու ղաճաբէն կը ղրկուի : Միտ դիր , ընթերցո՛ղ , այս բարոյականին , այս խորհրդական բանին :

Յերեկուան գրաղումներն յայտնի են :

Իրիկ մարդիկ առհասարակ չուկայ գնացած են . և որոնք տուեն են՝ տուենը կը գործեն : Կանայքն ալ զբաղուած են իրենց լուացքին , կար ու ձևին , ճախրակին , միջան քրքրելուն , բուրդ և բամպակ գոշելուն և կ'աշխատին իրենց ածուները փորելուն և անոնց մէջ ծաղիկ և զանազան բանջարները ցանելուն : Մեծ աղջիկներն իրենց մօր կ'օգնեն , իսկ պզտիկներն ծաղիկներ կը քաղեն կը փնջեն , և իրենք վայելելէն զինի , իրիկուան հայր կամ եղբայրը գալուն՝ անոնց կ'ընծայեն :

Գ.

Կուգան , բարեկամ , քեզի տանիմ շրջեցունեմ մեր Այգեստանները : Ահա Այգեստանեայց Արևելեան ծայրը , վարագայ լեռը՝ ճիշտ Արծուոյ օրինակ կեռ գլուխ մը կը ցուցնէ բարձրասար , և թևերը տարածած՝ ի հիւսիս և հարաւ . իր ծաղկազարդ ու դալար պարանոցն , իր սաթենի քիթ , խնժորենի բերանն , ու մեղրոտ կտուց դէպ արևն է դարձուցած . իր կոկորդէն կախուած թնթուխ թթուցը քեշէ Է Էօն է . իր աչերը Տօնեայ Գէլն և Սուլթան Եայլուֆն , յորոց կը բղխին կայլակ կայլակ , վտակ վտակ պաղ և ջինջ ջրեր . իր դէմքը կը

նայի Հայոցճորոյն վրայ, իր գագաթին
ունի իբրև թագ՝ արիւնագոյն քարեր Գա-
լիկային, և իր պուճուճակ՝ վերին վա-
րագայ լեռնահովիտն : Շատ գեղեր, ան-
թիւ թռչունք, անհամար ծաղիկունք, անաս-
ունք, էրէներ, ոչխարներ, կովեր և եղ-
ներ, որսորդներ և հարօրվարները կը զարօ
գարեն իրեն թև թիկունք : Ան է իր քա-
րերու գոյնը Արծույ փետուրներուն նման
և տեղ տեղ պրակներ ու անտառակներ
կը կրէ : Աջ թևին վրայ շինուած է մեր
արդի վարագայ վանքը, ձախ թևին վրայ՝
Սուրբ Գրիգորի վանքը, և ուսոց ներքև
կռնակին վրայ՝ Կարմրւորայ վանք . իսկ
Արեւելեան կողմը ճիշտ սրտին կամ պորտին
ուզղութեամբ թէք (Հայկ) գեղն է . և անոր
կից՝ Ղևոնդեանց աշակերտ երանելի Աթ-
րահամու խոստովանողին մատուռը կամ
ճգնարան : Իբրև չորս պորտէն կամար՝
առջի երեքը գմբէթայարդար, իսկ վերջինը
անշուք, կը կապէ այս վանքերը վարագայ
լեռն իր գօտին :

Կարմրւորայ վերևը նայէ, սա հարթ-
լեռնակը, որ հեռուանց կից կը թուի վե-
րին վարագայ և անոր՝ իբրև փետրա-
թևիկ ուսոց ձև մը կուտայ, Զիաթուուկն
է այն : — Թերևս յիշատակ մը ունի իր

հետ այս անունը , քաջ ձիաւոր մը թռած լինի այս լեռնէն — : Կարմրւորայ մէկ քովն է Շուշանց դեղը : Դիտէ սա հովիտը , որ կը սկսի Կարմրւորայ տակէն և կը հասնի մինչև Այգեատանեայց շուրթն . բոլորն ալ մշակեալ արտեր են , և այս ընդարձակութեան երկու կողմէն ու մէջ տեղէն վազած մեծ ջուրերը՝ Քէշիչ գօլին և Տօնիայ գալիին , Վարագայ սարին ջուրերն են , որք շատ մը գեղերու բաժին լինելէն զկնի , այսքան կ'աւելնայ և մտահոս կուգայ Այգեատանները ոռոգանելու :

Այս տեղ՝ ուր մենք կայներ ենք, Ուրբաթ առուն է : Տես ո՞րքան հորեր կան բացուած , և քանքաններ կը բանին . ադոնք ալ Այգեատանեայց և քաղաքին մէջ հանուած տասն և երկու քահրէզներու ջրոց ալիանց հորերն են :

Այժմ դարձունենք մեր երեսը գէալ յարևմուտս :

Ահա տափարակ և ընդարձակ դաշտ մը , զարդարուած ծառաստաններով , և բաժանուած զառ զառ պատերով . սլատերուն կից երկու կողմդ ջուր , մէջ տեղ պողոտայ և վրադ ծառոց հովանի : Ունկն դիր թռչնոց դայլայլիկին , տերևոց սօսափիւնին , ջրոց զղզղուն ձայնին : Ասկէց

կը բաժնուին Այգեստանեայց փողոցները : Մէկ կողմից յառաջ երթալով Աւոյի դարն է . ուսկից կ'իջնան Չալդի փողան : Քիչ մը տնդին Արարուց Տէրտն , ուր չհասած տակաւին՝ այդ աւազուտ ասպարէզը կը տեսնա՞ս . Աւզնոց կ'ըսեն ադոր . այդ տեղամէն տարի Չատկի Նոր կիրակիին հայ ու տաճիկ'նոյն աւուր համար պահուած իրենց նժոյգ ամեհի ձիերը հեծած կուգան Ջիբնդ կը խաղան բաւական կանոնաւորութեամբ , բայց յանդուգն յարձակմամբ . այնպէս որ շատ անգամ անձանց վնասներ կը պատուէին . տեսնալու բան է այնքան բազմութիւն արանց և կանանց , որ ճանճերունման կը լեցուին այդ ասպարիզի շրջապատը և դատաւոր կը հանդիսանան խաղցողներուն . նախատանաց բրբիջներ կ'արձակեն իյնողին կամ զարնուողին . և խորխուռանաց աղաղակներ կ'ընծայեն ճարտարին , յաղթողին . մանաւանդ անոր՝ որ ամենէն վերջը տէր կը հանդիսանայ ասպարիզին , և սիդապանձ ինքն 'ի նժոյգ կը ճեմէ միայնակ յայտ և յայն կողմն ճօճելով , հայելով : Երբեմն՝ ընդհանրապէս միշտ յաղթող կը լինէին Տ . Յուսկանորդույ վանից Գարբիէ և Վ . կամ Արջունից վանից Տէր Յակոբ . կամ Արճիչեցի Յօհ . Կայծակ վարդապետն :

Արարուց անդին Մանուկ աղենց թաղն է . ալ անդին մ'երթար, դաշտ է և Արարուց ու կենդանանից սարը : Գարձիր մէկալ կուշտդ . այս մեծ պողոտան Արդդայու ջաղփն է, Այգեստանեայց ամենէն ընդարձակ ու վայելուչ փողոցն . անոր անդին՝ Փշով փողան, որուն եզերքէն կ'անցնի Յանկուսներու դետ . և անոր միւս երեսն է Զբժ դբժ Ժաղփն, Սև քուսէն, Մհերի դուռն և Ակրփու սար : Իսկ մենք ուղղակի մեր կեցած տեղէն պիտի յառաջ երթանք : Մեր երկու կողմն եզած այգեստանեայց այս մասը՝ Նորատունկներ կ'անուանին . և քանի՛ յառաջ երթանք, այնքան տուններ և բնակիչներ կը շատնան :

Դ .

Այսօր կիրակի է ըսենք : Կը նայի՞ս ի՞նչպէս ամենուն դրան առջևն ալ ջրջնած ու մաքուր աւելուած են : Ահա հասանք ճոշ Քէնդրչի ըսուած ջրի ակն . նշանաւոր փողնիգլօխներէն մէկն է այստեղ : Կրնանք քիչ մը նստիլ այս ծառոց հովերը, ջրի ափերը, ուր այնքան բազմութիւն կայ մարդոց . որք նստած սուրճ կը խմեն, ծուխ կը ծխեն, և խումբ խումբ եղած կը խօսին կամ կը զուարճանան :

Դիտէ սա մանկտիներ , որ մէկ շապիկ վրաներ՝ առուի քովը ջրերու մէջ կը մտնեն կ'ելլեն . և քեզ խոտէն ջրապզտիկ շինած՝ անցնող ու դարձողին վրայ ջուր՝ կը պզտացնեն : Մէկալ խումբին նայէ , որ քարերու զզգիկներ ժողված և վայտի կտորներ , պզտիկ մզտիկ տուններ կը շինեն . — Մանո՛ւկ ճարտարապետներ — : Ուրիշ խումբ մը՝ ջրի աւազներէ թումբեր կը կազմեն , և ակօսակօս բաժնելով՝ կամ խաղողի այգի , կամ վարունկ ու դդում ետ , կը տնկեն , կը ջրեն . — Վիրո՛ւն այգէգործներ — : Խումբ մ'ալ՝ թոնիր կը շինեն գետինը փորելով . ահա կրակը վառեցին , ալիւր խմոր են շաղախեր , պապածիկ հաց կը թխեն և ձուկ կ'եփեն կուտեն . — Ջժո՛ւկ տնտեսներ — : Խումբ մի ևս , գետնի փոշիներ հաւաքած ջրով կաւ շինած են , և ձեռները վրան քտելով՝ մէկ կողմէն շոր հող կը ցանեն վրան և կը պրտեն ու միաձայն կ'ըսեն «Քարաբոսիկ մազարուսիկ» . կրօր բլրաձև բերդ մը կը յօրինեն . — Թզո՛ւկ ճրովացիներ — : Մէկալոնք ալ թղթէ կամ կռէզի թաւէ նաւակ շինած , չիր ու շամիշ մէջը դրած , ջրի երեսին ձգեր են կը տանի . — Պզտի՛կ նաւավարներ — :

Քիչ մը աւելի հասակ առած մանկտին
անդին պատին տակ փոսեր փորեր և
պնդուկ կը խաղան . խուճբ մը ևս ճան
(Քեֆ) կը խաղան՝ մէկ քանիներն ալ նստած
են՝ ճանով «Պարոն գզիր» կը խաղան :
Գիտե՞ս ինչու նա մէկ տղային գլուխը
ծռեցուցեր ու կռնակին կը զարնէ ուրիշ
մը : Ճանը չորս կողմ կամ երես ունի .
չորսն ալ իրենց անունն ունին . երկու
քարձր կողմերու մէկին կ'ըսեն «ճուկ»,
մէկին՝ «թաւ» . իսկ ցած կողմերուն՝ մէ-
կին՝ «սալ», մէկին՝ «կօռ» : Կարգով տը-
ղաքները ճանը կը ձգեն , որին որ ճուկ
գայ , նա՝ պարոն կը լինի . որին որ թաւ
գայ , նա՝ գզիր կը լինի . որին որ սալ
գայ , ոչ չար է՝ ոչ բարի . իսկ որին որ կօռ
գայ , նա գող կը համարուի : Ահա ուշ դիր .
նորէն կօռ եկաւ . գզիր՝ ճանը խլեց և
պարոնին դառնալով կ'ըսէ .

— « Պարոն , պարոն , գող մ'եմ բռն-
ներ » : Պարոնը կը հարցնէ .

— « Ինչ է գողցեր » : Գզիրը գողին
կը հարցնէ .

— « Ինչ ես գողցեր » : Գողը կը խոս-
տովանի . (Օրինակ)

— « Տանձ մ'եմ գողցեր » . կամ ինչ և
իցէ բանի մը անուն կուտայ : Եթէ ծան-
րակշիռ է ըսած բանը , պարոն հրաման

կ'ընէ՝ տասն գօմի (քունցի) զարնեն, կամ
աւելի. եթէ թեթեւ է, թեթեւ. շատ ան-
գամ ալ պարոնական վեհանձնութեամբ
ներողութիւն կ'ընէ : Այսպէս կարգով
ճանը ձգելով՝ եթէ ճուղն ուրիշի մը գայ,
սա կը լինի պարոն. և նախկին պարոնը
իր իշխանութենէն կ'իյնայ : Ճանը նաև
երբեմն բաղդ վորձելու ալ գործ կ'ածեն.
Ինչ խորհուրդ որ ըրած են՝ եթէ ճանը
ճուղ եկաւ, յաջող և բարի է. իսկ եթէ
կօռ՝ շատ ձախորդ է :

Նայէ մէկալ խումբերուն, որ աւելի
հասակաւոր են : Մէկ դասը՝ Խըռ կը խա-
ղայ. մէկալոնք՝ կտրոց կը խաղան. Ինչ
ճարտարութեամբ ու հնարքներով իրարու
ետևէն կը վազեն, խաբս կուտան, տափիկ
կ'ընեն, վրայ կը դառնան, տղայական
բանակ և ռազմ է : Դու կ'ասես Փրանգօ
— Բրուսական ճակատամարտն է :

Անդ իիններն ալ Տուչ փէտ կը խաղան.
Թօփ կը խաղան : Ասոնք նայէ, որ մեծ
եռ (էէծ) մը կըրածև գծեր են, և մէկը
ներս՝ մէկալոնք դուրս. ամենի ձեռքն ալ
թուրայ կայ, կը զարնեն ներս կեցողին.
Իսկ նա եռի կեդրոնը կը դառնայ և որին
որ իր թուրան զարնէ, ինքն կ'ազատի,
զարնուողն ներս կը մտնէ. կարծեմ՝ Արակ-

տարոց կամ Չուանոցիկ կ'ըսեն աս խաղին :
— Եր հաւնի՞ս այս ժիմնաստիկներուն :

Պզտիկներուն նայէ . սուտիկ մուտիկ
հարսուփեսայ են եղած , և ուռի դալար
ճիւղէն կամ ոստի մը կողակէն , կամ մաս-
րայէ մը տուտուկ շինած զուռնայի պէս
կը փչեն . դափ կը զարնեն , տամբլարազ
կը տփեն , խաղ կ'ասեն , տաղ կ'ասեն ,
փայտէ ձիեր հեծած կ'արշաւեն , փայտէ
թուր՝ թղթէ վահան բռնած թրախազ
կը խաղան 'ի հանդէս հարսանեաց :

Աղէկ դիտէ սա մեծ ծառի տակ նստող
պատանին , որոյ շրջապատը բոլորեր են
այնքան պատանիներ :

Նստողը կերպ մը հանելուկ կ'ըսէ
թռչնոց վրայ . ահա ըսածը .

— « Հաւքմը հանեմ էսքանդարի » (այստան է) :
Բոլորը միասին կը պատասխանեն

— « Ագամդարի » :

— « Ուր ուտելիքն էսքանդարի » :

— « Ագամդարի » :

— « Ուր խմելիքն էսքանդարի » :

— « Ագամդարի » :

— « Ուր տօտիկներ էսքանդարի » :

— « Ագամդարի » :

— « Ուր կտուցիկ էսքանդարի » :

— « Ագամդարի » :

— «Թե կը բանայ էսքանդարի» :

— «Ազամդարի» :

Ամեն մէկ ըսածի քանակութիւնը՝ իբր ձեռներով, մատներով, ասիերով կը ցուցնէ : Լսողներէն ո՛վ որ ճարտարամտութեամբ կրցաւ իմանալ թէ ո՞ր հաւքն էր , իսկոյն իշխանութիւն կ'առնու խօսքի հեղինակէն , որ թուրայ մը կուտայ ձեռքը . և նա անով կը վարէ կը զարնէ մէկալ բոլոր հոն կեցող ժողովը . մինչև յանկարծ հեղինակն յետս կոչէ զվարիչն , որ կը նշանակէ պաշտօնանկ ընել , որ այնքան արագոտն պիտի վազէ և դառնալով զինքը կը ձգէ հեղինակին քով յապաստանի , ուր ապահով կը մնայ . իսկ եթէ 'ի փախստեան՝ հասնին իրեն՝ իրմէն վարուածներն ու բռնեն , սարսափելի վրէժ կը հանեն : — Կարծես Պարսից Շահին կուսակալ կամ կառավարիչ կարգելուն խաղն է կը խաղան . . . :

Ե.

Եթէ հաճիք , ելնենք քիչ մը յառաջ քալենք : Նայէ՛ սա պատերուն վրայ փռուած մրգաբեր ծառոց ճրղերը , որ ծաղկեր են , ու տեսքով և հոտով այս փողոցները զարդարեր են : Վարդավառէն ետքը մինչև

աշունը , այս պատերու տակերը ասոնց պտուղները կը փռուին , փողոցէն անցնողներուն բաժին . շատերը կը թափեն ջրերու մէջ . մէյմ' ալ տեսնես ծիրան , ալուչայ , տանձ , խնձոր , եւ , ջրերու մէջ լող տալով կ'երթան : Ինչ կը քաշեն այս ողորմելի ծառերը չարածճիկ տղայոց ձեռքը , որ քարալեխ կ'ընեն : Ահա արդէն ուռի ծառերուն քարեր կը զարնեն , որ մեղրածրճուկ ձգեն , ծրճեն :

Սա քովերնուս մէկ առուն նոր ջուր կապեցին . պզտիկ ճժեր՝ նայէ , ինչ կ'ընեն . կը վազեն ջրի ծայրը պագելու . «Ո՛վ որ յաջողի յառաջագոյն պագէ , անոր մայրը լաճ մը կը բերէ» :

Աս մէկալ ճժերուն նայէ , որ ճչալով քրքրչալով կը դիմեն խա Մարըփներուն (Բնչուններան) , որպէս զի անոնց միսը կըսմըտեն . վասն զի «Մարփի միսը կըսմտողին ձեռքը կը դիւթուի , դանակ , տապար , ուրագ եւ սրելու ձիւք կ'ստանայ» : Այն ինչ այդ Մարըփներու կնիկները մերտղայոց մայրեր և քոյրերը կը խաբեն ֆալով , թիզ շափելով , գարի ձգելով բաղդը նայելու . տղաքներն ասոնց միսերը կը փրցունեն , ծաղր առնելով անոնց դիւթութիւնը :

Կը տեսնա՞ս որքան ձեռ պետ (ճանք ու
խոշոր) տղաք կան փողոցներու մէջը , այն-
քանէն աւելի ալ տուները և այգիները
կը զբօսնուն : Վանը այս մասին օրհնուած է :

Կը պատմեն թէ, ժամանակով Էջմիածնի
նուիրակ մը յարևելս յարևմուտս ամեն
քաղաքներ՝ ուր որ հայ կայ , շրջեր , և
ամեն քաղաքի մէջ Վանցիներ տեսեր է .
Հնդկաստանի էն վերջին ծայրը հասեր ,
լսեր է թէ կաղ հայ մը կայ . երբ «Տէր
տեղացի ես» հարցուցեր , «Վանցի եմ»
ըսեր է : Ուստի առած եղած է թէ՛ Վան-
ցուց կաղը մինչև Չինաստան է հասեր :

Բայց դու դիտէ որքան բազմա-
թիւ անձինք 'ի Պօլլիս և յայլուր պան-
դըխտած են . մեր գիտցածները՝ անշուշտ
կնոջ տէր և տղոց հէր են : Վասն զի
երբ հարկն կ'ստիպէ որ մէկը պարտուց և
կարօտութեան երեսէն պիտի սպանդխտի,
անոր ծնողք կամ ազգականները կ'աճա-
պարեն «Աստուծոյ կամօք» աղջիկ մը կը
պատրաստեն , կընչանեն , և սլարտք մ'ալ
անոր հարսանեաց համար կ'առնեն , կը
կարգեն . «Ոտքը կապենք , որպէս զի դառ-
նայ» ըսելով : Արդարև որքա՞ն դժուարաւ
այնուհետև պսակեալն կը մեկնի իր առա-
քաստէն , ու թէպէտ իւր ոտքը կ'երթայ ,

բայց սիրտը կապուած կը մնայ պսակա-
նարօտին կապով . կ'անձկայ պանդխտու-
թեան մէջ թուղթ մը ստանալ , որոյ
գլուխ գրուած է «Յիսուսի Քրիստոսի
ծառայ քո տան անդիւորից (ա՛հա՛նէն) շատ
սիրով և յոյժ կարօտով բարև իմ երկու
աչաց լոյս ազիզ գլխաւորին » : Եթէ ինն
ամիս անցեր է իրենց ամուսնութեան ,
նոյն թղթի մէջ այս սիրտը խշխշացնող բա-
ռերն ալ կ'ընթեռնու . « Եւ քո նորարոյս
ծաղիկ , քո սիրոյ սլտուղ , անուշահոտ վարդ
վարդանից , կամ Մանուշակից » : Եթէ
տարիներ վրայ անցեր է , կը յաւելուն «Որ
բուլբուլի պէս կը խօսի . որ հրեղէն հրեշ-
տակի աչքեր ունի . որ արեգական պէս
կը ինչկտայ . որ սարեկի պէս կը ճխայ ,
կը թռվռայ . որ կաքվու պէս կը դժգվայ-
ա՛խ , կ'ասի , ե՞րբ կուգայ իմ խէրիկ » . . .
Ա՛ : Իրաւ է ծնող մայր , ծերունի հայր ,
դրացիք , բարեկամք , քորք , եղբարք ,
այգին , ջուր , ծառ , տուն , տեղ , և այլն ,
ասոնք ամէնքն ալ կը յիշատակուին պան-
դըխտին թղթին մէջ . և իւրաքանչիւրն
իւր խորին ազդեցութիւնը կ'ընէ , բայց
անոնց բուն կապը , որ գիրենք կը ձգէ և
կը վերադարձնէ 'ի հայրենիս , բուն բոցն
ու կրակը , որ գիշեր ցերեկ անոնց Չէտը
կը խորովէ , Տան Անտիւորն է և անոնց

սիրոյն անուշահոտ Պտուղն : Այս միայն է, որ այն ամեհի Սև ծովու ալիքը և լերանց՝ սառնամանիքը, զանազան վտանգներ և տագնապները կը քաղցրացնէ մեր հայրենակցաց, առ ոչինչս կը համարին Պօլսոյ փափկութիւնը, բարեկեցութիւնն ու ազատութիւնն, որոց թէև հարկ լինի՝ հինգ, վեց, եօթն, և ալ աւելի անգամ դիմել Պօլիս, նորէն կը վերադառնան. ու այսքան մանկանց հայր կը հանդիսանան :

Օրհնեա՛լ պառաւունք. օրհնեա՛լ հարսունք. օրհնեա՛լ մանկունք, որ այս կապը հնարած և յօրինած էք, և բուն կապն եղած էք. ապա թէ ոչ, արդ մեր յըջած այս գեղազարդ այգեատանեայց փողոցները կամ թափուր կամ անհայ պիտի դտնէինք :

Նայէ սա մանուկը՝ իր երեսներուն վրայ էրէթիկ, ջրջրուկ (Եւրայ) ունի. մայրը ձեռքէն բռներ կը տանի Պարոնկանց տունը, որ կայծքար ու պողպատ (Ժոյ Կալի-ճախ) զարնել տայ Եւրային վրայ, և փչել տայ, որ առողջանայ. վասնզի Պարոնկանց Ուսէփ ախրէր քանի մ'անգամ Պօլիս գացեր եկեր է Եփրատին վրայէն անցնելով : « Ով որ դրախտի գետէն անցած ու խմած լինի, անոր տրուած կը լինի այս կերպով եարան առողջացնելու շնորհն » :

Սա Մամիկը Բեշիկը թէն անցուցած նստեր դրան մէջ, և մանուկ մը առջևն առած. անոր երկու բազուկները բռնած է ու իր բոյթերով ու մատերով աղայի բազկերակները կը ճնշէ, կը շօշափէ, բազուկն 'ի վեր և 'ի վայր մատները կը տանի ու կը բերէ. իր աչքերը անթարթ մանուկի աչքերուն յառած է. և երբեմն ալ արմուկներէն վեր՝ թևերը կը ճմլէ, կը դառնայ տղայի երեսն 'ի վեր կը խաչակնքէ, և ձեռքը պորտին ու կուրծքին վրայ դնելով բոյթով կը ճնշէ. վզին մայր երակները կը ճմլէ. ճակատը կը շփէ. երբեմն երբեմն ալ երեսին կը փշէ, և միշտ կը պտպտայ, աղօթք կ'ընէ : Յաճախ տղան կը յօրանջէ, և ինքն կը յօրանջէ : — Արմազնիսացնէ՞, կ'ելեքտրականացնէ՞, թէ աղօթիւք հրա՞շք կը գործէ — : Աերջապէս այդ տղան հիւանդ էր, և կ'առողջանայ. քանի մը առողջապահիկ պատուէրներ կուտայ մօր, և կը պարտաւորէ որ այս ինչ Սուրբին, կամ Եկեղեցւոյն, կամ Խաչին, կամ Մասունքին կամ Աւետարանին ուխտի տանի, և ըստ կարողութեան՝ խունկ, մում, մատաղ, ևն, Նուէրներ տայ. վասն զի տղան «Աչք առեր է», կամ «Չարոց պատահեր է» : Իսկ եթէ վախէ յառաջ եկած

հիւանդութիւնն է, «վախերակ» կը բռնէ, կ'աղօթէ, և կը պատուիրէ որ «Ժամը տանի եօթն գլուխ Աւետարան կարդալ տայ վրան, և եօթն դոյլ ժամի ջրհորէն ջուր թափէ վրան, եօթն մում վառէ, կամ տղու հասակի չափով մում մը տանի Նարեկայ, կամ Տիրամօր, կամ Ս. Նշանայ»: Աչք առածի համար նաև «կապոյտ ունիկ» մը, զոր «աչից ունիկ» կ'ըսեն, կը պատուիրէ կարել տղու գտակին (գլխորկին) կամ կոնակին վրայ: Եւ իր այս ամեն բժշկութեան, գուշակութեան, աղօթարարութեան վարձքը՝ մի միայն կտոր մը «ոպոն», կամ թափաթափայ հաց մը, կամ բաղարջ մը, կամ քիչ մը միրգ, կամ այս տեսակ փանաքի արժողութեամբ իր մը, ինչ բանի որ նա պէտք ունի, և ինչ բան որ տղու մայրը կարող է տալ, մինչև չախու, դերձան, ասեղ, եւ: Իսկ եթէ տասն կամ քսան փառայ տան՝ իբրև անոր քոռնոթոս գին, աւելի ուրախ կ'ընեն զինքն:

Այս կարգի Մամիկներուն կը բերեն աղօթելու ընդհանրապէս երբ մէկը «քան զմեզ աղէկներէ» (օգնէրէ) զահահարած լինի, կամ «հրեչտակակոխ», կամ «գրողի զարկած»:

Նայէ սա երիտասարդին , որոյ բազկին կամ պարանոցին վրայ պալար մը կամ խոց մը կայ , կ'երթայ աղօթել տալու . և Մամիկը աղօթելէն զկնի , կը փչէ , ապա քովի առուի եզերքէն Եզանլեզու բանջարէն տերև մը կը կտրէ , վրան կը թքէ , և զայն դնելով խոցին վրայ կը կապէ , կ'երթայ ու կը բժշկուի :

Նա տղան Մատիշուրթն ըսուած վէրք մը ունի մատին վրայ , հաւկթի դեղնուցէ և մեղրէ շինած սպեղանի մը կը քսէ վրան , կ'աղօթէ , կը կապէ և կը զրկէ :

Մէկալ տղայի ոտքը ջնջխուեր է . առւոյտ խոտը կը ծամէ , կը դնէ վրան , կը կապէ , և կը զրկէ :

Սա մարդը տանիքէն վար ինկեր , սըրունքի ոսկորը ջախջախուեր է . Մամիկը կը մաժէ , և տեղնի տեղը կարգադրելէն զկնի , անլուայ կտաւի վրան չրէշ կ'անցունէ , անով կը պատէ , և տախտակի մանր կտորներով պինդ կը կապէ , որ չը խաղան կտորած մասերը :

Հրաման կուտայ ագոր , որ եօթն օրէն ետքը ելնէ իր գործին աշխատէ :

Զ.

Եթէ կենանք նայինք այսպէս բաներու,
չպիտի կրնանք ճամբայ երթալ, թող մնան-
ուրիշ առթիւ քեզ շատ բաներ պիտի պատ-
մեմ: Քալե՛նք:

Աւտակ մօրուս հայիւորը դմիիկ (Տիպէր)
ձգեր հինաւուրց բողացած մեծ ուռենւոյն
տակը նստեր, կռնակը զարկած այն ծա-
ռին, որ իրեն պէս զառամեր և թառա-
մեր է. բայց ջուրը՝ որ ասոնց ոտքի տա-
կով կ'անցնի, աճեցութիւն կ'ընծայէ ու-
ռենւոյն, և զուարթութիւն՝ ծերունւոյն:
Հոն կարգ մը հասակաւոր մարդիկ նստած
զանազան առարկայից վրայ կը խօսին.
սովորաբար թաղի տուրքերուն, կամ հա-
սարակաց պէտքերուն խորհրդարանը փոշ-
նիգլխներն են, որ 'ի գիրս կը կոչուի «Հրա-
պարակ ծերոց»: Իսկ մեր ալեւորն մէկ եր-
կու իրեն նմանները գտած, կը պատմեն
իրարու իրենց երիտասարդութիւնը, իրենց
ըրածներն ու տեսածներն. վանայ տի-
րապետող հին փաշաներու անուններ ու
անոնց ըրածները. Հայ Գօզաբայներու
գործքերն ու ազդեցութիւնը. Առաջնոր-
դաց, նշանաւոր վանականաց և Տէրտէր-

ներաց պատմութիւնը կ'ընեն: Քովինստողն ալ խան Ապտալին և խան Մահմուտին ժամանակը, անոնց բռնաւորութիւնն ու ձերբակալութիւնը կը պատմէ: Տես ի՞նչ կ'ըսէ:

— « Էն տարին որ խան Մահմուտ եկաւ Շուշանց գեղը նստաւ իր ձեւծերով (քրտերով), պիտի Այգեստան և քաղաքը թալանէր. չորս դեհէն գեղացիք եկեր լցուեր էին քաղաքը, փաշան քաղաքի դռները փակեր էր. Այգեստանեայց տուները մէկ մէկ ամրոց դարձեր էին. կնիկ, մարդ, ձի, բիժ տանիքներ ելեր էին արապահներու ետևը կեցած, փողնի քարերը, կռէթներ (հող շը կող), հող, փողի և կրամոխիր կուտած էին, որ ձէլօներուն գլուխին և երեսներուն դարնեն, մարտակ, ձողին, թոնիրի շիշ, կրակ, ուրագ, դանակ, ինչ որ ձեռքերնին գլտնուէր. վասն զի՝ «Այգիլուած էր Հայերուն գէնք ունենալ» . . . :

— Ի՞նչպէս, կը հաւնի՞ս մեր Սպարտացի Այգեստանցւոց:

Նայէ ի՞նչ կը պատմէ սա մէկալ ծերը: «Երանե՛կ էր էն օրերուն, որ կ'երթայինք ուխտ Տիրամէր, Տէր Յուսկանորդին (Վանք), Ականից Լուսապտուղ Ս. Սահակը, Մեծոք, Արծուարեր, Աքանչեւագործ: Սուս

սուև խաթուև (Տ. Յոսիանորդայ լանից Կնտես
կէն ճշ, Կշանաւոր Կաջալեւոյ) ձին հեծած,
ոտնէն գլուխ կրակ ու սիւահ, մէկ ձեռքն
էլ ճշաւ, կուգար կը ժողվէր ուխտաւոր-
ները, ինքն կ'առաջնորդէր. էն արուն-
բերան քրդերէն ո՞րն հոգի ունէր Սու-
սուևի դէմն ելնէր. Սէյտանցիք, Եզաիք,
Հէյտարանցիք, Հասնանցիք ըմէն կը դո-
ղին Սուսուևի անուևէն. Էջմիածնայ
ուխտաւոր կը տանէր, Մշոյ Ս. Կարապետի
ուխտաւոր կը տանէր, Փութիու Ս. Գէորգ,
Նարեկ, Հոգւոց վանք կը տանէր կը բե-
րէր: — Գէ' իդի' ժամանակներ, դէ' —
Քրդու դավր (Կար) էլ աղէկ հուատք կէր.
Աստուածն էլ շատ կտրիճ մարդեր ու
կնիկներ կը հանէր: Միտըղ կուգա՞յ Չափ-
կըն (հայ ճ'է), որ Թօխաթու ճանապարհով
տասն օր քէլելով Ստանբուլ կ'երթար,
տասն օր ետ կը դառնար: Խթման իրի-
կուև մը ժամեր կը զարնեն, Չափկընի կնիկ
թոնիր կը վառէ. ճաշ պիտի եփէ, եղ ջը
կայ. Չափկըն կ'երթայ Արջակ գեղէն եղ
կը բերէ կը հասցնէ, որ վեց ժամու ճա-
նապարհ է. ու խթման պատարագին էլ
կը հասնի):

Կը գովեն և կը գովաբանեն իրենց հին
ժամանակը. «Մեր օրերը Աստուծոյ շէնք

չնորհք կար, մկայ (հիմայ) զորդ է զաւր չը
կայ • ոչ էլ սէր կայ, ոչ աստուոր (երկրա-
յն) ուրախութիւն կայ, ոչ էլ Աստուած
յիշող կայ: Էն կրակ օրերու մէջ ի՞նչ կտրիճ-
ներ, ի՞նչ հունարի տէր մարդեր կ'ին (կայն)-
մեր հայերաց մէջ:

Միտըդ կուգայ Զանկայ Պուղոս (Զա-
նէկ՝ Գեղ է), որ չորս գունու ոժ (այժ) ունէր:
Իսախ փաշի (Քաշայ) օրով Աճմու փահլէվան
էկեր էր վան, «Եա մէկ բե, որ փաշայի
բունենք (ըճիշտարփն+), եա էսքանդար ճաւ
ու Խաշայ կ'ուզեմ» կ'ասէր: Դէւու նման
անհաւատ գաղան մարդ մ'էր • ո՞վ ո՛ւր
հոգւոցն ընցեր էր: Զանկայ Պուղոս որ
լսեց, «Եա՛, ասաց, վանայ երկիրն ըսկուն
(այսպէս) աւերաւ, որ Աճմու Բօլընէի մը
գայ վանայ թալանը տանի»: Քշեց Պու-
ղոս էկաւ փաշին • փաշէն էն օր պիտի
փահլէվանի ուղածը տէր (Կայր), Կարդից ու
զասովից թթուեր աչք լիրես դարձեր
էր բագլի ջուր • քիթմութէն լու մը իյնէր
գետին՝ հազար կտոր կ'ըլնէր: Ի՞նչ անէր •
փահլէվան շատ կէր, կը քաշուին էա Աճ-
մուց: Աճամ մ'ասե, Աժգահար ասա:
Դոր որ գնացեր էր, անուն հաներ էր,
բերնի բունածն (աշաքն) աուեր էր:

Պուղոս կ'էլնի ճոյրան, կը կանչի փահ-
լէվանը: Հողագործ մարդ էր Պուղոս, շա-

լաքի շալվար մը , խամաքի զըպուն մը ու քաղախիկ մը հագած, դաշտից՝ գերընդին դրեր գետին , էկեր էր : Քանի մը տակ (Քախիկ) մեյրանի մէջ կ'երթայ կուգայ Աճամն , խօսք կը թալի , ձեռ կը թալի , վիշապի խօզուր կը բօռայ : — Ինչի՞ . — վախցուցի Պուղուսուն . — Մէկէլ որ իրար կուգան , Պուղոս կը վերու Աճմուն կը զարնի գետին , քանձ վիշապ մ'իյնի երկնուց կը դրմփայ , իդոր փորի ձէն կ'երթայ չում իրան ու թէհրան : — Ա՛ռ քե մա ու խաշնայ . դէ՛ գնա՛ մարդ ճանչցի — :

Բերէք , կ'ասի Պուղոս , ես՝ կնկան հալաւ հագուցեմ իդոր , թող ճանչնայ ուր քեռին , թող հասկնայ թէ՛ վանայ խայեր , խոյայ խաներ չեն :

Պուղուսուն շատ խալիներ կուտայ փաշէն , վեց լուծ գոմէշներով գուլթան մը : Առաջ էս տեսակ մարդեր կ'ին , բաներ կ'ին . մկաւան (հիմախառն) մարդերն էլ մարդ են :

— Էէն տարին որ Ս . կարապետ գնացինք , վրայ բերաւ ուրիշ մէկը , Մշոյ դաշտի մէջ Յրօնք գեղին մօտ գեղ մը կէր , — անունը ի՞նչ է , գիտե՞ս — . լեզուիս ծէրի վէրէնի , չեմ կարնայ ասե : — Դո՛ւ ասա , Բարիկ ախրէր :

— Աւրհա՛ր — : Հը՛ : Մարդ մը կէր (կայր) էն տեղ, որ կ'ասին . Ջաղցի քարեր մէկ ձեռնով կը վերուցի . կ'իյնի քրդերաց ետև , ձիերու պոչէն կը բռնի , պոչ դուրս կը քաշի . չորս գոմէշ լծած սէլը (սայլ) ի տևանց կը քաշի կը դաղրցուցի . շատ այլ և այլ բաներ կը պատմին : Անուն ի՞նչ էր , դու ասա : — Աւօ՛ — : Հը՛ . Աւօ՛ : Հայ Ջաղց-պանի մը տղայ է եղեր » :

— Իդոնց ո՞ժ տուածուրիկ ի (երկնայն ասրտ), վճռակի կրկնեց ամենէն ծերունին . « Ով եօթն տարի Սուրբ կարապետի պահս պահի , եօթն դիր (անգամ) երթայ Սուրբ կարապետի գերեզման համբուրի , ինչ որ ուզի , կ'առնի » :

— Էսա դավր ո՞վ միտք կ'անի ուխտ , սրբեր , հունար : Քօռ օղլին ասեր ի . « Թվանք իջատ օլտի , իգիթլըղ բաթտի » . մերն էլ՝ վարժատըներ , դազաթաներ ելաւ , ըմէն բան ջուր տարաւ . . . — :

Կը գովեն իրենց կեանքի մէջ ունեցած սովորութիւնները , այսինչին ծնունդը , այսինչին մահը կը պատմեն . մէկին հարսանիքը , եօթն օր եօթն գիշեր ըրած ուրախութիւնները՝ դաշտ ու մաղ կախելը . մէկին չափազանց գինի խմելը , որ քաջութեանց կարգին է : Միւսին նոր նոր ու հանճարեզ խաղեր հնարել և խաղալ :

Մէկին ճարտարախօսութիւնը : Միւսին ճարպիկ ձեռնածութիւնը : Մէկն իր ուղևորութեան արկածները կա մ'ըրած քաջասարգութեան օրերն և երիտասարդար ըրածները : Կը դառնան նորէն իրենց ներկայ կեանքին վրայ խորհրդածել ու անցելոյն հետ բաղդատել , և զայն ըստ ամենայնի անմխիթար կը գտնեն ու անհամեմատ իրենց ժամանակին ու ճաշակին :

Է.

Քալէ , բարեկամ . բաւական շատ յապաղեցանք հոս , յառաջ քալէ , տեսնելիք ու լսելիք շատ ունինք :

Ահա մէկ ջրի ակն ալ , ասիկայ Խմոր քասան կ'ըսուի : Մեր աջ թևի կողմի փողոցը կը հանէ Սղգայու մեծ ջաղատէն . մենք նորէն ուղղակի պիտի երթանք : Ական վրայի սա տունը «Թուղթ իրիշկող» (հօ-յող) Բարգաղիմոսը կը նստի , որ ուամ թալել ալ գիտէ : Ահա երկու կնիկ ելան այդ տունէն կ'երթան խօսելով . մենք կամաց կամաց անոնց հետեինք և մտիկ ընենք : Զգո՛յշ , եթէ իմանան թէ իրենց ձայնը կը լսենք , կը լռեն : Արդէն կը տեսնաս ի՞նչ :

պէս ոտքէն մինչև գլուխ ծածկուած են կարմիր շիլայ շապիկով, և վրայէն ճերմակ սաւանով մը, իրենց գլուխը, երեսները և բերաններն ալ ամուր ամուր փաթաթած են :

— Շողեր խաթուն, ուրբաթ գիշեր հաւսուսոցին (հաւաթօփն) ֆողնի շները գարշել գարշել կ'ունային. մեր դրկցենց տան Նարգիզ խաթուն հիւանդ էր, «Գրողը իկեր էր դեհ ինոր արև, շներաց ոռնալուց խնցանք» : Խմ աէգէրկինս (տաֆեր կն, երկան եղբօր կն) հիւանդպահ էր գնացեր էն գիշեր. Գրողի էկած Բահ (դահան) պառկուկ կ'էլնի, աչք կ'առնի Գրողին, կը զահահորի (շահէ հարկանէ) . Գրողն ու հիւանդ շատ կուտան կ'առնեն, հոգին չիտայ . իրեք օր ի որ հոգեդարձ ի : Տէգէրսկնկան լեզուն կապուե, կեռիկ փակուե (կարկաժել), խելք թռուցե . ոչ կանայ նստել, ոչ պառկել, ոչ կայնել, ոչ ուտել խմել . էլե կտոր մը կոճ ինկե տուն : Կ'ասեն հրեշտակակոխ էլե . սուրբ սրբերէնք չմնաց կանչեցինք . խաչ աւետարան հանել տուինք . էսօր էլ էկայ թուղթ մը անել տուի, թուղթ իրիշկողն էլ ասաց . «Գրող տիսե վախէցե . խաթուն Տիրամօր ըխտաւոր արէք» :

— Թառիկ խաթուն , աւատա որ ըսկուն ի : Նարզիզ խաթուն գրողներաց հետ կ'առնի կուտայ (յարաբերութիւն սանի) , աշխարհ դիտի : Քանի' քանի' դիր լսեր եմ ուրնից (Երֆ) որ կ'ասէր . «Գիշերս գրողներաց . գլխաւոր կանչեր էր , գնացինք խորհուրդի , երբ ուր ձեռաց հրեղէն կանանչ ճպող իրեք դիր իզարկ գետին , հազար հազար գրողներ մէկ աչքը թարթի մէջ ժողուան էկան : Ինոնց ժողված տեղ ինչխ որ Բաղդադու աշխարհն ըլնի , քանի' աչքդ կտրի անոռ անգլօխ մութ դաշտ մը , ոչ կանանչ կը գտնուի , ոչ էրունք թռչունք . սև քարեր , աւազէ սարեր : Գրողներաց գլօխ ամպերաց մէջն ի , ոտքեր գետնի տակ անդունդք հասեր ի . իդոնց իրեսներ սև՝ քանձ Ադամայ մութ , իդոնց մըռթներ կախուերի չում ուրենց ծընկուեր . բերըններ քանձ վանայ ծով . լեզուըները մէջ քանձ վանայ բերդ . քիթ՝ քանձ Սիփանայ սար : Խողու պէս մազոտ ի իդոնց լեշ . ըմէն մազից բոց կ'էլնի , կրակ կը թափի : Հաւքու պէս թև ունեն կը թռնեն , իսանի պէս կը քէլեն . մէկ ոտ Բաղդասանի , մէկ ոտ կը թալի Սև ծով . մէկ ձեռ կը խասնի Չինմաչին , մէկ ձեռն կը սլարդի Ֆրանգստան : Ուզեն կը պատիկ-

նան կ'էլնեն քանձ լու մը ու անիծ, ուզեն
կը դառնան քանձ երկինք գետին պատող
սև ամբ մը : Ըմէն գրողն ուր « Ինչո՞ւ ունի ,
կը պտտեն , ռաստ էկածին կը զարնեն •
չե՞ս տիսե , մեռնողներաց որու ոտքը ,
որու թև , որու քամակը , որու երեսը ,
որ ուրիշ տեղ մը կը կապուտնայ , գրողի
զարկած ճպողի տեղնի : Նախահասն մէկը
կը հիւընդնայ , մէկը կ'իյնի կը մեռնի • էն
ի՞նչի • — Գրողից զարկուած կ'ըլնի — :
Մէնակ վիր (ո՞րէ) տուն որ աղօթք արող
կայ , ո՛վ որ առաւտուն իրիկուն Նարեկ
կը կարդայ , Սաղմոս կ'ասի , Ներսիսի կ'ա-
սի (24 րոն Հաւասար) , օր քսանը չորս
ծունր կը դնի • ո՛վ որ կիրակմուտ գիշեր
ճրագ վառ կը թողնի , կիրակի իրիկուն
խունկ կը ծխի , չորեքըքաթմուտ , ուրբաթ-
մուտ կը պահի , վիր տուն , վիր վէրէն որ
համայիլ կայ , գրող էն տներաց փախսի •
պահապան հրեշտակից կը խափանուի » :

— Համայիլը՝ քանի մը կանգուն երկայ-
նութեամբ թողթ է , որոյ մէջ գրուած
կայ շատ մը հրեշտակաց անուններ , զորս
'ի պահպանութիւն կը կոչէ զայն կրող ան-
ձին : Աստուծոյ հազար ու մէկ անունները
գրուած կայ • « Եղիցի օգնական պահա-
պան այ՞իւն անոն ծառային » : Նարեկացւոյ

աղօթքներէն «Բարեբանեալ, և Որդի Աստուծոյ» գլուխները, «Հաւատով խոստովանիմ» աղօթքը, և «Եկպրիանոսի վարքը», յորում սատանաներու անուանները կան . և ամեն մէկ սատանան ինչ չարեաց պատօն ունի, ու անոնցմէ ամեն մէկի դէմ՝ ո՛ր հրեշտակ կարգուած է Աստուծոյ պահապան հաւատացողին, գրուած է : Այսու՝ Սատանաներ կամ Գրողներ կը լինին Խարամանոյ դէւերը, զորս Պարսից կէշտ կամ Զրադաշտին օրէնքը կը սահմանէր, և որոց վրայ բաւական գրած են մեր Եղիշէն՝ իր պատմութեան մէջ, և Եզնիկ՝ Եղծ աղանդոցին մէջը — :

Նարգիզ խաթունի պատմութիւնը կը շարունակէ Շողերն :

«Ո՛ր տեղ որ սով, մահ (մահաբաժաժ), հէծել (սոսոսակ) կը պատահի, Գրողներաց գլխաւոր կ'իմնայ որ Աստուած ուր ձեռքաչե էն տեղից, էն մարդուց, ինոր անուն կը գրուի գրողի դավաճ գրողները կը ժողվի կ'օրօխի էն տեղեր, որ կ'երթան արտեր կ'աւրեն, հասածին կը զարնեն հոգին կ'առնեն : Տղաբեր ծննդական կնկան շատ թշնամի են . թէ որ ինոնց բարձի վէրէն համայիլ, Նարեկ, Սաղմոս,

Աւետրան , աղօթագիրք մը չտիսնան , մէկէցմէկ կը զարնեն : Մէկէլ ծննդականի պառկած տան պատերուն վէրէն խաչ կը քաշեն , խաչից կը խափանուին : Մարդ որ օրօշկտայ , բերնի վրէն խաչ չհանէ , գրողներ կը մտնեն մարդու փոր կը դիւահարցուցեն : Մութ ժամանակ ծառերաց մէջ , ջրի ակներաց մօտ , ծռծակներաց մէջ , ջրի հորերու մէջ , աւեր տներու մէջ կը բնակուին . ո՛վ որ էն տեղերէն ընցնի «Յիսուս Քրիստոս» չասի , չար կը հասուցեն : Գօռերաց մէջ կը մտնեն , ո՛ր մեռլի վէրէն որ «Փառք ՚ի բարձունք» չասեն , էն մեռել գօռնադար կ'անեն :

— Մէջ Ակրփի մէջ Շաղբաղի հին գօռեր կան . ընցած տարւըտանք Լ . Բ . գիշրանց էլեր էչ հէծե կ'երթայ՝ պիտի երթայ Շաղբաղի ուրենց իգին ջրել . մէկէլ կը տիսնայ որ ճամխի (ճանապարհի) բերան կատուու ձագ մը , ինքն ինք կը մէզի (ճորձե) կ'ասի , տիսնաս վի՛ր (որէ՞) կատունի գողցեր տարեր են՝ դառձե կ'երթայ տիրոջ տուն . կը տիսնայ որ չէ՛ կատուն կը պէտնայ (Տեճնայ) կ'ընի շաղբ (պղտիչ շա՛ն) . դէ՛ , դէ՛ , կ'ընի քանձ Խողի (Քարակ շա՛ն) մը . դէ՛ , դէ՛ , դէ՛ , կ'ընի քանձ էչ մը . Բ . ի թուք մէջ բերնին կը չորնայ ահու . մէկէլ ի՞նչ տիսնայ , գօ՛

(ահա) մօրէ մերկ մարդ մը էլէ հէծե ուր իշու Բարսիլ : Աստուած փրկի ազատի՝ ահու կը չորնայ , չում գողու ժամեր կը զարնեն , գօռնադար կը խափանուի . ամա՛ Բ . Ի գլխու մազեր կը դիզանան , գագթից մուխ կուտայ դուրս . անձն փուշ փուշ կ'էլնի , լեղին կը պատուի . ինոր վէրէն ծռաւ , կեռիկ փակուաւ (ախաներ իբրոջայ կը փփփին) , քառսուն օր ոչ զրուցեց , ոչ կերաւ , ոչ խմեց , ինչքանդար շէի , ճուլայ , տէրտէր , անբախտի (աշխարհական) Թուղթ արող , աստղ իրիշկող (Աստղագէտ) կէր՝ էկան , ճար մը չկարցան անել : — Մեռնեմ ուր զօրաց — Կենդանանից աւետրան բիրին , Կարմիր աւետրան բերին , Շէկ աւետրան բերին , Թագաւոր աւետրան բերին , Նարեկ հանին , Կիպրիանոս կարդացին , համայիլ գրիցին , աւազանի ջրեր բիրին , Հոգւոց վանից գեղարդ բիրին , Խաթուն Տիրամօր գերեզմնից հող բիրին ջրով տրորիցին լցին բերան , չէլաւ չէլաւ , իտին դրին Աբ Նըշանայ բալնիս բիրին միցին (Խօնեցն) բերան , կեռիկ բացաւ . երկու տարի տեղով ջրով (յանկողն) պառկաւ , հազար ջրով (հաշիւ ուրեմ) աղէկցաւ :

— Գօռնադարներու հաւատք ընծայող շատեր կան Հայաստանի մէջ : Առաքէլ

պատմադիրն ալ իբրև իրողութիւն կը
պատմէ հետևեալը . . . :

. . . « Յետ չորից աւուրց ուրանալոյ
իւրոյ սատակեցաւ Ղարաչօրակն , և յետ
չորից աւուրց թաղման իւրոյ՝ յաւուր
միում ընդ մերձենալ երեկոյին տեսին
զՂարաչօրակ ուրացողն , զի ելեալ էր 'ի
վէէն յորում թաղեալն էր , մերկ և խայ-
տառակ և գարշադէմ և այլագունակ ,
իբրև զուռն կատաղի . և զպատանն իւր
արկեալ 'ի վերայ ուսոց իւրոց գայր ընդ-
մէջ քաղաքին 'ի շուկայն և 'ի կրպակսն
չրջէր . և որք տեսանէին՝ զահի հարեալ
ահարեկ լինէին , քանզի ամենեքեան ճա-
նաչէին զնա . . . : Եւ յամենայն աւուր
ելանէր ընդ մերձենալ երեկոյին . . . և
մինչ 'ի լուսանալ առաւօտուն չրջէր . և
ընդ մերձենալ առաւօտուն գնայր 'ի դիրն
իւր մտանէր : Եւ վասն ստուգելոյ թէ
նա է Ղարաչօրակն , յորժամ նա եկն 'ի
շուկայն , միարանեալ արք տասն , գնացին
'ի վիհն , և տեսին ոչ էր անդ Ղարաչօ-
րակն . և զայս արարին չորս անգամ : Յա-
ւուրս եօթն այսպէս առնէր , յորոյ զար-
հուրելի տեսլենէն զարհուրեցաւ քաղաքն
(Նախիջևան) , և յորում ժամու ժամանէր
ժամ գալստեան նորա , թողուին ամենե-
քեան զխանութս և զգործս իւրեանց և

գիտելին : Այլ և դասք գիշերապահից , որոց հասաա ասեն , լռեցին 'ի գիշերի շրջալոյ : Ապա ընտրեցին զարս արիասիրտա և զքաջագորս և զկորովիս աւելի քան զերեսուն , և վառեցին զնոսա զրահիւք , զի նաք պատերազմականօք , նետիւք և աչդէիւք և սուսերօք , և պատուիրեցին նոցա սպանանել զՂարաչօրակն :

Եւ յերեկոյեան պահուն տեսին զի գայր , պատրաստեալ արքն ընթացան առաջի : Իսկ նորա զգիտախուսա առեալ գնացեալ եմուտ 'ի յորջն յորմէ ելեալն էր : Իսկ զինակրից արանց հասեալք 'ի տեղին անդէն խողխողեցին զնա սրով և կտրեցին զգլուխն , տարին յայլ հեռաւոր տեղի և և կորուսին :

Վանայ մէջ ալ ընդհանրապէս գօռնադարները « բահով կամ փայտատով մինչև գլուխները չկտրեն , անհետ չեն լինիր » կ'ըսեն :

Շողերն ու Թառիկ տիկնայք իրենց երեսները կը խաչակնքեն . կուրծքը ծեծելով՝ յԱստուծոյ կը խնդրեն , որ փրկէ ազատէ զիրենք և իրենց պարագայքը և համայն Լուսաւորչու ազգը այսպիսի շար պատահարներէ : Ապա կը հարցնէ Թառիկը .

— « Շողեր խաթուեն , կ'աս'ինչ առ

սաց (Բնչախի կ'ըսեն) ինչքանդար ջրլնի, դու
քանձ ծիկ (տան դիս) շապիկմ' երկու աւելի
հագերես (Տիժ և փոքրատու ես) . էս երկու
տարի ի որ մեր թաղի Գրողի Գզիրենց
(Կոսն և Կոհի անուն է) Պարիկ (Երբոս ա-
նուն է) ինկաւորւեր ի (լուսնոտի է), գիշեր
մը աղուն բարձե կ'երթայ ջաղաց, մար-
դագէլ (Երբոսօր) կը տխնայ ճանբալս .
ինորից կը պրծնի կ'երթայ աւեր ջաղցի մը
ջրտան (Ջրոսն կ'ըսեն, ուսոյն Ջրաղացի՞ն
ջուրը անխնեբուն զարնուելով և Կարի
յանելով արբատս կը հոտէ) բերան կը նստի
կտոր մը հանդ (հանգիստ) առնի . լուսնակ
նոր գլօխ կը բանձրացուցի, մէկէլ կը
տխնայ որ Բաճուր Բաճուր ձէներ կը լսի .
ես ասեմ հարիր (հարիւր), դու ասա հա-
զար, սև սև ջուրի պառւրներ մէկ մէկ օձ
բունած ուրենց ձեռը կուզան կը մտնեն
էդ աւեր ջաղաց . Պարիկի սուսուք կը
դողայ (Բուր ան) կը Կարիկ : Մէկէլ կ'ի-
րիշկի որ ինչ . գետի ջրից կ'ելնեն անթիւ
աղջիկներ հուրն ի հրեղէն մագերով, ուրենց
իրես գարնան լուսնկի պէս պոծառ, կ'ել-
նեն կը փռուին սար ու ձոր, գեղն օւ
քաղաք : Մարդ կը զարմանայ, ինչ պիտի
ըլնին իսոնք :

— Ավար, քա', դու էդ աւուր հասեր
եօ, դէլ ալա' (Դեռ ցարդ) չե՞ս գիտե :

էն սև պառվըներ գիշերուան մէրերն (ճայ-
բեր) են . աւեր ջաղցներ , ցամաք հորեր
կը մտնեն ցերեկները , էն տեղեր ճանախ
են շինե կ'էջնեն (կ'Յնան) չուժ գետնի
տակ , ծովու տրկներ աշխար երկիր կայ ,
կ'երթան կը Ֆուան (չրջն) , իրիկուրներ
սարերաց տակէն կ'ելնեն մեր աշխար :
Աստծուց անիծած , Աստծու իրիսանց ին-
կածներն են իդոնք . էն օձեր դըլը՝ըժ են .
թէ որ արևու իրես տիսնան , հողի իրես
մարդ չմնայ՝ ըմէն կը փչացուցեն , օձերով
կը լցեն : Ադամայ տարուրնէ բաց (հեոե)
Արեգական իտև կը պտտեն . Արեգակ կը
քէլի (+այի), ինոնք կը քէլեն , շեն կանա
հասնե . իրկուրներ կը հասնեն մեր աշխար ,
կը տիսնան որ արև մտե , մեռլի արևն ի
(վերջուայ) մնացե , մէկ բերան կը փչեն
մութ իաւար արարած կը բռնի . սար ,
քար , տուն , տեղ , գեղ , քաղաք ըմէն
տեղ կը մտնեն կ'ելնեն , գիտեն թէ Արե-
գակ տեղ մը պահկուեր ի , շեն գնտնե
(գոնե), կը մտնեն գետնի տակ փտրտեն .
ինոնք կը մտնեն շեն մտնե , աղօթրան կը
մաղկտայ (արչուայ կը նանանի), արեգակ
գետնի տրկէն (ոակն) կ'էլնի . գիշերուան
չարեր ըմէն իտոնցից կուգայ իսանի գլօխ .
տնդա'ր (անիէ) հազար են ինոնք , աշխար
արարած բռներ են :

էն մէկէլ աղջկաներ փարի (Կթաբէ կամ Կթաբէ) են . ինոնցից գասս մը կայ որ տընեքաց մէջ կողուանքներաց (անկոշոց) տակ մուտ պուճախներ կը բնակուին . գիշըրները քընու դեղ կը թափեն վէր մարդու, մարդու աչքերաց թարթափներ կը խփեն, մարդու ճակատն ու սիրտ սակատը (կարծի կամ լէրը) կը մածեն (շտն), բարի քաղցրիկ երազ կը տխնայ մարդ : Դասմ' էլ կայ, որ ջրերաց մէջ կը հունաւորուին, Լուսնըկին եւ Լուսոյաստղի շառաւեղք որ տխնան, կ'ելնեն ի'նչքանդար Աստծու ստեղծած ծաղիկ ու կանանչկայ, կը ջրենառաւտըման էն մեղրահամ զգողուն հովքամին (սիւֆն) ինոնց նափան (շաւն) ի » : — Աստծուն մեռնեմ ուր անուան . ինքք մէկ, ուր ստեղծածը՝ հազարը մէկ — :

— Ռեթիս էսօր գնացերինը Տակառուց ժամ . Տասմէր (դաթալ) Ասլիկ խօ գի'տես, ի'նչ բաներ ասաց, ի'նչ բաներ ասաց : Ռերաթ օր գնացեր էր Ցէզէլք . (Տեփէլ կ'ըտն, երբ իբր Վիլ հոգաւ իր յափշտակութ ընդ օրս կամ յանդամդս, ուր զանազան տեսիլներ կը տեսնե, իսկ մարմինը կը մնայ անշարունակ) . իմ օղորմած կիսուր տխեր էր : — վա՛յ, Աստո'ւած, նշանց (ցոց) շիտաս — : Դաս իշունց (յէշոց, հայհոյան) կուտէր (կարագ),

աղբըրոի , քահանի հետ շատ քարսիրտ էր .
ո՛վ ինոր անուն տայ , կ'ասի « Օղորմիս
հողին , չհասնի կողին » : Դատմէր Ասլիկ
կ'ասէր . Հասայ հրեղէն գետ , տեսայ Մազէ
կարմունջ կապեր են . էն գլօխ դրախտն
էր , էս գլօխ դժոխք . կիսուրդ մնացեր
էր բիւր բիւրոց սատանի ձեռ . մէկ՝ ար-
ճիճէ (կապար) հարէզանով (եղ շարեւա ճարակ)
կը զանէր , մէկ՝ պողպատէ շիշեր կրակցու-
ցեր՝ ինոր կող կուշտ կը դաղէր , մէկ՝ Կալ-
քաթնով (սոյս) մսեր կը պոծուցէր . Աս-
տուած ազատի՝ բերնի մէջ իլին որդ էր ,
իտև՝ եօթն գլխէն հրեղէն վիշապ բերան
բացեր էր որ կուլ տէր . էն գահ ինչ կը
Ֆշէր (Շիշ) բոց կ'էլնէր էնի կը վառէր .
կ'ուզէր փախնիլ , առջև՝ հրեղէն գետն
էր . ոտ կը դնէր մազէ կարմնջի վէրէն ,
մեղք ծանր էր , մազ կը կտրէր կ'ինէր
գետ : Կրճեւատամն (« Անդ եղեյի լաւ և
կրճեւ տրամանց » իստին ան յնասորու ինան րոտած
են) ուրագի պէս ատամներ կըրճըտած ի-
նոր միսը կը ծամէր . կուպրի կարասներ
պուկապուռկ (Ֆիշ ցըրմանս ի) եռման
կուպրեր լցած շարեր ին էնտեղ , մեղա-
ւոր հոգիք չուժ վիզ դրեր մէջ կ'իփեն :
էն դեհ՝ Բարիդրկցենց (րան անուն է)
հարս դրախտի մէջ հազար հազար հրիչ-
տակներ ուր կողկուշտ (չքապար) անմա-

հուժնի ջրեր, անմահութնի խնժոր, ծաղկըններ, պտուղներ, Աստուծոյ սեղան Աստուծոյ բարութնով լի ուր առջև . հրիշտակ մ'էլ ինքն էր դարձե . իդոր նստած աթոռ, իդոր բնակուած դարպասի քարեր մէկ մէկ արեգակ ին (եջն) :

— Հազար երանեկ արդար հուզոյն , հազար երանեկ ինոր , որ ուր ձեռնով ուր դրախտ կը շինի — :

Խիստ երկար է տէգէլքներու նկարագիրը և սաստիկ հետաքրքրական . այնպիսի պատիժներ կը նկարագրեն չարագործաց , որոցմէ կրնանք իմաստասիրել թէ՛ բարբարոս դարերու մէջ բռնաւորաց 'ի գործ դրածներն են , մնացեալն ալ երևակայութեան ծնունդ : Իսկ դրախտի նկարագիրը երկրային համեստ վայելչութեանց բովանդակութիւնն է , անմահացընելով զայն ամենայն , և հրեշտակաց ու Աստուծոյ ներկայութեամբ վսեմացուցած և երանութեամբ օծած :

Ախոս՛ս , ընդհատեցան Շողերի և Թառիկի խօսքերը . վասն զի ահա մենք հասանք մեր տունը , և անոնք կ'անցնին . սակայն խօսք կուտամ քեզ , բարեկամ , ուրիշ առթիւ լսել տալու այդպիսի խօսքերը . երթանք քիչ մը հանգչինք և զրօս-

նունք մեր տունն ու պարտէզը • ուր կրնաս
նորէն հետաքրքրական և հաճոյական լսե-
լիքներ և տեսնելիքներ ունենալ :

Ը.

Սովորութիւն ունինք գարնան և յա-
մարան պարտիզի հովաստանը կը նստինք •
եկող հիւրերն ալ նոյնպէս պարտէզը կը
հրամցունենք :

— Ի՞նչ է սա իրարանցումը ,

— Հարսները տեսան որ մարդ կուգայ ,
տունը փախան • արդէն լաթերով ծած-
կեալ դէմքերը՝ փփերով ալ կրկին կը գո-
ցեն և այծեմանց նման խոյս կուտան ,
ճիշտ ինչպէս եղնիկը խուսափի որսորդի
տեսութենէն : Իրա՛ւ է որ , ահա կը նկա-
տեմ թէ ի՞նչ խոր և խոռ տպաւորութիւն
կ'ընէ Ձեր վրայ այս սովորութիւնը • բայց
ամբողջ վճանայ կանանց , հարսանց և հա-
սած աղջկանց համար՝ այդ օրէնք մի է •
և կարելի է ասել թէ բոլոր ասիական հին
ազգաց քաղաքաբնակաց սովորոյթ մ'է :
Աւելի ազատ են յայսմ մասին գեղջկա-
կանք , մանաւանդ քաղաքներէ հեռու ե-
ղածները , ուր քիւրդի և հայու ընտանիք
թէ՛ հարսունք լինին թէ աղջկունք՝ մարդէ

չեն փախչիր . ոչ ֆերաջախի պէս ծածկող սաւանններ ունին , և ոչ վրայի շապիկ ու միամէլ . ուրեմն քաղաքաց կանանց այս վիճակը , քաղաքաց արանց բարոյականին հետեւանքն է : Սակայն , եթէ չեմ կրնար յայսմ պաշտպան հանդիսանալ այս սովորութեան , ներուի ինձ դիտել թէ , չեմ ալ ուզեր մէկալ ծայրայեղութեան հասած տեսնել կանանց սեռը , որ ըստ ամենայնի հոլանի երևին , և իրենց մայրեր ու սկեսուրներն աղախնոյ պէս ծառայեն , հարսն ու աղջիկ կուռքի պէս հտպտանօք զարդարուի ու բազմի , կամ իրենց ծնողք , եղբարք , էրիկները՝ սպասաւորի մը պէս անոնց ետեւէն ընթանան , անոնց հրամանները կատարեն . ինչպէս են կիսաքաղաքակիրթ տեղերը , որ Աստուածային և բնական օրինաց ու կարգաց հակառակ է իրպառ :

Ահա մայրս կուգայ : Արտի թնդումէն կականաբարձ կուլայ . և թեւերը բացած կը թռի յիս հասնելու , զիս գրկելու , կրծոց վրայ պրկելու և համբուրելու . . . : Երթամ ձեռքը պագնեմ : Կտեւէն եկողներն ալ եղբարքս են . և այն երամով թուվաացող կանդ ու գլուզները (մանրիկ մանկոյի) եղբարցս զաւակներն են :

Քո՛ղ: Ներէ ինձի վայրկեան մը ծնողական և ընտանեկան երանութիւնս վայելեմ, բարեկամ: Ա՛հ, բաւական շատ միջոց եղաւ կարօտի և անձկութեան կրակը սիրտս կը լափէ . . . մի քանի պուտ (կեօն) արտսունք ալ իմ աչերէս . . . թող կաթին . . . որ հովանայ հոգիս . . . :

Յո՛ւշ, առ հասարակ պանդուխտները . . . Յո՛ւշ հեռացելոց և մնացելոց սրտի վիճակը, մորմոքումն ու լացը :

Աստուած հանէ ամեն սիրտերը արեան կարմիր ծովեն: Աստուած փրկէ ամեն անձերը կամաւոր գերութենէն, շարժի զոտի կարօտ քաշելէն . . . :

Ես, թէպէտ ամենուրեք մարդասիրաբար ու պատուասիրաբար հանգիստ գտած եմ, այլ սակայն չէի կրնար մոռնալ ոչ մեր փողոցի ծառն ու ճիւղ, ոչ ջուրն ու հող, ոչ շոգն (արևան որո) ու հով, ոչ ժուռն (հասած մրդ կամ աղբ) ու խաղող, ոչ տանձն ու խնձոր, ոչ ծիրանն ու սաւոր, ոչ աղբիւրն ու ջրհոր, ոչ դաշտն, ոչ սար և ոչ ձոր: Երբ ուտէի հաց ու կեր (կերպոտ), կը յիշէի մօրս եփածները. երբ ՚ի պարտէզ և ՚ի բուրաստան մը հրաւիրուէի, կը յափշտակուէի հոս: Չկրցի երբէք գոհ ընել զիս, և մոռնալ տալ սրտիս ու մտքիս այս հողաչէն անշուք խրճիթը, որ

իմ հայրենական տունն է, յորում ես առաջին անգամ աչերս բացած և արև տեսած եմ: Չկրցի մոռնալ տալ այս շուքերը, որոց ներքև իմ օրօրոցս օրօրուեր և իմ ծնօղ մօրս սրտաբուղիս ձայնով խաղեր և դարդարներ եմ լսեր. մոռնալ այս ձղերը, որոց վրայ ելլելով ձեռօքս միրգեր եմ քաղեր և կերեր. մոռնալ այս դալարաւէտ և ծաղկաբուրր վայրը, ուր ծնողացս, եղբարցս, և հիւրերու ու ընկերաց հետ նստած հաց կերեր, ծաղիկ փնջեր, մանկական խաղեր և զուարճութիւններ անցուցած ենք:

Ո՛ր մանկական երանաւէտ օրեր և ժամեր. այսօր Ձեզ կը հանդիպիմ վերստին, և շատ դիւրութեամբ մէկէն կը մոռնամ տեսածս սքանչելի շէնքեր, պալատները, պարտէզներ, ջրեր, ճոխութիւնք և վայելչութիւնք պայծառ և մեծամեծ քաղաքաց, որք իրենց ամեն պերճութեամբ և շքեղութեամբ չկրցան մոռցնել տալ զձեզ ինձ. այլ յաւէտ առ ձեզ կը գտնուիմ յափշտակեալ:

Եղան՝ թերևս ծնողքէս աւելի խնամածուք ինձ, եղան եղբայրներէս ու մանկական ընկերներէս առաւել սիրողք և մտերիւք ինձ. այլ չեղաւ հնար որ միևնոյն յարգանք ու համակրանք դրաւէին, ինչ-

պէս այս պառաւ մայրս , այս հասարակ
մարդ երեցած ընկերքս և եղբարքս :

Քանի՛ բուռն է բուն վայրն ու տունն ,
բուն հայրենիք մարդունն :

Աստուած դարձնէ ամեն շարժիչ շարժիչ
իւր տեղն ու տունն :

Այս տեղը , սիրելի բարեկամ , ուր
նստեցանք մենք , աչերդ վեր առ , տես
ի՞նչպէս մրգաւէտ ծառոց ճղերը իրարու
պլօլուած հով գործած են մեր վրայ . ա-
չերդ շուրջած , բոլոր բոլոր վարդի թփեր
են , և ահա որը բացուած , որը կոկոն ,
քաֆուր վարդ , սիւտակ վարդ , դեղին
վարդ , կարմիր վարդ , բոզ վարդ՝ որոյ
թերթի մէկ երեսը կանանչ է , մէկ երեսն՝
բոցազոյն կարմիր . տես լէլաղ ծաղկի ծա-
ռերը վարդենեաց շրջապատն , իսկ ստո-
րտաները կարմիր կակաչ , դեղին կակաչ ,
մանուշակ , սուսամբար , բարդխաբահ ,
զումբուլ , նօնօֆար . այս ծաղիկները որ
իւրաքանչիւր ամսոյն կարգ 'ի կարգ կը
ծաղկին , իրենց տեսքով ու հոտով դրախտի
մանրանկարը կը կազմեն : Բարակ առուով
մը ջուրը պտոյտ կ'ընէ այդ փոքրիկ դրախ-
տին շուրջը , և կ'անցնի ոռոգելու քովի
ածունները , ուր ցանուած են ուէհան ,
նանա , սըրխուն , նարգիզ , համեմ , սև

սունիչ , բաղրարտ , գինձ , կարօս , բողկ , սոխ , սպանախ , բազուկ , շողգամ , դը-
գուժ , վարունկ , սխտոր , կանճրակ , գլուշ ,
բազլայ , տապղին , ևն :

Իսկ առուի եզերքները խոտերու մէջ
կը բուսնին ուտելու բանջարներէն՝ կովու-
ճակտիկ , պառվու մէզար , սիւեղ , աղջը-
կուտակ , գառուդմակ , մաստակ , աւե-
լուկ , վշիշուկ , ճնճղկու պաշար , խինձ ,
Թանի բանջար , ճարճրտուկ , եղինձ , ևն :

Այս կարգով ու ճաշակով յօրինուած
են մեր այգեստանեաց ամեն այգիները :
Վերը նայէ , խնձորենին , տանձենին , սա-
լորենին , ծիրանին , կեռասը , շարտաղուկն
(դեղ.) իրենց ճղերով կանանչ երկինք մ' են
կազմեր մեր վրայ . և այս կամարէն կա-
խուած են պտուղներ գոյնզգոյն , ո՛ր
ժուռ , ո՛ր հասուն : Շրջապատիդ անու-
շաբոյր հոտերէն չե՞ս զմայլիւր : Հո՛ս , այս
տեղ կը դնեն մեր մայրերը իրենց ման-
կանց օրօրոցները , և ծառերու ծաղկած
օրերը՝ ծաղիկներով կը ծածկուի մանկան
օրօրանը , հոտաւէտ խոտերու և ծաղկանց
հոտով կը շաղախուի մանկան ծծած օդն ,
երբեմն կ' արձակէ մայրիկն տղեկի պինդ երը
(ողան օրօրոյն Ռէջ կապիւտ կապն) , և կը դնէ
իր ծաղիկը այս ծաղկանց ծոցը , որ գլոր-
ուելով Թաւալելով ծաղկանց Թերթերը

կը ճռփէ, ուր փմփուս կատու ճագ մ'ալ իրեն նման փափուկ մանկիկին թաթիկներուն հետ խաղ կ'ընէ, մէկ կողմէն ալ ճնճողուկները աչքի տակով կը դաւէ :

Այգեստանեայց այգիներու ձևը միապէս են . ինչպէս կը տեսնաս, չորս կողմը ուղղանկիւն պատ մը կը գործեն . պատերէն մէկ կանգուն հեռաւորութեամբ ջրի առուն է . առուններու երկու շրթները բարդի ծառեր են . սլարտիպին մէջտեղը՝ ծառոց հովերէն հեռու՝ խաղողի այգին է՝ թումք թումք բարձրացած . որուն «Ափներ» կ'ըսեն, որոց վրայ է որթատունկն . և խաղողները կը պառկին արևուն հանդէպ ու կը ջեռնուն ափներու հողերուն վրայ . ափները կը փորեն ամեն գարնան . թումքերու միջոցները փոս առուններ կը մնան, որոց մէջ ջուր կը կապեն որթերու արմատը ջրելու համար . այդէկութին՝ այս փոսերու մէջ կը կայնին խաղողներ կը կթեն, որ ողկոյզները չարորուին :

Նորատունկները՝ այգիներու մէջտեղը աչտարակաձև շէնք մը ունին եռաշարկ, հնձան է այն . որոյ բարձր տանիքէն կ'երևայ այդիին չորս կողմը . խաղողի հասած ամիսը Նորատունկներու մէջ մեծ ուրախութիւն կ'ընեն երիտասարդները :

հրացաններով կը հաւաքուին այդ աշտա-
րակները, և գիշերուան գողերէ կը պահ-
պանեն այգին՝ հնձանի տանիքն ելլելով :
Լուսնակի լուսոյն՝ պատուական տարեխ-
ձուկը, սունկով ջրբուր, և մսի խորո-
վածը չամչի արաղով և տարի մը առաջ
այգիի մէջ տուճիկով թաղած կարմիր գի-
նիով կը ճաշակեն, խաղ ու տաղ կը կան-
չեն, հրացան կ'արձակեն :

— Բերէք, հողմունք, այդ կրակի ծուխն
ու հոտ, այդ աղաղակի ձայնն ու դղրդը,
հասուցէք ինձ մօտ — :

Խաղողի ափներէն հեռու մինչև պա-
տերուն քովի առուն չորս դեհէն ածուներ
կան . զորս փորելով ամեն գարնան՝ զա-
նազան հունդեր կը սերմանեն և այն ա-
ծուներու ցած թումբերուն եզերքը կարգ-
'ի կարգ տնկուած են ծառեր սերկևիլի,
քաղցրակողինձ և դառնակողինձ ծիրանի,
դամոնի, շարտաղուկի, ամառնուկ և ձմեռ-
նուկ խնժորի, կէսիկ և թթու ալուչայի,
պնտուկի, ընկուզի, կեռասի, բալի (ֆէշէ),
տանձի : Տանձի տեսակները և անունները
տարբեր են . զոր օրինակ, վաղահաս (Բեղ
դէյէն) տանձ, մեղրուկ տանձ, ճենճուկ
տանձ, դըղըղէկ տանձ, պուկօշ տանձ,
մարտիրոս տանձ, չալարիկ տանձ, մոկաց
տանձ, մալաչիկ տանձ, մէրնիկ տանձ,

նունեկ տանձ , մալաղի տանձ : Մալաղին՝
պատիւ ունի անուանիլ տանձից արքայ ,
թէ՛ իր համեղութեամբ և թէ՛ մեծու-
թեամբ :

Այս միրգերը , մանաւանդ տանձն
ու խնձորն , սկսեալ մայիս ամսէն մինչև
հոկտեմբերիւրաքանչիւր տեսակներն զատ
զատ ամսոց մէջ կը հասուննան . աշնան
հասածները «ձմեռնուկ» կ'ըսուին , զորս
կախուան (փլազ) կ'ընեն սենեակներուն
մէջը կը կախեն , և մինչև նորն հասնի ,
դեռ հինէն կը ճաշակեն : Ամրունուկներէն
ալ տապակ տապակ , շերտ շերտ կը կտրը-
տեն , կ'իստակեն , «չիր» կ'ընեն , կը չոր-
ցընեն կ'ուտեն . ինչպէս նաև ծիրանն ու
ալուչան կը չորցնեն , կօռօվայ (բէրփէլ)
կ'ընեն , և կերակուրի մէջ գործ կ'ածեն .
ծիրանի չիրէն «մուժբանայ» կ'ընեն , մար-
դու կերպ , թռչնոց կերպ , և այլ զանազան
ձևերով կը շարեն : Քաղցր կողինձները
ասեղով ու դերձանով շարելով հագնելու
զրահ կը շինեն , տուրիկ (շնիւայ) կը յօ-
րինեն , ևն : Ամունուկ տանձի և խնձորի
բուռածք (ֆուրշի) կը դնեն , որ շատ համեղ
կը լինի . նոյնպէս խաղողի , սեխի բուռածք-
ներ ունինք , որոց հետ ուէհան և այլ հո-
տաւէտ բանջարներ դնելով , և կամ քիչ

մը մեղր, կամ աշնան օրերը քաղցր գինի
(շէրս) լեցնելով մէջը, ադոնց համին ու
հոտին մարդ մշտակարօտ կը մնայ :

— Օ՛հ, բերանս ջրալիւր կը չըփչըփայ . . .
ուտողաց կմուկքն (քիմքը) ալուկի — :

Խնձորենեաց ազնիւ տեսակներէն՝ Ար-
տամետու խնձորն ամուռուկ է, կեղևը
չատ նուրբ, միսը փափուկ, խատուտիկ
կարմրով և անոյշ հոտով : Զմեռնուկները
«Խլաթ խնձոր» ըսուած, որ քանի մը տե-
սակի կը բաժնուի, և որ նոյնպէս կարմրա-
խայտ ու հոտաւէտ է . իսկ «Դալասլիկ
խնձոր» կրնայ պարծիլ իբրև թագուհի
բոլոր մրգեղինաց, որ իր վրայ կը կրէ ամեն
ազնուական յատկութիւնը . մեծ, կարմիր,
նրբակեղև, անուշահոտ և սաստիկ ախոր-
ժահամ . ասոր ծառին վրայ կ'ելլեն լուս-
նակ գիշերները աղջիկներ ու հարսներն,
դեռ աղէկ չհասած ժամանակ . և կարօսի
(Տաղաւնօղի) տերեւիկները կը փակցունեն .
երբ հետզհետէ հասուննայ, կարմիր կը
գունաւորի, այնուհետև կարօսի տերեւ-
ները կը փրցունեն վրայէն, և անոնց փա-
կած տեղեր՝ ըստ գեղեցիկ ձևոց տերեւոց
կը մնան ճերմակ, այնինչ բոլոր մարմինը
արեան գոյն կարմրած է : Սովորաբար,
երբ բարեկամ մը կամ սիրելի մը պատուեն,

և յարգի ու հրաւերի համար խնդրակ
ղրկեն, կամ աչքի լուսի երթան, հատ մը
այս խնճորէն իրենց ծոցէն կը մատուցանեն .
երբեմն նաև գինւոյ պոզիկի (հողէ իբրև)
բերանը կը դնեն, և ընդհանրապէս սե-
ղանի զարդ և գինւոյ մօլէ է աս :

Թ.

— Մարէ (մայրիկ), ինչ որ պատմեցի մեր
բարեկամին, գտնուածներէն հասածներէն
բերել տուր . քիչ մ'ալ հաց ու կեր, ինչ
որ ունիս . պոզիկ մը Շաղբաղու գինի, Զի-
րաչէնու (գեղ է) նոր կուռիկով (հողէ
նոր գաւաթով) պիտի խմենք :

— Հարսներ կը պատրաստեն, տղէկներ
հանգօ (ահա) առին էկան :

— Ախորժակդ բաց, ընկեր . ի՞նչ բերա-
նաբաց յափշտակուեր ես : Մեր Շաղբա-
ղու գինին՝ Շամբանիոյ գինին է՝ վանայ
համար . և ըսա մեզ՝ գերազանց ևս է .
նայէ ասոր գոյնը, Քրիստոսի անարատ
արիւն, բաժակի մէջ լեցուած ատենը ջինջ
փրփուրը, անմահական հոտը . իսկ խմածգ
ժամանակ՝ հարկ չկայ ձեռքովդ ի բերան
տանելու . նա իր հրապուրիչ գունով, հո-

տով , ու մզմզուն ձայնով կոկորդդ կը
դիւթէ , յինքն կը ձգէ :

Բուռմայ մի (լօջի մէջ փաթթած խոր-
տիկ) սա կարմիր աղով պանիրէն , մաճառ
(շէրտ) ձուկէն , պաղ միսէն (օկոյն-շ) , խո-
րովածէն , մանդկով ժածիկէն բըռնէ (հը-
րամէ) . տես ի՞նչքան կը հրճուի ախորժակդ .
վանցիք՝ ասոնք կ'անուանեն « Գիւնոյ փե-
շաանֆ » : Ահա սեղանի շուրջը շարուած
են կանանչեղէնները , որ այս՝ և մէկալ
կերակրոց հետ կ'ուտենք :

— Մարէ , մեզի գինի կը լցես , դու
խակի (երբէք) չես խմեր . հատ մ'առ խմէ ,
մեզի օրհնէ :

— Դուք խմէք , մեռնեմ ձե . խուրի
(հիւրէ) առջև ամօթ ի կնիկ զաւակ ուտի
խմի :

— Նա օտար չէ . Հայ է , և իմ սիրելի
ընկերն է . քո զաւակի տեղն է , մի՛ ա-
մբշնար :

— Աղէն էն ո՞ւստ ի (ուստի՞ է) :

— Ստամբօլցի է :

— Ես գիտեմ որ Խայերէն չգիտե :

— Միժա՞ղ — : Ինչի՞ կը ծծողաք . « ֆան ,
ընդո՞ր , ըլլալ , չըլլալ , հօս , հօն , խոչոր ,
կօր , սանկ , նանկ » . ես ի՞նչ գիտնամ՝
հազար ուանգ տուիք ուսիք :

— Օրհնէ , օրհնէ մեզի՛ . գինին ձեռքդ
ա՛ռ , օրհնէ մեզի :

— Ձե ողջութեն . Աստուած ձեր արև
պահի . նամարդի կարօտ չելնէք , երկէն
արև , սիպտակ իրես ելնէք , չար աչքից ,
չար սատանից , չար մարդու շառից պարզ-
իրես մնաք . երկնաւոր թագաւոր Աստ-
ուած ուր եօթն ակնով ձե օրհնի , ձեր
չարկամն կուրնայ , ձեր ոտ քարին չդէսլնի .
Աւագ Աբ Նաան ձեր չարն՝ բարին դառ-
նուցի . ի՛նչ բանի ձեռ թալէք՝ կանանչի .
ձեր մէկ օր հազար անի , հոգուց մարմ-
նուց չհանի . վատ օր չտիսնաք . էն խա-
թուն Տիրամէրն եմ կանչե՛ ուր զօրքով
ձե յօգ հասնի . Աստուան ձեր կանանչ
արև բաշխի . . . :

Երկար օրհնութիւններ կը կարդան
մեր մայրերը ամեն առթի մէջ իրենց զա-
ւակաց և հիւրերուն կամ բարեկամաց
տեսութեան : Բայց այս անգամ կարճը
հասլեց . աչքերը երեսիս յառեր , տես-
նանք ուրիշ ի՛նչ ունի ըսելիք :

— Էսա եօթն օր էր որ աջ կանջու կը
կանչէր . ես գիտէի որ բարի բան մը պիտի
լսէի : Քիթ բերանս կը քորուէր . գիտէի
որ սիրելիս պիտի համբուրէի : Աչքերս կը
չրտէր (անթարթ յառել) , պիտի բարի
խուր մը գէր : Յըմէն առաւտուն կատուն

ուր թաթիկով իրեա կը լուար, տօտիկ կը տնկէր. ճամխից մարդ պիտի գէր : Գինի լցինք խմելու՝ վերէն աչք (պազպաջակ) կը կապէր. երբ քո անուն տ'ինք՝ հետ հետուն (խակոյն) կը փթխէր (կ'անցնէր). հաց ուտ'ինք կը շարուէր, չուս (մինչև) քե չը յիշինք՝ կուշ շէր երթար. տղէկներաց ըմէնի աչքն էլ կը խաղէր, սիրելի հեռաւոր պիտի տիսն'ին : Պատիկներաց ափին մէջը կը քորուէր. քե համար կ'աս'ին պիտի գայ փարայ տայ մե : Ոտաց տակ կը քորուէր, քե կ'աչկ'ին (կ'ակնկալէին) որ գաս տեղ տանես պտըտցուցես : Խաբրաբեր ծիծունակ կը մտնէր տանտուն. (ներքին տուն) կ'եւնէր : Անծեղ՝ յըմէն իրիկուն կուգար երդիսի վերէն կը կրկնէր : Էս տարի ճոչ պահոց միջնոցին (միջինքին) կանափատով հաց փուռնիկ բաժնիցինք, բաղդն ու դրսմաթն քո բաժնի մէջն էլաւ : Չորս օր դիր մը երազի մէջ կը տիսն'ինք . . . :

Աստծուն մեռնեմ, որ մե չիթող հասրաթով — :

Ինչ կ'ըսես, բարեկամ, այս լսածներուդ : Անշուշտ ամեն երկրի բնակիչք և ամեն ազգերը իրենց մէջն ունին այսպիսի գուշակական հնարածին նախապաշարումները, որոցմով իրենց սրտի իղձեր և կա-

բօտները կը պատրեն կը հանդարտեն ժողովը :

Բաւակայն բաները մինչև ցայժմ լսեցիր . կ'ուզեմ քիչ մ'ալ նոյն տեսակ գուշակական, կամ ինչպէս կըսեն գիտնականք, աւելորդապաշտական խօսքերը և արարքները պատմել քեզ , յորոց գուցէ իմաստասիրողները ազգի հնուժեան և նախնի պաշտամանց հետքեր նշմարեն , զորս ժողովրդեան ռամիկ մասը անգիտաբար կը պահպանէ , և զորս դարուս լուսաւորութիւնը անհետացնելու վրայ է :

Երբ լուսինը միօրեայ կամ երկօրեայ է , «Նոր» կ'անուանեն զայն . և առաջին անգամ տեսած ատենը՝ անոր նայելով իրենց երեսը կը խաչակնքեն . միևնոյն վայրկենին ի'նչ մարդու երեսը որ նային , այսպէս կ'ըսեն «Տեսնանք բարեա՞ց պիտի հանդիպիմ թէ չարի , վասն զի լուսինը տեսած ժամանակ՝ առաջին անգամ քո երեսը նայեցայ» :

Ինչպէս լսեցիր , անծեղը երբ դայ կրկչայ , նոր խաբար կը լսեն , կամ զարիբներէն գիր կուգայ . ընդհակառակն՝ երբ բուռի ձայնը առնուն , կամ սև ագռաւները գան տան մէջ կուկռան , վատ համբաւ լսելոյ նշան է :

Յերազի եթէ պայծառազգեաց կտրին՝
ձիաւոր և սպառազէն քիւրդ կամ տաճիկ
տեսնան, սուրբը տեսած կը լինին . իսկ
եթէ սևազգեաց տէրտէր կամ կրօնաւոր
մը տեսնան, սատանայ է :

Ինչ և իցէ գործ մը սկսելուն, կամ
ձանապարհ գնալուն, կամ խորհուրդ մը
ընելուն՝ եթէ մէկը զոյգ փունգտայ, խիստ
յաջող է, զոր «ջախտ» կ'անուանեն . իսկ
եթէ մէկ՝ կամ երեք, կամ աւելի՝ բայց
անզոյգ փունգտայ, «սարը» կ'անուանեն,
եւ կը կենան այն գործն սկսելէ : Նոյնպէս
երբ տեղ մը երթալու համար ոտքի ելլեն
և թափառս առնուն (իյնան) իրենք, կամ
եթէ ձիով են՝ ձին թափառս առնու, ան-
յաջողութեան նշան կը համարին, եւ կը
կենան :

Ձիով տեղ մը գնացողները խիստ յա-
ջողակ կը սեպեն իրենց, եթէ ձին աշխոյժ
և զուարթ վիճակի մէջ լինի, խրխնջայ .
և ասոր հակառակ՝ եթէ տխուր ու անձայն
մնայ ձին, կամ ինչպէս կը նշմարեն եզեր
չատ անգամ ալ կ'արտասուէ ձին, մեծ
վտանգ գայ գալիք :

Ազլօր եթէ իր ժամանակէն դուրս
խօսի, կամ հաւն եթէ ազլօրի պէս խօսի,
իսկոյն կը մորթեն . վասն զի շարեաց գու-
շակ է :

Եթէ ուզեն մէկը իր գնացած ճանապարհէն ետ չդառնայ, անոր մեկնած ժամանակ՝ աման մը կը կոտրեն ետեւէն, և կ'ըսեն «Կրունկդ ըստէս (ասդին)» . կամ թէ «Երթալդ լինի, գալդ չլինի» :

Իսկ եթէ դարձին փափագին, ջուր կը թափեն ետեւէն :

Տարուան մէջ օր մը յանուն «Թալալոսի» կիրակի կը պահեն զաւլի տէր մայրերը, որպէս զի իրենց մանուկները չը թալկանան :

Նոյնպէս օր մը կիրակի կը պահեն, որ մկները ջարդուին . և այն օրը կ'անուանեն «Մկան կիրակի» :

Արոյ կամ չարոց թուղթ (դիւթ) ընել տալու համար սև հաւ մը տանելու է դիւթին, որ մորթէ և անոր արիւնով դրէ . սև հաւու արիւն դըլիւճ է . (միսն ալ դիւթի փորին զըլիւճ է) :

Սրբոց համար ալ մատաղցու սև խոյ մը կամ մաքի կամ կով մը տանել աւելի հաճոյական է :

Պարսկահայոց սահմանագլուխը վատազուրկանի գաւառը Բաշգալէին մերձ է Ս. Բարդուղիմէոսի վանքը . հոն մշտնջենապէս կը գտնուի զոյգ մը ճերմակ գոմէջ արու և էգ . որքան ծնին, որքան մեռնին, միշտ երկու հատ կը մնան . երբ մէկը

քանի մը տարի տենդով տանջուի, այն գումէշներէն մազ մը բերեն իրեն, վրան պահելու լինի, մէկէն կ'առողջանայ :

Հայոցձորի գաւառը Անգղ անունով գեղ մը կայ և անոր կից՝ Ս. Աստուածածնի վանք. ասոր տաճարի ձախակողմը պատուհան մը կայ, որոյ մէջ դրուած խաչքարէ մը ձէթ կը բղխէր, և աչքացաւի դեղ էր. բայց հիմայ ա՛լ չբղխիր եղեր,

Տեսունընդառաջի իրիկուն ամեն եկեղեցեաց բակերը փայտակոյտ մը կը վառէին, և նոյն տարուան մէջ եղած նոր փեսաները կրակին շուրջը կը կայնեցնէին. այժմ միայն մոմ կը վառեն քաղաքաց եկեղեցիները. իսկ գեղերը նոյն են. բայց ամեն մարդ իր տունը տանիքի վրայ փայտակոյտ մը կը վառէ, և կերակրոց ու ըմպելեաց բարութեամբ զարդարեալ սեղան մը կը պատրաստէ. ամեն մարդու ձեռքը մոմ մը պիտի լինի. երիտասարդները կրակի վրայէն կը թռնին, հարսն ու փեսայն բոցերու շուրջը ձեռք ձեռքի տալով՝ ի պար կ'ածեն. այն օրուան համար յատուկ չինուած աղանձ (բոված ցորեան), կանափատ, չամիչ, և զանազան քաղցրեղէնք ու մրգեղէնք կ'ուտեն. ամէնքը իրենց հազուստէն դրօշ մը կ'այրեն այն իրիկուան

կրակով, որպէս զի կախարդութիւն չներգործէ իրենց վրայ . կրակի մոխիրէն կը պահեն տուներու մէջ, որ պէսպէս ցաւոց և փորձանաց դեղ է . ածունեքուն, արտերուն, և այգիներուն վրայ կը սփռեն, որպէս զի թրթուրէ և այլ վնասակար որդերէ և ճճիներէ ազատ մնան : Եթէ փայտակոյտի բոցն ու ծուխը դէպ 'ի աղօթրան ծառանայ, շատ բարի տարի է . իսկ գիւղացւոց համար՝ եթէ ծուխն արտորէից կողմը դառնայ, բարեբեր է . եթէ հակառակ կողմերը, ձախարդ է : Նոյն իրիկուան վառած ճրագ կամ մոմերը եթէ շապառած մարին, անբաղդութեան նշան է, և՛, և՛ : Այսպէս մեծ հանդիսիւ կը կատարեն Տեառնընդառաջի ճրագ ալոյցը, զոր կ'անուանեն « Տէնդառէջ » : Հայաստանի համար ընդհանուր է այս տօնի վտմութիւնը . կաղանդին կամ տարեգլխոյն այնքան հանդիսաւոր չէ, որքան այսօր . մեծամեծ խնջոյքներ և ուրախութիւններ կը կատարեն, տաղերով, երգերով, պարերով, ուտելիքով և ըմպելիքով կը զուարճանան :

Առաջաւորաց պահոց, որ Ս. Սարգսի պահքալ կ'անուանեն, կանայք և աղջկունք իւրաքանչիւր խորհուրդի մը կամ նպա-

տակի մը համար ծում կը պահեն . ոմն օր ըստ օրէ կը ճաշակէ , ոմն երկու օր միանգամ . ոմանք ևս հինգ օր ամբողջ անսուաղ կ'անցունեն աղօթքով և ծնրադրութեամբ . տան մեծ մամիկը՝ որ իւրաքանչիւրի խորհրդոց կը թափանցէ և պահողներուն կը հսկէ , և ըստ սովորութեան պաշտօն ունի վերջին երեկոյ ուրբաթէն՝ ՚ի շաբաթ լուսնալու գիշերը քաղցրով փոխինդ շաղախել ու դնել տան բարձր պատուհան մը . եթէ գոհ եղեր է անոնց սրտի խորհուրդէն և պահեցողութենէն , գիշերը գաղտնի պայտ մը կը դրոյմէ փոխինդին վրայ . առաւօտ կը տեսնան զայն և կը համարին թէ իրենց պահք ընդունելի

.

րհուրդը կը կատարէ Աստուած , վասն զի Ս. Սարգիս աներևութապէս գիշերն եկեր ձևով կոխեր փոխինդին վրայ և անցեր է . եթէ այս նշան չկայ , ուրեմն ընդունելի չէ եղեր : Յայտնի է թէ աղջիկները ինչ խորհուրդ կ'ունենան իրենց սրտի մէջ , իրենց սիրածը . և կանայք՝ զաւակ մը ունենալ , կամ իրենց զարիւրին դարձը :

Մանուկ մը յուշ լեզու ելլէ , կամ անձ մը որ պապանձի՝ , անդրանիկ ծնած մէկի մը ճկոյթ կը խոթեն բերանը ու կը բացուի :

Օձի շապիկը վրան կրողը՝ օձահար չը
լինիր :

Գժնիկ չար փուշը որի տան դրան վրայ
զարնուած լինի, չար (ոգի) այն տունը չը
մտներ :

Մանկանց և հասակաւորաց գլխարկին
կամ սրտին ու թււին վրայի հանդերձին
եթէ պողպատի մը կտոր կապուած կամ
պահուած լինի, չարը չմնասեր անոր :
Սոյն զօրութիւնն ունի՝ աչից ունիկն, և
նուսխայի թուղթն :

Չար աչքէ շատ կը վախնան, և զար-
հուրելի բաներ կը պատմեն . ինչ որ խո-
րենացին գրած է Երուանդ Բ. Արշակու-
նուոյն վրայօք, կատարելապէս կ'ընդունին
այսօր Հայաստանցիք . բայց աչքէն աւելի
սրտի շարութեան արդիւնք կը համարին .
զոր օրինակ . եթէ չար աչք մէկը՝ զոյգ մը
ընտիր գոմէջ տեսնայ, ու ըսէ « օ՛ ինչ
աղէկ են », իսկոյն կը պատռին անոնք :
Եթէ ձիու նայի, ձիերը կ'իյնան կը սատ-
կին . եթէ գեղեցիկ տան մը՝ պիտի փլչի
այն տուն . եթէ մէկի մը յաջողութեան՝
սլիտի ձախորդի անոր գործը . մարդոցմէ
չատերը կը հիւանդանան, շատերը կը
մեռնին . քար անդամ կը հալի . կանանչ
ծառեր և արտեր կը գօսանան, և : Ընդ-

հանրապէս խիստ կապոյտ և կանանչ աչք ունեցողներ չար աչք կը լինին . զորս կ'տնուանեն «Չալաղապտուղ» :

Տաղ գլուխ (տալ), անմազերես (տօօս), միականի, շլակն, կաղ մարդիկ՝ չարեաց մասն ունեցող և վտանգաւոր անձինք կը համարին ընկերութեան . և եթէ պատահին այնպիսեաց, ձախորդ է իրենց գործը . զանազան փնասուց և հնարից վէպերը շինած կը պատմեն, որ այսպիսիներէ պատահած եղեր են :

Եթէ մէկը վտանգէ մը ազատի, կ'ըսեն «Չկան խաչ կար գլուխը» . ձկան խաչ ըսածնին՝ ձկան գլխու մէջ ոսկոր մը կայ խաչածև, այն է :

Իրէքնուկ խոտ, որ երեք տերև ունի և որ յաճախ ամեն տեղ կը գտնուի, մուրիկ մուրիկ կը փնտռեն անոնց մէջէն բոյս մը, որ չորս տերև ունենայ խաչածև . և ալ այնուհետև ազատ կը լինին զայն իրենց վրայ պահողներն ամեն չարէ և կախարդանքէ :

Եթէ խիստ կարկուտ տեղայ, որ փնաս կը բերէ արսորէից, այգեաց և ծառոց, խաչերկաթը կը ձգ են երկնքի առջև, կարկուտը կը կտրի ,

Եթէ երաշտ լինի, անձրև չգայ, փայտի մը վրայ լաթեր կը փաթթէին և մարդակերպ ձև մը կուտային անոր, զոր «Խուրձ-կուլուլու» կ'ըսեն. փողոցները և տուները կը շրջեցունէին, վրան ջուրեր կը թափէին, զայն ջուրերու մէջ կը թաթախէին և խիստ անարգանք ու չարչարանք կուտային անոր. կարծես Հնդկաստանի չաստուածն լինէր. և երկինք կապելուն համար, այսպէս վարուէին հետը:

Կան նաև տեղեաց տեղեաց բնակիչք, որք հրացաններ կ'արձակեն երբ արև կամ լուսին «բռնուի» խաւարի. և այս հրարձակներով ու դղրդոցներով կ'փախցունեն մեր լուսոյ դէմը բռնողներն. ոմանք ևս ջերմեռանդ և ողորբաւոր ճայնիւ Տէր ողորմեա կըսեն, պղնձէ ամաններ և ծնծղաներ հրնչեցնելով: Աստուած կը կանչեն, որպէս զի խաւարման չար հետեանքներէն, զոր կը գուշակեն, ազատէ զիրենք:

Այս սովորութիւնը, ինչպէս նաև մէկալ բաներն ալ միայն վանայ մէջ չեն, այլ շատ գաւառներու մէջ կը տեսնուին. մինչև 'ի Թիֆլիզ ևս ասկէ 12 տարի յառաջ տեսանք, որ այժու կամ խողի մը գլուխ անցուցած փայտի վրայ, և լաթերով, ճիւղերով, փաթթած ցեխոտած թաղէ ցթաղ կը շրջեցնէին, և վրան ջուր կը

լեցնէին : Թէ այս և թէ քանի մը աւելորդապաշտական ու դիւթական բաներու մասին հատուած մը կարդամ քեզի , մեր խմբագրութեամբ հրատարակուած «Տարօնոյ Արծուիկ» էն 1868 , թիւ 48 թերթէն , քաղելով այն նամակէն՝ զոր Սասնոյ և Տիգրանակերտու գեղերէն Աղձնեաց գաւառէն , (ուր հայերը քրդերէն կը խօսին և քրդաբար կը վարին) , գրած էր Արժ . Թօհ . վ . Մուրատեանն , արդի վանահայր Մշոյ Ս . Առաքելոց վանից :

. . . « Հրզու քաղաք կոչուած՝ տասն քահանայ ունին . յորում 80 տուն հայ կայ : Ռընդվան՝ ինն քահանայ . 60 տուն հայ : Ասոնց քահանայք մուրացիկանութեամբ կ'ապրին գեղեր ու քաղաքները շրջելով . հասարակ կարդալէ անգամ տգէտ են . բայց շատերը կախարդութիւն կ'ընեն :

« Այս կողմերու հայերը մեռելի վրայ սաստիկ ողբ և կոտորում կ'ընեն . եթէ անդրանիկ զաւակ է մեռնողն , յուզարկաւորութեան ժամուն ձի մը կը զարդարեն , մեռնողին հագուստը ձիու վրան կը դնեն , անոր սուր , վահան , հրացանն ձիուն վրայ կը կախեն . մեռնողին կամ ծնողաց Հայ , Քիւրդ և Եզիդի բարեկամներ կը ժողվին կուգան . երբ գեղին կը մօտին՝ սև ապայով , մաշլաղով մը գլուխ-

ները կ'սքօզեն , և մեծ ձայնով կը բռնան
«Վայլ՛նքն Բրայոյ , Վայլ՛նքն Բրայոյ» : ստէպ
կրկնելով այս վայերգը :

«Յուզարկաւորութեան հանդէսը կ'սկսի
ամբողջ գիւղացւոց բազմութեամբ . և
դադարի առջևէն իբր քսան կանայք անուշ
ձայնեղ , սևեր փաթթած գլխները , քիւր-
դերէն լեզուաւ ողբեր կը կարդան . քա-
նէն աւելի ալ արք սև ասկաները քաշած
գլխները սգաւոր՝ ողբասաց կանանց ետևէն
կ'երթան . մէջ ընդ մէջ կ'ընդհատի կանանց
ողբոց ձայնը , և սգաւոր մարդիկ միա-
ձայն կ'աղաղակեն «Վայլ՛նքն Բրայոյ , Վայլ՛նքն
Բրայոյ» :

«Թաղումէն մինչև եօթն օր այս հան-
դիսով կ'երթան գերեզման կուգան : Ով
որ զննջեցեալ շատ կը սիրէ , շատ կը բծ-
ուայ : Եւ եթէ բարեկամները թաղման օրը
զատ զատ գան , իւրաքանչիւրին զատ զատ
կը դիմաւորեն զարդարուած ձիով , գոյժ
և ողբ 'ի բերան :

. . . «Սասնոյ և Մօտգանու քահա-
նայից գործն ալ կախարդութիւն է ըստ
մեծի մասին . փոխանակ Աւետարանի՝ մէկ
մէկ Ախդարք ունին ծոցերնին . գիւղէ
գիւղ կը շրջին հիւանդաց թուղթ ընելու .
ոմանք ալ աղջկանց սիրտը՝ զինք սիրող
երիտասարդին դարձնելու , կամ երիտա-

սարգին սիրտը՝ զինքն սիրող ողջկանս
«Ապրիլ ամսոյ մէջ անձրև չեկաւ. Ներքին դաշտ . ընդհանուր կարծիք հասարակաց այս էր թէ՛ հարուստները կախարդութեամբ կապած են երկինքը, (որպէս զի իրենց ամբարած ցորենները թանգ թանգ վաճառեն) . ուստի որքան ժողովրդական կախարդներ կան կը աքնին ամբոց կապանքն արծակելու . որը՝ քարի վրայ բան մը գրելով կը ձգէ ջրին մէջ . որը՝ մեռելի գանգ գերեզմանէն հանելով գետը կը ձգէ . որը՝ իշու գլուխ ջրով կը լուանայ . սև էշ, ձերմակ էշ շմեաց որ չը լուային . և ինչ որ ըրին, անձրև չեկաւ : Ըլիբընկի գիւղացիք իրենց կանայք կ'սպառազինեն կ'ուղարկեն խօշավայ գիւղին վրայ, և այն գիւղի կանայքն ալ սպառազէն ասոնց դէմ կ'ելլեն . երկու կողմէն հրացաններ կը պարպուին, վերջապէս Ըլիբընկցի կանայք կը յաջողին ոչխար մը աւարել, և կը բերեն գոհել, գլուխը կտրելով մեծ հանդիսով կը տանին ձգեն գետը, որ անձրև գայ : Տիգրանակերտու մտան ալ երեք Հրէի գանգ հաներ են գերեզմանէն ջուրը ձգեր են, բայց նորէն անձրև չգար, խորհած էին ողջ քահանայի մը կամ կարդացողի մը գլուխ կտրել ջրոց նուիրել . Աստուած տուաւ որ մայիս Յին

առատ անձրև եկաւ, և կենդանի զոհն
ազատեցաւ :

«Այս կողմերը ծառապաշտութիւն և
ջրապաշտութիւնը ընդհանուր է Հայոց,
Քրդաց և Եգիպաց մէջ :

—Դիտելու է որ Տիգրիսի և Եփրատայ
չուրջ բնակողաց նկատմամբ է այս խօսքը—

«Քրդասօր գեղը շեխի մը կին կայ, որու
երեսը որ ուռչի կամ ակռան ցաւի, կ'երթայ
այդ խաթունի կօշիկը բերան կ'առնու,
որ բժշկուի :

—Այս կարգի բաներ շատ կան, բայց
մենք չենք կրնար պատմել— :

. . . «Քրիստոսի Ս. Մննդեան և Մկր-
տութեան առաւօտը ամեն կողմէն քիւրդեր
կուգան Հայոց քահանաներէն կը հարցնեն .
«Աստուած սիրէք, խաչն ի՞նչ ըսաւ . այս
տարի ձմեռը խի՞ստ պիտի լինի թէ մեղմ .
ամառը լի՞ է թէ նեղ » : —Եթէ Ս. Մեռոնը
ջրի երեւին ծաւալեր է, տարին բարելի է— :

. . . «Այս կողմերը զանազան օճախներ
կան շեխերու անուամբ . առ որս կը դիմեն
զոհերով և ընծաներով արք և կանայք :

—Պաշարուելու չենք թէ Շեխեր քիւրդ
կամ տաճիկ են այսօր . անոնք երկրի
հայրերն են, և անխտիր խնամք ու պաշա-
պանութիւն կը վայելեն ասոնցմէ քրիստո-
նեայն և ոչ—քրիստոնեայն . զորս մարդա-

սիրաբար կ'ընդունին . և խիստ յանդիմանիչ են բռնաւորաց, անօրինաց : Հարկչկայ ըսել թէ՛ մաս մ'ալ կայ ասոնց, որ ընդհակառակն շատ վնասակար են երկրին . ժողովրդոց ու նոյն իսկ կառավարութեանն . Բարեսէր շեխերու և անոնց օճախին վրայ այնպիսի համարում ունին տեղացիք, և այնպիսի գերբնական գաղափար, որ շատ կը համեմատի Հնդկաց Բրահմաններուն : Ինչ է Շեխ անուն՝ որ ամեն հին ազգաց մէջ նուիրական է — :

. . . «Ահարօնք գեղէն տղայ մը Հեզին գեղ երթալուն՝ անյայտ եղած էր . ծնողք և ազգականք ամենուրեք խնդրելէն զկնի, կախարդաց դիմեցին . կախարդք յայտնեցին թէ Տղան՝ ջիններ (ոգիք) յափշտակեր տարեր՝ ըրեր են վայրի էրէց հովիւ : Արտորդ մ'ալ կը վկայէ թէ՛ էրէ մը տեսայ լեզը, պիտի զարնէի հրացանովս, մարդու պէս կ'երևնար աչքիս . հրացանս վար դրի, էրէ եղաւ . նորէն առի զարնելու, մարդ դարձաւ . հարցուցի՝ Դու ո՞վ ես . առաց՝ Ես իօպօն եմ . ու աներևոյթ եղաւ » :

— Արդարև մինակ Արտաւազդ մանուկ չէ՛ ՚ի դիւաց յափշտակեալ . այլ մինչև ցայսօր կը հսկեն մանկանց, որ ջինները չյափշտակեն տանին — :

Նոր պսակուածները դիւթութեամբ
կը կապեն, որ տարիներով չկրնան հարսն
ու փեսայն մերձաւորուին, զոր «կապս»
կ'ըսեն. և ասոր համար փակուած կողպէք
մը, կամ գոցուած շախու մը, կամ հան-
գոյց եղած բան մը կը կրեն իրենց վրայ
նշանածները. որպէս զի կախարդութիւնը
չբանի իրենց վրայ. և որպէս զի պսակի
հաղաւ հագած ժամանակ՝ «Մի՛ իշխեսցէ
'ի սոսա շար աղանդ դիւաց կամ կախար-
դաց». վասն զի դէւեր մարդկային ազգի
որդէժնութեան թշնամի են, և կ'ուզեն
մեր ձեռն սպառի :

Այս կապս քակելու իշխանութիւն ու-
նին քահանաները, ուխտատեղիք, և շե-
խերու օճախները :

Այսպիսի բաները, ինչպէս ըսի, մէկ
գաւառի չեն վերաբերիր, այլ գրեթէ
ընդհանուրին. բայց իւրաքանչիւր գաւառն
իրեն յատուկ ու համբաւաւոր վանք մը,
անձ մը, վայր մը և օճախ մը ունի : Մեզ
համար վանքերը, ուխտատեղիք, սուրբե-
րը դիւթականաց կարգին չեն անտարա-
կոյս, այլ ճշմարիտ քրիստոնէութեամբ և
Աստուածապաշտութեամբ կը հաւատանք
այն հրաշից, որ կը գործուին ցայսօր յա-
նուն Աստուծոյ և սրբոց և սրբեղինաց :

բայց խնդիրը հնախուղական լինելով, և մեր վանքերն ալ 'ի հնումն մեհենից տեղեր էին ըստ պատմութեան, ուստի այսպիսի ակնարկներ ընել հարկ կը լինի երբեմն : Իբրև օրինակ խօսինք Խաթուն Տիրամօր վրայօք :

Վանէն դէպ 'ի հիւսիս իբր ութն ժամու շափ հեռաւորութեամբ, Բզնունեաց ծովուն ափը, բարձրադիրտակ դիրք մը ունի այս վանքը . և քանի մը առն հայ գեղացիք կը բնակին անոր շուրջը . ծովն իր երկայնութեամբ կը տարածի ասոր առջևը, և իր եղջերածև սպառուածքը սոյն դարևանդին ոտներուն ներքևն է . ուստի կ'ընդունի իր մէջ Բանդիմահուի գետը, որ է ձկանց առուն . իր առջևը կ'երևի Արճէշ քաղաքը, տակաւին շէն իր պարիսպներով, դռներով, շուկաներով, եկեղեցիով, և մինարայով մը, զոր շրջապատած է ծովուն ջուրը և դարձուցած է կղզի մը, բայց անբնակ : Արճիչոյ, որ նոյն է Քաջբերունեաց գաւառը իր գեղանի գեղերով, լեռներով, հովիտներով . ասոնց քով դիր նաև Սիփան լեռը, աչքիդ առջևն են, որք իրենց շնորհալի և շքեղ շուքը կը ձգեն ծովուն երեսը : Այս վանքը գերեզման մը ունի իր տաճարին մէջը, և կ'ըսեն թէ՛ Աստուածածնի հազարա-

ներէն մաս մը զետեղուած է հոն : Այս
գերեզմանն է կ'երդնուն «Խաթուն Տիրա-
մօր» անունով . այս անունով օրհնութիւն
և անէծք կուտան . և շատ հրաշալի է .
կտր կուգան՝ ո՛չ միայն վանայ բոլոր գա-
ւառաց կողմերէն , այլ և Պարսկաստանի և
Երևանի ու Նախիջևանայ գաւառներէն
ամեն տարի բազմախիւ ուխտաւորները :
Ուրուկներու ժողով մը կայ անպակաս այս
տեղ , որ զանազան աշխարհներէ կուգան ,
և քանի մը տարի կը ծառայեն , կ'աղօթեն .
ու գեղացիներէն կը ղրկուին այս և այն
գաւառները ժողովք ընելու բերելու զի-
րենք ղրկողին . վասն զի գեղացիք բաժին
ըրած են իրենց վրայ , մէկը՝ վանքաղաք
և անոր շրջապատի գիւղորայք . մէկը՝
Բաշգալան . մէկը՝ Պարսկաստան . մէկը՝
Մուշ . մէկը՝ Տիգրանակերտ . մէկը՝ Պայա-
զիտ . միւսը Երևան , մինչև Կարնոյ և
Ախցխայի կողմերը , ևս . ամեն տարի իրենց
մարդ կ'երթայ շրջելու , և յանուն Տիրա-
մօր եղած խոստումները թէ մոմ , թէ
խունկ , շուշփայ , խաչ , դրամ , կանանց
խոստ ըրած արծաթի զարդերը , մատաղ-
ցու կենդանիք , մանաւանդ «Տիրամօր Նշան»
ունեցող կով և եզ , որոց ճակատին վրայ
ճերմակ նշան մը կը լինի , կը բերեն , և
այդ գեղացիք կը տիրեն : Ուրուկներ կետ-

զհետէ կ'առողջանան ու կ'երթան, ոմանք ալ նոյն կը մնան, և հոն կը մնան: Այսպիսիք կ'անուանին «Տիրամօր խեղճ»: և իրենց ախտի անուան է «Տիրամօր եարա»:

Ամեն տարի Ս. Աստուածածնի վերափոխման տօնին անթիւ բազմութիւն կը հաւաքուին հոս 'ի հեռաւորաց և մերձաւորաց. ուխտ ու մատաղ ընելու հետ, առատ կեր ու խում կ'ընեն, ինչպէս ամեն վանքերը ուխտ գնացողներ կ'ընեն: մերձակայ Գիւրդերը և Եզդիները կը զարդարուին և իրենց ձիերը հեծած, սպառազինած հոն կուգան ձի և Չրֆոք կը խաղան, որոց հետ կը մրցին թէ Ռուսաստանէն ու Պարսկաստանէն եկած և թէ տեղացի կտրիճ ձիաւոր հայեր: Ասոնց մէջ մշտայաղթ դիւցազն է այս դարուս՝ վանքին մօտ եղած Գործոթ գեղի հայ Մէլիքն. դեռ անոր դէմքն դարձնող և թևն ոլորող մը չգտնուեցաւ: Երբ այս անձն կ'ելլէ ասպարէզ, ամենքն ալ ուայայ կուգան իրեն: Իրօք ալ իր հասակը, իր դէմքն ու իր հագուստը տեսնողը կ'զմայլի: Այս հանդէսը կառավարելու համար վանայ փառայէն և առաջնորդէն հսկողներ՝ կը դրկուին, երբեմն ալ իրենք անձամբ կուգային: Այս տօնը կ'անուանեն «Աստուորածնի տօն»: և գեղն ու վանքը՝ մէկ ա-

նունով «Ասպարածին» կ'անուանեն . այն
ինչ զԱստուած՝ Ասպած , և Աստուածա-
ծինն՝ Ասպածածին կ'արտասանեն վան-
ցիք , միայն այս տեղին Ասպարածին անունը
կուտան , կամ՝ Խաթուն Տիրամէր :

Արդ այդ դիրքը , այդ արարողութիւնք ,
այդ անունը արդեօք հնախուզաց համար
նոր լոյս մը չընծայեր , թէ քրիստոնէու-
թենէն յառաջ ինչ վայր է եղեր դա :

Եւ միթէ Մշոյ Ս . կարապետի վանքը
իր վարդապառի տօնովը Չենոբի գրածին
համեմատ նախնի Գիսանեանց և վահու-
նեանց տօնը չե՞ն յիշեցներ . ինչպէս նաև
հոն մինչև ցայսօր Աշտիշատ ուխտի եր-
թալը նոյն օրը . ուր զոյգ մը սրբազան
ոսկերաց գանձ ունիէք , Պարթևին իսա-
հակայ և Շուշանայ՝ իւր թոռին գերեզ-
մանք : Սոյնպէս և Անձևացեաց գաւառի
մէջ Հոգւոց վանից Դարբնաքարերունականջ
դնել , կուանի ծայնը լսելու , և անկէ փո-
շիներ առնուլ ՚ի պահպանութիւն անձանց ,
և այլն :

Բաւական երկարեցաւ մեր ճաշը . հիմայ
մայրս կ'ըսէ «հացի վրայ այդքան չեն խօ-
սիր , հացի հրեշտակ կայնած է , մեղք է ք :

Մարէ , գեղացի մը ինձի պատմեց թէ ,
«չացի հրեշտակ կայնել » խօսքը քաղցրեցն
են ստեղծեր , որ , ծագայողներ շատ չը

հողնին, կամ հիւրերը քիչ հաց ուտեն :
Օր մը, կ'ասէր, քաւորանց տունն էի,
հացի վրան ըսին . «Մեռնեմ քե սանախէր,
չոտ արա, հացի հրեշտակ կայներ, մեղք
է» : Ես էլ գլօխս բացի . ասի, «Մեռնեմ
հրեշտակին, ինչի՞ կայներ . թող նստի վէր
իմ գլխու գօլօղին, չու՛մ ես կշտանամ» :

— Ո՛ւր կը նայիս այն կողմը, բարե-
կամ :

— Ի՞նչ կ'ընեն կանայք ժողվեր են այն
տեղը :

— Հողը կը մաղեն չորցունեն, որով-
հետեւ Հայաստանը նոր ծնած տղայի վրայ
տղ ցանելէն զկնի, տղայն խանձարրին,
օրօրոցին և ծանրմակին (չուանէ օրօրան)
մէջ կապած ժամանակ, անոր տակ միշտ
հող կը դնեն, կը պառկեցնեն . տղու ան-
կողինը մաքուր, տաքուկ պահելու, և տղան
առոյգ մեծնալու համար : Նաև ամեն
օր տղան լողացուցած ժամանակ, ճիտէն
վերցնելով պզտիկ մը կը ցնցեն «Չղլավզիկ»
կ'ընեն, ջիղերը կազդուրելու համար .
օրօրոցէն հանած ժամանակն ալ, թևերը
խաչփակ բռնելով փակուկ մը կը ձգձգեն,
երակներն ու բազուկները արձակուելու
համար . կարգ մը այսպիսի խնամքներ ունին
մանկանց անուցանելուն :

—Մարէ, սա կորէծի (հայ կախարդի մը անուն է եղեր) պատմութիւնը ըրէ . ես պիտի գրեմ, բարեկամս ալ մտիկ կ'ընէ :

—Կորէծ մեր դրկցենց տընէն էր . գօսկօ (ահաւասիկ) ինոնց տուն . ինոր բայնսեր (վէպեր) շատ են . վի՞ր միտ կուգայ : Կ'ասեն «վեց խաղարեկ» (վեց հաղարեակ) ունէր . ուամ կր թալէր, աստղունք կ'իրիշկէր . մարդու սրտէն ինչ որ ընցնէր՝ գիտէր . երկնուց իրես, գետնի տակ ինչ որ ըլնէր, գիտէր : Արեգական խաւարումն, ժածկ, սով, մահ . ո՞վ պիտի մեռնէր, ով պիտի ապրէր . ըմէնու ախան ու բաղդն, կ'իմնէր : Փաշէք, աղէք, առանց ինոր չ'ին մնե : Գողութեն ըլնէր, մարդասպանութիւն ըլնէր, մէկէցմէկ կը հանէր : Փակած դռներ կը բանէր . երդսից կը մտնէր տուներ կ'ելնէր : Աստուած փրկի ազատի, մարդու խելք գլխուց կ'առնէր, թուղթ կ'անէր հարսներ կնիկներ մօրէ մերկ կ'ելնէին կը պտտէին : Ով ուզէր՝ վիր տուն՝ կը մտուցէր կը հանէր : Ինք զըմէնք կը տիսնէր, մարդ զինք չէր տիսնե : Յորեններ, պտուղներ քար ու հող կը դառցուցէր : Ո՞ր երկիր ինչ բան կ'ըլնէր, էն սհաթին՝ էստեղ կը տիսնէր կը պատ-

մէր : Խաղնայ կը հանէր . գէլի գազանի բերան կը կապէր . մարդը կալ կապս կ'անէր : Մէյ դիր Աճմու աչքակապներ (ձեռնածուներ) էկած էին . ինչ որ արեր էին , կորէծն արեր էր . դառձեր կորէծն էլ բան մ'էր ասե , թէ Երկնուց Արեգակն ու Լուսնակ, Լուսոյ աստղն ու Քարվանկորուս աստղ (այն թէ աստղն է որ իրիւրէն կը ծափէ և իջտառջանայ յարեւելս , որուն նայելով ընդ այս կարասան կամ ուղևորտ իջ խոթոնի կարծելով թէ Արտտեօն է) ցածր պիտի իջուցի . չեն աւատացե . աշխար երկիր ժողովեր են Աւանուց չայիր (ծողափնեայ ընդարձակ մարգագետին) , մէկէլ տիսեր են որ Արեգակ բուլորակ քանձ սէլի ակն (անիւ) կրակոտ իջեր . Լուսնակ սեղանի պէս կլորիկ , աստղերն էլ մէկ մէկ ջաղցի քարի օրինակ խոնարհեր են . ինչ արե՝ որ պզտիկցուցե իդոնք . թէ չէ՝ վանն ուր աստուոր կը վառին կը կործանին : Խաղք արե Աճամները , ետ ի դարձուցե :

— Տեսա՞ր բարեկամ , մեր աստղագէտ , բնագէտ , հնագէտ , և ճարտար ձեռնածուն աչքակապող կորէծ ինչ հիանալի գերբնական մարդ է դարձեր ժողովրդեան մէջ , մոգ՝ որ ափշեցուցած է զամենքը :

Ինկաւորներն ալ մեր աշխարհի մէջ

նշանաւոր են . բաց 'ի ճշմարիտ լուսնոտ-
ներէն , կամաւոր դաս մը կայ կանանց ,
«ինկաւոր» ըսուած , որոց թւերն ու թի-
կուկը , նաև երեսներ ու ճակատները
զանազան նկարներ ունին ասեղներով ծա-
կած և կապոյտ գունաւորած . որոց իւրա-
քանչիւրը մէկ մէկ սուրբի , կամ վանքի ,
կամ անուանի հրաշագործ Աւետարանի
մը ինկաւորներն են . տունէ տուն կը շրջին ,
և կանանց համար թիզ կը չափեն , աղօթք
կ'ընեն , և կը յորդորեն անոնց ախտերուն
կամ ուխտերուն համար իրենց սուրբին
դիմել : Երբ ուխտաւոր կանայք լցուեր են
Քաղաւոր Աւետարանին առջև , կամ որ
և իցէ ուխտատեղ մը , ինկաւորը առաջուց
գիտակ եղած է անոնց իւրաքանչիւրի սրտի
խորհուրդին , և անոնց ունեցած իրին ,
կամ վրաները կրած զարդին . ուստի յան-
կարծ կը փրփրի ու գետինը կ'իյնայ 'ի մեծ
զարհուրանս ներկայից . կ'անշնչանայ պահ
մը , և խաչը կը դնեն բերան , կը հան-
դարտի . ապա յափշտակեալ իմն՝ գուշա-
կութիւններ կ'սկսի ընել . «Եատիկ խա-
թուն , քո սրտի խորհուրդն այս ինչ է ,
բարի է , իմ աղէն (նոյն սուրբը) քեզնից
('ի քէն) կ'ուզէ ճակտիդ մաղչան (արծաթէ
զարդ է) , կամ վզիդ ճտնոց ոսկին , կամ
գլխիդերդ , և՛ . որ քո սրտի մուրատը տայ » :

Երանելի կը դառնայ այն տիկինը , և մեծաւ զուարթամտութեամբ կը հանէ կը ձգէ հոն ուղած բանը : Այսպէս իւրաքանչիւրէն ուղած կողոպուտը կամաւորապէս կ'աւարէ թշուառականը . վերջը Աւետարանի կամ խաչին տիրոջ հետը մէջերնին կը բաժնեն :

Այսպիսիք են , որ բազում շահս տան տերանց իւրեանց մոլելովն : Իսկ իրենց մարմնոյ վրայ եղած նկարն և միւս ձևերն ու հնարքները աւելի հին և Հնդկական կը թուին :

Երաշտ ժամանակ , կամ երկնային պատուհասի մը պատահած ատենը , սովորութիւն ունին բարեպաշտաբար մատաղներնել . աւելի մեծ և հանդիսաւոր ընելու համար իրենց մատաղը , գեղի կամ թաղի ամբողջ հասարակութիւնը հազորդ կը լինի հանգանակութեան . և մատաղներ՝ կով կամ ցուլ՝ միջոց մը աղէկ կը պարարեն . սահմանեալ օրն որ կը կատարուի ընդարձակ սրահի մը , կամ այգիի մը մէջ , կամ մարգագետնի մը վրայ , մեծ բազմութեամբ իրենց հանդէսը կը կազմեն , և 'ի ժամ զենման՝ երբ քահանայն աղ կ'օրհնէ , մատաղցուի եղջիւրները կը զարդարեն մոմեղինօք և կը լուցանեն . շատ տեղ ալ շուրջառ մը կը ձգեն կովին կամ ցուլին վրայ ,

իրենք ալ առ հասարակ մոմ 'ի ձեռին
Թափօր մը կը կատարեն . փատաղի կաշի-
ներն անգամ նուիրական են , զորս կը
նուիրեն եկեղեցւոյն կամ վանքի մը : Սո-
վորաբար իւրաքանչիւր գեղն , Թաղն ,
քաղաքն , իրենց յատուկ Սուրբ մը և
պաշտպան մը ունին . ինչպէս արհեստա-
ւորքն ալ՝ իրենց փէր մը , որոց ամեն տարի
օր մը յատկացուցած են մատաղ մատու-
ցանելու . և տաճիկներն ալ կը հաղորդուին
հայոց հաւասար :

Անհատնում են այս օրինակ բաները .
և ես կը տեսնամ ահա թէ խիստ երկար
եղաւ մեր խօսակցութիւնը :

Ես միտք ունէի զքեզ տանիլ պտըտ-
ցունել մեր տանտունն , մառանը , օդա-
ներ , երեսբացները , և մուծանել 'ի տուն
գինւոյն . որով ծանօթութիւն մը կ'ունե-
նայիր տնական շէնքերու ձևոց և բաժան-
մանց վրայ :

Ես միտք ունէի քեզի առաջնորդել
Այգեստանեայց նշանաւոր տեղերը , և
քանի մը գեղեր . քեզի ցուցնէի շատ մը
հին բերդեր , որոց համար չեմ գիտեր
ի՞նչ աւանդութեամբ է որ կ'ըսեն « շընը-
վըզի ժամանակէ մնացած են » : Ես կը կար-
ծեմ որ շընըվըզ՝ շենովացւոց համար չեն
ըսեր . վասն զի Հայաստանցւոց երբէք

Ծանօթ չէր այդ ազգը. և ոչ միայն այդ, այլ ընդհանազար արեւմտեան ազգեր. դեռ մինչև ցայսօր երկու ազգի անուն միայն վերջին Արևելեան պատերազմին ծանօթացաւ իրենց, այն է Ինգլիզ, Ֆրանսոզք. և սովորաբար Հայաստանցիք՝ Հայէն. զատ քրիստոնեայ ազգ չեն ճանչնար իրենց խօսքերուն նայելով. վասն զի Քրիստոնեայ բառին հետ միշտ Հայ բառը կը կցեն. որ, Սպանիացւոյն կամ Աւստրիացւոյն վրայօք բան մը պատմես, քեզ կը հարցունէ՝ «Հայ քրիստոնեայ են ադոնք»:

Այլ ինն կը թուի թէ «Ճընճվրդի բերդ», Ճընճվրդի չէնք» անուանելով ամեն հնու-թիւնները, ինչպէս բեռնազիրներն ալ անոնց դարուն կուտան, և «Կռազազո ժամանակ» կը կոչեն. այդ կը նշանակէ կամ ճենազն ազգ, կամ, որ աւելի կը հաւանիմ ընդունել, Չիներու (դէւերու), Չինուազն, Հսկայից, Տիտանեանց դար կ'ախնարկեն:

Քեզի պիտի հանէի վանայ բերդին զլուխը, և անկէ չորս կողմի տեսարանները ցուցնէի, սաեկայն թող մնան անոնք ուրիշ տարի մը. երբ կրկին քեզի հետ Աստուած արժանի կ'ընէ կուզանք այցելու թեան մեր Հայրենեաց:

Վանցւոց կամ Հայաստանցւոց կեանքն այսքան չէ . անոնք ինչպէս գարունն և ամառն, նոյնպէս աշուն և ձմեռն ունին, ամեն եղանակի մէջ առանձին եղանակ է կենաց . ձմեռն ալ իրեն զուարճութիւններն ունի, մանաւանդ հարսնիք, հարիւսայ, խաչօրհնէնք, տօները ընդհանրապէս ձմեռուան վերապահեալ են . ձմեռնային զբաղումն է Հայաստանցւոց շարունակ ձիւն սրբել տանիքներէն, բակերէն, ժամ երթալ գալ, ուտել, խմել և ուրախանալ . Խրիկունները տաքուկ թոնիրին չորս կողմը շարուելով խաղեր կ'ըսեն, և խաղեր կ'ընեն . մամիկը հեռախօս կ'ըսէ, զոր մի անգամ լսելով կը սորվին պզտիկները .

Վանայ ժողովրդական կենցաղը, և իրենց շուրջ եղած բնութեան տեսարանը ազդած է իրենց լինել ճարտարամիտ և բանաստեղծ . տեղ մը որ ջրէն առաւել գինի կայ, խոտէն առաւել ծառ և միրգ . ամբերն անգամ վարդ ու ծաղիկ են . յօդն անդադար թռչունք գոյնզգոյն և ձայն 'ի ձայն կը ճխան կը ճախրեն . ծով և ձուկն ունին, բարձր բերդ և շէն քաղաք . ծաղկաւէտ լեռիք . շուշանաւէտ հովիտք . որսականով և որսով լիք . ջրհեղեղի դարէն յիշատակներ և զրոյցներ ունին իրենց մէջ . աշխարհի փորձեր և մարդ-

կային զանազան հնարքներ տեսած անցուցած, ինչե՞ր չեն կրնար ստեղծել երևակայութեամբ կամ պատմել աւանդութեամբ ու աւելորդութեամբ, որոց մէջ արդէն միշտ նոր և սովորական է սնտոխապաշտութիւն և ոգիներու երևոյթն ու գործողութիւնք մարդոց հետ. հրեղէն մարդոց, ձիոց, և ամեն էակաց ու անմահական վայելչութեանց գաղափարն այնքան հասարակ է իրենց խօսակցութեանց մէջ, ինչպէս հացի և ջրի գաղափարն : Ամեն շարժումն, ամեն շուք, ամեն երևոյթ : ամեն դիպուած իրեն հետևանք մը ունի այս ժողովրդեան մէջ, և իր ազդեցութիւնն ասոնց սրտին վրայ. աստի յառաջ եկած են կախարդական գրքեր, ախարքներ, աստղագուշականք կամ ուամ գիրք, հաւախօսութիւն, երազահան, վիճակահան. թէև լինին այս բաները շատ և շատ հին՝ մինչև «ցթուռութս յուլունսն Շամիրումայ» : Եթէ կարգ գայ, Մանանայիս մէջ բժշկարանէն և հաւախօսութենէն, այն է տեսակ մը հմայութիւն, իբրև 'ի գրօսանս հետաքրքիրներու պիտի դնեմ մաս մը. նաև մաս մը խաղերու, ընտիր տաղերու, և կարճ կարճ գրոյցներու :

Բայց յառաջ քան զամենայն քանի մը հատ տեղական բարբառով հէքեաթներ, վէ-

պեր կ'ընծայեմ ընթերցողաց, յատուկ
ուշադրութիւն հրաւիրելով բանասէր մտաց՝
անոնց մէջ պարունակուած գիւտոց, շա-
րադասութեանց, ասացուածոց ոճոյն և
գարձուածքներուն. ուր պիտի հանդիպին
նաև նոր նոր բառերու, նորաձև բար-
դութեանց և կրճատութեանց : Բաւական
խնամ տարածեմ որ բառն և բանն նոյն
մնալով, կարելի լինի նաև հասկնալի լինել
ընթերցողին :

ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ ՎԷՊՔ ԵՒ ՋՐՈՅԾՔ

Գիտութիւն կ'ստուգէ թէ գրարուեստը կարծուածին չափ նոր գիւտ կամ նոր արուեստ մը չէ մարդկային ազգի մէջ : Դինուէի և բոլոր Ասորեստանի մէջը Եւրոպացի հնախուզաց ջանքով գտնուած աղիւսները, Եգիպտոսի աղիւսները և գետնաթաղ վէմերը, որոց ամենքն ալ իրենց վրայ գիրեր կը կրեն, ապացուցին թէ գրի գործածութիւնը կարի վաղ ժամանակաց գործ էր : Սոյնպէս և Պարսկաստանի ու մեր Հայաստանի բւեռագիրերը նոյն բանի վկայութեան համար մէկ մէկ անտարակուսելի և անեղծանելի մատեան են : Դեռ ժամանակ չհասաւ որ Հայաստանի դերբուկներն ևս խրխրուէին, տեսնայինք մեր հողերու խաւերուն տակէն ինչ կղմինտրներ, վէմեր պիտի ելլէին, «Ջրնուրզաց» դարու պատմութիւնը լուսաւորելու համար :

Հին, և կարի հնագոյն աշխարհաց և
ազգաց շարունակութիւնք՝ կը թուի թէ՛
պահած եղեր են Հնդիկք և Չինք . որոց
կրօնք, լեզուն, սովորութիւնք, կրնանք
ապացոյց 'ի մէջ ածել մեր ըսածին: Այսօր
այն ամեն բաները՝ որ մեր մէջ, կամ դի-
տութիւն ու կրթութիւն ունեցող ազգաց
տուջև՝ կը համարուին առատակել, կը համար-
ուին նախապաշարումն, կը համարուին
մութ և խաւար, 'ի Հնդիկս և 'ի Չինս իրա-
կանութիւնէ, կենցաղագիտութիւնէ, բա-
րեպաշտութիւնէ, լուսաւորութիւնէ :
Երկրագնդիս միջնաշխարհեան և Արևմը-
տեան մասին բնակիչք շատ նոր կը թուին,
նայելով յիշեալ ազգաց հնութեան և բնու-
թեան . կամ այսպէս ըսենք . մեր վայրերու
բնակիչ ազգեր 'ի դարս դարս՝ անկումն,
աւերումն, երգեմն ևս ջնջումն կրեր են .
եղեր է նաև որ ազգէ յազգ, լեզուէ 'ի
լեզու յեղափոխուեր են . պատմական աչօք
գիտելով՝ արշաւանքներ միշտ յարեկլից
կուսէ եղած են . և արշաւողները հասած
տեղերնին տիրութիւն և գաղթականու-
թիւն հաստատած են . բայց 'ի հարկէ՛ այս
տեղերն ալ ազգեր եղած են, որոց վրայ
կը դիմէին նոքա . այս տեղերը եղած ազ-
գերը շանհետացան բնաւ . սակայն շատերը
փոխուեցան յայլ :

Պատմագէտները և հնագէտները յայտնապէս գիտեն թէ ոչ միայն անյիշատակ ժամանակները, այլ և մինչև միջին դարու մէջ տեղի կ' ունենային այս կերպ դէպքեր և փոփոխութիւնները :

Ո՞ր դարէն մնացած են Հայաստանի մէջ Եգիպտոսները, որ տեսակ մը արեւապաշտներ են : Ո՞ր դարէն և ո՞ր կողմէն եկած ցրուած են Հայաստանի և Ասիոյ ուրիշ գաւառները՝ ազգ Գնչուներու . — այս ազգանունն ալ չեմ գիտեր ո՞րքան տարի է յօրինած են . այլ իրօք անոնք կը յորջորջուին «Մըտրըր, Չիկանէ, Բօշայ» —, որք զանազան դասեր կամ ցեղեր կը կազմեն . առաւելին լեզու ունին, ամենքն ևս ուր որ բնակին միեւնոյն կեանքն ունին, բացօդեայք, վայրաչրջիկ, թափառական, կաշէգործ, մաղագործ, գուսան, նուագածու, պարող և կաքաւող . դիւթող և կախարդող . ոչ հպատակութիւն ունին տէրութեան մը, և ոչ տուրք կը վճարեն, քանդի տուն և երկիր չունին . ոչ գիրք ունին և ոչ օրէնք . հին ազգ մ' են, և կարծածնէս աւելի բազմաթիւ : Արդեօք Հնդկացի մաս մը թէ Քաղդէացւոց մնացորդք են սոքա :

Ինձ կը թուի թէ Քաղդէացւոց մնացորդքն են Քիլդանիք, որ առանձին լեզու

և ազգ մի են , և որոցմէ բաւական մաս մը կը բնակին Տիգրանակերտու և Սղերդու կողմերը :

Մեր քիւրդերէն մաս մը Ասորիք և մաս մը Հայք են . բայց այնքան բազմաթիւ են , որ կրնանք ըսել թէ քան զհայս կրկնապատիկ , և ասոնց մէջ կան բաժան բաժան մասեր : Դաս մը Ազնուականաց , որ թօռուն կ'ըսուին , ազատ և ոստանիկ տուներ են իրենց արեանառու ամբողջ սերունդով . մաս մը ասոնց « խուճ » զու ու ծառայ են իբրև պատրաստական անձնուէր զինուոր և կապարճակիր , որոց ձին , զէնք և հաց՝ թօռուններ կը բաշխեն : Այս կարգեր ոչ զօրք և ոչ տուրք կուտան տէրութեան : Մաս մը կայ , որ բոլորովին կը տարբերին վերոյիշեալներէն , ապա են . տուն ունին , երկիր կը մշակեն , տուրք և զօրք կուտան տէրութեան , և միանգամայն ճորտ և ստրուկ են թօռուններուն : Ասոնց կրօնք մահմէտականութիւն է , բայց ըստ մեծի մասին Գըզլիւն են , և Չրասմըտարան . մեծ մաս մ'ալ Չոլայ կ'ըսուին , որ շատ բազմաթիւ են և առանձին լեզու ունին : Ասոնք կը բնակին Մշոյ և Տիգրանակերտու կողմերը . Խընուս , Վարդօ , Ճապաղձուր , Քղի , Տուժիկ լեռը , և : Մեր պատմութիւններ քան մը չեն ըսեր մեզի այս ազ-

գաց վրայ, և անոնց 'ի Հայաստան գալուն վրայ: Լեզուաց ո՞ր արմատին կը պատկանի ասոնց բարբառը, կամ ազգը՝ ո՞ր ազգին. ի՞նչ բերանացի աւանգութիւններ կան մէջերնին, գիտնականաց հետազօտութեան արժանի: Ա՞րդ եօք ջինկիզ խանին, կամ Նետողաց ազգին, Թաթարաց արշաւանաց բերած ու թողածներն են, թէ աւելի հին՝ վահեւունեանց ճետերն են. որք՝ առ ահին վեհին Տրդատայ՝ երեսանց միշտ քրիստոնեայ, իսկ ծածուկ միշտ Գիսանէին երկրպագուք կը մնային. ինչպէս գրեթէ դարերէ հետէ Տրապիզոնի լեռանց մէջ ապրող «Կէս կէս» Յոյները, որ առ երեսս կը կոչուին Մահմուտ և Մուստաֆայ, բայց իրօք Եօրկի են և Եահեայ. կը թլփատուին և կը մկրտուին. մօլլայ ալ ունին. քահանայ ալ ունին: Կարելի չէ՞ արդեօք մեր Զազաներն ալ երկար ժամանակ քրիստոնեայ՝ միեւոյն ժամանակ և Գիսանեան քրմաց պաշտօնեայ մնային: Զենովք պատմիչին ցոյց տուած նշաններն ալ իրենց վրայ մինչև ցայսօր ունենալով, այն է հերաց գիսակներ թողուլ գլխոց 'ի կախ, զորս արգիլեց Ս. Լուսաւորիչն խափանելու համար քրմականաց յիշատակը: Եւ, այսու ենթադրութեամբ, ահա ասոնց Շեխեր, որոց վրայ այնքան գերբնական

կարծիքներ ունին, զորս մինչև անգամ
'ի թևս հրեշտակաց յերկինս կը ճեմեցու-
ցանեն, կը լինին Բրահմանաց յաջորդք :
Արդէն յայտնի է որ Գիսանէ և Գեմետրէ
երկու եղբարք 'ի Հնդկաց եկած են 'ի Տա-
րօն, և իրենց անունով այն կուռքերը
հաստատեր են . իրենց սերունդ և իրենց
հետ եկած ժողովուրդն ալ բնակած են ե-
ղեր հազարաւոր տներով 'ի Ալարս, Մեդ-
դի, Բազու, Բարեխ, ևն . ինչպէս կը
պատմէ Չենոր և այլ պատմագիրք . և
դեղեցիկ իմն կ'իմաստասիրէ գիտնական
Մեսրովբն Թադիադեանց 'ի Սօս և Սօն-
դիպի բանաստեղծութեանն : Արդէն սոյն
հանգամանքն է որ Ճենազն Մամիկոն
Տրդատէն ժառանգեց զՏարօն իբրև պաշ-
չած հատուցումն իւր մէկ քաջութեան և
տիրասիրութեան, այն էր Տարօնոյ Առեկ
Խխանն սպաննել, որ իբրև անկախ նա-
խարար՝ ապստամբած էր հայոց հսկայ ար-
քայէն . և Հնդիկ Տարօնեցին Արչակունուոյն
դէմ ըմբոստ, Հնդիկ Ճենազն Մամիկոնին
կու հնազանդեցաւ :

Աթէ այս մասը քիչ մը ընդարձակ խօ-
սեցանք, մեր միտքն այն չէր որ մեր
ազգային պատմական հնութիւնը կրկտե-
ինք կամ բացատրէինք . այդ ամեն մտա-
ուս ընթերցողաց յայտնի է : Յայտնի է

Թէ Հայկազանց ժամանակ Քանանացիք , Արծրունի Ասորիք , Հրէից գաղթականք , Մարաց մեծ գերեզարութիւնը , Աժդահակեան ազգ և տոհմն , Գոյթնեաց վիշապագունք , վեհազն Արշակունիք , եւ : Ասոնք յայտնի են . որքան ևս առաւել Պարսկական , Յունական , Ալանական , հիւսիսային և հարաւային ազգաց հատուածք և պատուաստք եկած յարած են 'ի մեզ . է որ իրենց ազգային յատկութիւնք և պաշտօնք ընդ երկար պահած են , է որ յեղափոխուած են 'ի մեզ :

Ըստ այսմ է նաև ամեն ազգաց գոյութեան և քաղաքականութեան կենաց պատմութիւնն ու բնութիւնը :

Դեռ միջին դարու մէջ յԱրարիոյ և յափանց Հնդկաց յառաջանալով ազգերը Եւրոպիոյ հարաւն ու հիւսիս մարդակուլ ըրին , և այս օրուան լուսաւորութեան աշխարհի ազգերը , որ ելած են Եգիպտոսի , Բաբելոնի , Աինուէի , Եկրադանայ սեպագիրեր և գրեալ կղմինտրները կը հետազօտեն , զուգադիպութեամբ մը գուցէ բուն իսկ իրենց ազգաց նախնի հայրենեաց փառքերն 'ի լոյս կը հանեն :

Գերմանացիք , գիտութեան մէջ մեծ ազդ , որ 'ի ծագաց արևելից եկած են գաղթական Պէրլինի արևուն ներքև , իրենց

հետքերը թողած են Հայաստանի մէջ , մասնաւորապէս Սիւնեաց աշխարհը , ուր մեծ հիւրընկալութիւն վայելած են . բաւական կեցած են , բաւական իրենց սերունդէն հոն ձգած և այն տեղի բնիկներէն իրենց ընկերացած մեկներ են :

— Կը հաւանիմ և կը հետևիմ յայսմ՝ Շահն . գիտնական Կ. Վ. ի այս մասին գրածին . զոր տես 'ի Շարս Հայ պատմագրաց , 'ի Յառաջաբանութեան Ստեփաննոսի Օրբէլեան Պատմութեանն Սիւնեաց—:

Գերմանական ազգին կը մնար որ Հայաստանին բևեռագիրերն հաւաքէր և ընթեռնոյր : Թէպէտ գիտնականն Մօրթման 1871 ին քանի մը բան ասաց , այլ բան մը չհասկցուց . վասն զի Հայաստանը չըջած չէր . վասն զի միայն Հայոցս գրաբառ և Պօլսեցւոց աշխարհաբառ լեզուներով լուծել կը կարծէր . այն ինչ բևեռագրի լեզուին առջև գուցէ մեր գրաբառն այնքան տարբեր , նոր և բոլորովին հեռու ոճեր և բառից կազմութեան ու հոլովմանց ձևեր ունի , որքան արդի Պօլսոյ և զանազան գաւառաց աշխարհիկ բարբառն՝ գրաբառին առջև . մանաւանդ թէ մեր սուրբն Մեսրոպը կարգաւորեց իր քերականն և քերականութիւնն ըստ ալփաբետից և արուեստին յունաց :

Որովհետև մեր ժողովուրդն աւելի հին է քան մեր գրաբառն, ուրեմն ժողովրդեան խօսած լեզուն աւելի մօտ լինելու է բեւեռագրի լեզուին: Իրաւ է, դարեր և գէպքեր փոփոխութեանց ազդեցութիւն կը գործեն ինչպէս ժողովրդեան կենաց և բարուց վրայ, նոյնպէս և լեզուին վրայ. բայց շատ պարզ կ'երևի թէ հայ ժողովրդեան այն մասը՝ որ անփոփոխ մնացեր է իր դրից մէջ, կրելով և տոկալով ամեն արկածները, Հայ անունը և Հայաստանը չթողով, պահած է նա և իր նախնական աւանդութիւնք մինչև յաւուրց հեթանոսութեանց անտի, պահած է նաև անշուշտ Հայ լեզուն՝ ի դարուց նախնեաց: Սակայն նկատելի է որ Հայաստանի իւրաքանչիւր գաւառը զատ զատ ոճ մը ունի խօսից, եղանակ մը ունի արտասանութեան բառից, ինչպէս նաև իր կենաց հանգամանքն ու պարագայքն ալ տարբեր են. ուստի որ դաւառի բեւեռագիր պէտք լինի կարգալ, անշուշտ նոյն գաւառի քաղաքաց, գիւղորէից, աւերակաց, գետոց, լեռանց, մարդոց, գտնուած անասնոց անունները և բնակչաց լեզուն դիտնալու է գիտնական ընթերցողն. և, թէ կարելի է, մինչև անգամ ժողովրդեան բերան եղած աւանդութիւնք և առասպելներն ալ լսած լի-

նելու է : Օրինակի համար ըսենք . վանայ մէջ եղած բեւեռագիր մը ընթեռնելու համար , կատարեալ հայ վանցի մը լինելու է , որ «Պակրիտուր» անուն մը կարդալով հասկնայ նաև թէ այսօր ևս վանայ մէջ «Պատուր» անուն կայ . և գուցէ Տիարպաքի՛ր՝ Տուրպակի՛րի է . քան թէ Տիգրանակերտ , քոր նորոգած լինի մեր Տիգրան երկրորդիւր անունով :

Խնդիր է թէ «Հայր , մայր» ուղիղ են . եթէ «Հէր , մէր» հնչել . արդեօք ո՞ր ձևով կարդալու է եթէ բեւեռագրի մէջ պատահի :

«Երիցս» , որ կը նշանակէ երեք անգամ , վանցիք կ'ըսեն «Երեք դիր» . ո՞վ գաւառացիէն զատ «դիր» բառն «անգամ» կը հասկնայ :

«Մէկ զարնելուց շուռ իտու գետին» .
— «Եհար անդէն՝ կործանեաց յերկիր» :
«Դեհ խիզան» . — «Ի կողմանս խիզանայ» :

«Մըկեց՝ վէր Ասուրուն» . — «Մըկեաց Սասորին» :

«Մի պտուղդ» . — «Մոյծ յաչս քո» :
«Զեռնահեկաւ ծառին» . — «Կռուեցաւ ձեռն 'ի ծառն» :

«Աղօթրան» . — «Արևելք և Արշալոյս» :
«Ծովային» . — «Արևմուտք» . և ըստ Մշեցեաց՝ — «Արևպատ» : Հիւսիս , Հարաւ

բառեր երբէք չկան ժողովրդեան բերանը ,
այլ կամ « Ալ , ձախ » գործ կ'ածեն , կամ
լերան մը ու գեղի մը սահմանը , կողմը
ցուցնելով կը հասկցունենն ։

Շատ մը այսպիսի օրինակներ կան ։

Քաւ լիցի թէ ես գիտնական Մօթ-
մանին կամ ուրիշ գիտնականաց և լեզուա-
գիտաց չհաւանիլ կը ցուցնեմ . վասն զի
ես այս գրածներէս անդին բան մը չգի-
տեմ , և ոչ ալ արուեստ մը կամ ուրիշ
լեզու մը . այլ միայն մեր ազգային գիտ-
նականաց ուշը կը հրաւիրեմ այս խնդրոյն
և այս առաջարկիս վրայ . վասն զի կը
փափագիմ ես ալ որ այս պանծալի դա-
րուս լուսաւորութեան սեղանին վրայ
դրուած տեսնեմ նաև Հայաստանի հին
գրականութեան կնքեալ և փակեալ փառաց
մատեանը , յորում ազգային և ընդհանուր
հնութեան և պատմութեան գանձեր կան
ծածկեալ , և զորս հայերը բանալու միայն
կարող են ։ Ես կ'աւետեմ ընթերցողաց ,
թէ արդէն ծանուցեալ երկու գիտնականք
Մեծապատիւ Պ. Քերովբէն Պատկանեան ,
որ Արևելեան լեզուաց բրօֆէսօր է 'ի Ս.
Պետրբուրգ Ռուսաց կայսերական Ակա-
դէմիան , և Մեծապատիւ Յովհաննէս Է-
ֆէնտի Հիսարլեան 'ի Պօլիս՝ որ քաջ հնագէտ
և հայագէտ է , երկուքն ևս կը տքնին այս

վսեմ նպատակին համար, որոց անգին բարեկամութիւնն վայելելու շնորհն ունեցած եմ. յոյս կուտան յաւիտենական մոխիրներէ և մթութենէ սրբել մեր Հայկական ազգի պատմութիւնը սեպագրաց բանալիով. ինչպէս կաննակ քանի մը հնագէտ և պատմագէտ հետախոյզ ազգայինք :

Այժմ մէկ դի դնելով ազգային լեզուի խնդիրը, գրական ժամանակի և նախնի պատմութեան վրայ խօսինք խուն ինչ :

Նախկին կամ հնագոյն ազգաց գրերը շատ բնական բայց բազմազան ձևերով են. և ասիկայ ծանօթ է ամենուն, որ Չինաց նշանագիրները և Եդիպտական քանդակագրեր տեսեր են. կենդանագիր, մարդագիր, թռչնագիր, ծառագիր, և այլ ինչ որ բնութեան մէջ կայ, անոնց նշաններով գրեր յօրինուած կան, խորհրդական նշանակութեամբ :

Դի'ր դու հայոց հին ձեռագիրները, թէև Մեսրոպեան աւուր և անկից ետքն ալ եղած լինին. և ահա կը տեսնես հրեշտակագիր, մարդագիր, թռչնագիր, ծաղկագիր, կենդանագիր, և: Երկու մարդ կը գծէ, երկրորդի ոտքին տակէն եղջերաձև նշան մը կ'աւելցնէ, կ'ընէ «Ա»: Հրեշտակ մը կը գծէ թևերը ծալլած, ձեռքը ծաղկանոց մը կուտայ 'ի կախ, այն է «Ի»:

Օճ մը կը պատատէ՝ տուտը պարանոցի տակէն մտցունելով և դուրս հանելով, այն է «Ծ» : Թռչնոյ մը անանկ ձև մը կուտայ, որ կը տեսնաս թէ «Հ» է : Այսպէս բոլոր մեր Այբ բենն մինչ քէն :

Ատնցմէ զատ կայ նաև փակագիր, որ երկու գիծ գծելով ամբողջ անուն մը կամ բառ մը կը գետեղէ մէջը, մէկալ տառից գծերէն միայն մասն մասն նշանելով : Իսկ իբրև սղագիր, կամ իբրև բուն նշանագիր իւրաքանչիւր բառը մէկ մէկ գծանիչով մը կը հասկցնէ . ինչպէս ձեռագիր ընթերցողներ տեսած են, աշխարհ, երկինք, երկիր, արեգակն, լուսին, աստղ, տուն, եկեղեցի, ևն : Գուցէ ասոնք լինին Ս. Մեսրոպէն առաջ հայոց Գանիէլեան ըսուած նշանագիրները :

Կայ նաև տեսակ մը գիր Հայոց, որ աւելի նման համարելու է Եգիպտականին և Չինականին, այն է գերեզմանաքարերու վրայ քանդակուածներն . Վարսավիրայի մը տապանաքարին վրայ՝ մկրատ և ածելի . Հիւսան՝ ուրազ և սղոց . Դերձակին՝ չափ և ձևիչ . Չինուորի մը կամ քաջի մը՝ սուր և վահան : Հայաստանի մէջ դեռ կան շատ գեղեր, իմ տեսածներէս Խնուսայ Գարաջօբան գեղին և Բարերդու Բալախոր գեղին տապանաքարերը ոչ անկուած խաչ-

քար են և ոչ պառկեցուցած կաժարիչ •
այլ խոյաձև, ձիաձև, առիւծաձև, ցլաձև
հսկայ քարեր, որոց կողերու վրայ սուր,
տապար, հրացան, եռ, քանդակուած :
կայ տեղ տեղ ալ մատաղ օրիորդ մը,
հրեշտակատի մանկիկ մը, ալևոր մը, տէր-
տէր մը, կամ կրօնաւոր մը, որ Սաղմոս
և Նարեկ ունի ձեռքը • սպանեալ մը կամ
նահատակ մը՝ ըստ իւր կերպարանաց •
Վարդապետի և եպիսկոպոսի գերեզման-
ները յայտնի են գաւազանով և ճղակ
թագով : Ո՛չ ապաքէն և այս ամենը կար-
դալ կուտան մեզի առանց տառերու՝ թէ
ո՞ք են և ո՞րպիսիք են հանգուցեալք ՚ի
նոյն տապանի : Եւ այս ևս հնութեանց
նշան մի է :

Այսքան մը և եթ խօսելով առ այս,
կը փութամ Հայրենեաց վէպերու և գրոյց-
ներու վրայ ևս սակաւ ինչ գրելու :

Տեսանք ահա մենք թէ գիր շատ հին
է մեր ազգին մէջ • բայց այդ ձև գրեր
և բւեռագրեր և կղմինտրները կը գոր-
ծածուէին միայն մեծամեծ և նշանաւոր
անցքերու և յիշատակներու • իսկ հասա-
րակութիւն կը մնար անհաղորդ և անձե-
ռընհաս : Միթէ միջին դարու մէջն իսկ՝
երբ այնքան դիւրացած էր ձեռագիրն ՚ի
թուղթ, դարձեալ անհաղորդ և անձեռն-

հաս չէ՞ր ժողովուրդ գրելուն և կարդալուն մինչև ցկութթէմպէրկի տպագիրն ,

Այս այսպէս լինելով . սակայն ժողովրդեան միտքն ու բանականութիւնը չէր կարելի մնալ անգործ և անզգայ . նա իր տեսած , ըրած , ու լսած անցքերը կը խօսէր բերանացի , կը շարագրէր կը վիպաստանէր բանացի . և իր զգացած սէրն ու թախիծ կ'երգէր կը մրմնջէր թէ յանձին առանձին և թէ յընկերութեան . անշուշտ երևակայութիւնն ալ բան մը կը յաւելուր բուն եղածին վրայ , բան մ'ալ լսողը կը յաւելուր՝ երբ ինքն ևս այլում կը հաղորդէր : Մինչև ցայսօր ևս վէպեր ու գրոյցներ , որ կը շինուին թէ բերանացի , և թէ գրաւոր . յօրինող վիպասանն սա ստոյգ նշանով մը կը հասկցուի ուր տեղացի լինելն . նա իր խօսքերը կը յօրինէ իր բնական գաւառի բնակչաց տեղական սովորութեան և կլիմային և իր շուրջ գտնուած բնական կենդանեաց և վայրաց անուամբ՝ և նմանութեամբ՝ և նկարագրով : Ծով չունեցող գաւառի մը վիպասանը ծովու վրայ գաղափար չունենալով , երբէք դայն չդործածեր իր ասից մէջը . իսկ վանցին իր տաղին , ողբին , խաղին և խօսքին մէջ յաճախ կը խառնէ . մերթ գեօքեցկի մը աչքը ծովի կը նմանցընէ , մերթ

յուզեալ սիրտը՝ ծովի ակէծուփին , ևս :

Վէպն ու գրոյցը , որ ժողովրդեան բերնով «հեռաթ» է , յօրինուած կը լինի բարոյական խրատու համար . և իբր դիւցազներգութիւն՝ քաջաց քաջութիւն հուշակելու կամ այլոց օրինակ տալու համար : Հէքեաթներու շարադրութեան մէջ միշտ կարգ մը կայ . ուղևորութիւն . հեռաւոր և անծանօթ աշխարհները . հրաշալի և ահուելի նկարագրութիւնք վայրաց և անձանց . դիպուածք . արկածք 'ի նենգութենէ ընկերաց կամ եղբարց , երբեմն ևս 'ի ծնողաց :

Վիրահարականն ամեն հէքեաթի աղն է . բաւական ճարտար հանգոյցներ ու կապեր ունի . բարի և չար ոգեաց՝ ջիներու դէւերու դերեր . անմահութեան ջրոյն և պտղոյն , տեղւոյն և կենաց միշտ հետամուտ : Ի պաշտօն կը կոչուին կենդանիք , գազանք , և թռչունք . որք իւրաքանչիւր մէկ մէկ մարդ անձանց դեր կը կատարեն :

Դիւցազունք և դիւցազնուհիք երբ 'ի հանդէս կուդան , և երբ ճապուկ ճարտար լեզու մը զանոնք կը գրուցէ , մարդու մտաց առջև կը պզտիկնան Հերակլեայ դիւցազնութիւնք . Ոսկի դեղման հէքեաթն . Տրովադայի վէպն . Ողիսևան և իւր կղզիները :

Երեկորեայ սքարտէզներն , յորս Հումբրուս կը պանծայ . կամ Տեւեմաքն ու Կալիփսէն , և որ իրօք ժողովրդական վէպեր են :

Ո՞չ ազաքէն վէպ ու զբոյց են մեր Մեծին Խորենացւոյ յիշած Շամիրամայ աղուական ծնունդն ու սնունդն , անոր տարվումըն և արարքն : Ի՞նչ է Աժդահակայ անունն , օձ . անոր երազին լաւ միտ դիր . անոր խորամանկ խնամութիւնը . մեր Տիգրաս նուէլոյ իմաստութիւնն . Տիգրանին անձին և քաջութեան հանգամանքը : Վահագն՝ իր անունով . երկնից և երկրի որդի . երկն . ծով . կարմրիկ եղեգնիկն . բոց . հրածին . հրահեր . արեգակն ակն : Ի՞նչ անուն է Վարդ գէս . — վարդահեր . Հրաչեայն . Հսկայորդին . Գոռ . Գոռակն . և : Ո՞վ է Հայոց Տորք սարսափելի նախարարն . ո՞ր աստուծոյ տուրքն է նա . որ մէկ ձեռնով որձաքար վէմեր կը փչրէ , լեռներ կը տապալէ , բլուրն իբրև պարսքար մը կը նետէ . քանի՛ ահարկու է անոր կերպարանքը , քանի՛ անսահման անոր ուժը : Երուանդին Արչակունւոյ չար աչքերէն մարդ և վէմ պատառած են : Արտաւազդն պտուղն Սաթինկան տարփանաց բարձիցն Արգաւանայ , դիւաց յափշտակութեան և փոխարինութեան արժանի . 'ի վիհս Մասեաց անոր կործանումն . 'ի քաջաց կալեալ կտա-

եալ մնայ , անմահ մնայ , բայց լոյս չտեսնայ . շուքը անոր շղթաներ կրծեն . դարբինք սալը հարկանելով անոր շղթաները հաստակուեն , որ չելնէ վախճան տայ աշխարհին : Ի՞նչ է Սանատրուկ . շան գտած տղան :

Իսկ Բիւրասպեանց վէպն բացարձակ տուսապել կ'անուանէ Խորենացի հայրն , և անոր մէկ քանի մասերը մէջ կը բերէ :

Այսպիսի տուսապելաց մէջէն ծագած են և 'ի նոյն մնացած ամեն հին ազգաց Նախնականութիւնը : Ամենուն գիտցած բանն է թէ՛ Աղէքսանդր Մակեդոնացին Փիլիպպոսի որդին նոյն իսկ Արիստոտէլեան օրերուն մէջ ծնած , «վիշապի ծնունդ» է : Հռովմայ հիմնագիրները «Հովուի մը այծու կաթով 'ի վայրիս սնած» , եւ : Գիւցազանց ինչպէս ծնունդն , նոյնպէս և վախճան կամ փոխումն յաստեաց հրաշալի են . ո՛ր յԱտեղատունս համբարձեալ . ո՛ր յամբրոբս . ո՛ր 'ի ջուրս և 'ի կղզիս կը բնակի յաւէրժապէս . ո՛ր յանդունդս 'ի դժոխս . ո՛ր փոխակերպեալ 'ի ծաղիկ . ո՛ր 'ի ձուկն . ո՛ր 'ի գազանս և 'ի ցիւս վայրենիս , եւ : Կան գիւցազունք ալ , որոց անուանք և անոնց անուամբ լերինք , աշխարհ , քաղաք , բերդ , կոթող , ջուրը անբարբառ կը պատմեն մեզ անոնց վէպերը :

Արևոստոյանիմ թէ իմ այստեղ գրելիք վէպերը այնքան հին և վսեմ չեն . բայց կրնանք օրինակ տալ բանասիրաց , որ հետեւին ձեռք բերել աւելի հնագոյնները , և իրենց ուշադրութիւնը դարձունեն ժողովրդեան շուրջ և բերանը եղած ամեն գրուցաց և աւանդութեանց : Արնան ասոնցմով գրասէրներն ալ ազգային գրական վէպեր յօրինել . բաւական օտար ազգաց վէպերը յեզափոխուեցան 'ի մեզ , որոց կեանքն ու հանգամանքը մեզմէ օտար գոլով հանդերձ , այսօր առաւել ծանօթ են Հայ ընթերցողին քան մեր ազգային վիպական հայրենական կեանքն ու հանգամանքն :

Յայսմ՝ առաջին հանդիսացած է Թիֆլիզի ուսումնական Պ. Ղ. Աղայեան «Երկու քոյրեր» վիպասանութեամբ : Եւ 'ի մեզ գիտնականն Հիսարլեան , «Նեռն և կատարած աշխարհի» վէպով : Նաև Արև. Մամլոյ խմբագիր Մեծ. գրագէտ Մ. էֆ. Մամուրեանն «Սև լերին մարդ» ով : Իմ սիրելի բարեկամ և հայրենակիցս բանասէր Պ. Սեդրակ Տ. Սարգիսեանցն ևս մի պատուական նոր երկասիրութիւն յօրինած է «Շատախն ո՛ւր Աիպիրն ո՛ւր» . որ կատարեալ Հայկական վէպ մի է , արդարև գնահատելու արժանի . զոր 'ի լոյս պիտի

ածէ 'ի մօտոյ : Գուցէ կան այլք ևս , որոց
ես հանդիպած չեմ :

1.

Գ Ա Ռ Ն Ի Կ Ա Ղ Բ Ե Ր

Ուրեւէրի կնիկ մը կ'ելնի , մէկ աղջիկ
ունի : Էդ կնիկ կ'երթայ իրկան . էն ի-
րիկն էլ մէկ լաճ մէկ աղջիկ ունի ուր առջի
կնիկից :

Կնիկ՝ կ'անի չանե՝ չու՛մ իրիկ գլխուց
կը հանի , մարդու ճար ճարանք կը կտրի ,
իլլահ ուր լաճն ու աղջիկ պիտի տանի սա-
րերաց գլօխ կուրիսի : Օր մը քանիմ՝ հատ
թափթափայ հաց կը թխի կը դնի տուրիկ ,
կ'առնի ուր ճրժեր կ'երթայ սարերնը վեր .
կ'երթայ կ'երթայ կը հասնի անասուն տեղ
մը , ճրժերաց կ'ասի . Կրտոր մը նստենք
ըստայ հանգ առնենք : Տղէյներն ի կը
նստեն : Խէրն ի , իրես կը շրջի մէյ դեհ ,
ընքուռ ընքուռ կուլայ : Կը դառնայ տղէյ-
ներաց կ'ասի . շրժեր , պրտուճ մը հաց
կերէք : Կուտեն կը պոծնեն : Լաճ վէրուց
ասաց . Բարօ՛ , ծարաւ եմ : Խէրն ի ուր
ձեռաց կօռ կը տնկի դետին , ուր կօռտիկ
կը հանի թալի վէր կօռին . կ'ասի . Արե ,
իմ լաճ , արե իմ կօռտիկի հովը նստի .

ես երթամ տիսնամ գո՞ր ջրի աղբիւր կայ :
Քոր լաղբէր կը նստեն . խէրն ի կը թողնի
կ'երթայ մէյ դեհ կը կուրիսի : Էդ սարի
ճրժեր կը մնան էն տեղ : Շատ կ'աչքեն ,
քիչ կ'աչքեն , կը տիսնան որ խէր չդար-
ձաւ . կ'ելնեն չորս դեհ կը զարնուեն ,
հը' մարդ մարդասանք չկայ : Եր դառնան
էլմ էն տեղ . ու մէկ ձէնով կուլան կ'ասեն .

«Վայ վայ ,

«կօռը կայ , կօռտիկը կայ , բարօն չը կայ .

«Վայ վայ ,

«կօռը կայ , կօռտիկը կայ , բարօն չը կայ» :

Շատ են նստե , քիչ են նստե . էլեք
են քոր լաղբէր մէկը կօռն ի առե , մէկը՝
կօռտիկ . ճարը ճամբահ մոլորած կը քէլեն :
Իկեր են իկեր ե՛ն հասեր են տիսեր են
ձիու ոտաց կոխած փոս մը , որ անձրւա-
ջուր կայ մէջը . աղբէր քուրով կ'ասի .
Դադէ' , ծարաւ եմ : Քոր կ'ասի . Մի' խմե ,
կը դառնաս ձի :

Կուգան կուգան կը հասնեն եղան
ոտաց տեղ . աղբէր կ'ասի . Դադէ' , ծա-
րաւ եմ : Քոր կ'ասի . Մի' խմե , եզ կը
դառնաս :

Կուգան կուգան կը հասնեն գոմէու
ոտաց տեղ :

Աղբէր կ'ասի . Դադէ' , ծարաւ եմ :

Քոր կ'ասի . Մի' խմե , գոմէու ձագ կը
դառնաս :

Կուգան կուգան՝ կը հասնեն արջու
ոտաց տեղ :

Աղբէր կ'ասի . Դադէ՛, ծարաւ եմ :
Քոր կ'ասի . Մի՛ խմե , արջու քօթօթ
կը դառնաս :

Կուգան կուգան՝ կը հասնեն խողո
ոտաց տեղ :

Աղբէր կ'ասի . Դադէ՛, ծարաւ եմ :
Քոր կ'ասի . Մի՛ խմե , խող կը դառ
նաս :

Կուգան կուգան՝ կը հասնեն գէլու
ոտաց տեղ :

Աղբէր կ'ասի . Դադէ՛, ծարաւ եմ :
Քոր կ'ասի . Մի՛ խմե , գէլ կը դառնաս :
Կուգան կուգան՝ կը հասնեն գառու
ոտաց տեղ :

Աղբէր կ'ասի . Դադէ՛, եաման է , ես
ծարաւ մեռայ է :

Քոր կ'ասի . Ես ի՞նչ անեմ . հոգիս էլ
նի , կ'ուզես խըժի , պիտի դառնաս գառն :
Աղբէրն ի , կը խմի , կը դառնայ գառն .
ու թայելով կ'ի՛նկնի քուրոջ ետեէն կ'երթ
թայ . կը պտըտեն կը պտըտեն , կ'երթան
տուն կը հասնեն :

Օր մը օրանց խորթ մէր արդով կ'ընկ .
իրկան կ'ասի . Քո գառն բե մորթի ու
տեմ : Հազար ջորով քոր կ'առնի ուր գառ
նիկ աղբէր կը փախնի սարեր . ու յըմէն

օր կը տանէր արածալ . ինքն էլ առչկան
կը մանէր : Մէյ դիր աղջկան ձեռնէն առջը-
կան կը փրթնի կ'իյնի փոս էրի մը մէջ .
գառն կը մնայ վեր կ'արածայ , աղջիկ
կ'երթայ որ առչկան բիրի . կը մտնի յէր ,
կը տիսնայ որ ինչ . դէւու հազար տարե-
կան պառաւ մը պառկե էն տեղ :

Նազաստան աչքը կ'առնի աղջիկն , ու
կ'ասի .

Աղջիկ հաւքն ուր թւով , օձն ուր
պորտով չէր կանայ գայ ըստայ , դու
ի՞նչիս էկար :

Աղջիկն ուր ահուն կ'ասի . Քո սէր ձիկ
իրե , մամիկ :

Կ'առնի կը նստի . սարից ձորից հարց-
մունք կ'անի : Էս աղջիկ շատ դիւր կու-
գայ դէւի պառուուն . Երթամ քիչ մը ձուկ
բիրեմ , կե , կ'ասի , անօթի ես մըկայ :
Բիրած ձրկներ մէկ մէկ վիշապ օձ են :
Աղջիկ կը զահահորի . գահնի լեղին պատ-
ռի . ուր ահուն կուլայ : Պառաւ կ'ասի .
Աղջիկ ինչի՞ կուլաս : Աղջիկ կ'ասի . Մէրս
միտս կ'իյնի , կուլամ :

Ու կը նստի ուր գլխու էկած բաներ
նաղ կ'անի պառուուն : Որ ըսկունի , կ'ասի
պառաւ , դէ դու նստի , ես իմ գլխ դը-
նեմ քո գոգ քրնեմ : Արակ կը վառի , խաչ-
երկաթ կը դնի կրակի մէջ . աղջկան կ'ասի .

Թէ որ Սեն էկաւ գնաց, ագահ մ'աներ .
ինչ գահ որ Կանանչկարմիր կուգայ ,
կրակցած խաչերկաթ դիր վէր իմ ոտաց ,
որ ագհեմ ելնեմ վեր :

Աղկան հոգին դառձե քանձ կորեկի
մը հատ . աման ինչխ անի : Աը նստի .
պառաւնի գլօխ կը դնի վէր աղկան ծըն-
կուերաց կը քնի : Քիչ մը կենայ , կը տիս-
նայ որ գազան անհաւատ Սեն կուգայ
կ'ընցնի , ըսկի ձէն չհանե աղջիկ : Քիչմ'
էլ կը կենայ , կը տիսնայ որ Կանանչկար-
միր կուգայ . էն գահն ինե աղջիկ՝ խաչ-
երկաթ բարկ կրակ դարձած՝ կը վերցի
թալի վէր պառու ոտաց . պառաւն ի
ՕՓ կ'ասի , լուեր կծեցին . ու կ'ագհի :
Աղջիկ ձէն կուտայ, պառաւ կ'եւնի , աղջիկ
կը կայնըցուցի . Կանանչկարմրի շողերաց
աղկան մազերն ու հալաւներն ըմէն կը
դառնան ոսկի : Աղջիկն ի կ'եւնի պառու
ձեռ կը պագի , իզին կ'առնի , կ'եւնի ուր
գառնիկ աղբէր կ'առնի կ'երթայ տուն :
Մօր մօտէն գաղտիկ թորուան շուրթը կը
փօրի , ուր ոսկի հալաւները կը պահի .
հին հալըներ կը հագնինստի : Խորթ մէրնի
կուգայ տուն կը տիսնայ որ , էս աղկան
ծամեր ոսկի են : Կ'ասի . Աղջիկ էն ինչ
արիւր , որ ծամերդ ոսկի դարձան :

Աղջիկն ի տեղոց տեղ կ'ասի :

Խորթ մէր որ կը լսի, էն մէկէլ օր
կ'երնի ուր հալալ աղջիկ կ'օրօխկի էն սա-
րը . առչկան ձեռնէն կը փրթուցի կ'իյնի
մէջ էրին . կ'երթայ որ առնի, դէւու պա-
ռաւ իսոր գէշ ու գարշէլ բան մը կը դառ-
ցուցի կ'օրօխկի : Փոշման կ'երնեն, աման
ինչիս անեն :

Օր մը էդա քաղքի Թագաւորի տուն
հարսնիս կայ . Թագաւորի լաճ կը փսակեն .
աշխար երկիր կը Թափի Թամաշայ : Էսայ
կնիկն էլ կ'էլնի ուր շապիկ մըխմէլ կը
հագնի . մէտակ կը քաշի ուր աղջկան գլօխ,
քո ուզածի պէս կը զարդըրի, կ'առնի
կ'երթայ Թամաշայ : Որք աղջիկն էլ կ'երնի
ուր ոսկի հալըններ կը հագնի, ոտով գլխով
կը դառնայ խուռնի խրեղէն . կ'երթայ հարս-
նիս Թամաշայ : Դառնալուն հրեղէն աղջիկ
կը վազի որ քանձ մէրն առաջ գայ տուն,
հալըններ հանի պահի . Թափ վազելուց,
ոսկի սօլի Թակ կ'իյնի մէջ աղբրին . Թա-
գաւորի ձիանք կը բիրեն ջուր խմելու .
ձիանտերաց աչքը կ'իյնի ոսկի սօլ, կը
խրտնեն, ջուր չեն խմե : Թագաւոր քան-
քան կը կանչի կը մտուցի աղբրի ակը հոր-
դելու . ոսկի սօլի Թակ կը գընդընեն հա-
նեն դուրս : Թագաւոր դալալ կանչել
կուտայ, Թէ՛ Էսա սօլի Թակ վիր ոտնով
ընի, էն կը բիրեմ իմ լաճուն :

Մարդ կ'իսկեն չորս դեհ քաղբի մէջ
զըմէնի ոտն էլ կը չափեն : Կ'երթան կը
հասնեն գառնիկի տուն . խորթ մէրն ի
կը բռնի որբ աղջիկ կը մլի թոնէր կը ծած-
կի , ուր աղջիկ նշանց կուտայ :

Ագլօրն ի ուր թառից կը թռնի , կը
վազի կուգայ տան դռան շեման վէրէն կը
կայնի , իրեք բերան կը կանչի . «կուկու-
կուկո՛ւ . խաթմա խաթըն թանդըրդայ
դըր» : Մարդերն են , համան կը բռնեն մէր
կը մլչկեն դէն , աղջիկ թոնրից կը հանեն ,
ոտնով կը չափեն : Ելի՛ , երթանք , կ'ա-
սեն , թագաւորի հարս դու ես :

Աղջիկ թոնրի շուրթը կը քակի , ուր
ոսկի հաւլըներ կը հագնի . ուր գառնիկ
ազբէր կ'իսկի առջև կ'էրթայ . եօթն օր
եօթն գիշեր հարսնիս կ'անեն . կը փսակեն
վէր թագաւորու լաճուն :

Խորթ մէր օր մը կ'առնի ուր հալալ
աղջիկ կ'երթայ թագաւորու տուն՝ մէկէլ
աղջկան աես . աղջիկն ի՛ ինչքանդար չընի
ուր մօր տեղն ի , կ'առնի կ'երթան խաս
բաղչէն . բաղչից կ'ընցնեն կ'երթան ծովու
պռուկ կան կուգան . կը վերցի խորթ մէր
կ'ասի . Քալա , աղջիկներ , էկէք մտնենք
ծով լողդնանք . կը մտնեն ծով : Խորթ մէր
էն հրեղէն աղջիկ կը դըմչկի ծովու օրթէն .
պէտ ձուկ մը կուգայ աղջիկ կուլ կուտայ :

Մէր կը ժողուի ոսկի հալաւներ կը հագուցի ուր աղջկան՝ կ'առնի կ'երթայ թագաւորու տուն, կը նստցուցի հարսի տեղ. աղջկան քիթ բերան, աչք լիրես ծածկուկ ի, մարդ չ'իմնայ, մէրն էլ մարդու խոստ չիգայ :

Էն մէկէլ խեղճ աղջիկ քանի մ'օր կը մնայ ձկան փոր. օր մը գիշըրուան ժամ հարի ձէն կ'առնի, ինքն էլ ձկան փորից կը կանչի :

« Ժամհար, ժամհար, որ քո ժամ կը կանչես. « Եօթ խաչ քո իրես կը հանես .

« Գու քո բարիլուսու Աստուած կը սիրես . « Երթաս թագաւորի լաճուն խաբրիկ մը տանես .

« Ասես . իմ գառնիկ աղբէր չը ղենես » :

Ժամհար մէկ երկու դիր էսա ձէն կը լսի . կ'երթայ թագաւորի լաճուն կ'ասի. թագաւորու լաճն ի մէկ գիշեր կ'ելնի կուղայ ժամհարի հետ ծովու պռուկ կը կայնի ականջ կ'անի . ձէնից կ'իմնայ որ ուր հուրնի հրեղէն կնիկն ի . թուր կը չըլտի, գինք կը թալի ծով. թրով ձկան փոր կը ճըղի, աղջիկ կը գրկի հանի դուրս . կ'երթան տուն. կը կանչի խորթ մէրն ուր առջև, կ'ասի . Զօքա'նչ խաթուն, ասա, քե ի'նչ հադեայ պիտի . դարուկէր ձի' մը թէ սևկոթ դանակ մը :

Ձօքանչն ի կ'ասի . Սևակոթ գանակ քո
չարկամի փորը . ձիկ գարուկեր ձին պիտի :

Էն գահն ինե մէր լաղջիկ կապել
կուտայ ձիու պոչից . սէխին կ'ասի . Քե
տիսնամ , տա'ր , զա'ր , սարէ սար , քարէ
քար , չում ճոչ կտոր ականջ մնայ ու մէյմէկ
բուռ գլխներաց մազ . բե լարի :

Հարսն ու փէսէն առին մէյմէկ նստան .
Գառնիկ աղբէրն էլ ուրենց հետ : Ինոնք
գնտան ուրենց պալէն . Խոնք հասան ու
րենց մուրառին :

Երկնուց իրեք խնձոր ինկաւ :

2 .

ԱՆԻԵԼՔ ՄԱՐԴ

Ժամանակով մարդու մէկ շատ ունեւոր
կ'ըլնի . ու քուռ ծուռ ապրելով ինչ որ
կայ չք կայ զըմէն կ'ուտի կը նստի . հաց
թաց կը կըտորի վէրէն . մէկ ձեռն կը դնի
ծոց , մէկ ձեռն իրեսին՝ կը մէզի վէր ուր
հալին , ա'խ վա'խ անելով կը հալի մաշի :

Ուր՝ ճանչւորներ կը ժողվեն կուգան
խոր բուլոր , ու ինոնցից հալւոր մը կը
վէրցի կ'ասի . Դու բան մ'արերես , քո
դօւլաթ քեզնից խրտներ փախեր ի . էլ՛

գնա քո դօլվաթի խուկ , բաղքի գտնես
ձեռ բիրես , առաջուայ պէս բազդւորուես :

Գլխու ինկաւ մարդ . էլաւ զինքն իտու
սարեր քարեր , գիշեր ցերեկ ուր դօլվաթ
կը փրառէր : Գիշեր մը քընուկ տեղ էրազի
մէջ կը տիսնայ որ ուր դօլվաթ բանձր սա-
րիմ՝ գլօխ ինկուկի բերանսըվեր . ա՛խ վա՛խ
կ'անի ուր պէս : Առաւտուն կետ զարթե-
լուն կ'ելնի կը շիտկուի դեհ էն սար :

Կ'երթայ կ'երթայ , կը տիսնայ որ ճամ-
հու վէրէն ասլան մ'ի նստե . Ասլան կը
կանչի մարդուն կը հարցուցի . Դո՞ր կ'եր-
թաս : Մարդ կ'ասի . Կ'երթամ իմ դօլ-
վաթ գտնեմ : Ասլան կ'ասի . Ես գիտեմ
քո դօլվաթ շատ գիտուն ի . ուրմից հար-
ցու տե ես ինչո՞վ կը ժրեմ . (էսա եօթ
տարի է որ անկըցեր եմ .) դառնալուդ
արե ձիկ ասա . ես էլ իմ ձեռնից էկած
աղէկութեն կ'անեմ քե : — Մարդ խօսը
կուտայ , կ'ընցնի կ'երթայ :

Կ'երթայ կ'երթայ , կը տիսնայ իգի մը ,
որ հազար նըմուշ պըտղով լցուկ ի . քանի՞
կը քազի որ ուտի , կը տիսնայ որ լեղի են :
Իգու տէր ուստ կուգայ , էս մարդուն
կը պըթտի . սորայ կը հարցուցի դո՞ր կ'եր-
թաս : Մարդն ուր դարտըր կ'ասի իգու
տիրոջ . — Իր ըսկուն ի քո դօլվաթից հարցու
իմ իգու դարման ինչ ի , որ ինչ կ'անեմ

չեմ անե , պատուղներ դառն կ'ըլնեն :
Պատրուս արի , չէլաւ . նոր ցռուկ տնկիցի ,
չէլաւ : Եբ կը դառնաս ձիկ ջուղար բե ,
իմ ձեռնէն ինչ աղէկութեն որ դայ , քե
կ'անեմ : — Մարդ խօսք կուտայ , կ'ընցնի
կ'երթայ .

Կ'երթայ կ'երթայ , կը հասնի մէկ քօչկ
ու սարի մը . կը մտնի ինե , կը տիսնայ որ
մէկ ջըհէլ ջիվան մը դարպասի մէջ կը
պտտի . կը հարցուցի էս մարդուն . Սդ
բէր դու էս տեղուանք ի՞նչ բան ունես :
Մարդն ի ուր գլխու էկածը կ'ասի ինոր :

Ջըհէլը կը դառնայ խոր կ'ասի . Ես
շատ դօլվաթ , շատ ըռզակ ու ապրանք ու-
նեմ , ամայ ցաւմ' ունեմ' որ գիշեր ցորեկ
դարտով կ'ընցուցեմ . թէ որ քո դօլվրթից
ձիկ ճար մը հարցուցես , յըմէն նըմուշ
բարութնից կուտամ քե : — Մարդ խօսք
իտու , ընցաւ գնաց :

Գընաց գընաց , տիսաւ որ ուր դօլ-
վաթ դօ ինկե սարի գլօխ : Բարե կուտայ
կը նստի . շատ գանգատ կ'անի մտտէն .
կը դառնայ ապսպրած բաներ կը հար-
ցուցի , ըմէնու ջուղարն էլ կ'ասնի :

— Գէ' էլի երթանք , կ'ասի :

— Դու առաջ գնա , ես կուգամ , կ'ասի
դօլվաթ :

Մարդ կը դառնայ կուգայ տուաջ էն :

ջըհէլը կը տխնայ, կ'ասի . Քո դեղն էն ի, որ դու կտրիճի մը հետ փսակուես, քո դարդն ու ցաւ կ'ընցնի :

Կուգայ իգին . իգու տէր կը կանչի, կ'ասի . Քո իգու ջուր ո՛ր առուից որ կուգայ, էն առուի մէջ ոսկւոյ մաղան կայ, ոսկւոյ փշրանք ջրի հետ կուգայ, ծառեր կը ծծեն, պտղղներ կը դառնանան . եա ջրի առուն փոխի, եա մաղան քակի հան դուս, պտղղներաց համը կ'անուշնայ :

Կուգայ ասլանի մօտ կը նստի մարդ . նաղլ կ'անի ուր դօլվաթ տխնալը, իգու տէրն ու ջըհէլն : Ասլան կը հարցուցի կ'ասի . ջըհէլ քե աղէկութեն մը չարա՞ց : Մարդ կ'ասի . Ասաց արե ձիկ առ, նըստենք մէկտեղ Աստծու բարութեն վայելենք . ես ղայիլ չեղայ :

Ասլան կը հարցուցի . Իգու տէ՞րն ինչ աղէկութեն արաց : Մարդ կ'ասի . Իգու տէր ոսկւոյ մատաններ քակեց իհան, կօլօն մը ոսկի էլաւ, իտու ձիկ . ես չառի, ասի . Ո՛վ իդոնք կը ջըլկի կը տանի չսւմ տուն :

Է՛, կ'ասի, ասլան . Ձիկ համար ի՞նչ դեղ ասաց : Մարդ կ'ասի . Քե համար էլ ասաց, որ անխելք մարդու մը գլօխն ուտի կը ժրի :

Ասլան աղէկ մը վեր դիր կ'անի իսոր ասածները . յուշիկ մը թաթը կը պարզի .

դեհ մարդու գլխը • կը բռնի զարնի գե-
տին , կը փշրի կ'ուտի : Կ'ասի • Ես' իմ
Աստուած • քանձ քե անխելք մարդ չեմ
կանայ գտնե ասաւորիս իրեա :

3.

Բ Ի Ի Ո Ա Պ Ա Տ Ի Կ

Կ'էլնի կ'էլնի մէկ մարդ մէկ կնիկ •
էսայ մարդ շատ ժամասէր կ'ըլնի • զը-
մէն օր կ'երթայ ժամ , օր մէկ զուրուշ
կուտայ տէրտրոջ : Տէրտէրն էլ զըմէն օր
ինոր կ'ասի • Ոչնած , քիւրապատիկ մէկին
տեղ հազար տայ քե •

Մարդ կ'ուրախանայ , ուրն ուր կ'ասի •
Էս աղէկ բան ի • մէկ կուտամ հազար
պիտի առնեմ :

Երթալով գալով ինչ որ ունի կուտայ
տէրտրոջ , կ'աղքըտնայ : Կնիկն ի կ'ասի
էս մարդուն • Էլի' գնա մօտ տէրտէր ,
հազար մը բե տանք մե հացի մացի , չում
էն մէկէլ հազարներն • էլ եաւաշ եաւաշ
թող տայ :

Մարդ կ'երթայ • — Ոչեա' 'ի տէր •
— Աստուած օրհնէ : — Տէրտէր ջան , ես

քե ըսկու՛մ տու՛ի, որ հազար հազար տաս-
միկայ բե մէկ հազար տու տանեմ . էն
մէկէլներն էլ սորայ կուգամ տու :

—Օրհնա՛ծ, կ'ասի տէրտէր, դու ձիկ
տուիր, որ Բիւրապատիկը քե մէկին հա-
զար տայ :

—Բիւրապատի՞կ որն ի :

—Ճամբահ մը նշանց կուտայ : Էսա
էրկէն ճամբահ կը բռնես կ'երթաս . մէկ
ճոջ մարդ ուստ կուգայ, որ ոսկի աթոռի
վէրէն նստուկ կ'ըլնի, Բիւրապատիկն էնի .
կ'ասես . Ձիկ տէրտէրն օրօխկեց, մէկ տուեր
եմ՝ հազար պիտի տաս :

Մարդն էն էրկէն ճամբահ կը բռնի
կ'երթայ : Կ'երթայ մէկ էրի մը ուստ կու-
գայ . կը մտնի ներս, կը տիսնայ որ ի՞նչ .
քառասուն հոգի ջալալի գող շարուեր են,
իսոր պատիւ կ'անեն, տեղ կը բանան,
կ'առնեն ուրենց մէջ կը նստեն : Կը դառ-
նան կը հարցուցեն . Դու ո՞վ ես . էս քան-
զար ժամանակ մարդ մանա չէր իկե ըս-
տայ . ո՛ւստ կուգաս, դո՞ր կ'երթաս :

Մարդ կ'ասի . Կ'երթամ Բիւրապա-
տիկին . մէկ տուեր եմ, հազար կ'առնեմ :

Գողեր կ'ասեն . Աղբէր, էգ խելք՝
խելք չէ, ականջ մ'անե . արե՛ ըստեղէն
քե լրի մը ոսկի տանջ, գարձի գնա ըս
տուն :

— Զէ՛, կ'ասի մարդ, էդա փարէն հաս-
լալ չի : Գողեր կ'ասեն . Որ ըսկունի դու-
արդար մարդ ես . կ'երթաս Բիւրապատիւ-
կին հարցու մե համար մէկէլ աշխարհ
տեղ կա՛յ : — Վէր իմ գլխուն , կ'ասի
մարդ . . . կ'երթայ : Կ'երթայ հալիւորի
մը ուստ կուգայ , որ նստե քարի մօտ .
հա՛ կ'ասի . Փառք քեզ Աստուած , փառք
քեզ Աստուած : Քանի էն կ'ասի , քարից
հա ոսկի կը բխայ :

Հալւոր կը հարցուցի էս մարդուն .
Աղբէր դո՞ր կ'երթաս : Կ'ասի . Կ'երթամ
Բիւրապատիկին մէկ տուեր եմ , հազար
կ'առնեմ :

Հալւորն ի կ'ասի . Արի էսա ոսկեց
կուց մը տամ , առ ետ դարձի :

Զէ՛, կ'ասի մարդ . էդա ոչ իմ տուածն
ի , ոչ իմ վասակածն ի . Ճիկ հալալ չի :

Հալւոր կ'ասի . Որ ըսկունի ի , կ'երթաս
Բիւրապատիկին հարցու ե՞ր պիտի կըտրի
ոսկին էս քարից : — Վէր աշիցս , կ'ասի
մարդ , ու կ'երթայ :

Կ'երթայ ճամկի վէրէն մէկ բազապան
մը կը տիսնայ , կը հարցուցի . Հողածին ,
դո՞ր կ'երթաս : Մարդ կ'ասի . Կ'երթամ
Բիւրապատիկին մէկ տուեր եմ , հազար
կ'առնեմ :

Բազապան կ'ասի . Կ'երթաս հարցու

Բիւրապատիկին . ինչի՞ իմ բաղչի պատը
որ քաշեմ, պըտըղներ կանանչներ ըմէն կը
չորնան . պատը որ քակեմ կը կանչընան :
— Վէ՛ր իմ իրիսին , կ'ասի մարդ . ու կ'երթայ .

Կ'երթայ կը տիսնայ որ տէրտէք մը
մէջքէն հետ դրեր են պատի մը մէջ , կը
տըբաղքայ :

Տէրտէք կը հարցուցի կ'ասի . Որդի
դո՞ր կ'երթաս : Մարդ կ'ասի . Կ'երթամ
Բիւրապատիկին մէկ տուեր եմ , հազար
կ'առնեմ :

Տէրտէրն ի կ'ասի . Կ'երթաս բիւրա-
պատիկին հարցու . ես ե՞ր էսա պաաից
պիտի ազատուեմ :

— Աղէկ կ'ըլնի , կ'ասի մարդ , ու կ'երթայ :

Կ'երթայ կը տիսնայ որ մէկ ճոջ մարդ
մը ոսկի աթոռի մը վէրէն նստե . խոր
կը հարցուցի . Դո՞ր կ'երթաս :

Մարդ կ'ասի . Բիւրապատիկ դո՞ւ ես :

Կ'ասի . — Հա ես եմ . ի՞նչ կ'ուզես :

Կ'ասի . Մեր տէրտէրն ի ձիկ օրօխկե :
Ես քե մէկ տուեր եմ , դու ձիկ հազար
պիտի տաս :

Բիւրապատիկ կ'ասի . Կ'երթաս քո
ափն , բահիդ մէջ թըթի ծառ մը կայ ,
ինոր տակ կը փորես , կարասմ' իլին ոսկի

կ'ելնի, կ'առնես քո մէկի տեղ հազար հազարոց :

Էն մարդ կը դառնայ ինչ որ ապսպրեր էին կ'ասի Բիւրապատիկին . ու զըմէնի ջուղարն էլ կ'առնի կը դառնայ :

Կուգայ պատի մէջի տէրտէրին կ'ասի . ի՞նչ գահ որ Աստծուն մեղայ գաս , էդա տեղից կ'ազատուես :

Տէրտէր կ'ասի . Ես ի՛նչխ մեղայ գամ Աստծուն : — Խօսքը բերան , մէկէցմէկ պատով մատով կ'երթայ գետնի տակ :

Մարդ կ'երթայ կը հասնի բաղչապանին . կ'ասի . Քո բաղչի պատեր քակի , որ ընցնող դարձողն ուտի , բաղչէդ կը կանանչի : — Տէլ խօսք բերան էր , բաղչապան հասաւ պատեր քակեց . բաղչէն կանանչաւ :

Մարդ կ'ընցնի կ'երթայ մօտ հալւոր . կ'ասի . Քանի Աստուած քո բերնից չես պակսըցուցե , քարից ոսկի չը պակսե : Հալւորն ի կ'ասի . Ըսկի մարդ Աստուած ուր բերնից կը պակսըցո՞ւ . փառք Աստծու : Կ'ասի չասե , քարի մէկէլ իրեսէն էլ ոսկի կը բխայ քանձ առջին շատ :

Մարդ կուգայ գողերու յէրի մէջ . գողերաց կ'ասի . Թէ որ ձեր գողութեն թարկէք , էն մէկէլ աշխարի մէջ ձե տեղ կ'ընի : Գողեր կը թարկեն ուրենց էրը ,

ու կ'երթան ուրենց մեղքեր կուլան , կը փրկուեն :

Մարդն ի կուգայ կը հասնի ուրենց տունը . կնկան կը կանչի , կ'ասի . Կնիկ , բահ ու փէտատ բե : Կ'առնեն բահն ու փէտատ , թըթի ծառի տակ կը փորեն . կարասս՝ իլին ոսկի կը գտնեն : Իրիկուն կը մըթնի , կը թողնեն առաւտուան կարաս հանել : Գիշեր գրկըցներ կ'իման , կուգան կարաս գողնան տանեն . կը տխուրան որ դեղին հող ի մէջը , կը վերուցեն կարաս շուռ կուտան էն մարդու բաղչէն . կարաս կը կտորի , հողեր կը ցրուեն : Առաւտուն կ'ելնեն որ ինչ . իգին չորս դեհ ոսկի ի փռուե : Իրիկ կը բռայ . Քա՛ կնիկ , ցախաւել բե . իգին ըմէն ոսկի ի բուսե : Կ'աւելեն կօլօն կօլօն ոսկիք , մէկի տեղ հազար չէ , անդար հազար կ'անեն , կը զանգիննան , Աստծուն փառք կուտան :

Ինոնք հասան ուրենց մուրատին , դուք հասնէք ձեր մուրատին :

4.

Կայ ու չկայ մէկ թագաւոր կայ, իրեք լաճ ունի. էդ թագաւորնի կը հիւընդնայ. ինչքանդար հէքիմկայ, թուղթ իրիչկողկայ, կը ժողվեն չեն կանայ ճար մ'անն : Ինոնցից մէկը շատ իմաստուն կ'ըլնի . կ'ասի . Թէ որ մեր թագաւորն ապրի, մէկ բանով կ'ապրի : Կ'ասեն . Էն ի՞նչ ի : Կ'ասի . Հնդստանու աշխարհ մէկ խաս բաղչայ կայ . ինոր մէջ անմահութեան խնձորի ծառ մը կայ . Թէ որ էն խնձորից բիրեն հաս մը ուտի, կը ժրի, կ'ըլնի մօրէ մէկ :

Խօսք մէկ կ'անեն կ'երթան թագաւորին կ'ասեն : Թագաւորն ի, կ'ասի . Ես լսեր եմ որ դէւեր կուգան էն խնձորներ կը տանեն, հողածին չի կանայ ձեռ բիրե :

Թագաւորի ճոշ լաճ կ'ելնի կ'ասի . Թագաւորն ապրած կ'ենայ . ես կ'երթամ բիրեմ : Կ'երթայ, կ'երթայ կը հասնի էն ծառի տակ . էն գիշեր որ էդա խնձորներ կը հասնեն, թագաւորի լաճու քունը կը տանի . դէւն ի կուգայ խնձորներ կը ժողովի կը տանի : Տղէն ի փոր փոշման ետ կը դառնայ : Էն մէկէլ տարին միջնեկ լաճ կ'երթայ . ինոր էլ քուն կը տանի, դափ դարտակ կը դառնայ ետ :

Պատիկ լաճ կ'ելնի կ'ասի . Թագաւոր
ապրած կ'ենայ . ես կ'երթամ կը բիրեմ՞
— Թօ՛, կ'ասեն . ճոչ աղբէրներդ ի՞նչ
արին , որ դու ի՞նչ պիտի անես .

Շատ իրես կը դնի , կը ճըյընկայ ,
չու՛մ թագաւոր կ'ասի . Դէ՛ գնա :

Պզտիկ լաճն ի , կ'էլնի նետ լանեղ
կ'առնի կ'երթայ կը հասնի խնձորի ծառի
տակ . էն գիշեր որ խնձորներ կը հասնեն ,
չախուռով ուր մատը կը ճղի , մէջը աղ կը
լցի . ցաւի մումուռից քունը կը խրտնի : Ար
տիսնայ որ դէւ կուգայ պիտի ելնի ծա-
ռը . կը քաշի ուր նետ լանեղը , նետ մը
կը զարնի դէվի ոտաց ձկան , կը ծակի . դէվ
կը փախնի պօռալով . տղէն ի կ'ելնի խըն-
ձորներ կը ժողվի բիրի հօր . թագաւոր
կ'ուտի , կ'առողջանայ :

Կը դառնայ էդ պատիկ լաճը աղաչանք
կ'ինի ուր հօր , կ'ասի . Իզին տու , երթամ
իմ տուչմընից քէն առնեմ :

Կ'ելնեն երկու աղբէրներն էլ ինոր
հետ կ'երթան . ծառի տըկէն դէու արուն
չքուչքուալով գնացեր ի . կը բռնեն էն ա-
րուն ու կ'երթան . կ'երթան կ'երթան
կը հասնեն մէկ դազան անհաւատ խորի
մը . կը տիսնան որ դէվը մտեր ի դան :

Դաչ ճոչ աղբէր կ'ասի . Ձիկ կտխէք ,
ես կ'էջնեմ ինոր հետ ջանք կ'անեմ :

Չու՛մ խորի կէսը կը կախեն . կը բօռայ .
Եամա՛ն . ես մրկայ . ձիկ քաշէք դուս :
Էնի կը հանեն :

Միջնեկ աղբէր կը կախուի . էն էլ չուք
կէս կը կախեն . կը բօռայ . Եամա՛ն , ես
մրկայ , ձիկ քաշէք : Կը քաշեն :

Գօր կուգայ պատիկ աղբօր : Կ'ասի .
Աղբէրներ , քանի ես կանչեմ՝ վառուա՛յ ,
մրկա՛յ , դուք ձիկ իջուցէք : Կ'իջուցեն .
քանի՛ կը բօռայ , ինոնք կ'իջուցեն :

Կ'էջնի կ'էջնի , կը տիսնայ ի՞նչ . մէկ
ածդահար դէւ մը պառկե , ուր գլօխ դրե
մէկ հուրնի հրեղէն աղջկան մը ծնկան վէ-
րէն քնե . աղջիկ քրրկահ կը բանի . գօ
ինոր առջևն էլ ոսկի մուկ ոսկի կատու մը
մէջ ոսկի դաշտին կը խաղան :

Աղջկան աչք կ'առնի տղէն . կ'ասի .
— Հո՛ղածին , օճն ուր պորտով , հաւքն
ուր թևով չէր կարցե իկե ըստեղ , դու
ի՞նչխ էկար :

Տղէն ի կ'ասի . — Քո սէր ձիկ իբե :

Աղջիկ կ'ասի . — Քո գլխու սաղաղէն
քնի , կարիճ , էլի քաշուի ըստուց . թէ որ
դէւ զարթնի , քո ճոչ կտոր ականջդ կը
մնայ :

Տղէն կ'ասի . — Ձէն տու , թող ելնի ,
ես իկեր եմ ինոր հեա կռիւ անել :

Աղջիկ կ'ասի , — Քառսուն օր կը քնի

էնի . ութն օր ի որ աչքեր խփեց . երսուսունուերկու օր կայ չուր զարթնի : Թէ որ սարբ շես անե , էդա գութնի խոփ կրակացու , զարկ դէւի ոտաց վէրէն . դէւ կ'ագհի :

Տղէն գութնի խոփ կը կրակացու կը զարնի վէր դէւու ոտաց . դէւ ոտքեր իրար կուտայ , աչքեր ճմութկելով կ'էլնի , կ'ասի . — Օ՛Ք , լուեր ոտքս կծիցին :

Աղջիկ կ'ասի . — Ի՞նչ սև լուն ի , էլի , տե , կարիճմ' իկե , հետ քե կուիւ պիտի անի :

Դէւ կ'իրիշկի աղին , կ'ասի . — Օ՛ , ի՞նչ անուշ ակուածածիկմ' ի :

Տղէն կ'ասի . — Էլի՛ տիանանք , Աստուած ձի՛կ կուտայ թէ քե : Կ'առնեն ուրենց նեաւանեղ , կ'եղնեն կուիւ :

Դէւ կ'ասի տղին . — Դաչ գու զար :

Տղէն կ'ասի . — Ձէ՛ , դաչ գու զար :

Դէւ կը զանի նեա , տղէն կըտափի , նեա կ'ընցնի : Տղէն ի , ուր նեա կը զանի , գէւու կող կը ծակի , կը շոջի գետին . նեա ի կէսն էլ կը մանի հողի մէջ . ըսկուն կ'եղնի , որ գու կ'ասեա բիրուեր են դէւի լէշը գետին : Կը հասնի տղէն դէւի վիզը կը կրտորի , ակնջները կը պըծուցի կը թողի ուր ջորը :

Էնի կը թողնի գան , մէկ քիչ կ'ասու .

ջանայ, կը տխանայ որ ի՞նչ . քօ՛ մէկ դէւ
մը, մէկ հուրնի հրեղէն ազջկան մը ծնկան
վէրէն ուր գազան գլօխ դրե կը քնի . ազ
ջիկ քրրկահ կը բանի, ու սսկի կուզ սսկի
ադլօր մէջ սսկի մաղին կը խաղան :

Ազջկան աչք կ'առնի տղին . կ'ասի .

— Հո՛ղածին, օձն ուր պորտով, հաւքն
ուր թեով չէր կարցե իկե ըստեղ, դու
ի՞նչխ էկար :

Տղէն կ'ասի . — Քո սէր ձիկ իրե :

Ազջիկ կ'ասի . — Քո արևու սադաղէն
ընի, փախի, քանի դէւ չգարթե . որ էս
լու՛ քո ճոչ կաոր ականջդ կը մնայ :

Տղէն կ'ասի . — Ձէն տու, թող էլնի .
ես իկեր եմ որ ինոր հետ կուլ անեմ :

Ազջիկ կ'ասի . — Որ ըսկուն ի, դէ էդա
խաչերկաթ կրակցու զա՛ր վէր ստաց, դէւ
կ'ազկի :

Տղէն խաչերկաթ կը կրակցուցի կը զանի
վէր դէւի ստաց . դէւ ստքեր իրար կու
այ, կ'էլնի նասի . կ'ասի . — Օ՛Ք, լուեր
կծիցին :

Ազջիկ կ'ասի . — Ի՞նչ սև լուեր, էր՛,
տե, էս կարինն իկե հետ քե կուլ պիտի
անի :

Դէւ խալուկտալովմը կ'երեջի դեհ
այէն . կ'ասի . — Օ՛ տւք, սանով ձիկ քա
բարցու ի իկե :

Տղէն կ'ասի . — Էլի տիսնանք , Աստուած եա ձիկ կուտայ , եա քե : վալա՛հ աղէն ի , էս էլ կը բիբուի գետին . վիզ կը կտորի . ականջները կը պրծուցի թալի ուր ջորը :

Էն էլ կը թողնի էն տեղ , կ'առաջանայ , տիսնայ որ , հա՛ մէկ անհաւատ դէւ մը գլօխ դրե հուրնի հրեղէն աղջկան մը գոգ քնե . էդ աղջիկ արեգական պէս կը փէլքկտայ . աղջիկ քրրկահ կը բանի . ու մէկ ոսկի թագի շուն մէկ ոսկի սև աղուէս մէջ ոսկի սինիին կը խաղան :

Աղջկան աչք կը դէպնի աղին . կ'ասի . — Հո՛ղածին . օձն ուր պորպով , հաւքն ուր թևով չէր կարցե իկե ըստեղ . դու ի՞նչխ էկար :

Տղէն կ'ասի . — Հրեղէն , քո սէր ձիկ իբե :

Աղջիկ կ'ասի . — Քո կանանչ արեւն ախոսս ի , փախի ըստուց . թէ որ դէւն զարթաւ , քո ճոչ կտոր . ականջդ կը թողնի :

Տղէն կ'ասի . — Ձէն տու , թող էլնի . ես ինոր հետ կուիւ անելու իկեր եմ :

Աղջիկ կ'ասի . — Ար ըսկուն ի , դէ՛ էդա ջաղցի ցից կրակցու զա՛ր վէր դէւի ոտաց , կ'արթննայ :

Տղէն ջաղցի երկթէ ցից կը կրակցուցի կը զանի վէր դէւու ոտաց . դէւ ոան իրաք :

կուտայ . ու կ'ասի . — Է՛ . լո՛ւեր , ոտքս
կծիցին :

Աղջիկ կ'ասի . — Ի՞նչ սև լու ի , էլի՛ ,
տե , կտրիճմ' իկե , հետ քե կուիւ պիտի
անի :

Դէւ աչքեր մաժելով կ'իրիչկի դեհ
տղէն . կ'ասի . — Օ՛ , էս անփիտուր կա-
քաւ , ուրն ուր ինկե ակնատ :

Տղէն կ'ասի . — Ելի , տիսնանք . Աս-
տուած եա քե կուտայ , եա ձիկ : Կը զա-
նեն , կը զարնուեն . գօջայ տղէն ի նե-
տովո՛ր՝ էլ էս գէւուն կը շուլուլի գեաին .
վիզը կը կտրի , ակընջները կ'առնի կըդնի
ուր ջոբը . ու կը դառնայ աղջիկներաց
մօտ . իրեքն էլ կը բիրի մէկ տեղ :

Աղջիկները կ'առնեն թագաւորի տղէն
կը պտըտցուցեն յըմէն տեղեր . անդար
հազար արծաթ , ոսկի , ակներ ջաւահիր-
ներ , սիլահներ , հալաւներ , ինչ որ կան ,
յըմէնիցն էլ բայ կ'առնի , զատ զատ իրեք
ձեռք կը կապի : Մէնակ կէծակէ թուր ուր
մօտ կը պահի . մէկ էլ դըլըսմի մատնիկ
մը կուտայ ինոր՝ պստիկ աղջիկ : Կը մտնեն
դէւէրաց ախոռներ , կը տիսնայ որ զատ
զատ իրեք հրեղէն ձի կայ կապուած . մէկը
սև , մէկը կարմիր , մէկը սիւտակ . ինոնցից
մէկ մէկ մազ կը քաշի ուր քօլօզի մէջ կը
ուլահի : Կ'երթան խորի բերանը , աղբէր-

ներաց կը կանչի : Երկու ճոջ աղջիկ ա-
երկու ձեռք զինաթ. կը կապի . կ'ասի .
— Քաշէք , առէք , աղբէրներ , էս աղջիկ-
ներաց ճոջը՝ ճոջիդ , միջնեկ՝ միջնիկիդ .
ջրհէզներն էլ մէկտեղ ի : Պստիկ աղջկան
ջրհէզն էլ քաշել կուտայ : Աղջիկ կը դառ-
նայ տղին կ'ասի . — Առաջ դու էլի :

— Չէ , կ'ասի տղէն , առաջ գու պիտի
եղնես :

Աղջիկ կ'ասի . — Չիկ որ տիսնան , քե-
զեն հանե . կը մնաս խորի մէջ . խեղճ ես :

— Ինչ , կ'ասի տղէն . չէ՞ ինոնք իմ
աղբէրներն են :

— Է՛ , կ'ասի աղջիկ , դու գիտես : Ամա՛
թէ որ մնացիր , ուրբաթ գիշեր իրեք գօջ
կուգան ըստեղ , մէկը սև , մէկը կարմիր ,
մէկը սիպտակ . քե թա՛լ վէր սև քօջին ,
սև քօջը կը թալի վէր կարմիր քօջին . սիպ-
տակ քօջ կը թալի լոս աշխարհ : Մէկէլ
իմ տուած մատնիկին դըլլամ կայ . ի՞նչ
խորհուրդ որ անես , ինչ որ սիրտդ ուզի ,
կ'առնես : Ձիու մազերն էլ որ կրակին
տաս , ձիեր դոր որ ուզես , կուգան քե
կը գնտնեն : — Դէ մնա՛ս բարով :

Աղբէրներ պստիկ աղջիկ որ կը հանեն ,
հէյրան կը մնան իդոր տեսքին ու խօրօտ-
կութնին : Ար դառնան կ'ասեն մէյմէկու .
— Իչտե , իչտե , իչտե , խօրօտն ուր պա-

հեց, էն մէկէնէնք իտաւ մե : Արտեր նե-
խածութեով կը լըցուի . խեղճ պատիկ օղ-
բէր կը թողնեն մէջ խորին, ուրենք կ'առ-
նեն աղջիկներ ու դիւստներ կ'երթան :

Ուրբաթ գիշեր իրեք քօջ էկան տղի
մօտ . տղէն ուր սրտի ցաւից վաւազ վաւազ
դինք կը թալի վէր սիպտակ քօջին, սիպ-
տակ կը թալի վէր կարմրին, կարմիր կը
թալի վէր սևուն, սևն ի կը թալի մութ
մութ աշխարհ : Տղէն ավիւիեւրով դուռ մը
կը գտնի, գուռ կը տփի . պառաւ մը
կաւգայ բանալու . կ'ասի . — Ո՞վ ի :

Տղէն կ'ասի . — Անխէր, անմէր, որ-
բուկ տղէ մ'եմ, մամիկ :

Պառաւ դուռ կը բանայ, տղէն ներս
կ'առնի, կ'ասի . — Ես էլ զաւակ չունեմ .
գուռ ձիկ լած, ես քե մէր . մէյտեղ ապ-
րենք . հացն Ասածուն ի : Ու կ'ըլնեն մէր
ու տղայ :

Քիչ մը կը մնան, տղէն կ'ասի . — Մա-
րէ, շատ ծարաւ եմ, պուտ մը ջուր :

Պառաւ կ'ասի . — Հոգիս էլնի . ջուր
չկայ . մէյ կտոր սաբր արա, չուր ջուր
առնենք :

Տղէն կը հարցուցի . — Մամիկ, էդ ինչ
խօսք ի :

Պառաւ կ'ասի . — Մեռնեմ քե . մեր
աշխարհ մէկ աղբուր կայ, էն էլ վիշապ

մը բերան տուե դէմ կայնե . Աստծու օր մէկ ազար աղջիկ պիտի տանեն վիշապն ուտի , որ ջուր թողնի դալ . էն դահ ըմէն մարդ կ'երթայ ջուր կ'առնի . վիշապ աղջիկն ուտելու ետքը , էլմը կ'երթայ աղբրի բերան կը բռնի : Էս օր դօր թագաւորի աղջկան ի : Հանգօ ձէնձէնոց կուգայ . ես կ'ասեմ աղջիկ կը տանեն վիշապին :

Տղէն կ'իրելիկի որ ըղորդ , լուսնրկի պէս աղջիկ մը առեր են կը տանեն . ինքն էլ կ'երթայ . կը տանեն աղջիկ կը թողնեն վէր աղբրի ական մէնակ . ու ըմէն մարդ կ'երթայ ուր տեղ :

Տղէն կէծակէ թուր հեան ի առե , կ'երթայ աղջկան մօտ , կ'ասի . — Աղջիկ , թող գլօխս դնեմ քո գոգ քնեմ . դու մի՛ վախենայ . եր վիշապ կուգայ , ձիկ ձէն տու . ես քե կ'ազատեմ : Ար քնի :

Վիշապն ի բերանը բաց , պոչը ոլորեւ լով , Փըշֆըշալով կուգայ դեհ աղջիկ . աղջկան կեռիկ կը փակուի , կը բռնուի , ու կուլայ . արտսունք տաք տաք կը թափի վէր տղի իրիսին . տղէն կ'արթննայ , վեր կը թռնի , կը տիսնայ որ ի՞նչ . աղջիկ չու՞մ ծնկներ վիշապ կուլ տուեր ի :

Համան ուր կէծակէ թուրը կը քաշի , կը դնի աղջկան գոգը . քանի որ վիշապը աղջկան կուլ կուտայ , թուրն էլ վիշապի

բէրան կը կտրի . աղջիկ ոտնէն չու՛մ գլօխ
կը մտնի վիշապի փոր . տըղի թուրն էլ
վիշապին կ'անի երկու տապակ : Աղջիկ
կ'էլնի դուս սղջ սղջ . վիշապ կը հատնի :
Տղէն կ'ասի աղջկան . — Դէ՛ Ելի , գնա
տուն :

Աղջիկն ի ձեռ կը զարնի վիշապի էրունի
մէջ ու կը ծիփի տըղի քամակին , որ էն
նշանով ճանչնայ աղին :

Աղջիկ կ'երթայ ուր հօր տուն . տղէն
էլ կ'երթայ պառուռ մօտ :

Ըմէն մարդ բօլ բօլ ջուր կը կրեն . աղ-
ջիկ ուր հօր կը պատմի էն կտրծի պատ-
մութեն : Տղէն էլ պառուռն կը հարցուցի .
— Մամի՛կ , ձեր աշխարհն ինչի՞ մութն ի :
Պառաւ կ'ասի . — Արդի , մէկ արծիւ մը
յըմէն տարի ձագ կը հանի . վիշապ մը կայ
կուգայ ինոր ձագեր կ'ուտի . արծիւն էլ
ուր սրտի մոմուռից արեւու լոս կարեր ի
մեր վերէն :

Տղէն իզին կ'առնի պառուռց , կ'երթ-
թայ . կը տիսնայ որ հա՛ վալայ , արծիւ
ուր բոն դրե քարի մը վերէն . տղէն էլ
կը պառկի էն քարի տակ . վիշապն ի կ'էլնի
Փըշփըշալով կ'երթայ դեհ ձագեր : Տղէն
ուր կէծակէ թուրը կը թալի , վիշապին կտոր
կտոր կ'անի . ինոր մտեր կուտայ արծւո՛ւ
ձագերաց : Չագեր կը ճըվճըվան , միտ

կ'ուտեն . արծիւ ուր ձագերաց ձէնը
 կ'աննի , կը հասնի : Էն դիտի թէ էն աղէն
 թ ուր ձագերը զայ' անողը : Կը հասնի ուր
 զարնի , ձագերը կը բռնան . — Ետեան ,
 ինչ կ'անես . թէ որ էդ աղէն չընէր :
 վիշապ մե կ'ուտէր . էդա մարդ վիշապին
 տարանց :

Կը դառնայ արծիւ . էն աղին կ'ասի .
 — Էս աղէկութեն ուր դու արիր , ուզի
 տրանամ ինչ կ'ուզես ձիւնից :

Տղէն կ'ասի . — Ա՛խ , ձիւ հանես իմ
 քա աշխարհ :

Արծիւ կ'ասի . — Շատ կռն թ ուզածը
 ամա՛քանի որ իմ ձագերաց աղատիցիր ,
 ես էլ քո ուզած կ'անեմ : Չնա՛ , քառուէն
 անկ դինի , քառսուն ոչխրի դմակ բծ
 արե ,

Էն օր , էս օր , որ . թաղաւորի աղջիկ
 ազատուե . ու վիշապն սպանուե . թառ
 դաւոր դալալ կանչել տուե , թէ՛ Ռ՛ւ թ
 իմ աղջկան ազատող : թող դայ , իմ աղ-
 ջրի ինոր կուտամ . ու ինչ որ ուր բերան
 բանի , ուզածը կուտամ ինոր :

Հազար հազար կ'երթան կ'անեն . — Ես
 եմ՝ ասանե վիշապին . ես եմ ազատե քո
 աղջկան : Աղջիկ կ'ասի : — Չէ՛ , իտանցից
 մէկն էլ չի՛ : Էլ մարդ չմեայ քաղաք :
 Թաղաւորի կը կարցուցի . — Էլ մարդ չը

Տեսց : — Թագաւորն ասարած կենայ, կ'ա-
սեն , մէկ աղքատ պառւու մը տուն զա-
րիւր տղէ մը կայ , էն ի մնացի :

— Գնացէք բիրէք , կ'ասի Թագաւոր :

Կը բիրեն . ու աղջիկ կ'ասի . — Գօսկօ՛
հաս ի : Ուր զարկած էրնի նշանն էլ նշանդ
կուտայ :

Թագաւոր կ'ասի էն տղին : — Ուզի՛ ,
կտրի՛ն , քո ազատած աղջիկ քե հալալ լինի .
ուզի տխնանք ուրիշ ի՛նչ կ'ուզես :

Տղէն կ'ասի . — Թագաւոր ասարած կե-
նայ . Քո աղջիկ Աստուած ուր գրգամթի՛ն
բաշխի . քո դօլվաթն էլ Աստուած քե
բարի վայելում տայ : Իմ ուղածն էն ի , որ
ձիկ քառսուն արկ գինի տաս , քառսուէ
կտր գօշու դմակ , որ արծիւ ձիկ հանի
լցա աշխարհ :

Էն դահն ինե տղի ուզա՞ն կուտայ
Թագաւոր : Տղէն ի կ'առնի իդոնք կ'եր-
թայ մօտ արծիւ :

Արծիւ կ'ասի . — Գէ բիքածներդ բար-
ձի իմ Թւերացս վէրէն . դու էլ հստի
վիս վէրէն . եք թո կ'անեմ՝ գինի տուր ,
եք կո կ'անեմ՝ դմակ մը տուր :

Տղէն կուգայ պառւու ձեռ կը սպառի-
սենիթըն կ'առնի , կ'երթայ :

Արծիւն ի կ'առնի վէր ուր Թւերաց
կը բանձրանայ , քանի թո կ'անի՝ արկ մը

գինի կուտայ . քանի կ'անի՝ մէկ դմակ կուտայ տղէն : Կը բանձրանա՛յ կը բանձրանա՛յ չու՛մ կ'եւնեն լոս աշխարհ , կ'երթան տղի հօր երկիրը : Իտին դրին արծիւ կ'անի կ' . տղէն ուր ուրախութեանց կը վազնայ . մէկ դմակ ի մնացե , կը փրթնի կ'ինի . ուր թուր կը թալի ուր մէկ ստաց կակուղ կուշտը կը կտրի կուտայ արծուէն . արծիւ համից կ'իմնայ որ իսանի միս ի , լեզուի տակ կը պահի :

Կը հասնեն . արծիւ տղին կը դնի գետին . կ'ասի . — Դէ՛ էլի , քէլի , գնա , տիսնամ :

— Զէ՛ , կ'ասի տղէն . դու գնա , ես կ'երթամ . ոտքերս կըռմեր ի :

Արծիւ շատ զօր կ'անի տղին . տղէն կ'եւնի , չկանայ քէլե : Արծիւ ուր լեզուի տակից կը հանի պահած միս կը կպուցի տըղի կուշտ , ուր թքով ու լեզուով կը եռցուցի . ճամհու կը դնի դեհ քաղաք , ինքն էլ կը թռնի կ'երթայ ուր ձագերաց կը հասնի :

Տղէն կ'էլնի դրէ դրէ կ'երթայ . հովիւ մը ուստ կուգայ , ոչխրի փոր մը կ'ուզի հովուոց , կընցուցի ուր դլօխ , կ'ընի քաշլիկի պէս . կ'երթայ քաղաք , կը տիսնայ որ թագաւորի լաճեր հարսնիս կ'անեն , էն օրն էլ ուր նշանլին կը փսակեն վէր

Թագաւորուն : Տղի սիրտ կը դալրի . ամա
ի՛նչ կանայ անե :

Կ'երթայ շուկէն , ոսկրջի մը մօտ , կ'ա-
սի . — Ձիկ չե՞ս առնե մօտ քե աչկերտ :

Ոսկրիչ կ'իբիշկի՛ կ'իբիշկի՛ , կ'ասի .
— Դէ՛ արե , քաչլիկ :

Էն օր Թագաւորի մարդեր բեռ մը
ոսկի արծաթ կը բիրեն էդ ոսկրջուն . կ'ա-
սեն . — Մէկ ոսկի մուկ մէկ ոսկի կատու
պիտի շինես , որ ոսկի դաշտի մէջ վազեն :

Ոսկրիչ կ'ասի . — Ես կը շինեմ , ամա՛
հոգի չեմ կանայ տայ , որ վազվառեն .

— Ձեկը գիտե , կ'ասեն , Թագաւորի
ամբնի . նոր նշանլին ըսկուն կ'ուզի , ասեր
ի . Չու՛մ շինել չիտաս , քե չեմ առնե : Ու
կը թողնեն կ'երթան :

Ոսկրիչ սև սուգ կը կապի . չգիտե ի՛նչ
անի . շինի՛ շկանայ , շշինի՛ գլօխ կ'երթայ :

Քաչլիկ կը վէրցու կ'ասի . — Ուսթա՛ ,
ի՞նչ կը մէզես . ինչի՞ ես շիւարե :

Էն էլ կ'ասի . — Ըսկընայ , ըսկընայ :

— Դու դարդ մ'անե , կ'ասի Քաչլիկ .
գնա ձիկ երկու նուկի պնդուկ ա՛ն , չորս
նուկի գող . ես գիշերս կը շինեմ :

Ուսթէն կ'ասի . Ա՛խ իմկնի շունշան-
որդի քաչլիկ . իմ դարդ հերիք չի , դու էլ
տընազ կ'անես :

— Չէ՛ , վալահայ՛ , կ'ասի քաչլիկ . դու

քնն' գող պնդուկ բե , առաւարն արե
քո ուզածն առ :

Սկրիչն ի կ'երթայ քայլիէ ուզած կը
բիրի . գիշեր քո'նն կայ . քանի' կուգայ
սհանջ կ'անի , կը փոսնայ որ քայլի գող
ու պնդուկ կը կոտորի կ'ուտի :

Աղօթրան կը բացուի չբացուե , քաշ-
իկ ուր ծոցի մատնիկ կը հանի . կրակին
նշանց կուտայ , կ'ասի .

— Ես քեզնից կ'ողբեմ , դու Աստուծոց .
տխտածս ոսկի մուկ ոսկի կատուն մէջ ոսկի
գաշտին գան ըստայ :

Էն գահն ինե երկու սև արաք ուզած
բաները կը բիրեն կը գնեն առջև , կ'երթ-
եան :

Ուսթէն ներս կը մտնի . սիրա կը թըփե
թըփայ : Քայլիկ նշանց կուտայ , կ'ասի .
« Գոսկո՛ , ուսթու , շինիցի , առ , տար :

Ուսթէն ուրախութնից ոտքեր գետին
չառնե . կ'էլնի , կ'առնի , կ'երթայ : Թա-
գաւոր շատ բաշխիչ կուտայ . կ'ասի .
« Կանուխ դուն էլ արե՛ հարսնիս :

Ուրախ ուրախ կը դառնայ սկրիչ .
քայլիկ աղաչանք կանի , կ'ասի . — Ուսթու ,
ուսթու , ձիկ էլ տար հետ քե հարսնիս :

Ուսթէն կ'ասի : — Տղայ՛ , կ'ինես ձեռ-
րաց ոտաց տակ գլխոյդ կտոր կտոր կ'ընի .
տեղդ կաց :

Մէկէլ օր ոսկրիչ կ'երթայ հարսնիս .
քաջիկն ի , սև ձիու մագ կուտայ կլանդ ,
առջի դէւու սև ձին , սև սիլահները , սև
հալաւ վէրէն կուգայ , հազրր կը կայնի :
Քաջիկ կ'էլնի հալաւ կը փոխի , սիլահ-
ներ կը կապի , սև ձին կը կէծնի , կը
դառնայ հրեղէն . կ'երթայ թագաւորի
մէյդան . թագաւորի վագիրներ ու լաճեր
զրմէն ալթ կ'անի . կուգայ ուր ուսթին
էլ թիւից կը բռնի , կ'անթուկի մէկ գեհ .
կը դառնայ շոտ մը ուր տեղ . էլմ' էն
քաջիկ կ'ըլնի , կը նստի անմեղ :

Երիկուն ուսթէն կուգայ , քաջիկ աղա-
ջանք կ'ինի , ուսթէն էլ տեսածներ կը
պատմի . կ'ասի . — Այ բարով երթի . մէկ
սև ձիաւոր մը՝ սատանայ էր , հրեշտակ
էր , ինկաւ մէյդանի մէջ , կէծէլ կրակ էր ,
փոթորիկ էր , զլմէնին էլ ալթ արաց .
իզարկ ձիկէլ ձիուց գլտրեց , ու կուբուտաւ :

Քաջիկ գլօխ տանելով բիւրելով «ձր' ձր'
ձր' ձր'» արաց , ու զայտնոցաւ . դու կասեա
ըսկի բանից խաբար չի :

Իսոնք թող մնան ըստայ , մե՛նք երթանք
մօտ աղջիկ :

Էդ աղջիկ որ տեսաւ ոսկի մուկ ոսկի
հատուն մէջ ոսկի դաշտին շինուած , առ
սաց . — Վալլա՛հ իմ նշանըին էլեր ի լոս
ալխարհ : Իսադրիս թագաւորին անաց .

— Մէկ ոսկի կուզ ոսկի ագլօր մէջ ոսկի մաղին խաղան . չու՛մ շինել չի տաս , քե՛ չեմ առնե :

Կը կանչեն էն ոսկրիչ . ոսկրիչ քաջկի քամկով խօսք կուտայ . գող ու պնդուկ կառնի . քաջիկ մատնիկ կրակին նշանց կուտայ , էն դահն ինե ոսկի կուզ ոսկի ագլօր մէջ ոսկի մաղին՝ երկու արաք կառնեն կը բիրեն կը դնեն տըղի առջև : Առաւտուն ուսթէն կը տանի թագաւորին . թագաւոր էլ՝ ոսկրչին կը կանչի հարսնիս . էլ՝ քաջիկ աղաչանք կ'ինի , ուսթէն չը տանե :

Քաջիկն ի , կարմիր ձիու մաղ կուտայ կրակ , մէկէլ դէվուն կարմիր ձին , կարմիր սիլահները , կարմիր հալաւ վէրէն կուգայ հագըր կը կայնի : Քաջիկ հալաւ կը փոխի , սիլահները կը կասի , ձին կը հեծնի , կերթայ թագաւորի մէյդան , զըմէն այլթ կ'անի . էլ՝ կուգայ կը զանի ուսթին ձիուց կը դըմըշկի ցածր . ու կը դառնայ ուր տեղը , կը փոխուի , գուզ կ'անի կը նստի :

Իրիկուն ուսթէն կուգայ կը պատմի , քաջիկ կը զարմանայ :

Է՛ . աղջիկն ի կը հասկնայ որ ուր նշանքն իկեր ի . թէ չէ՛ ուրիշ մարդու բերնից չինկե էն բաներ շինել :

Մէկէլ օր թագաւորին կ'ասի . — Ես

կուզեմ ոսկի աղուէս, ոսկի թագի, մէջ
ոսկի սինուռն վազեն. թէ որ շինել չիտաս,
քե չեմ առնե :

Թագաւորի մարդեր կ'էլնեն կ'երթան
մօտ էն ոսկրիչ : Քաչիկ աչքով կ'անի
ուսթին . ուսթէն խօսք կուտայ շինելու .
կերթայ գող ու պնգուկ կ'առնի կը բիրի
քաչկէն : Քաչիկ գիշեր չում լոս կուտի,
աղօթրնին կը հանի մատնիկ նշանց կուտայ
կրակին . էն գահն ինե՝ ոսկի աղուէս,
ոսկի թագին, մէջ ոսկի սինուռն՝ երկու սև
արաբներ կը բիրեն քաչկէ առջև : Ուս-
թէն կուգայ, կառնի, կը տանի թագա-
ւորին . էն օր էլ հարսնիս կ'անեն :

Քաչիկն ի սիպտակ ձիու մազ կուտայ
կրակ . էն մէկէլ դէլու սիպտակ ձին,
սիպտակ սիլահները, սիպտակ հալաւ վէրէն
կուգայ հազրը կը կայնի : Քաչիկ հալը-
ները կը հագնի, սիլահները կը կապի, կէ-
ծել թուրը կ'առնի ձեռը, սիպտակ ձիու
քամակ կը թռնի . կ'երթայ կ'իյնի մէջ
հարսնւորներաց . ամբերաց հետ կը խա-
զայ, կ'էլնի, կ'իջնի . կը զարնի թագա-
ւորին, ուր երկու աղբէրն էլ կըսպանի,
ուր նշանլին կ'առնի կը փսակուի . կ'ըլնի
թագաւոր . կը հասնի ուր սրտի մուրատին :
Աստուած ձե հասուցի ձեր սրտի մուրատին :

5.

ԵՐ ԱԶ ԱՏ ԵՍ

Խնայանց Երևոյ.

Կէր ու կէր, կէր ու կէր, մէկ խէր
ու մէր, մէկ լամ: Լամ յէվարին կը քնի.
Խլիսուն կ'ելնի մօր կ'ասայ.

—Մարէ', ես երազմ' եմ տեսե. քե
չեմ ասե:

Մէր կ'ասայ. —Յէ'ր չես ասե:

Կ'ասայ. —Չեմ ասե: Մէր զլամ աղէկ
մը կը տփայ: Կ'ելնի լամ կ'եհայ մօտ խէր.
Կ'ասայ.

—Դադօ', ես երազմ' եմ տեսե, եմ
մօր չասի, քե էլ չեմ ասե: Խէրն էլ կը
տըփայ զլամ: Լամ կը հըռկի կ'եհայ:
Աւուր մը ղօնախ կ'եհայ, ճամբխորդմ'
ուստ կը գայ, կ'ասայ.

—Բարև. — Աստօու բարին: —Ես
երազմ' եմ տեսե. եմ մօր չասի, եմ
խօր չասի, քեկ էլ չիմ ասե: Կ'ընցնի
կ'եհայ: Կ'եհայ չուրի մօտ Ամիրէն, կ'ասայ.

—Ամիրայ'. ես երազ եմ տեսե. եմ
մօր չեմ ասե, եմ խօր չեմ ասե, ճամբ-
խորդին չեմ ասե, քեկ էլ չեմ ասե:

Ամիրէն կը բռնայ գէդ տղէն կը թալայ
յափս ուր ղօնխի Ժէջ:

Լաճ դանակ մի կի ձգայ ուր ձեռն •
դետին կը փորայ , կը փորայ Էկը ծակայ
կ'ինկնի Ամիրի աղջկայ մանկալօտէն • աղ-
ջիկ՝ կերակուլ կ'եղնի ուր քասէն , խուփ
կը կոռծայ վէրէն , կեւնի դուրս :

Տղէն կ'եհայ խուփ կը բանայ , ինչ
կայ քասէն՝ զըմէն կուտայ սէրսուփ , ուր
փոր կը կշտացու , ու կ'եւնի ուր յափս :

Օրս՝ անսկուն , երկու՝ անսկուն , ի-
րեք՝ անսկուն , չորս՝ անսկուն , էդ տղէն
աղջկայ կերակուլ կուտայ , աղջիկ չգինայ
Թա վո՞վ այ կուտայ : Էն մէկ օր աղջիկ
խաւ կը դընայ քասէն , կը պահկըւայ յետև
փեթկին • տղէն կ'իջնի , կէհայ հաց կառնի
կուտայ , աղջիկ կը հասնի կը բռնայ : Ա՛սսայ .
— Դու ի՞նչ մարդ ես :

Ա՛սսայ . — Ես երազ եմ տեսե . եմ
մօր չասի , եմ խօր չասի , ճամբխորդին
չասի , Ամիրին չասի • Ամիրէն զի յափս
էրաց . ես դանկով փորեցի , եկի էստեղ .
դու գինաս :

Աղջկան սիրտ կը կըպի էն տղէն • սէր
կ'անեն , ու՝ իսան որդին մեղաց պտուղ
այ , աղջկայ փոր կ'ուռի :

Արևմտոց Թագաւոր կը գայ որ Արևե-
լաց Թագաւորի աղջիկ տանի ուր լաճուն •
(Արևելից Թագաւորը վերոյգրեալ ամիրան
է .) կը բռնայ մէկ ձողան կօղորկայ Արևե-

լաց թագաւորին , որ երկու ծէրը մէկ այ . կ'ասայ . — Էս երկու գլօխ , ո՞րն այ ծէր՝ ո՞րն այ գլօխ : Թէ հանիք՝ հանիք . Թէ չէ՝ ձեր աղջիկ տը տանիմ :

Թագաւոր յըմէն տեղ կը հարցընայ , չը կանայ խանե : Էն տղէն ինչ յախսն այ ու աղջկայ մօտ . աղջիկ կըսայ կ'անայ տըղին . տղէն կ'ասայ աղջկան .

— Գնա՛ քո դադօյին ասա . զձողան թող թալայ մէջ լըճին , ծանր գլօխ կը խրվայ մէջ լըճին , գօ էն է . թող ծակեն օրօխկեն :

Տղի ասած կ'ըլնի . կ'առնեն կ'երթան ետ :

Էն մէկէլ օր կ'օրօխկեն իրեք ձի մէկ չէր . կ'ասայ .

— Ո՞րն այ հերուընեկ , ո՞րն այ հերդնըմուկ , ո՞րն այ քաշիկ . (ո՞րն է մէկ տարեկան քուռակ , որն է էրկու տարեկան քուռակ , ո՞րն է մայրը .) Թա խանիք՝ խանիք , թա չխանիք՝ ձեր աղջիկ տը տանիմ :

Բուժուն կը թափեն , մէկ չի խանե : Թագաւոր կը շիւարայ մնայ . կասայ .

— Ի՞նչ պտի էնեմ ես :

Աղջիկ կ'եհայ տըղին կ'ասայ . — Զը կարցան հանեն . զիկ տը տանեն :

Էն տղէն ասաց . — Գնա քո դադօյին .

ասա . խուրց մի առոտ թրջայ , աղցնայ ,
յեւվարին թալայ յառջև էն ձիերուն , խլի-
սուն էլնի՝ մէր կ'ընցնի , հերզնմուկ յետև ,
հերուընեհն յետև :

Գօ կը հանայ կը ճամբխայ Արևմտոց
թագաւորին : Արևմտոց թագաւոր կը մը-
նայ , կօրօխկայ պօղպըտէ շիչ , պօղպըտէ
մատալ (ասպար , վահան) , ու կ'ասայ .
— Թա էդ շըլով էդ մատալ ծակեց , իմ
աղջիկ տամ ուր լաճուն . թա չծակեց՝
ուր աղջիկ տայ իմ լաճուն :

Չորս դեհաց կը թափեն , թագաւորն
էլ . չեն կանայ ծակե :

Թագաւոր աղջկան կ'ասայ . — Գնա
էն տղէն առ , բե . խե՞նք . (հայի՞նք , տես-
նա՞նք :) Տղէն կը գայ , կը վիրու պօղպտէ
շիչ կը դնայ դետին . պօղպտէ մատալ կը
զանայ , պօղպտէ մատալ կը ծակայ :

Թագաւոր էդ տղէն կ'անայ ուր լաճ :
կ'եհայ , տ'եհայ Արևմտոց թագաւորի աղ-
ջիկն առնի գայ :

Շատ կ'եհայ , քիչ կեհայ , կը տիսնայ
մարդ մի . գօ ականջ դրե դետին : Հարց-
մունք կ'անայ , կ'ասայ .

— Դու ի՞նչ մարդ ես :

Կ'ասայ . — Ես էն մարդն եմ , դունիէն
ինչ որ խօսան , ականջ կը դնեմ կը լսնամ :

Կ'ասայ . — Հա՛ գիդի մարդ . սօ դու-
նիէն ինչ ասեն կը լսնայ :

կ'ասայ . — Մարդ ե՞սն եմ . մարդն էն այ , ինչ պողպտէ շիչ զարկեր՝ պողպտէ մատալ ծակերայ :

կ'ասայ . — Էն մարդ եսն եմ : — Ես քե ախբէր :

Կ'եւնեն մէկ տեղ կ'եհան . կ'եհան . Մարդ մի գօ ջաղցի մէկ քար կախե մէկ ոտնուց , մէկէլ քար կախե մէկէլ ոտնուց . ոտ մի կը թալայ խիզան , ոտ մի Ստամբօլ :

Էդ տղէն կ'ասայ :

— Հէ՛ գիդի մարդ . տօ՞ ոտ մի ըստայ , ոտ մի կը թալայ Ստամբօլ :

կ'ասայ . — Մարդ ե՞սն եմ . մարդն էն այ ինչ պողպտով պողպտէ մատալ ծակերայ :

կ'ասայ . — Գօ՛ եսն եմ : — Ես քե ախբէր : կ'եհան : Եղան իրեք :

Կ'եհան , Գօ՛ եօթն ջաղցի քար կ'աղայ , մէկ մարդ կուտայ (կ'ուտէ) չի կշտանայ . կ'ասայ . « Ա՛խ մարէ , ա՛խ դադօ , ես անօթի մեռայ » :

Էդ տղէն կ'ասայ . — Հէ՛ գիդի մարդ . եօթն ջաղցի աղուն կուտայ , ու տէլալայ կ'ասայ՝ Ես անօթի մեռայ :

կ'ասայ . — Մարդ ե՞սն եմ . մարդն էն այ , ինչ պողպտէ շիչ զարկեր պողպտէ մատալ ծակերայ :

կ'ասայ . — Գօ՛ եսն եմ : — Ես քե ախբէր : կ'եհան :

Կ'եհան, Քօ մարդ մի, դուռնիէն էրե
բեռ մի, քամակ տուերայ դէմ կը շալկայ :

Էդ տղէն կ'ասայ . — Հէ՛ գիդի մարդ .
դուռնիէն էրե բեռ մի կը շալկայ :

Կ'ասայ . — Մարդ ե՞սն եմ . մարդն էն
այ, ի՛նչ պողպտով պողպտէ մատալ ծա-
կերայ :

Կ'ասայ . — Քօ՛ եսն եմ : — Ես քե ախ-
բէր : Կ'եհան :

Կ'եհան, Քօ մարդ մի, բերան դրե
դէմ առուին, բարահի մը ջուր կը գայ,
մարդ կը խմայ՝ ու կը բօռայ . « Եաման
մարէ, եաման դադօ, ես ծարաւ մեռայ » :

Էդ տղէն կ'ասայ . — Հէ՛ գիդի մարդ .
բարահի մը ջուր կը խմայ, ու կը բօռայ
Ես ծարաւ մեռայ .

Կ'ասայ . — Մարդ ե՞սն եմ . մարդ էն
այ, որ պողպտէ շիշ ղարկե պողպտէ մա-
տալ ծակերայ :

Կ'ասայ . — Քօ՛ եսն եմ : — Ես քե ախ-
բէր : Կ'եհան :

Կ'եհան, Քօ՛ հովիւ մի, փող կը փչայ,
ու սար ու ձոր, դաշտն ու պրակ, մարդ
ու ջանավար կը խաղան :

Էդ տղէն կ'ասայ . — Հէ՛ գիդի մարդ .
սար ու ձոր կը խաղցու :

Կ'ասայ . — Մարդ ե՞սն եմ : մարդն էն
այ, որ պողպտով պողպատ ծակերայ :

կ'ասայ . — Գօ էն մարդ եսն եմ :
— Ես քե ախրէր : կ'եհան :
կ'եհան : Եղան եօթն հոգի :
Կը հարցուն .

— Աղբէր պողպտէշիչպողպտէմատալ ,
Աստուած կամենայ դո՞ր կ'եհանք :

— Կ'եհանք արևմտոց թագաւորի աղ-
ջիկ բիրենք : — Հալա՛լ այ քե :

Կ'եհան կը մտնեն թագաւորի սարէն ,
որ աղջիկ տանեն : Թագաւոր կը կանչայ
ուր մարդեր , կ'ասայ . — Էնոնք խնամի
են , քասէ մի զատ (կերակուր) չեն կանայ
ուտե . ելեցէք քսանըմէկ թոնէր հաց թը-
խեցէք , քսանը մէկ զազան չորբայ եփեցէք .
Թա մէկ դրանց կերան , աղջիկ կը տա-
նեն , թա չէ՝ աղջիկ չենք իտա :

Իսոնք դօ ուրիշ օդայ են նստուկ : Ինչ
ականջ դրեր էր գետին , ականջ կ'էնայ ,
կ'ասայ .

— Ահա՛նչ , պողպտէշիչպողպտէմա-
տալ , դու հասկըցա՞ր թագաւորն ի՛նչ
ասաց :

— Տօ՛ տնաւեր , ապա ես ի՛նչ գինամ ,
ես տուն ինե չեմ :

— Կ'ասայ , ի՛նչ կասայ , ասաց , կ'ա-
սայ , քսանըմէկ թոնէր հաց , քսանըմէկ զա-
զան չորբայ , կ'ուտեն՝ կը տանեն զաղջիկ .
գօ՛ չուտեն՝ չենք իտար :

Եօթն ջաղցի աղուն ուտող կ'ասայ .
— Դուք մէ'ք վախենայ , ես կ'ընցնիմ յէռ-
ջև , ի'նչ հաց կը դնեն յէռջև մե , ի'նչ
զատ կը բիրեն , կ'ուտեմ , ու կ'ասեմ .
— Ա'խ մարէ , ա'խ գադօ' , ես սովուց մե-
ռայ : Անսկուն կ'անեն :

Թագաւոր կը տիսնայ , կ'ասայ . — Ա-
ւա'ր . Աստուած ձեր տուն աւրայ . Էսոն-
ցից փախնիլ պիտնայ : Ուր մարդեր կը
կանչայ , կ'ասայ . — Տուն իլին կրակ էրե-
ցէք , մոխիր վրէն ցանեցէք , թաղիսներ
թալեցէք վրէն , յէվարին ինչ կ'երթան
ներս , չըխօ ըմէնն էլ տը մրկին :

Ականջ դնող կը լսնայ , կ'ասայ .

— Հէյ պողպտէշիչպողպտէմատալ , դու
հասկցա'ր ի'նչ ասաց թագաւոր :

— Չէ' , ես ի'նչ գինամ :

— Կ'ասայ , ի'նչ կ'ասայ , ասաց , կ'ա-
սայ . Տուն իլին կրակ էնենք , յէվարին ինչ
տուն կ'երթան , ըմէն էլ գօ մրկեն , աղ-
ջիկ էլ վի'ր տը տանք :

Չըրու խըմող կ'ասայ . — Թողեցէք ես
եհամ կուշտ ջուր խմեմ , ես գամ ընցնիմ
յէռջև ձե . ի'նչ եհանք տուն , տը փչեմ
էն կրակ ընցնի ու տուն դառնայ ծով :

Յէվարին թագաւոր կը կանչայ , հրա-
մեցէք ձեր տեղ քնեցէք : Չըրու խմող բե-
րան կը բանայ , տուն յիլին ջուր կ'ընի :

Ռւրիչ տուն կուտան :

Թագաւորի ճարէն կը կտրայ, մարդեր կը կանչայ . մէկ բերան կ'ասեն . — Վալլա՛հ, ի՞նչ որ եղնի, մենք մեր աղջիկ չենք իտայ :

Ականջ դրող կը լսնայ, կ'ասայ .

— Ահա՛նչ, պողպտէ շիւ պողպտէ մատալ, դու հասկացա՞ր Թագաւորն ի՞նչ կ'ասայ :

— Կ'ասայ, սո տնաւեր, ապա ես ի՞նչ գի՛նամ ի՞նչ կ'ասայ :

— Կ'ասայ, ի՞նչ կ'ասայ, ասաց, կ'ասայ. ի՞նչ որ եղնի, ես եմ աղջիկ չեմ իտայ :

Դունեի շրկող կ'ասայ . — Թողէք ես զտուն ու զերկիր շրկեմ . ու քամակ կուտայ դէմ . կը վէրու զտուն դնայ շալակ . հովիւ փող կը փչայ, սար ու ձոր կը խառզայ . ջաղջի քոր ոտներաց կախող՝ ճամբահ կը բանայ, ու քէֆով զաֆգով կ'եհան :

Թագաւոր շատ կուլայ կ'աղաչայ, թա եմ տուն, եմ երկիր թողեցէք, առեցէք զաղջիկ տարեցէք, հալալ եղնի ձե :

Տուն կը դնեն ուր տեղ . փողի փչողն էլ փողի ձէն կը կտրայ, սար ու ձոր խառզալուց կը գագրին . աղջիկ կ'առնեն կ'եհան : Մէկէլ ինկըրներ մէյմէկ ուր տեղ կ'եհան . պողպտէ շիւ պողպտէ մատալ ծաւրոն կ'առնի աղջիկ կը գայ Արեւելաց Թա-

գաւորի տունն , կը տիսնայ գօ' ուր էռջի
կնիկ լաճ մի բերերայ , էն աղջիկն էլ կ'ա-
նայ ուր կնիկ . գիշեր կը պառկայ , կասայ .

« Արեգակ մի էն կուշտս , Արեգակ
մի էս կուշտս . Պոժառ աստղ վէր իմ սրտին
կը խաղայ » :

Խրլխուռն ուր խէր մէք կանչել կը տայ ,
կ'եհայ թագաւորի առէջ , կ'ասայ .

— Դօրիս եմ երազ ձե ասեմ :

Կ'ասեն . — Ի՞նչ այ :

Կ'ասայ . — Ես տեսայ Արեգակ մէկ
էն կուշտս , Արեգակ մէկ էն կուշտս , պո-
ժառ աստղ վէր իմ սրտին կը խաղէր :

Կ'ասեն . — Քո էրազ էդի՞կ էր :

Կ'ասայ . — Խա' վալահ եմ երազ էսիկ
էր :

Աստժուց իրեք խնճոր կ'էջնի .

Մէկ ասողին ,

Մէկ ասել տուողին ,

Մէկ ահանջ արողին :

6.

Ն Ե Ն Գ Ա Ի Ո Ր Մ Ա Յ Ր Մ Ը

Դարձեալ Խնշանցսց Ըղշու՛ն .

Կէր ու կէր , կէր ու կէր մարդմ' ու կընիկմ' : Իրիկ նեճը՛ւն (որսորդ) էր . ուր մեռնելու օրն էկաւ , ասաց .

— Կընիկ , ես տը մեռնեմ : Կընիկ տըզով էր : Ասաց . — Ես գինամ զիկ լաճմ' տ'եղնի՛ . եմ շանաթ պըտի էնայ . չըլնիմ չ'իմնամ Սևսար նեճի՛ր չեհայ .

Խէր կը մեռնի . լաճ կ'ըլնի . կը պէտնայ (մեծնայ) , տ'եհայ նեճի՛ր :

Մէր կ'ասայ . — Որդի , քո խէր ոտաթմ' (կտակ) էրեր այ , ասերայ . Թա եմ լաճ սանհաթն էնայ : չըլնեմ չ'իմնամ Սևսար նեճի՛ր չեհայ :

Լաճ ոտաթն ճոտաթն ականջ չանե . զճին կը հեծնայ կ'եհայ Սևսար նեճի՛ր . կը տենայ (տեսնայ) գօ մէկ դէվ հէծերայ մէկ աժդահար ձի , մէջ երկինք մէջ գետինք կը գայ :

— Հէ՛յ , կ'ասայ . դու ըսկի՞ չես լսե եմ անուն , որ իկեր ես եմ հող նեճի՛ր : Իրեք կուրզ կը զանայ (զարնէ) լաճուն : Լաճ՛յանունն Աստուծոյ կ'անայ (կընէ) . ու Աս-

տուժոյ հրամանքով կ'ըլնի չանձ. (քան ըզ) ճանձ կը կըզպնայ ձիու փոր : Դորիս (այնուհետև) լաճ երկու նետ ւանեղ կը զաճայ, զդէվ կիսասպան կը փռայ գետին : Կ'ասայ . Ես տ'եւնեմ էս դէվու ձին հեծնեմ, հալթաթ էսա ձին զիկ տեղմ' տը տանի : Հեծաւ . ձին տարաւ դէվու տուն : Քառսուն քեօզաւ եկին դուրս, ասին . Ո՛ւր է դէվ :

Տղէն կ'ասայ . — Դէվ շան պէս զարկի, գօ՛ ինկուկ ճամբխու վրէն :

Կ'ասայ . — Դէվ ձե ի՞նչխ այ բերեր այ :

Կընկտիք կ'ասեն . — Մենք քառսուն գռալի աղջիկ ենք, մե ղեռով էնի բերեր այ . դու դէվ սպանիցիր, մենք քառսունս էլ տ'եղնինք քե կնիկ : — Խա՞ . — Խա : (Ս.յո՞ . — Ս.յո :

Դէվի ճալ Խա՞՞ալ հեաթաըլ . դուռ մը կը բանան՝ լալ ու դուրայ յըլին : Դուռ մը կը բանան՝ ոսկի կը չըռայ . դուռ մը կը բանան՝ առծաթ կը ցռայ : Վալա՛հ, էս ազէկ բան այ : Ու տըղէն կ'եհայ նեճեք կ'էնայ : Շատ կը մնան, քիչ կը մնան, մէկ տարի անսկուն (անանկ) կը մնան, Մէկ օր տըղէն նեճեքեք կը գայ կը նստայ, կը գայ կը նստայ կ'էնայ . Ա՛խ, ա՛խ, վա՛խ : Քառսուն կընկտիքն էլ կը գան բուլոր,

կ'ասեն . — Քե ի՞նչ կայ պակաս . մենք քառասուն ֆեդուլ ենք , քառասունս էլ քո կնիկն ենք . քե դուր չի՞ դայ . դու վրէ՞ (ինչո՞ւ) աս վախ արիր :

Ասաց . — Դուք անուշ էք . եմ մէրն էլ անուշ ի . դուք ձեր տեղ , մէրս ուր տեղ : Եմ մէրն ինկաւ եմ միտ : Ախ ու վախ էրեցի :

կ'ասեն . — Ելի , բեռ մի ոսկի տար , քո մէր թող ուտայ :

Լաճ կ'ասայ . — Ես տ'եհամ եմ մէր բիրեմ :

Երնկտիք կ'ասեն . — Դէ՛ գնա բե :

կ'եհայ մէր կը բերայ : Մէր՝ ինչ կայ չկայ՝ լաճուց կ'իմնայ : Լաճ կ'եհայ Նե՛ճէր : Մէր կ'եղնի կնկտոց կիսուր : Մէր հե՛ճու-
թն գինայ : Լաճ Նե՛ճէրն այ . մէր կ'եհայ դէվուն կը դեղայ (դեղ դարման կ'ընէ) , կը գայ կնկտոց կ'ասայ . — Ձեր ծամե՛ր կարտեմ , (անէ՛ծք է) . դուք խնդացեր էք թա դէվ մնաց մեռուկ . ելեցէք աւէք կարպետ , երթանք դէվն առնենք գանք : կ'առնեն կը գան : Մէր գողառուկ կը սրահայ դէվուն , կը դեղայ , չուրի կը ժրի : Մէր սիրողութեն կ'էնայ դէվու հետ . լաճուց կը վախնայ :

Դօրիս մէր կ'ասայ դէվուն . — Քո կանանչ արև կարտեմ , (անէ՛ծք է) . իմ լա-

ճոռն անդառնձ ճանրահմ' շանց տուր (ցոյց տուր) . գօ' երթալն եղնի , գալ չեղնի : կ'ասայ . Աղէկ :

Մէր չոր լօջ (լաւաշ հաց) կը ձգայ տակ , կը պառկայ վրէն . կ'անայ . Ա'խ , ա'խ , որդի' , կը մեռնեմ , ուսկրտանքս կը խշխշան . (սո՛ւտ , գօ' լօջերն այ կը կչկչան) :

Լաճ կ'ասայ . — Մարէ , քե ինչ կը կըպի . (ինչ կ'ախորժես) :

Մէր կ'ասայ . — Որդի , սալքի եմ առե . պըտի եհաս անմահութնի քաշուլայ (ձմեռուկ) բիրես , ուտեմ , ժրեմ . թա չքիրես , գօ' տը մեռնեմ :

Լաճ կ'ելնի կ'եհայ , կ'եհայ կըլնի մէկ պառուու զծնոխ :

Պառաւ կ'ասայ . — Որդի , գու դո՞ր պըտի եհաս :

կ'ասայ . — Մամի'կ , տ'եհամ եմ մօր անմահութնի քաշուլայ բիրեմ :

Պառաւ կ'ասայ . — Թօ' . որդի , դու պառուու խարուած ես :

կ'ասայ . — Չէ , պըտի եհամ , պըտի բիրեմ :

Պառաւ կ'ասայ . — Տ'եհա'ս , արե քե շերտի էնեմ (խորհուրդ տամ) . ասաց . կ'եհաս , քառսուն դէվ գօ' կնարմ' են (մէկ կողմն են) , հիսուն դէվ գօ' կնարմ' են . էն քառսուն գէվերաց ճոչ նստերայ հաց կը թխայ տուն . թա կարցար ուր թիծ

մըջեցիր (ծծեցիր), քեզ ան չկայ • Գօ՛
չէ՛ չը ծծեցիր, Մաւուր մի ճանրահ զատն
էլ եղնիս, քեզ պըտի ուտայ :

Լաճ կ'եհայ կը ծըծայ, դէվ չում
կ'իմնայ • Էլ ի՞նչ : Կ'ասայ • — Քեզ շանց
տուռդի վիզ տակ մնայ, պոծար • Թա չէ՛
դու զիկ աղէկ պաշի- (ընթրիք) տ'եղնէր :
Կ'ասայ, դէ՛ արի քեզ դնամ սանդուղ, որ
յէվարին դէվեր չը գան քեզ ուտեն : Կը
դնայ սանդուղ :

Իրիկուն դէվեր կը գան կ'ասեն • — Ա՛խ
մարէ, մենք տարին տըսուէրկու ամիս գէլ
գազան կը բիրենք հըդրաց (միատեղ) կու-
տենք • Գօ՛ մարդ մարդահոտ կը գայ,
դու էսօր մարդ ես կիրե • Թող ոսկրի
կտորմ'է մե տիր (տայիր) :

Մէր կ'ասայ • — Սարէն ձորէն դուք
կըգէք, մարդ մարդահոտ ձենէ կը գայ :
— Չէ, կ'ասեն :

Մէր կ'ասայ • — Գօ՛ իմ մօրքորջ լաճ
էկերայ :

Դէվեր կ'ասեն • — Մարէ, քո մօրքորջ
լաճն էկերայ, հան դուրս • չենք ուտե,
մենք էլ տիսութեն անենք :

Մէրն զլաճ սանդուղից կը հանայ, կը
հանայ՝ էն քառսուն դէվ կ'առնեն չանձ
(քան ըզ) բուռմ' ծաղիկ հոտտտան (1),

(1) Ընթերցողք կը յիշեն անշուշտ Կիւրիվերի
ճանապարհորդութիւն, Լիւրուլին :

ձեռնէ ձեռ կուտան : Ռւրանց մօր կ'ասեն .

— Մօրքերոջ լաճն է կերայ յի՞նչ :

Մէր կ'ասայ . — Էկերայ անմահութնի Բաշուլայ պըտի տանայ ուր մօր . հիւանդայ . դուք պըտի եհաք անմահութնի Բաշուլայ բիրէք :

Քառսուն դէվ մէկ տրայ (միատեղ) կ'ասեն .

— Վալա՛հ , մենք չենք կանայ . մեր մօտից չը գայ . (մեր ձեռքէն չգայ) :

Թօփուլ դէվմ' կէր մէջ էն քառսունին . էս Թօփուլ էն տղին կ'ամայ . — Մօրքերորդի , ա՛ն կուժ , ա՛ն սանտր , ա՛ն արծլին , ես դու եհանք հըդրաց :

Կ'ելնեն հըդրաց կ'եհան . կ'եհան անմահութնի Բաշուլի տեղ կը դադրեն :

Թօփուլ դէվ կ'ասայ . — Մօրքերորդի , դու արի ըստայ : Կ'եհայ տեղ , Բաշուլեց կադ մը (չերտ մը) կը կտրայ կը դնայ վէր ձիուն , կ'ասայ . — Դէ՛ դու գնա՛ . գօ՛ ես քե կը հասնեմ :

Դէվ «առ ոտ կը թալայ ճանբահ , կաղ ոտ ինչ կը քաշայ՝ կը մնայ ՚ի ցանկ , հիսուն դէվանք կ'ադհին (կ'արթննան) , հասնէ հաս կը հասնեն : Կաղ դէվ կ'ասայ . — Մօրքերորդի , կուժ թալ : Ար թալայ , հող ու սար ջուր կը կտրեն :

Չուր էնոնք ջուր կ'ընցնեն կը գան

հասնէ հաս, կ'ասայ . — Մօրքրորդի, սանտր
թալ : Կը թալայ, կ'եղնի պրակ :

Չուրի պրակ կը կարեն կը դան հասնէ
հաս, կ'ասայ . — Մօրքրորդի, արծիւն
թալ : Կը թալայ, կ'եղնի րաճաբ րաճաբ ջաճ :
Չուր ինոնք կ'ընցնեն կը դան, ըսդեհու
քառսուռն դէվեր կը հասնեն կը պրծուցեն :
Տղէն Բաշուլէն կը բառնայ ճիռն կը դառ-
նայ : Կը դայ կ'եղնի էն պառուռ զնախ :
Պառաւ կ'ասայ՝ Բերի՞ր :

■ — Հա՛ վալահ բերի, կ'ասայ, մամի՛կ :

Լաճ կը քնի գիշեր, պառաւ կ'էլնի
անմահութնի Բաշուլէն կ'առնայ, ուրիշ կը
դնայ տեղ :

Խլիսուռն լաճ Բաշուլէն կը տանայ մօր .
մէր կուտայ, կ'ասայ . — Օ խէ՛շ, հոգիս
հանգաւ, դորիս էլ չըմ մեռնի :

Լաճ կ'եհայ ճեճի : Մէր դէվուն կասայ .
— Ի՛նչ, քո կանանչ արև կտրտեմ . իմ լա-
ճուն անդարճ ճանրահ շանց տուր . դօ՛
եհալ, եղնի դալ չեղնի : կ'ասայ . Աղէկ :

Լաճ կը դայ . մէր չոր լօշ կը դընայ
տակ, կը կըչկըչայ . կ'ասայ . — Ա՛խ որդի,
ես պըտի մեռնիմ . էլ զի չը պըտի տինաս :

Լաճ կ'ասայ . — Մարէ, ի՞նչ կ'ուզես :
կ'ասայ . — Որդի, սալքե եմ առե, ե-
հաս առուծու կաթ բիրես . ուտեմ,
ժրեմ :

Լաճ կ'ելնի կ'եհայ . կ'եհայ կ'եղնի
էլմ' էն պառւուէն զծնախ : Պառաւ կ'ասայ .
— Որդի , դո՞ր կ'եհաս :

Կ'ասայ . — Մամիկ , տ'եհամ եմ մօր
առուծու կաթ բիրեմ :

Ասաց . — Թօ՛ որդի , դու պառւու խա-
բած ես :

Ասաց . — Չէ , պըտի եհամ բիրեմ :

Ասաց . Ոյ՛ (քանի որ) դու տ'եհաս ,
արի քե շերտի էնեմ : Կասայ . կ'եհաս , դօ՛
առուծներաց ճոչ՝ ոտն եղերայ քարկոխ
(խոց) , խլիսուն ինչ արև կը ծէգայ , կը գայ
ոտ կը հանայ չինարի ծառնը վեր , կանչ
մը երկի'նք՝ կանչ մը գետի'նք կը բօռայ :
Կ'ասայ . Թա դու նետ ւանեղով կարցար
դքարկոխ փլուցիր , քե բա'ն չկայ . Թա
չկարցար՝ քե պըտի ուտայ . ինչ կը զանես
քարկոխ փլուցե'ս , դքեկ երևան չհանես .
ինչ քարկոխ կը ըհա'նի , դորիս երևան էլի :
Հոգին Աստծուն , ինչ որ ուզես՝ քե պըտի
տայ :

Լաճ կ'եհայ , կ'եհայ կը տինայ դօ՛
առուծ ոտքեր հաներայ չինարի ծառնը
վեր , կանչ մը երկի'նք՝ կանչ մը գետի'նք
կը բօռէր . Լաճ նետ ւանեղ կը զանայ քար-
կոխ կը փլուցայ :

Առուծ կ'ասայ . — Ա'խ էնիկ ո՞րն էր .
ես զէնիկ պըտէր ուտէր : Ա'խ , ա'խ :

Քիչ մը ինչ աւելնէ՛ : դորիս կուզայ, կ'ասայ,
Ա՛խ, կ'ասայ . Էնիկ ո՞րն էր, հոգին
Աստծուն . ինչ որ ուզէ՞ր՝ ես տը տէր :

Լաճ Թըռաւ էռջև : Հարցուց . — Եմ
քարկոխ դո՞ւ փուլցիր :

Ասաց . — Հրամանքայ, ծառէդ եմ :

Ասաց . — Դէ՛ ուզա՛ . ինչ որ ուզես՝
տը տամ քե :

Լաճն ասաց . — Եմ մէր հիւանդ այ,
առուծու կաթ կուզեմ :

Առուծ կ'ասայ . — Գնա յէնա եմ մէկ
բոն, երկու խորթ ճագ ունեմ, էնոնք
զենայ (զե՛ն . մորթէ՛) արուն առ գնա .
չըլնեմ չիմնամ որ ձէնձէնոց առնեմ . որ
առայ՝ քե կուտեմ :

Լաճ առուծի երկու ճագ կը զենայ,
կաթն արուն կը լըլայ տիկ կը բեռնայ
ձիուն . առուծի երկու քօթօթ էլ կը գող-
նայ . շատ կերթայ լաճ, քիչ կերթայ, ա-
ռուծի ճոչ հասուէ հաս յիտև կը հասնի .
զլաճ կը բռնայ, կասայ . — Հէ՛յ, քօթօթ-
ներ վրէ՞ կը տանես :

Լաճ կ'ասայ . — Կը տանեմ՝ չըմզեներ,
կը սանեմ պըտի տիրեմ, ձի պըկէր (պէտք)
կը գան :

— Դէ՛ որ պնակուն ի, ա՛ռ դնա :

Լաճ կեհայ, կեղնի էլմ էն պառուուն
զմտի, կասայ, — Բարև քե, մամիկ :

— Աստծու բարի՛ն , որդի . կ'ասայ .
Բիրի՞ր կաթ :

— Հա՛ ջալան բիրի , կ'ասայ :

Գիշեր լաճ կը քնի . պառաւ կ'եւնի
առուծի կաթ կը դարակայ . ջուր կը լըլայ
էծու կաթի մէջ՝ կը դնայ առուծի կաթի
տեղ . լաճ չ'իմնայ : Խլիսուն լաճ կ'եւնի
զկաթ կ'առնայ , զձին կը հեծնայ , կ'եհայ
մօտ մէր :

Մէր կը խմայ , կ'ասայ . — Խո՛ւ , հոգիս
հանգաւ :

Մէկէլ խլիսուն լաճ կ'եհայ Նե՛ճի . լա-
ճու մէր դէվուն կ'ասայ . — Դէ՛վ , քո կա-
նանչ արև կտրտեմ . չէ՞ քե կ'ասեմ եմ
լաճուն անդարձ ճանբահ մը շանց տուր .
դօ՛ երթալ եղի , դալ չեղի . չէ խօ՛ տ'ա-
սեմ քրզի զենայ :

Դէվ կ'ասայ . — Ես ի՞նչ անեմ . էն
լաճ ափսոս մարդ այ , ի՛ճի մարդ այ . դոր
ճանբհենք կը դայ . ասաց . Թող էսդրիս
էլ եհա քե անմահութնի ջուր բերայ :

Մէր չոր լօշեր կը ձգայ տակ , քամակ
կը թալայ վրէն . յէվարին լաճ կը դայ .
մէր կ'ասայ . — Ա՛խ , (լօշեր կը ջարդուեն) .
ա՛խ որդի , պըտի մեռնեմ :

Լաճ կ'ասայ . — Մարէ , յէ՞ր կը մեռ-
նես . ի՞նչ կուզես քե բիրեմ :

Մէր կ'ասայ . — Որդի , սալե՛ եմ ա-

ուե , երթաս անմահութնի ջուր բիրես .
ես խմեմ տը ժրեմ , թէ չէ՝ էլ ճար չկայ ,
տը մեռնեմ :

Լաճ իլիսուեն կ'էլնի ճին կը հեծնայ ,
կ'առնայ երկու առուծի քօթօթներ , կ'ե-
հայ . կ'եհայ կ'եղնի էն պառուուն զծնախ ,
կ'ասայ . — Բարիկուն քե , մամիկ :

Կ'ասայ : — Աստծու բարին վրէդ , որ-
դի . Դո՛ր կ'երթաս .

Կ'ասայ . — Տ'եհամ եմ մօր անմա-
հութնի ջուր բիրեմ . եմ մէր հիւանդ այ :

Պառաւ կ'ասայ . — Թօ՛ , որդի , դու
պառու խարած ես :

Լաճ կ'ասայ . — Եղնիմ չեղնիմ , տ'ե-
համ :

Պառաւ կ'ասայ . — Որդի , էռաջ ինչ
խրատ որ քե էրի , եկիր . էս դիր կ'ե-
հաս՝ չըս իգայ . ով գըցեր այ՝ չէկերայ :

Լաճ կ'ասայ . — Ի՞նչ խօ , մամիկ :

Պառաւ կ'ասայ . — Կ'եհաս տիկ կը
դնես դէմ աղբիւրին , եօթն օր եօթն
գիշեր կը մնաս քընուկ . օճ կ'ելնի , կարիճ
կ'ելնի , դէվ կ'ելնի , ջանաճաբ կ'ելնի գքե
կուտայ , ազատելու ճար չկայ :

Լաճ — Ինչ եղնի եղնի , տ'եհամ հետ
եմ Աստրծուն , կ'ասայ . կ'եհայ առուծի
քօթօթներ կ'առնայ կ'եհայ . կ'եհայ՝ չուր
կը հասնի անմահութնի աղբուր . տիկ կը

տայ յէնջև աղբրին . քուն կը կոխայ .
ձիուց կը յնի տակ . եօթն օր եօթն գիշեր
քընուկ կը մնայ . օձ կ'եւնի, կարիճ կ'եւնի,
ջանաճար կ'եւնի . առուծներ կը բռնեն ձի-
ւը տեն թալեն :

Ինչ եօթն օր եօթն գիշեր կը թըմմի, լաճ
կը գարթի : Կ'իրիչկայ որ առուծի ձըգեր
արուն են կտրե, աղէկ մը կը լըւայ, ան-
մահութնի ջրից տիկ կը լըւայ կը բեռնայ
վէր ձիուն, կը դառնան : Կը դառնան կը
դան կ'եջնեն պառուտ տուն : Պառաւ կա-
սայ . — Բիրի՞ր :

Լաճ կ'ասայ . — Հա՛յ հա՛յ, բիրի :

Պառաւ կ'ասայ . — Էնիկ դու չբիրիր,
Աստուած՝ ու առուծի ձըգեր եղան սա-
թիք . չէ խօ՛ դու չէր բիրե :

Լաճ կը քնի, պառաւ կ'էլնի անմա-
հութնի ջուր կը դարակայ, ուրիշ ջուր կը
բերայ կը լըւայ տիկը վեր : Լաճ չ'իմնայ .
խլիսուն կ'եւնի կը բեռնայ ձիուն կ'եհայ
մօտ մէր, կ'ասայ . — Մարէ, գօ քե ան-
մահութնի ջուր բիրի :

Մէր կ'առնայ կը խմայ, կ'ասայ .
— « Խէ՛չ, հոգիս հանգաւ . դորիս կը
ժրեմ » :

Լաճ կ'եհայ նէ՛նք . մէր կ'էլնի դէվուն
կ'ասայ . — Դէ՛վ, քո կանանչ արև կտըր-
տեմ . քե կ'ասեմ անդարձ ճանքահ մը :

չանց տուր եմ լաճունն . երթալ եղի , գալ չեղի :

Դէվ կ'ասայ . — Վալլահ էն լաճ գորաւար մարդ այ . դոր ճանբհենք կը գայ . էլ ես չըմ գինայ դոր ճանբհամ :

Մէր կ'ասայ . — Դէվ, չէ՛ խօ եմ լաճունն տ'ասեմ քեկ սպանայ : Յէվարին լաճ կը գայ , մէր կ'ասայ . — Որդի , արի գլօխդ դէր վէր իմ ծնկան քնի : Լաճ վէր մօր ծնկան կը քնի : Լաճու գլօխ նշնով ըիեք մազ կայ . մէր կը փաթթայ վէր ուր ձեռաց կը քաշայ , լաճ կը մեռնի : Մէր դէվունն կ'ասայ . — Առ թուրն արե , բրդենք :

Դէվ կ'ասայ . — Ես չըմ իգար . իմ ձեռ չերթայ ես էն լաճ բրդեմ :

Մէր կ'էլնի կ'առնայ թուր , զլաճ կը բրդայ . ճկոթ կը թալայ պաղն իտակ , զլէշ կը լըլայ մազէ տուրիկ (տօպրակ) մի , կը դնայ դէն : Առուծի ձրդեր կ'ակհենն , կը գանն կ'առնենն զտուրիկ , կ'եհան տանենն պառովու տունն :

Պառաւ ոսկոռ վէր ոսկոռի կը դնայ , լէշ վէր լէշի կը դնայ , գլօխ վէր գլխի կը դնայ , կը թըմմայ , մէկ ճկոթ կը մնայ պառկաս . առուծի ձրգեր կը դառնան կը գանն ճկոթն էլ կը տանենն . կը կպուցայ ուր տեղ . կը բերայ առուծի կաթ կը լըլայ վէր լաճունն , կը կպի յիրուր , կ'եղնի մօրէ մէկ :

անմահութեանի Բաշարէն ետուր քիթն՝ փրո-
ւընդ տաց . անմահութեանի ջուրն էլից վրէն ,
սաղացաւ նստաւ : Լաճ մամկէն կ'ասայ .
— Մամիկ , էս ինչ էր եղերէր զի :

Պառաւ կ'ասայ . — Թո՛ , որդի , քո մէք
քե սպաներայ :

Լաճ կ'ասայ . — Ապա ես ինչիս սաղ-
ցայ :

Պառաւ կ'ասայ . — Ինչ դու առուծի
կաթ բիրիր , ես էնիկ պահիցի , ուրիշ կաթ
տուրի քե տարար քո մօր . անմահութեանի
բաշուէն , անմահութեանի ջուրն էլ անսկուն
էրի : Քո մէր զքե սպանած լըլած էր մաղէ
տուրիկ . առուծի ձըգեր զտուրիկ բիրին .
ես լէշ վէր լէշին դրի , ոսկոռ վէր ոսկուն ,
անմահութեանի կաթ լըցի վրէդ եղար մէկ
կտոր . անմահութեանի բաշուէն տվի քթիդ՝
փոնդ տացիր , անմահութեանի ջուր լցի վէ-
րէդ՝ սաղացար էլար :

Լաճ կ'ասայ . — Է՛յ մամիկ , աղէկու-
թեն հետ Աստուծուն էրեր ես . ես շեմ կա-
նայ . Աստուած քե աղէկութեն էնա : Կ'ե-
հայ բերայ բեռ մը ոսկի , մէկ՝ արծաթ ,
կը տայ պառւուն . — Դէ՛ կե , կ'ասայ ,
ձի Դո՛ղայ էրայ . ես տ'եհամ հետ իմ
հացին :

Լաճ կ'առնայ առուծի ձըգեր կ'եհայ
մօտ մէր , առուծներաց անուն կը տայ

լաճ . առուճներ կը հասնեն մօր , մէկ մէկ ոտ
կը ճըլվտայ , մէկ՝ էն ոտը , կ'եղնի երկու
կտոր , կը թալեն երկնուց իրես , կը գայ
տակ : Կը մնայ դէվ . դէվ կ'էլնի զինք
պատից կը թալայ տակ . առուճի ձրգեր
կը հասնեն բռնեն , ճվտեն , թալեն յերկ-
նուց իրես , կը գայ տակ , կ'եղնի հըզար
կտոր : Լաճն , ուր կնիկներ , ուր առուճ-
ներ կը մնան ումր կէնեն :

Ինոնք հասան ուրանց մուրատին ,
Աստուած մե հասու մեր մուրատին :

7.

Ն Ա Հ Ա Պ Ե Տ Ե Ն Յ Ա Ղ Զ Ի Կ

Նահապետենց Մ . Բագիկ կէր ժամա-
նակով , շատ զանգին էր . միտք արաց
Երրուսաղէմ երթալ . ուր լաճուն , ուր
կնկան հետ ճափահ ելան : Մէկ աննման
աղջիկ մը կ'էր իսոնց . հասած աղջիկ ալա-
յը . էդ աղջիկ տուին գեղի ուէսի տուն
պահ :

Ռէսի միտք փոխուաւ վէր էդ աղջկան .
շատ կը դատի չկարնայ աղջկան սիրտն

առնե . ջաղի պառու մը ձեռնով բան
կ'աջողի : Աղջիկն ի կ'ասի ուսին . Դէ որ
ըսկունն ի , արե առաջ քե լողագուցեմ :
Խօրօտիկ մը սապոն կը փրփրացուցի , քիթ
բերան , աչք շիրես փրփուրով կը լցի ,
կ'առնի օթակ մը քո ուզածի սէս ուսի
թև թիկունք , գլօխ մլօխ կը ջարգի , կը
թօղնի կը փախնի :

Ռէս՝ սապոնի մոմուռից աչքեր չկար-
նայ բանայ . արունն էլ զինք կը բռնի ,
խելք կ'երթայ , կ'իյնի , չում հան հուն
խելք գլօխ կուգայ , կ'էլնի կը լուացուի ,
սրբուի , կը մէզի ուր խաղքութնի վէրէն .
կ'ասի . Համ կամքս չկատարաւ , համ
խաղք էլայ մէջ աշխրին , գեղի ճոչի պստկի
առջև : Ի՞նչ անեմ : Էլաւ գիր գրեց աղջ-
կան հօր ք թէ . Գուք ձեր աղջիկ թասլիմ
արիք ձիկ , ամա աղջիկ օր հարիր մարդու
հետ կուտայ կ'առնի : Աղջկան հէր մէր
հետ գիր առնելուն ուխտ մուխտ կը հա-
րամի վեր ուրենց . կ'ելնեն ետ կը գառ-
նան : Գեղ հասնելուն երկու օր կը մնայ ,
լաճ կ'օրօխկեն , որ երթայ աղջիկ տանի
սպանի կուրիսի : Լաճ կուգայ քուրոջ կա-
սի . շէրս մէրս էկան . ելի երթանք դէմ :
Երկուս կը հեծնեն մէկ ձի , կ'երթան ան-
վէրի սարի մը գլօխ , կ'էջնեն . նստած
տեղ աղջկան քուն կը տանի ք յախքօր ձեռ

չերթայ որ քորն սպանի . կը թողնի էն տեղ, ինք կը հեծնի ձին կը քաշուի . աղջկան ծոցէն ալնախ գաղտիկ կ'առնի . ճամբահ հաւք մը կ'սպանի, ալնախ մէջ հաւքու արնին կը թաթխի, կը տանի հօր մօր նշանց կուտայ . կ'ասի . Սպանիցի, էս էլ ձե նշանաբան բիրի : Հէր մէր կուգան տուն . ոէս կ'աւտացուցի ինոնց ուր խօսքեր :

Աղջիկ կուշտ մը ուր կուկըն առեց . ելաւ տեսաւ որ ոչ աղբէր կայ, ոչ աղբօր նմուշ, ոչ ինս, ոչ ջինս . ելաւ իզարկ պըրակները վեր գնաց . գնաց գնաց մուրաւ էդ պրակներաց մէջ . գնաց հասաւ տեսաւ ջրի աւուղ մը . աւուղի մօտ շինարի ծառ մը . ելաւ շինարի ծառի գլօխ նստաւ : Շատ կը մնայ քիչ մը մնայ, կը տիանայ որ Ստանայ թագաւորի լաճն էկաւ նէճիր . էկաւ իջաւ էդ աւուղի շուրթն . արև չինարի ծառի շուք զարկեր էր մէջ աւուղին . շուքի մէջէն մարդում' շուք էլ կ'երևէր : Թագաւորի լաճ իրիշկեց դեհ ծառնըվեր, տեսաւ որ մէկ կծկուե մէջ ճղերաց : Ասաց . Ի՞ն ես, ջի՞ն ես, ադամորդի՞ ես . ցածր կ'էջնես՝ էջի, թէ չէ՝ մէկ նետ լանեղով քե կը բիրեմ ցածր : Աղջիկն ասաց . Ե՞ս ոչ ին եմ, ոչ ջին եմ . ես էլ քե պէս Ադամորդի եմ . ինչի՞ ձիկ կը զանես . ես կ'էջ-

ներմ, ամա տկլոզ եմ. աղջիկ ալայ եմ. քո կապէն հան դիր էդա տեղ, դու քաշուի մէյ դեհ . ես իջնեմ հագնեմ:

Աղջիկն իջաւ . կապէն հագաւ . թագաւորի լաճն էկաւ տեսաւ որ մարալ աղջիկմ' ի , որ չուտես չխմես , իդոր իրենն իրիչկես : Ա երուց աղջիկ հեծուց ձին , տարաւ տուն : Էլ ի՞նչ անի նէճիր : Ես ասեմ տարի մը , դու ասա երկու տարի' մնացին :

Ստեփուն թագաւորն ուր լաճուն կասի . Ելի , գնա , տե , ո՞ր թագաւորի աղջկան կը հաւնես , ուզեմ քե համար :

Տղէն կ'ասի . Իմ ուզած' իմ բիրած աղջիկն ի :

Հէր մէր կ'ասեն . Որդի , ո՞վ գիտի էն ի՞նչ ջինս ի . պրակներաց մէջ՝ գնտած աղջիկ մը . մարդո՞ւց ի , դիւանակա՞ն ի , ի՞նչ ի :

Չէ՛ , կ'ասի տըղէն . իլլա՛ֆ ես էնիկ պիտի առնեմ :

Քո մուր՝ քո ճակատ , կ'ասեն . աղջկան նշան կը դնեն . փսակ կ'անեն . մէկ տարուց եսք Աստուած երկու լաճ կուտայ խոնց : Չու՞մ էս օր՝ հարս փէսի հետ չի գրուցե : Օր մը հարսն ուր տըղէն գրե ուրուրոց . մէյդեհէն կ'օրօրի , մէյդեհէն գովք կ'ասի , մէյդեհէն կուլայ : Փէսէն կ'ուրդի (հանդիպի) վէրէն , կ'ասի . Կնիկ , ինչի՞ կուլաս , քո դարդն ի՞նչ ի :

Ա'խ, ասաց, ըսկի չես ասե. ես էլ հէր ունեմ, մէր ունեմ, ջիգար ունեմ, կարօտցեր եմ. խօ' ես քարից չեմ ծնե, ծառի վէրէն չեմ բուսե. ի՞նչ կ'ըլնի, թողնես երթամ հէրս մէրս տիսնամ դառնամ :

Քաղաւորի լաճ կանչեց ուր սարասքար, սէլեր դրսդեւ իտու. 500 ջան էլ ասքար : Սարասքարին ասաց. Քո խաթուն տանես ուր հօր տուն, դու կը դառնաս :

Ելան մէկ աւուր ճամբահ գնացին. իրիկուն օրդուն իջաւ ջրի մը բերան, կերակլուան, ըմէն մէկ ուր տեղ սաղախան. Սարասքար չքնե : Դու մ'ասե զարկուերի խաթունի խօրօտկութնին : Ելաւ գնաց մօտ խաթուն, ասաց. Եա ձիկ խօսք տու, եա քո մէկ լաճ կըսպանեմ :

Խաթուն ասաց. Ես քե խօսք չեմ իտա. կ'ուզես իմ լաճն սպանի :

Սարասքարն իզարկ լաճու մէկն սպանեց : Առաւտուն էլան բարձին գնացին. իրիկուն իջան. էլմ սարասքար գնաց մօտ խաթուն. չկարցաւ խօսք առեր էր. մէկէլ լաճն էլ սպանեց :

Էնմէկէլ իրիկուն սարասքար էլմ գընաց. զօրով նեղի իբե. թէ չէ, ասաց, երկու տղէդ սպանիցի, քեզ էլ կ'սպանեմ :

Դու քո Աստուած , ասաց խաթուն .
Թող երթամ լուացուեմ , մէկ բերան Աս-
տուած կանչեմ , հայր մեղայ ասեմ , դառ-
նամ գամ :

Սարասքար շուան մը իգիր խաթունի
ոտ կապեց , որ չփախնի . գնաց ջրի բե-
րան , շուան իհան կապեց բութէ մը , ինքը
փախաւ : Գնաց հասաւ հովուու մը . ասաց .
Հովիւ հովիւ , իմ հալաւ տամ քե , քո հա-
լաւ տու ձիկ :

Ասաց . վէր իմ աչից : Փոխիցին : Քօ-
լօզմ' էլ ընցուց գլօխ , մազեր կտրտեց ,
քչեց գնաց ուր հօր տուն :

Մ . Բազիկ նստե վէր դրան , չըբուխ
կը քաշի . գնաց ձեռ պագեց . բարև ի-
տու , բարև առեց : Դարձաւ Մ . Բազիկ
հարցուց . Քօլօզով լաճ ո՞ւստ կուգաս .
ի՞նչ կուզես :

Ասաց . Աղա , լսեր եմ քե շատ մշակ-
ներ կան . ձիկ էլ բռնի , բանի մը վերայ
դիր . հացբերան կ'աշխատեմ :

Գնա , ասաց , մեր հաւերն արածա' :
էն թող մնայ դան , մէք դառնանք
դեհ սարասքար :

Սարասքար ետ դարձե , Թագաւորի
լաճուն ասե . Քո կնիկ քո երկու լաճն
սպանեց , գիշորանց թողեց փախաւ :

Թագաւորի լաճն ի՛ կառնի սարասքար

չամ' էլ սաքար կ'էլնեն փտրտել . կ'երթան Մ . Բաղկանց տուն կ'իջնեն . հարց փորձ կանեն , բան մը չեն հասկնայ : Իրիկուան հաց կերան . թագաւորի լաճն ասաց . Հէքաթ ասող մը չկայ , ահանջ անենք : Ձէն ինկաւ հաւարածի ահանջ . Ես հէքաթ կ'ասեմ : Մ . Բաղիկ կ'ասի . Ամօթ ի . էն կեղտոտ տըղէն մի' հանէք թագաւորի լաճու իրես : Թագաւորի լաճն իմցաւ . ասաց . Թողէք . թող գայ . բան մը չկայ : Էկաւ քօլօզով տըղէն , նստաւ . ասաց . Ես հէքաթ կ'ասեմ , ամա գեղի ուէսն ու սարասքար պիտի գայ ըստայ նստի . դռներ փակեմ , մարդ դուս չէնի , չու՛մ ասեմ պրծնեմ : Կանչիցին սարասքարն ու ուէսն էկան . դռներ փակեց , բերան իբաց . ուր գլխով ընցածներ հէքաթ էր շինե , ասաց : Որ խօսքն էկաւ վէր ուէսին , ուէսի փորի ցաւ բռնեց . խօսքն էկաւ վէր սարասքարին , սարասքարի փորի ցաւ բռնեց . ի'նչ արին՝ դռներ չիբաց , չու՛մ ուր հէքաթ թըմըմեց : Դարձաւ ասաց . Դու իմ հէրն ես , էսա իմ աղբէրն ի , էսա իմ էրիկն ի , էնա էն սատանայ ուէսնի . էդա էլ սատանի քեռին սարասքարն ի . ես էլ ես եմ :

Էն գահն ինե սարասքարի վիզ կը թըռուցեն . ուէսի փոր կը թափեն : Հէրն ու

տըղէն , իրիկ ու կնիկ մէյմէկու վէրէն
կ'ուրախնան :

Երկնուց երեք խնձոր ինկաւ :

8.

ՀԱԶԱՐԱՆ ԲՈՒԼԲՈՒԼ

Ժամանակով թագաւորի մէկ՝ եկեղեցի
մը շինել կուտայ . եօթն տարի կը շինեն .
կ'օծեն . թագաւոր կ'երթայ որ աղօթք
անի , կը տիսնայ որ բուք կ'ընի , քիչ կը
մնայ թագաւոր պիտի խեղդուի . մէկ էլ
ի՞նչ տիսնայ . ճգնաւոր մը կայնե ուր առօ
ջև , կ'ասի . Թագաւոր , ապրած կենաս .
խօրօտիկ եկեղեցի շինեցիր . ամա մէկ բան
պակասի խոր : Բուք կը խստի , ճգնաւոր
աներևոյթ կ'ընի :

Թագաւոր քակել կուտայ եկեղեցին .
եօթն տարի կը շինեն , վէր առաջուան էլ
աղէկ : Կ'օծեն . թագաւոր կ'երթայ ա-
ղօթք անի . անասելի բուք մը կ'էլնի . էլմ
էն ճգնաւոր կ'երևայ թագաւորին . կ'ա-
սի . Թագաւոր , ապրած կ'ենաս . շատ
պոծառ եկեղեցի մ'ես շինե . ամա բան մը
պակասի :

Մէկ էլ քակել կուտայ թագաւոր . էսա դրիս՝ ինն տարի աշխատէք , կ'ասի , ըս՛ ն կուն շինէք , որ ջիհանի իրես նման չգըտնուի : Ար շինեն . կ'օժեն : Թագաւոր կերթայ ազօթք անելու . բուք կ'էլնի , ճգնաւոր կը տնկուի առջև . կ'ասի . Թագաւոր , ապրած կենաս , աննման ի քո շինած եկեղեցին . ափսոս որ մէկ բան պակաս ի : Հետ հետուն թագաւոր ձեռ կը թալիճըգնաւորի փողպատ կը բռնի . Դէ՛ ասա մէյ խեմ՝ իմ եկեղեցւոյ պակասն ի՞նչ ի . էսա իրեք դիր դու քակել կուտաս : — էսա եկեղեցւոյն Հազարան բուլբուլ պիտի , որ վայելէ : Ճգնաւորն աներևոյթ եղաւ : Թագաւորն էկաւ տուն :

Իրեք լաճ ունէր էս թագաւոր . լաճեր տիսան որ ուրենց հէր դարդ մ'ունի . հարցուցին . — Բարօ՛ , ի՞նչ դարդ ունես :

— Ար մէղեմ որ , ասաց , ես հալւորեր եմ . ժամու համար Հազարան բուլբուլ պէտք է , ես ի՞նչխ էրթամ բիրեմ :

— Մենք կ'երթանք բիրենք , ասին տղղէյներ : Ելան իրեքն էլ ձիան հեծան գընացին . մէկ ամսուց ետքը , տեղ մը հասան , տիսան որ ճամբահ իրեք ձուղ ի շիւարան կայնան :

Ճգնաւորն ուստ էկաւ խսնց , հարցուց . Դո՞ր կերթաք , կտրիճներ : — կեր-

Թանք Հազարան բուլբուլ բիրենք . չենք
գիտե ո՞ր ճամբհով երթանք :

Ճգնաւորն ասաց . Էս լէն ճամբահ եր-
թացող կը դառնայ . միջին ճամբահ եր-
թացող՝ եա դառնայ եա չդառնայ . ցածրի
ճամբահ երթացող՝ ումուտ չկայ որ դառ-
նայ : — Ինչի՞ : — Կ'երթաս ասաց , դետ մը
կայ , Հազարան բուլբուլի տէր էնի արե
(կախարդութեամբ) աղու , չի խմե . գու
պիտի խմես , ասես . Օ՛խ , անմահութնի
ջուր ի : Գետ կ'ընցնես , մէկ սրակ կու-
գայ . էն արե չարփուշ , իրիսանց իսկե .
դու պիտի քաղես , հոտոտաս , ասես . Օ՛խ
արքայութնի ծաղիկ ի : Պրակ կ'ընցնես ,
կը տիսնաս մէյ դեհ գէլ կապուկ , մէյ
դեհ գառն . գէլու առջև խոտ , գառու
առջև միս . պիտի վերցես միս դնես գէլու
առջև , խոտը՝ գառու առջև :

Կ'ընցնես կ'երթաս կը հասնես ճոչ դուռ
մը , մէկ փեղկը փակ , մէկ փեղկը բաց .
փակ փեղկը պիտի բանաս , բացը՝ փակես .
Ներս կը մտնես կը տիսնաս որ Հազարան
բլբուլի տէրն քներ ի . եօթն օր կը քնի ,
եօթն օր արթուն կը մնայ : Թէ որ կարցար
ասածներս արերիք , Հազարան բուլբուլ
կը բիրես . թէ չէ , ոչ կարնաս երթալ , ոչ
կարնաս դառնալ :

Ճոչ աղբէր լէն ճամբհով գնաց . գնաց

գնաց հասաւ քօշկ ու սարէ մը . ասաց .
Ինչի՞ պիտի երթամ սպանուեմ . կը մտնեմ
էսա տուն ծառայութեն կ'անեմ , կ'ապ-
րեմ :

Միջնեկ աղբէրն էլ միջին ճամբհով
գնաց . գնաց սարն ընցաւ էն իրես , տի-
տաւ սարէ մը ճրագի պէս կը վառուէր .
իջաւ , ձին կապեց . գնաց խաս բաղչէն
կանանչ աթոռ մը կ'էր , ինոր վէրէն նըս-
տաւ . տեսաւ մէկ սև արար . մէջ երկինք
մէջ գետին կուգայ . էկաւ , հասաւ , խոր
ճպոթմ' իզարկ , դարձաւ կլոր քար մը ,
կլորուաւ աթոռի տակ :

Գանք դեհ պստիկ աղբէր : Պստիկ աղ-
բէր ձին հեծաւ , ցածրի ճամբահ բռնեց
գնաց . իտիւէ իտև ոաստ էկան գետ ,
պրակ , գէլ , գառն , գուռն . ճգնաւորի
ասածներ ըմէն էլ արաց . ներս մտաւ
տիտաւ որ ջէհրան մարալ աղջիկ մը պառ-
կե . Հազարան բուլբուլ ուր վանդըկից ի-
ջաւ էկաւ վէր աղջկան սրտին հազար լեզուով
կը ճլվէր կը բլբլէր . աղջկան քուն տարաւ ,
տըղէն էլաւ Հազարան բլբուլն առեց ,
աղջկան իրեսի վէրէն էլ ուր պռկներով
նշանմ' իդիր , ետ դարձաւ ուր ճամբահ :

Աղջիկ քնուց արթնցաւ տիտաւ որ Հա-
զարան բլբուլ չկայ . գիտցաւ որ տարեր
են , բռնաց . Դո՛ւււ , բռնէ : Դուռն ասաց :

Աստուած հետն ընի, իմ բաց փեղկ փա-
կեց, փակ փեղկն իրաց :

Բօռաց . Գէ՛լ, Գա՛ռն, բռնէք :

Ասին . Աստուած ուր հետն ընի . խոտ
գառուս իտու, միս՝ գէլուս :

Բօռաց . Պրա՛կ, բռնի :

Ասաց . Աստուած ուր հետն ընի . դու
ձիկ արերիր չարփուչ, էնիկ արքայութնի
ծաղիկ արաց :

Բօռաց . Գե՛տ, դու բռնի :

Ասաց . Ինչի՞ բռնեմ . դու զիկ արերիր
պղու գռեխ, էնի արաց անմահութնի
Չուր . Թող երթայ, Աստուած ուր հետն
ընի :

Աղջիկ անճար մնաց . ելաւ ուր ձին հե-
ծաւ : Թող մնայ վէր ձիուն :

Լաճն էկաւ հասաւ ճգնաւորի մօտ .
բարև իտու . ասաց . Գօ՛քք Հազարան
բլբուլ : Աղբէրներն հարցուց . ասաց . Չեն
իկե : Հազարան բլբուլն իտու ճգնաւորին
պահ . ինք գնաց դեհ լէն ճամբահ . ճոչ
քաղաք մը հասաւ , գնաց կերակուլ իփո-
ղի մը մօտ հաց ուտելու . տիսաւ որ
ուր ճոչ աղբէր էնտեղ ծառայ ի . գաղ-
տիկ ճանչւորութեն իտու . առեց ետ
դարձաւ . իդիր մօտ ճգնաւոր , ինք գնաց
դեհ միջնեկ աղբէր : Գնաց , սարից չուռ
առեց էն իրես , տիսաւ քօշկ սարէ մը՝

ճրագի պէս . իջաւ , ձին կապեց , գնաց
խաս բողջէն , կանանչ աթոռի վէրէն նըս-
տաւ . սև արարն էն դեհէն էկաւ , բո-
ռաց . է՛յ , էդա տեղ անտէ՞ր ի , որ իկեր
նստեր ես : Վերուց ճըպող պիտի զարնէր ,
վալա՛յ տողէն էլ ճարպիկ էլաւ , խըլեց
Արարու ձեռաց ճպող , իզարկ ինոր . էն
գահն ինե Արար դարձաւ քար : Տողէն
ուրն ուր ասաց . կայ չկայ , իմ աղբէր
ըստեղ եօխ են արե : Ձեռաց ճպողով էն
կօլօն քարերացն իզարկ , տեսաւ քարեր
ըմէն դարձան մարդ , էլան կը փախնեն :
Իրիչկեց որ ուր աղբէր մէջեր չի . տեսաւ
աթոռի տակն էլ քար մը կ'էր , ճպողով
իզարկ , էլաւ որ ուր աղբէրն ի , կը փախ-
նի : Կանչեց իտիւէն , Ախբէ՛ր , մի՛ փախնե ,
ես քո ախբէրն եմ : Դարձաւ որ՝ հա՛ :
Մէյտեղ էկան մօտ ճգնաւոր :

Հազարան բլբուլն առին , իրեք աղբէր
մէյտեղ կուգան . ծարւրցեր են , հասան
հորի մը բերան . պստիկ ախբէր իջուցին
որ ջուր հանի . ջուր քաշիցին , ախբէր
թողին մէջ հորին . երկու աղբէր մէյմէկու
ասին . էն որ հետ մե ըլնի , մեր հօր առջև
մենք ի՞նչ իրիսով էլնենք : Առին Հազարան
բլբուլ գնացին : Հասան տունը , հօրն ա-
սին . Մեր պստիկ աղբէր սպանուաւ . Հա-
զարան բլբուլ մենք առինք բիրինք : Հա-

զարան բլբուլ կախիցին ժամու մէջ, ըսկի
ոչ ձէն կ'ածի, ոչ շուսչ :

Աղջիկն ուր ձիով հասաւ մօտ թագաւոր
և որ, ասաց . էն կտրի՞մ ո՞վ ի որ ինձ
զարան բլբուլ բիրերի : Երկու արեքն
ասին . Մենք ենք : — Ի՞նչ տեսաք վեր
նամբհին : — Բան մը չտեսանք : — Բիրող
դուք չէք . դուք գող էք, ասաց : Բռնեց
իդիր բռնատուն, թագաւորն էլ, երկու
լաճն էլ, ինք զաւթեց քաղաք նստաւ :
— Չու՞մ Հազարան բլբուլ բիրող չի դայ :
ձե ազատել չկայ :

Իսոնք թող մնան ըստայ, մենք եր-
թանք դեհ տըղէն :

Գարի քաղող կնիկներ տըղէն հորից
հաներ են, էն մէկ պառաւ արե ուր հո-
գեզաւակ : Քանիմ՞ շաբաթ ընցաւ, ձէն
ձէնոց ինկաւ դուս, էկաւ հասաւ չու՞մ
տըղին, թէ՛ Հազարան բլբուլ բիրողն ի-
կերի, տէրն էլ իտիւէն իկերի : Մէկ օր
պառուուց իզին առեց տըղէն, ասաց . Եր-
թամ քաղաք, նոր ժամմ՞ են շինե, թա-
մաշայ անեմ : Քնաց : Քնաց ուրենց տուն,
տեսաւ որ ոչ հէր կայ, ոչ աղբէրներ :
Հարցուց . Ո՞ւր են : Ասին . Հազարան բլ-
բուլի տէրն իկե, բռնե դրե բռնատուն :
Տըղէն գնաց բռնատնից իհան հէրն ու
արեքներն : Աղջիկն ասաց . Ես Հազարան

բոլորի տէրն եմ. դու ձեռնէ՛ շե՛ս վախեա
նայ : Տըղէն՝ ասաց . Ես Հազարոսն բըռուցի
բիրազն՝ եմ . շեմ վախեննայ :

Աղբիկ հարցուց . վէ՛ր՝ նամբհին ինչ
էինչ տեսար :

Տըղէն պատմեց՝ դեռ , պրակ , գէշ ,
քառ , — դուռ . ինչ որ արեբ էր , ինչ որ
տիներ էր . — Թէ որ իսոնց շե՛ս աւատաց ,
վէ՛ր իրեսիդ էլ նշան մը կայ . իմ նշանածն
ես . դու : — Հալալ ընի՛քե , ասաց աղբիկ :
. Հարսնիս կազմիցին . գնացին ժամ վը-
սակուելու . Հազարան բոլորը առեց . ճրջ
ճրջաւ . հազար հազար եղանակներով ձէն
կը հանէր . տէլալայ՝ կը ճլվայ , տէլալայ՝
կը ճլվայ :

Երկնուց իրեք խնձոր ինկաւ :

9.

ԻՇԽԱՆԱԶՈՒՆԻ ՄԸ ԲԱՂԴ

Ե Ի

ԱՂՈՒԵՍԻՆ ԽԵԼՔԸ

Իշխանազուն երիտասարդ մը սիրահա-
րած էր Թագաւորի դստեր . երբ չյաջո-
ղեցաւ զայն կին առնել , հրաժարեցաւ

քաղաքէն և տղնէն, և գնաց հեռու անտառի մը մէջ կը բնակէր, և կ'ապրէր օր ըստ օրէ որս մ'ընելով:

Օր մը սովորականին հակառակ, երկու որս ունեցաւ. 'ի դարձին' տեսաւ որ իւր բնակարանին մերձ նստած է աղուէս մը. որ անմիջապէս վազեց մարդուն ձեռքէն որսերն առաւ, շնորհքով մաքրեց պատրաստեց, մէկն բերաւ մարդուն, միւսն ինքն ճաշակեց:

Հետեւեալ առաւօտ դարձեալ որսի գնաց. և այս անգամ երեք որս որսաց: Քերեմն նոր հիւր մ'ալ ունիմ այսօր, ասաց: Եկաւ, Թեսաւ ահագին արջ մը նստեր առընթեր աղուէսին: Վազեց աղուէսն, առաւ որսերը, պատրաստեց. և երրորդ մասն արջին հրամցուց:

Յաջորդ օր չորս որս որսաց իշխանագունն. և 'ի դարձին' տեսաւ ահա գայլ մը բազմեր է արջին հետ: Դիմաւորեց աղուէսն, առաւ որսերը, պատրաստեց և բաժանեց:

Միւս օր՝ հինգ որս որսաց. դարձաւ, տեսաւ ամեհի առիւծ մը վեհափառ բազմեալ: Աղուէսն իր պաշտօնը կատարեց ըստ առաջնոյն:

Գիշերը լուսցաւ. նորէն գնաց իշխանագունն յորս, և այսօր բերաւ վեց որս.

Վասն զի ինձ (զա՛խն) գազանն եկած էր :
Վեցերրորդ օր գնաց , և եօթն որս
որսալով դարձաւ , տեսաւ ահա մեծ հաւք
մը , որ մէկ թև կը բանայ Բաղդադ , մէկ
թևն կը հասնի Բասրայ : Անկա Չմրութ
կ'ըսուի այդ թռչունն : Աղուէսն ժիր ծա-
ռայի մը պէս՝ պոչ ցնցելով կը վազէ Խ-
խանազունին ընդ առաջ . յարգանքներ
մատուցանելով , կ'առնու ձեռքէն որսերը ,
կը պատրաստէ , և նախ որսորդին կուտայ ,
մնացեալն ևս հաւասար կը մատակարարէ
իւրաքանչիւրին :

Չարմանքն և սարսափ բռնած է Խ-
խանազունը . կը սոսկայ գազանաց գա-
զանութենէն . կը հիանայ անոնց ընտե-
լութենէն : Բայց ի՞նչ կ'ուզէ . ահա
սքանչելի գերդաստան մը իրեն . ընտա-
նիք , բարեկամք և ընկերք : Ար շարունակէ
մարդ իւր այս նախանձելի վիճակը , և օրէ
օր կ'անդորրանայ :

Ասոնց բնակավայրին մերձ կայծակնա-
հար եղած հաստաբուն կաղնիի մը կոճ
կար , որ յայսմէտէ պիտի անուանուի
Աղուէսի գահ . և անոր առջև տարածուած
մարգագետինն՝ ասոնց խորհրդավայր կամ
հրապարակն :

Երբ Խխանազունն մեկնեցաւ ըստ սո-
վորութեան երթալ յորս , պարոն աղուէսն

կրաւ իր դահլը, ատեանը հրաւիրեց գաղանները, երախտագիտութեան ճառ մը խօսեցաւ, և սպարաք դրաւ իւրաքանչիւրին վրայ՝ այսուհետեւ ճանչնալ և կոչել զԻշխանազուռնն իրենց Տէր. և ծառայել անոր սրտի մտօք և անձնուիրութեամբ: Կենդանիք իրենց մէկ թաթիկը բարձրացուցին և հաւքն իր մէկ թևը բացաւ՝ ինչանուխտի հաւատարմութեան:

Ուրեմն, առաջարկեց աղուէսն, այսօրուրնէ սկսելու ենք մեր անձնուիրութիւն ցոյց տալ. գիտէք ամենքդ որ մեր Տէրն մարդ է և ազնուական մարդ. անոր պէտք է պատուական վրան մը, մէջը բազմոցներ, անկողին, և ուտելու խմելու անօթներ. արդ այսօր այս պէտքեր պիտի հոգացուին. ո՞վ ձեզմէ յանձն կ'առնու այս ծառայութիւնս ընել:

Ամենքն վճռեցին թէ՛ Անկա Զմրութն: Յանձն առաւ նա. վայրիկ մի ևս, և ահա իր թևոց վրայ բարձած բերաւ ամենայն ինչ: Աղուէս կանգնել տուաւ վրան, կազմաւորեց կարասիներ և անկողին. իրիկուն դարձաւ Տէրն, դիմաւորեցին ամենքը, և հանգուցին ՚ի փառանոր հանգիստ: Որսերը մաքրեց աղուէսն. և Իշխանազուռնին բաժինը սանով եփեց, շնորհքով սեղան մը պատրաստեց. ճաշակեց Տէրն գոհութեամբ

և դողութեամբ հանդերձ : Լափեցին կենդանիքն ալ իրենց բաժինը :

Հետևեալ առաւօտ գնաց Խլիանազունն 'ի յորս , և Պ. Աղուէսն տուտն երբ ընկաւ ելաւ բազմեցաւ 'ի գահ , հոն ժողովեցան ատենականք : Գահակալն սկսաւ նոր առաջարկութիւն մ'ընել :

«Գիտէք որ , ըսաւ , Աստուած մնարդն ստեղծեց , անոր օգնական մ'ալ ստեղծեց է . այս աւանդութիւնը մեր պապերը իրենց պապերէն լսելով պատմած են մեզ . Ագամ ամեն կենդանիք աչքէ անցուցեր , զոյգ զոյգ տեսեր . Աստուծմէ գանգառ ըրեր իր մինակութեան համար , ուստի Աստուած՝ Եւան տուեր անոր : Արդ Աստուծոյ հակառակ , բնութեան հակառակ է որ մարդ մինակ ապրի . մեր Տիրոջ կնիկ մը պիտի , կնիկ մը՝ որ Թագաւորի աղջիկ լինի . ո՞վ յանձն կ'առնու ձեզմէ այս ծառայութիւնն ընել :

Կը խորհին . — Թէպէտ յօժար ենք ամենքս ալ , կ'ըսեն , բայց միջոցներ կը պակասին մեզի . իբրև գազան՝ կը հալածեն չեն Թողուր մերձենալ պալատին կամ պարտիզին . կ'աղաչեն Անկա Զմրութը , որ այս պաշտօնն ալ ինքն կատարէ :

Կը հաւանի հաւքն , և կը խոյանայ արքունի բուրաստանը , ուր արքայադուստիր

ելած նազ 'ի նազ կը ճեմէ ծաղկանց և վարդենեաց այցելու . կը յափշտակէ վարդջիկն . և ահա աղջիկ զինք կը գտնէ անկռելի գազանաց վոհմակի մը մէջ . ուր նա կայն մեծ յարգանքներ կ'ընդունի . մտնաւանդ Պ. Աղուէսն ձևեր կը ձևանայ , լեզու կը թափէ , կ'ապահովէ , կ'անդորրացնէ :

Այսօր իշխանազունն ութն որս որսացած էր . և իր մտքէն կ'անցընէր թէ ո՞վ գիտէ ի՞նչ նոր գազան մ'ալ եկած է իրեն հիւր կամ ընկեր : Այլ սակայն քանի՞ մեծ եղաւ իւր հիացումն , երբ իրիկուն դարձաւ . աղուէսն սովորականէն աւելի անձկոտոր կը լինէր , կը քծնէր , կ'երկրպագէր . և գազանք առ հասարակ հպատակօրէն կ'առաջնորդէին իրեն 'ի վրան . ուր մտնելով տեսաւ իւր սիրահար արքայադուստր . քանի՞ մեծ եղաւ երկոցունց ալ ուրախութիւնն .

Թագաւոր կը լսէ թէ իր դուստր յափշտակեցին , սպառազէն չորս սուրհանդակ կը հանէ , որ ուղղակի դէպ' անտառ կուգան . Աղուէս կը տեսնայ 'ի հեռուստ և կը գուշակէ . հրահանգ կուտայ արջոյն և գայլոյն , կ'երթան երեքը կը պատառեն , մէկն ողջ կը ձգեն , որ կը դառնայ արքային կը պատմէ :

Արքայն ութն սպառազէն և կը հանէ .
անոնց գէմ կը դրկէ աղուէս զառիւծն և
զինձն , նոյն պատուէրը տալով . որք եօթն
կը պատառեն , մէկը միայն ողջանդամ կը
դառնայ և կը պատմէ արքային :

Արքայն բանակ կը կազմէ անտառը
գալու , Աղուէս կը գուշակէ զայն . ուստի
'ի գահ կ'ամբառնայ , կ'ազդարարէ գա-
զանաց որ երթայ իւրաքանչիւր իւր ազգը
բերէ : Հետևեալ օր Իշխանազունն որսէն
դառնալով բոլոր անտառը գազանօք լի կը
գտնէ . բայց իր ընտանիներ կ'առաջնոր-
դեն իրեն , և աղուէսը կը բացատրէ իւրն-
դիրն : Ի վաղիւն արքայի բանակը կուգայ .
գազանաց բանակ կը ճակատամարտի , և
գազանք կը յաղթանակեն . իրենց Տէրն
կը տանի՞ կը թագաւորեցնեն մայրաքա-
ղաքի մէջ . Աղուէսն փոխարքայ կը լինի ,
միւսներն ալ նախարար . այսուէս կը բաղ-
դաւորին ամենքն ալ :

Երկնուց երեք խնձոր ինկաւ :

ԵՐԳՔ ԵՒ ՆՈՒԱԳՔ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑ

Կարծենք հարկ չկայ այս մասին երկար գրելու . ծանուցեալ է ամենուն թէ, ուր որ ծաղկունք, ծառք, ջուրք, թռչունք, մարգ, արտորայք, լերինք, անտառք, բուրաստանք, հովաստանք իրենց հայրենիք կը ճանչնան և Աստուածատունկ եղեմայ վայր . այն աշխարհի մարդիկ 'ի հրեշտակաց աշակերտեալ, 'ի բնութենէ զգածեալ ամեն հոգի երգող կը լինի և նուագող : Մեր աշխարհի մէջ կը տեսնաս ուղևոր մը իր երկայն ուղևորութեանը մէջ կ'ընթանայ՝ խաղ ասելով . յերիվար հեծանող՝ իր ձինը լաւ քալեցնելու համար խաղ մը կ'ըսէ . գրաստավարն , եղնավարն , մանաւանդ սայլավարն և հերկարարն պատշաճ իմաստով պատշաճ եղանակաւ քաղցրաձայն կը կանչեն խաղեր . և այնքան սովորած են անասունք , երբ վարիչն լռէ , անասունն կը կենայ : Չմեռն ձիւն կը սրբէ , խաղ կըսէ . փայտ կը կտրէ , խաղ կ'ըսէ . բուրդ ու

բամպակ կը գոցէ , կը մանէ , կամ շալ ու կտաւ կը գործէ , խաղ կ'ըսէ : Տիկինը նստած կով կամ այծ կը կթէ , երգ մը կը մրմնջէ . ճախրակ կը մանէ , մանուկը կ'օրօրէ , խմոր կը շաղախէ , աւել կ'ընէ , քաղհանք կ'ընէ , ծաղիկ կը փնջէ , վիրգ կը հաւաքէ , բանջար կը ժողովէ , կար կը կարէ , վերջապէս ինչ որ կ'ընէ , աղուական ձայնիւ եղանակ մը կը մրմնջէ :

Հիւսն իր ուրագ զարնելուն , դարբինն երկաթ ծեծելուն , որմնաշարն ազիւս շարելուն , սարակն այգին փորելուն , քանքանն ջրհոր փորելուն կամ հորդելուն , անպատճառ բան մը կը մրմնջան : Մանաւանդ շատ հանդիսաւոր է խաղողի կութն այգեհատանցւոց համար . և ս առաւել խոտի և ցորենի հունձն գեղացւոց համար . երբ գեղացւոց բազմութեամբ՝ ոչսին , երկցուն , եկեղեցւոյն , վանքին , աղային արաբ կը հնձեն , զուռնան նաղարան կը դղրդեցընէ լեռները , քաղւորներ մանգաղ ի ձեռին կ'երգեն , կը կայտուեն , կը կաքաւեն , և հունածին ետեւէն ջրի պէս արագ վառելով կը կտրեն կը լափեն արտը . իսկ երբ լմնան , իրիկունները խաղ ատելով , ազար բոլորելով մինչև գիշերուան քանի մը ժամեր կ'անցունեն , բացօթեայ քաթաթուելով քնքոյշ որայից վրայ կամ ցա-

մաք գետին՝ երջանիկ քուն մը կը քնանան :
Իսկ տօնի, հարսանեաց, խնջոյից, և այլ
հանդիսաւոր աւուրց, համար յատուկ յա-
տուկ, հարուստ հարուստ խաղեր ու տա-
ղեր կան, թէ հոգեւոր թէ մարմնաւոր,
թէ հայերէն թէ տաճկերէն կամ քրդե-
րէն, ի՞ճեռին ունելով ջուրթակ մը կամ
տաւիղ մը կը խառնեն նաև այս խաղուց
հետ գովասանք ՚ի վերայ Նարեկացւոյն,
Ս. Կարապետին, Ս. Երուսաղէմին . երբեմն
ևս ապաշխարութեան յորդորներ, մեր
անգիր աշուղներ :

Երգոց և նուագաց վրայ խօսածս ժա-
մանակ, չեմ ուզեր հեռանալ մինչև Գողթ-
նեաց երգերը, չեմ ուզեր ուշադրութեան
առնուլ բամբիւն, ցուցն, պարն, լարն
քնարն, Կիթառն, կայթիւն և կաքաւիլն :

Ոչ ալ մեր Մեղեդեաց և Շարականաց
նկատմամբ պիտի խօսիմ, որք յատուկ Հայ-
կական մտաց սեպհական հանք են Աստուա-
ծային զարդուց անզուգական և անգին
ականց գոհարեղինաց՝ իրենց բարձրու-
թեամբ և վսեմութեամբ :

Այլ սակայն Ս. Գրիգոր Նարեկացւոյն
մէկ երկու տաղերը ՚ի մէջ կը բերեմ, որոյ
տիպն և ոճն և եթ Նորին Սրբութեան իբրև
յատուկ համարուած են . բայց ուշադիր
մը մինչև ցայսօր իսկ Նարեկեան կընարին

(սահմանին) Հայոց ժողովրդական բերան
գտնուած երգերէն կրնայ համոզուիլ թէ
նոյն ինքն Ս. Գ. Նարեկացւոյն ոճն ոչ թէ
իր յատկական անձնական, այլ հայրենի
գաւառի տեղական ժողովրդեան ընդհա-
նուր ոճն է :

Ահա Արբոյն երգերէն մաս մը :

Մ Ե Ղ Ե Դ Ի Ծ Ն Ն Դ Ե Ա Ն

Երգ զարմանալի, երգ շարժվարժենի,
Տեղի եղեր բարեկերտին .

Խորհուրդ խորհուրդ համերամ,
Չարդ երամից զարդ :

Նոճ 'ի նոճ յեռից ,

Սափոր եղեգնաչէն տնկոյն ,

Մատն օրինօրէն , նշդարենի ուհ :
Չօնից նրբենից 'ի մի կից կամար ,

Նէճեմ թէ նէճեմ միջօրէի ժամ :
Աչքըն ծով 'ի ծով ծիծաղախիտ

Ծաւալանայր յառաւօտուն .
Երկու փայլակնաձև արեգական նման .

Շողն 'ի ժմին իջեալ յառաւօտէ լոյս :
Վարսիցն երամից զարդ ,

Երամից զարդ ոլորս են առեալ ,
Եռահիւսակն բոլորեալ այտիւք :
Յայտէն նռնենի սարդիատունկ

Քեղաչիտակ ծայրից ծաղկանց .

Որոյ սիւնն 'ի սրտին

Նուսխայօրէն կարկաջայր :

Ձեռացն Եղիշոյ կամարակապ կապէր ,
Ատիճաղ պատիճաղ , սըտղի խըտղի երգով :

Հիւսէր զեւեւսն ընդ միմեանս ,
Հանգարտիկ խաղայր , թիկնէթեկին ճեմէր :
Բերանն երկթերթի , վարդն 'ի շրթանց
կաթէր ,

Լեզուին շարժողին քաղցրերգանայր
տաւիղն :

Մոցըն լուսափայլ , կարմիր վարդով
լցեալ ,

Մզիքն ծիրանի , մանուշակի հոյլք :

Խնկեալ 'ի կնդրկէ բուրվառ

Հրով աստուածայնով լցեալ .

Ձայն քաղցրանուագ , որ 'ի նմանէ հնչէր :

Գեղեցիկ պատմուճանաւըն զարդար-
եալ էր ,

Ի կապուտոյ , 'ի ծիրանւոյ , 'ի բեհեզոյ ,

'ի յորդանէ :

Գօտին արծաթափայլ ոսկէտըտուն ,
Կամարակապ յականց , յականց շափիւղայ .

Մանրամասին յօրինուածով պճնեալ :

Անձինն 'ի շարժել մարգարտափայլ գեղով ,

Ոտիցն 'ի գնալ շողն 'ի կաթել առնոցր :

ՏԱՂ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ

Փառք Քրիստոսի ամենազօր յարութեան :
Սայլն այն իջանէր 'ի լեռնէն 'ի Մասեաց .
Եւ 'ի վերայ նորա աթոռք են կարգեալ .
Եւ 'ի վերայ նորա գահոյք ոսկեղէնք .
Եւ 'ի վերայ նորա բեհեզք ծիրանիք .
Եւ 'ի վերայ նորա որդի արքայի .
Եւ յաջմէ նորա վեցթեւեան սրովբէք .
Յահեկէ նորա բազմաչեայ քրովբէք .
Առաջի նորա մանկունք գեղեցիկ .
Ի գիրկըս նոցա խաչն տէրունահան .
Ի ձեռին նոցա սողմոսարան և քնար .
Որք երգէին և ասէին .

Փառք Քրիստոսի ամենազօր յարութեան :

Ածեալ են ածեալ զսայլիկն ,

Ածեալ են կացուցեալ .

Եւ ահա չչարժէր սայլիկն այն .

Եւ ահա չխաղայր անիւն այն :

Եթէ հարիւր բարդ խողրձուն , վեց
կորընկանն ,

Մին մանուշակ խրձադիզեալ .

Ի Մասեաց յաջ կողմանէն

Սայլիկն ածեալ են կացուցեալ .

Եւ ահա չչարժէր սայլիկն այն ,

Եւ ահա չխաղայր անիւն այն :

Եթէ սամիքն են արծաթի, լուծն էր ոսկի
Եւ սամոտիքն ապրիչումի .

Փոկեր շարած, շարանըման հոյլ մարգարիտ .

Եւ ահա չարժէր սայլիկն այն ,

Եւ ահա չխաղայր անիւն այն :

Այն ճորտն ճոխ էր և ճապուկ ,

Ուռամիջակ , հաստաբազուկ ,

Լայնաթիկունք , խարտիչագեղ, ահեղագոչ .

Նա ձայն ածէր եզն ամուլին ,

Կանչիւն առնէր աթոռակին :

Եթէ եզիւքն են սաթ սպիտակ ,

Ծաղկախայտուցք , արագաքայլք , ընթա-

ցականք .

Եղջիւրն ամեն խաչանըման .

Եւ մազն ամեն հոյլ մարգարիտ .

Եւ ահա շարժէր սայլիկն այն ,

Եւ ահա խաղայր անիւն այն :

Ի յառեղէն առեալ շարժումն հոգործն

տայլին ,

Նա ձայն ածէր եզն ամուլին :

Սայլն 'ի Աինայ երկրորդ օրէնքն էր Մով-

սիսին :

Եւ այն հարիւր բարդ խոլրձան ,

Այն նահապետքն են մարգարէք :

.....

Ի գիւ գայր 'ի գիւ, սայլիկն 'ի գիւ .

Եւ ճոնչալով գայր մտանէր յերուսաղէմ .

Եւ որդիք նոր Աիօնի նոր երգէին զայս

ասելով ,

Փառք Քրիստոսի ամենազօր յարութեանն .

Կը տեսնա՞ս Ռշտունցւոյ մը երգն .
 Աչքն 'ի ծով, Այտն նռնենի . կուսին նկա-
 րագիր՝ Բերանն երկթերթի . Վարդն 'ի
 շրթանց կաթէր . Ծոցն լուսափայլ՝ կարմիր
 վարդով լցեալ . . . : Կը տեսնա՞ս Ռշտունցի
 հօտաղեղնավարին սրբազնացուցեալ երգն .
 ընտիր նկարագիր սայլին որայից խրճա-
 բարձ : Իսկ մէկ քանի բառեր դեռ կը մնան
 անվերծանելի :

Աստ արժան կը համարիմ դասաւորել դա-
 րուս ականաւոր Հայ բանաստեղծ Հ. Գար-
 ըիէլ Պատկանեանի մէկ երգն , որ Գողթ-
 նեաց բամբուռ և Ռշտունեան քերթուա-
 ծով յօրինած է . կարծես բամբուռն 'ի
 ձեռին՝ հողւով սլացեր յայլսն ալեաց ծո-
 վուն Ռշտունեանց , անոր երեսաց և եզե-
 րաց բնակաց բնութեան ձայնիւ և տե-
 սարանով շողեալ իր երգն՝ կ'երգէ զՅու-
 ռութս Յուլունան Շամիրամայ 'ի ծովն ծի-
 րանի : Եւ ահաւասիկ :

ԵՐԳ ԳՈՂԹԱՆ

Յուլունան Շամիրամայ ,
 Յուռութք յուլունան Շամիրամայ .
 Յուռութք 'ի ծով ծածանէին ,
 Ծածանէին 'ի ծով ծիրանի .
 Յուռութք 'ի ծով ծիրանի ,
 Աիծաղախիտ ծածանէին :

Յուլունսն Շամիրամայ,
Յուռութք յուլունսն Շամիրամայ .
Մածանէին 'ի հով զովարար ,
Մածանէին 'ի հով ծիրանի .
Գիսակք 'ի հով հիւսիսոյ ,
Աիրապատար տարուբերէին :

Յուլունսն Շամիրամայ ,
Մածկոյթք յուլունսն Շամիրամայ .
Մածկոյթք զստինսն սքողէին ,
Աքողէին յաչաց պատանեկաց ,
Մածկէին յաչաց պատանեկաց .
Յաչաղելով զստինսն սքողէին :

Յուռութք յուլունսն պատանեկուհւոյն,
Նըռուք յուլունսն Շամիրամայ .
Նըռուք կիսեալք քողարկէին ,
Քողարկէին 'ի ծոց սպիտակ .
Նըռուք 'ի ծոց սպիտակ ,
Պատուածովք քողարկէին :

Յուլունսն Շամիրամայ
Ի սպիտակ ծոց Շամիրամայ
Խնծորք անոյշք բուրէին .
Բուրէին խնծորք սպիտակք ,
Խնծորք 'ի ծոց արքայուհւոյն .
Քաղցրանոյշ սփռէին բուրումն ,
Չանոյշ բուրումն տային :

Յուլունսն 'ի ծոց Շամիրամայ ,
Ամբառնան բրգուք ստեանց .

Բրգունք անուշահոտ նրուանց ,
Նրուանց կիսելոց , խնժորոց կիսաբուր .
Անդ զմայլին 'ի հոտ անուշութեան ,
Զմայլին քաջիկք Ասորեստանի :

Յուռութք յուլունսն Շամիրամայ ,
Յուռութք 'ի ծոց արքայուհւոյն ,
Թովեն զազգն Արարատայ .
Սրբեն յաչաց զարտասուս ,
Զարտասուս վասն մահուն Արայի .
Տեսանեն զկարդոս 'ի գահի :

Ծով է ծոց իւր , ծոց Շամիրատեայ ,
Յուլունսն 'ի ծոց մատաղաւուրց աշխարհակալին ,
Ամբառնան բրգունք սպիտակք .
Ամբառնան բրգունք ստեանց ,
Ամբառնան բոլորակք ստեանց .
Ի ծով անդ ծիրանի
Ծածանին ճաճանչք արփւոյն :

Յուռութք յուլունսն արքայուհւոյն ,
Գործք ձեռաց Զրադաշտեայ ,
Կառուցանեն զընթացս գեւոոց ,
Շիջուցանեն զթափ նետից , նիզակաց .
Կըթեցուցանեն զսիրոս քաջաց
Ի սէր մատաղաւուրց թագուհւոյն .
Արտացուցանեն զերիտասարդա ,
Ի գեղ երեսաց Շամիրամայ :

Յուլունսն Շամիրամայ
Միրանի ծածկոյթք ծածանէին ,

Միրանիք 'ի ծով տարուբերէին .
Յուռութք 'ի ծով ծիրանի ,
Յուբութք 'ի ծոց արքայի :

Յուռութք յուլունան յաղթողին
Ձգէին հազարաւորս սրտից ,
Գարշէին բիւրաւորս թագակալաց .
Ամենքեան սիրով թագուհւոյն վառեալք
Ամենքեան վառեալք 'ի մարտ .
Վառէր զնոսա Շամիրամայն սէր ,
Վառէր զնոսա ժպիտ շրթանց թագուհւոյն
Յուռութք յուլունան նորա :

Յուռութք Շամիրամայ յաչս ,
Յուռութք Շամիրամայ 'ի շրթունս .
Ձգեաց զաչսն և ետես զլեառն .
Ըզլեառն , որ վկայէր քաջութեան Հայկին ,
Որ տեսեալ էր զմահ Ներբովթայ ,
Քհարուած երեքթևեան փքնին :

Յուռութք 'ի շրթունս հզօր պատաս
նեկուհւոյն ,
Ժպիտք շարժեն յազգս և լեզուս .
Սեպացեալ լեառն փոխի 'ի քաղաք ,
Մանեակ 'ի պարանոց լերին .
Գօտի ընդ մէջ լերին
Յճաւ ձեռամբ թագուհւոյն ,
Կառուցաւ Շամիրամակերտ :

Յուռութք յուլունան Շամիրամայ
Ժողովեցին անդ զամենայն հրաշակերտս .

Բրգունք երկնաչափք բարձրացան ,
Նկարիլ յերևոյթս ծովուն ծիրանի .
Ծովուն , առ որով կանգնեցաւ կոթող ,
Կոթող յաղթութեան մարին Ներբովբայ .
Անդ մնաց փառաւոր անուն յԱղթա—Մար:

Յուռութք յուլունսն Շամիրամայ
Մածանէին 'ի ծով անդ ծիրանի .
Շամիրամ լուանայ զերեսս 'ի ծով անդ .
Շամիրամ աւազան արար զծովն .
Մածանէին անդ գիսակք հերաց ,
Մածանէին յուռութս ուլանցն :

Այս տեղ կը յարենք քանի մը երգեր , որք թէպէտ գրական են , բայց ժողովրդական ոճ կը կրեն . և ինչպէս կ'երևի , աւելի հին աւուրց յօրինուածք չեն : Ասոնցմէ մաս մը՝ որ «Գրիգորի Աղթամարցւոյ» են , օրինակուած է Աղթամարայ վանուց ձեռագիր տաղարանէ մը : Մի քանի տեղերը բառեր չկրցայ երբէք որոշել , ուստի կէտեր շարեցի . նոյնպէս քանի քանի տողեր և տուներ անգամ անհնարին լինելով վերծանել , խապառ չգրի : Այս կարգին կը շարայարի վանայ բնակչաց բերանացի խաղերէն մաս մը , որոց տեսակները և թիւը չատ են , բայց աւելի

բարձր և նուրբ չեն. ասոնցմէ հատ հատ արդէն հրատարակեալ կան Բազմավէպներուն մէջ, Նոր քնարի մէջ, անցեալ տարի Ս. Էջմիածնի Միաբան Արժ. Արիստակէս վ. Սեղրակեանի՝ վանեցւոց և Մշեցւոց երգոց հրատարակած տետրակին մէջ, և այս տարի Կ. Պօլիս «վանցի պանդուխտ» սիրուն գրքոյկին մէջը, զորս հաւաքեց և հրատարակեց վարագայ Միաբան, իմ սիրեցեալ աշակերտակից և պաշտօնակից Արժ. Արիստակէս վ. Տէր Սարգիսեանն, հանդերձ առածներով և առեղծուածներով, ըստ վանեցւոց բարբառոյն. յորում նշանաւոր կը համարուին իրենց արժանեզօր հրատարակողին բուն հեղինակած նամակները, յորս կը տեսնուի մտքի ճարտարութիւն և զգացմանց փափկութիւն. փափաքելի էր որ եղերական մասանց հետ զուարճարանութիւն չխառնուէր տեղ տեղ. և եթէ դասաւորելու փոյթ տարուէր խաղերու և խօսքերու կտորներուն ու անդամներուն, և առեղծուածներու լուծումն դրուէր: Այսու ամենայնիւ կը շնորհաւորենք զինքն, և կը յուսանք քաջալերուի շարունակել և ևս կատարեալ ու հարուստ բերքեր բերել գրական հրապարակին մէջ, գաւառացի Հայոց ժողովրդական բանաւոր բերքեր, որոց աւելի ծա-

նախ և ճարպիկ է ինքն, վասն զի նա շա՛տ
գաւառներու մէջ կեցեր է :

Ես ունէի թէպէտ մտադրութիւն. 'ի
ձեռինս գտնուած այնպիսի խաղերէն,
առածներէն և հանելուկներէն առանձին
զիրք մը կազմել, բայց արդ աւելորդ կը
թուի . միայն մի քանի կտորները հրատա-
րակելով կը բաւականանամ :

ՏԱՂ ԳԵՂԵՑԻԿ

ԵՐԳ Ի ԳՐԻԳՈՐԻՍԷ

Գարուն երեկ բլրուն յայգին ,
Ծաղկունքն ամէն շնուի արին .

Մոճիգալուի տարան վարդին .
Թէ՛ նիր , կուգայ քո սիրելին :

Բախացեալ հաւ բլրուլին .

Ընդ կանաչիլ վարդի թփին ,
Գընաց բլրուն իբեր զումրին ,
Թ'արեկ և տես զեղբոն վարդին :

Ի մէջ բաղչին վրբան զարկին ,
Վարդն քընէր մէջ կոկոնին .

Կանչեց բլրուն մէջ զաղալին .

Ուրախացաւ 'ի տես վարդին :

Գիշեր ցորեկ կամ երեբուն .

Թէ ե՛րբ ելնէ ինքն 'ի քընոյն .

Եւ ես այրիմ 'ի դէմս վարդուն ,
Քանի' տեսնեմ զգոյն իւր սիրուն :

Ո՛վ սիրելիք իմ հաւասար ,
Թէ դեղ գիտէք , արէք ինձ ճար .
Գրնամ 'ի վարդըն զենահար ,
Եւ ծառայեմ մըտաւքս յաւժար :

Իս'մք թըռչնոց , զՁեզ մոռացայ ,
Յորժամ զքավուր վարդըն տեսայ .
Ընդ ահեղ դոյնքն հիացայ ,
Ի բուրմանէ հոտոյն արբայ :

Ի քէն հայցեմ , վարդ պատուական ,
Մի' համարիր զիս անարժան .
Կամ սպասաւոր 'ի քում դըրան ,
Մի' արձակեր գերիս ունայն :

Սէր քո ահեղ անտանելի ,
Տրկար թըռչունս զիս'րդ լինի ,
Արտըս վառեալ յորովայնի ,
Թէ ինձ չառնես պատասխանի :

ՏԱՂ ԳԵՂԵՑԻԿ Ի ԳՐԻԳՈՐԻՍՔ

Դու ես արեգակ լուսին 'ի լըրման ,
Ձը կայ քեզ աւրինակ 'ի յորդիս մարդկան :

Պայծառ Արուսեակ 'ի յառաւօտու .
Ես եմ քեզ փախազ , յիսնէ ես հեռու ,
Իմ շուշան ծաղիկ , կարմիր վարդըն դու :

Մաղկեալ գեղեցիկ ոսկի Մադրասայ ,
Մեհրաբ է քաջած , ջահերդ 'ի նընս :

Աչուերդ է զարթել 'ի ներքոյ նորա ,
 Կարդան անդադար անդ Գուլուճուլուհ :
 և Տարախուլուհ ,
 Գամ էդ հեռաւոր ճամբադ որ քեզ կայ ,
 Ըստանամ Բըզբէհ , ափրուշա՛ իրհայ ,
 Լինի՛ թէ աչուերս քեզ արժանանայ :

Իմ սուռն , իմ սրտիկս , իմ ուրախութիւն ,
 իմ շունչ , իմ հոգիս , իմ կենդանութիւն .
 Աչացս առաջի ես՝ 'ի քուն ' և ի արթուն .
 Դու՛ շնորհարարա լաւ հուն :

Նորաբոյս ծաղիկ և ծառ նըշնենի ,
 Երեսդ է պայծառ քան ըզթերթ վարդի .

Շրթունքդ է շաքար , ու խօսքդ զանդ է .
 Լեզուդ 'ի բերանդ , անգին ջահար է .
 Համասփիւռ ծաղիկ հոտն 'ի քէն բուրէ՛ ,
 Չէ քեզ աւրինակ , քոյ դաւ փարթամ է :

Առիւծն 'ի շամբին բաղկօք զօրաւոր ,
 Ամէն կենդանեաց դու ես թագաւոր .
 Երբ աղաղակես ճայնիւդ ահաւոր ,
 Սարսափին դողան աշխարհըս բոլոր :

Կարմիր , ըսպիտակ խընծոր յանտառին ,
 Մըրար ստաշխից և իւզ մեծագին ,
 Վազելով գընաս 'ի վերայ լերին ,
 Նըման այծեմանց և որդւոյ եղին :

Բերկրութեան բաժակ և աֆուհայեալ ,
 Ես եմ ծարաւեալ , արբո ինձ մի կաթ .

Քան զքաջ արծիւ դու բարձրագոյն ես .
Գեղեցիկ բազէ ու թառ ես ,
Փայլուն սիրամարգ , ոսկի փետուր ես ,
Քաղցրաձայն կաքաւ ես :

Սուրա՞նդ է սատափ , մարգարտայ
քրտունք .

Ռննգունքդ ուրհան , և բարակ չրթունք .
Սուտակ , դահանակ , և շարեալ ակունք ,
Բիւրեղէ գուգեալ մատունքդ 'ւ ատամունք :

Քան ըզգարնան ամբ քաղցր մեղրահոսան ,
Վայելուչ գունով որպէս ծիածան .
Հողմով տատանի քո հերբըն դեղձան ,
Երբոր ելանես օհիբ ու օհրան :

Ախարի , նոճի , կանանչ ձիթենի ,
Նարինջ ու թուրինջ , տունկ պալասանի .
Դօսախի նուբար , շուճատ ու դուպի ,
Միշտ կանանչ կենաս քան զնշդարենի :

Նոր գարուն եղև , և նոր առաւօտ .
Մուտ բլբուլն , ահա , ղումրին , ու յօդ յօդ
Նոր ձայն արձակեաց , նոր նստաւ 'ի մօտ ,
. կարօտ :

Հեռացաւ գընաց յինէն տրտմութիւն ,
Եկն եհաս այսօր ինձ ուրախութիւն .

Այլ փափաք չունիմ . իմ փափաքըն դուն ,
Քաղուռի լոյս աչացըն քո թըշնամուցն :

Քեզ միշտ հովանի բանըն Հայրական ,
Միքայէլ հրեշտակըն քեզ պահապան .
Յաշխարհիս կենաս անփորձ անսասան ,
Անմեղ , անարատ , և անապական :

Ո՛վ Աղթամարցի դու ծառայ մեզաց ,
 Աւուրբորդ գընաց ահա 'ի ձեռաց :
 Զդաստացիր հիմիկ և կաց 'ի յտաց ,
 Լալով աղաչեա դու զՔրիստոս Աստուած :

ՆՈՐԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՍԱՑԱԾ

Գուդրախտ եղեմայ տնկեալ յԱնեղէն ,
 Ի յելս արևու տեղի լուսեղէն ,
 Մառովք և ծաղկովք , պլտղովք շողեղէն ,
 Զոր շրջապահեալ պահէ սերովբէն :

Որպէս զՆախաստեղծըն գեղեցիկ ես ,
 Տեղ և գաղափար Տեսուն, Աստուծոյ ես :
 Պատկերով պատուեալ քան զՄիքայէլ ես :
 Ի հոգեղինացըս հըրեղէն ես :

Թափանցիկ լուսով ակըն արևու ,
 Կիսլիք լուսին մեղմով գընաս դու :
 Ասող վառ 'ի վառ ցօղ առաւօտու ,
 Եւ աւետարեր հողմըն հարաւոյ :

Լեառըն Արարատ , կարմեղ և Աինայ ,
 Թափօր և Հերմօն նըման Բեթէլայ :

Ո՛վ 'ի քեզ դիմէ , շատ փարթամանայ :

Վըտակ Եղեմայ , և գեա Յորդանան ,
 Սելովմայ ազրիւր , և ջուր ես յուզման :
 Անկեալ եմ հիւանդ , մերձ առ քաղերան :
 Սպասեմ հանապաղ ես առողջութեան :

Փայլուն մարգարիտ 'ի մէջ սնտակին,
 Ահագնատեսիլ յատակին ծովին,
 Որ դաս 'ի ցամաք ձեռամբ լողորդին,
 Աղութ ու զմրութ գոհար մեծագին:

Վերնոց վեհագոյն, և աշխարհի զարդ,
 Ուշիմ և խոհեմ օրինակ 'ի մարդ .
 Նոճի, մրտենի, սանդալի և սաթ,
 Նունուհար ծաղիկ, փրթըթեալ զըւարթ:

Յարեայ, շըրջեցայ 'ի մէջ գիշերոյս,
 Խընդրեցի գըտայ իմ աչացըն լոյս .
 Եկ, իմ գեղեցիկ քրքում և նարդոս . . .
 Ոչ թողից ըզքեզ, մուտ 'ի տուն գինւոյս:

Այլասայ կարմիր և մաքուր արծաթ .
 Վարսիւք վայելուչ որպէս զթուխ սպթ .
 Ով գր տեսանէ, դառնայ
 Անդուռ, անվանդակ, և անէն ֆըշեմ:

Յըր 'ի կան ածես զուշերդ 'ի կամկար,
 Արտեր խոցոտես, համարով հագար .

Ճարընջի ծաղիկ, կալասի տերև,
 Դու վարսաւորեալ արմաւինաճև .
 Փայլ ըզփայլի տաս, միրամարգի թև,
 Խընդութեան տեղիք, աչոց լոյսը՝ քեզ:

Հոտ քո քուրիացէ վարդ ու շաշմիկ,
 Մանուշակ և մուշկ, հովիտ ծաղիկայի,
 Երարկիզ, նոնօփար, սըմբուլ, կընդընկի:
 Ամենայն քըմաց ես ախարսեղի:

Դու սքանչելագործ զեղ զօրաւոր խաչ ,
Ահաւոր տեսլեամբ քան ըզկարի քաջ ,
Ելանես , գընաս , և լինիս յառաջ ,
Կամ խօսիր ընդ իս , կամ նըստիր ի յաջս :

ՆՈՐԻՆ ԳՐԻԳՈՐԻ

Քարունն է բացուեր վարդն 'ի բաղ-
չային ,
Քաղցր եղանակէ բլբուլն ու զումրին ,
Աիրով են վառեալ 'ի կարմիր թըփին ,
Կանանչ ու կարմիր տերև կու հագնին :
 Գինով եմ գինով , գիշերն երազով .
 Գինով եմ գինով , ցերեկն յարևով :
 Համասփիւռ ծաղիկ անթառամելի ,
Դու բըժիշկ ամենի .
Միշտ կանանչ կենաս քան զնշդարենի ,
Ըզմեզ քո տեսոյդ արա արժանի :
 Գինով եմ գինով :
 Քաղցրահամ ճաշակ բերկրեալ զուար-
 ճալի ծառ արմաւենի .
Շողեղէն պատկեր քան ըզթերթ վարդի ,
Նրթանցդ համբուրի արա՛ արժանի :
 Գինով եմ գինով :
 Քրքուր և զըմուռս նարդոս ցանկալի ,
Դու կարմիր խնճոր 'ի մէջ տերևի :

Կանանչ բուրաստան ծաղկեալ շուշանի ,
Դու մուշկ ու ամբէր բուրումն ամենի ,
Գինով եմ գինով :

Մառ նարընջենի , ծաղիկ ծովային ,
Դու սալվի չինար , տունկ պալասանի ,
Մաղկեալ բուրաստան հոտդ ըզմայլելի ,
Դու վարդ մանուշակ , ծով ես ծիրանի :
Գինով եմ գինով :

Զօհալ , Մուշթարի , աստղ առաւօտին ,
Զօհրա լուսաբեր զամբար և լուսին .
Պայծառ արեգակն յերկնից կամարին ,
Թուխ ամպի նըման ցօղ ես անձրեկն :
Գինով եմ գինով :

Գեղեցիկ պատկեր և տիպ հրաշալի ,
Լուսազարդ գեղով նըման հրեշտակի .
Բերանդ է խորան , պուկունքդ խնկալի ,
Ատամուկըդ գրունք շարոց մարգարտի :
Գինով եմ գինով :

Ի յամէն դիմաց բըղխեցար բարի ,
Եւ քեզ հովանի նըշան սուրբ Խաչի .
Պահապան լինի աջն Հայրենի ,
Եւ փըրկէ ըզքեզ 'ի չար վըտանգի :

ԱՅԼ ՏԱՂ ԳԵՂԵՑԻԿ ԵՒ ԼԱԻ

Սուրբ Աստուածածնի տօնին գայ իջնու
արծիւն 'ի քարին .
Շատ մոմ, շատ ճրրագ վառեն 'ի յանուն
սուրբ Աստուածածնին :
Կերէք, խըմեցէք, մանկտիք, քարչեցէք
զնաւերթ 'ի ծովին ,
Մեր Տէրն նաւավար եղեր, նաւապետ
սուրբ Աստուածածին :
Երթանք աղաչենք զմեր՝ Տէրն ,
Որ հանէ տանի յայն տեղին ,
Ուր ջրհորն յիւրմէն կու բանի :
Գաբրիէլ աւետիս երես՝ Մարիամու 'ի
յօր կիրակին ,
Մարիամ, հրամայէ զհոգիդ , զինչ օրէնքն
է հոգածնին :
Դարձաւ պատասխան ետուր՝ սուրբ կոյսըն
Գաբրիէլին .
Չեմ տալ ես զիմ հոգին՝ մինչ որ գայ
իմ Աստուածորդին .
Մեր Տէրն իւր ամեն զօրօքն իջաւ 'ի խնդրել
իւր ծնողին .
Մայր իմ, հրամայէ զհոգիդ , զինչ օրէնքն
է հոգածնին :
— Իմ Տէր և որդիս , կուտամ զհոգիս ,
բայց կարօտ եմ Բարդուղիմէոսին :

Հան ինձ թեւաւոր հրեշտակ ' Հայաստան ,
'ի խնդիր Բարդուղիմէին :

Հրեշտակք առին ու բերին զԲարդու-
ղիմէն

Սուրբ կուսի դուռն հասուցին .

Եւաց ողորմապէս , անկաւ՝ աղաչեաց զսուրբ
Աստուածածինն .

« Ա՛յդ է կու գընաս , սո՛ւրբ կուսանաց ,
քեզնէ նշան մի չունիմ » :

Չդաստառական երեսօք ձգեաց ,

Չայն նշան ետ Բարդուղիմէին :

Առաւ ու գընաց Բարդուղիմէն

Ի քաղաքն Երուսաղէմին ,

Առաքեալքն յիրար եկան ,

Բարդուղիմէին 'ի տես գընացին :

Ամենքն ընդ հարցումն եղան՝ միաբան
և զայս ասացին .

Դու ուստի՞ կուգաս , համբարձա՛ւ սուրբ

Աստուածածինն :

Ասաց . Ես անտի կուգամ :

Առաքեալքն ոչ հաւատացին :

Չդաստառական 'ի դուրս եկան ,

Չայն տեսան և հաւատացին :

Չբաներս վարդապետն ասաց 'ի վերայ]

սուրբ Աստուածածնին .

Ո՛վ որ ուսանի , ասէ , իւր մեղացն թողու-
թիւն լիցին :

Տ Ա Ղ Գ Ե Ղ Ե Ց Ի Կ ,

ԳՐԻԳՈՐԻ ԱՂԹԱՄԱՐՑԻՈՅ ԱՍՎՑԵԱԼ

Մտադկաւնք ասեմ , հերիք արա ,
Քանի կանչես վարդին վերայ ,
Գահ ու բէ գահ քո ձայնդ կուգայ ,
Ի մեր բաղչիցն ելիր գընա' :

Քանի՛ առնէք դուք ինձ «դա՞ք» ,
Սիրաս 'ի սիրոյ եղեր «ա՞քա՞ք» .
Ես կու մաշիմ վարդին «ա՞քա՞ք» ,
Իմ հուն առանց իւրն է իտա՞ք :

Գամ իջանեմ վարդերուն տակ ,
Կանանչ տերևն առնեմ ինձ յարկ ,
Իմ սրբախ մէջըն կայ կգրակ ,
Թըռչնում և գամ երազ երազ :

Ի քեզ նայիմ աչօքս անթարթ ,
Նա փարատի զինչ կայ հաւրա՞ք ,
Գեղեցկութիւն գրախտին և զարդ ,
Կարօտ են քեզ ամենայն մարդ :

Վարդըն կանչէ բըլբուլն երգէ ,
Քաղցրը ձայնիւ եղանակէ ,
Ով որ ըզքո ձայնըն լսէ ,
Նա հեռանայ , զմեզ երանէ :

Ով նենգութեամբ առնէ քեզ նազ ,
Թող իւր աւուրք դառնայ նուազ :

Թըռչունքն ասին . Ո՛վ բըլբուլէ ,
Քանի՛ կանչես , պահ մի լռուէ :
Ասաց թէ՛ Մէրըն կու նեղէ ,
'Վերայ վարդին աշու եղէ :

Միրտըս չըկայ հետ իւր ընկեր ,
Քանի՛ խոցէք ասէք թէ՛ երթ .

Հողմըն շարժէ զվարդին թերթեր ,
Նայիմ՝ փոշման դառնամ 'ի յետ :

Այլ չի մընաց բընաւ յիս ոյժ ,
Է՛ր հեռանամ , ես չունիմ ժոյժ .

Ինձ օր մահու լինի և գոյժ ,
Հոտըն վարդին սըրտիս է բոյժ :

Զօրըն կենամ յերերմանի ,
Քունս է հատեր 'ի գիշերի ,
Աղաղակեմ արտասուալի ,

Յայգւոյս շերթամ ես յայլ տեղի :

Ըռանգ վարդին որպէս ըզլալ ,
Տեսաւ բըբուլն եղև բէհալ .

Անմահութեան հոտըն բուրեալ ,
Նա 'ի սիրոյն եղև արբեալ :

Վարդըն տեսաւ բըլբուլ ուրախ ,
Որ ձայն ածէր ինքըն անմահ ,
Ծիծաղեցաւ վարդըն մէկ պահ ,
Պայծառացաւ տիպն քան ըզջահ :

Վարդըն կարմիր գունով վառած ,
Նա Շահ բըլբուլըն ձայն էած ,
Հոտէն եղև խեւ ու հարբած ,
Վարդի տեսոյն էր կարօտած :

Բըբուլն ասաց ես եմ առակ ,
Կ'առնեն թըռչուկըն զիս կատակ .
Վարդըն չ'նայէ յինքըն շիտակ ,
Նա 'ի յաչացըս ել վըտակ :

Ձօրն 'ի ճըղին մընամ 'ի կախ ,
Եւ միշտ պահեմ ըզվարդին ուակ .
Ձով որ տեսնում' նա ինձ է մահ ,
Ձվարդըն քաղեն տանեն , անչա'հ :

Վարդն է զգեցեալ գուենով հանդերձ ,
Ուրախանամ երբ լինիմ մերձ .

Կ'ասէ . Սիրով դու առ իս դարձ ,
Ձահն և զերկիւղն 'ի յինէն բարձ :

Կ'ասէ . Մ'առնեք դու հետ ինձ խաղ ,
Ես եմ կարմիր որազ որազ ,
Յօղն 'ի յամբէն իջնու պաղ պաղ ,
Վերայ վրանին իմոյ խաղաղ :

Վարդըն կ'ասէ . Չձայնրդ քաղցր ած ,
Ծաղկանցն ամեն եմ սոր ու Բազ .
Պայծառ գուենով լուսածաճանչ ,
Բըժիշկ ցաւոց և սըրտից հաճ :

Ֆէրեայ կ'առնէ ինքն յամեն ժամ ,
Չկանանչ փայրե՛ն յետ կու բանամ .
Ըզքեզ տեսնում ուրախանամ ,
Այլ 'ի քենէ ոչ հեռանամ :

Բըբուլն ըզվարդըն կու գովայ ,
Իրիկուընէ ձայնըն կու գայ ,
Ծաղկուկն ամեն են քեզ ծառայ ,
Դու թազաւոր և տէր նոցա :

Բըլբուլ զարթնու կէս գիշերին ,

Վարդըն փըթթի առաւօտին .

Շողն իջանի վերայ թըփին ,

Պայծառանայ գեղըն վարդին :

Շուրջ ու բոլոր իւրև են փուշ ,

Հոտըն վարդին բուրէ անոյշ .

Տեսաւ բըլբուլ , եղև թէ ուշ ,

Ասաց ի՞նչ ժամ եղև քեզ փուշ :

Եմուտ բըլբուլն ' դիւան վարդուն ,

Թէ գանգատ ունիմ յանգէտ մարդոյն ,

Բեր համբուրեմ ըզտիպըն քո ,

Որ դիւրանայ ցաւըս մարմնոյ :

Վա՛րդ , բըլբուլին արա՛ զրոյց ,

Երբոր գայցէ ինքն 'ի դըրուց .

Ուրախութեամբ ըզքեզ սընոյց ,

Չնա որոչեա՛ 'ի յայլ հաւուց :

Վարդն 'ի բըլբուլն երբ խօսեցաւ ,

Այլ տրամութեամբ հոգ չունեցաւ ,

Քան թէ խընդաց ուրախացաւ ,

Չի իւր սըրտի սէրըն լըցաւ :

Եղև բըլբուլըն թևաթափ ,

Թէ ե՛րբ ածեմ ըզվարդն 'ի յափ .

Քանի՛ եղաւ կանչեմ անչափ ,

Ի դէմս վարդին հարկանեմ ծափ :

Ի ձեր սըրտեր դուք սէր չունիք ,

Վասն այն զիմ ձայնըս չընդունիք .

Վարդըն կ'ասէ . Մի՛ այլ , հերիք .

— Բայց ես կանչեմ , ունիմ կարիք :

Քերի՛ Գրիգոր անկեղծի, (Գ՛ր Եղե՛ծ)
Եւ անպիտան (Ի՛նք Դե՛րան) Ազ՛ժ-ամբարցի,
Սէր աշխարհիս սուր կրկնայրի,
Հոգիս նովա՞ր վերաւորի :

Աստուածատուր Մեծփեղցի,
Յինէն խընդրեաց, և ես գրեցի՝
Ամենք աւէք սըրտով՝ ի լի,
Ինձ և նորա՛ Տէր ողորմի :

ՏԱՂ ՎԱՍՆ ԴԱՐԻՐՈՒԹԵԱՆ

- Վայրի հաւուկ մի եմ, բռնած ու բերած
դրած զիս ՚ի նեղ զընդան .
Չուրախանայր սիրտ բաժանելոյս յընկե-
րացս, որ չեմ յիմ երամ :
- Արտաբեկեալ եմ, միջակոտոր, ճար չու-
նիմ, զի՛նչ փնիմ գերիս :
- Եթէ զբուբուլ ու զումրին բերեն ինձ
երգասաց գուսան, չուրախանա՛մ .
- Եթէ հազար գոյն ըզգոյն փետուրներ ինձ
բերեն իաւթ տան, չուրախանա՛մ .
- Եթէ զաքարն ՚ի Մազածու բերեն կերո-
կուր ինձ տան, չուրախանա՛մ .
- Եթէ հազար Բախի՛ն հոստն ինձ տան, ու հա-
րիւր հազարի տէր առնեն, չուրախանա՛մ .
- Եթէ բիւր բիւրոց ինձ ծառայ բերեն, պի-
համար հեծել ձիաւոր, չուրախանա՛մ .

Եթէ դարպաս ինձ շինեն , ոսկւով զարդա-
րած , անգին մարդ արտօսի չուրախանամ :

Եթէ հրնար ու ճարակ լինէր ինձ ելնել
'ի նեղ զընդանէս ,

Եթէ լինէր որ թռչի , բարձրանայի , տեսնի
զիմ երամս ,

Խաղալով , ճախրելով ու կարկաչելով խառ-
նիլ յիմ երամս ,

Յայնժամ ուրախանայր սիրտ բաժա-
նելոյս ,

Յայնժամ խառնէի յընկերացս երամ :

Տ Ա Ղ Ի Վ Ե Ր Ա Յ Ա Գ Ռ Ա Ի Ո Ի

Մեր մեղքն է արեր զագուաւըն բաղայ ,
Զկրտուցն է սըրեր պողպատ աճիփայ ,
Ի բարձր է նստեր , կու կանչէ զա՛յ , զայ ,
Յոր տեղ որ հաւ կայ :

Յոր տեղ գոյնըգոյն հաւու փետուր
կայ ,

Ագուաւն է ժողուեր ու հագեր կայայ ,
Ի թևն է շարեր , կու կանչէ զա՛յ , զայ ,
Յոր տեղ որ հաւ կայ :

Ագուաւն է հագեր աղլա՞ ու փիփա ,
Ի մէջքն է կապեր ոսկի հայեօայ (զայեօայ) ,
Ի վըրան քաշած կանամչ զադիփայ ,
Ի բարձր է թըուեր , կու կանչէ զա՛յ , զայ ,
զա՛յ , զայ ,

Յոր տեղ որ հաւ կայ :

Ագռաւն է արեր զանձըն իտղանայ,
Ի մօտէ յարծիւն և 'ի մօտ բազայ,
Քէ՛ լսա եմ ձեզ պարոն և ծանր սիրայ,
Ի բարձրն է թռե, կու կանչէ զա՛յ, զա՛յ,
զա՛յ, զա՛յ, զա՛յ,

Յոր տեղ որ հաւ կայ :

Արծիւն զայն լսեց, ու անկաւ լրասայ,
Ի յօդիցն 'ի վայր քան զլռի՛ն նեա գայ,
Գայ բըռնէ զագռաւն, և կու տայ զազայ,
վա՛յ, վա՛յ, վա՛յ, հազար վա՛յ ագռաւաւն
վերայ :

ՍՏԵՓԱՆԻՈՍ ԱՍԱՅ

Աչուն էր, եղաւ գարուն, ցամաքաւ
ձիւնն սարերուն,
Մառերն ամեն իթթան, ու տերև հագան
գոյնզգոյն :

Բլբուլն վէլ (վայելել) կ'երթայ, զինչ
մարդն, այգւոյն,
Քիչերն 'ի լոյս կու ձայնէ, վաղունէկըն
մինչ իրիկուն :

Աչուն էր, եղաւ գարուն, ձայն անոյշ
երեկ հաւերուն,
Մանկունքն 'ի սարեր ելան, ու նստան
վէր ծաղկըներուն :

Արամարգ հաւու նրման հագեր են
հալաւ գոյնզգոյն ,
Հետ զարնուն 'ւ ի հետ խաղան , ու խմեն
'ի յանոյշ գինւոյն :

Աշուն էր , եղաւ գարուն , կանանչաւ
երես դաշտերուն ,
Հաւքերն ամեն պար առին , ու վայրի
էրէք 'ւ անասուն :

Օրհնեմք զԱրարիչ Աստուած , բուն
մրտան ծիծառն ու մեղուն ,
Թըռչին 'ի բարձր 'ի սարերն , ու քաղեն
զնիւթն 'ի ծաղկնուն :

Գարուն էր , եղաւ աշուն , ու թափաւ
թուփըն ծառերուն ,
Գնաց ամբն 'ի յարևելք , ձիւն եբեր 'ի
վեր սարերուն :

Բարով գայ այլ 'ւ ի գարուն , աւետիք
տանինք բլրբուլուն ,
Գայր նստէր ծառի ճըղին , արտասուէր
դէմ քաֆուր վարդուն :

Գարուն էր , եղաւ աշուն , փրացաւ
վէլքն (վայելք) աղամորդւոյն ,
Հոգիս սևացեր մեղօք , կարօտ եմ հարաւ
քամուն :

Ողորմելի Ստեփաննոս , վա՛յ է քեզ ,
վա՛յ է քո հոգւոյն ,
Աստուած բարեխօս բրունէ , արժան սունէ
զքեզ անձառ լուսոյն :

Գարուն էր, եղաւ աշուն, յիմար է՞ր
կաս անհոգ 'ի քուն,
Քո ջանքդ պահաս մի՛ առներ, ահա հասաւ
քո օրըն մահու :
Ողորմելի Ստեփաննոս, վա՛յ է քեզ,
ու վա՛յ քո մահունն,
Ողորմեսցին թ' Աստուծուց չառնուս, գքեզ
կեր առնէ գեհե՛նոյն :

ՏԱՂ ՅՕՀԱՆՆԻՍԻ ԱՍԱՅԵԱԼ

Ի ՎԵՐԱՅ ԾԱՀՈՒԱՆ

Քանի՛ դատիս 'ի հետ մեղաց,
է՞ անզգամ մարդ կատաղած,
Ձայնչափ չարիք որ դործեցիր,
հերիք արա՛, դարձիր ' մեղաց :
Ի յԱգամայ մինչև այսօր
չունչ կենդանի զոք չէ թողած,
Գիտեմ զյսես խրատու գրրոց,
մեղաւորաց թ' ի՛նչ կայ պահած :
Ո՛վ որ ունի բերդ ու քաղաք,
դարպաս ունի ոսկւով ծեփած,
Յետոյ եթող զամէնն անտէր,
ներքև հողուն է նա պառկած :
Ո՛վ որ խմէր զանոյճ գինին,
զինքն բտէր քան զխոզ ուռտծ ,

Տեսայ ըզնա խիստ ատելի ,

չանուշահոտ գեշ մի ծգած :

Ո՛վ որ հեծնուր ձի բարձրավիզ ,

ու թուր քաշէր ամեն դեհաց ,

Տեսայ ըզնա խիստ խոշման ,

երկու փայտի մէջ էր պառկած :

Վատ աղջրկունք , կին գեղեցիկ ,

որ ծամնն ու վարսն են յօրինած ,

Նքա ունին պայծառ հանդերձ ,

զետ զարեգակն են բոլորած ,

Ճօճեն 'ւ ոլոր առնեն կամաց ,

լինին ամեն մարդոյ սիրած ,

ի մահու օրն են ատելի ,

գէշ ու զագիր են տեսողաց :

Քրիստոս նստի յաթոռ փառաց ,

հատուցանէ վարձ սիրողաց ,

Արդարոցըն տայ պրսակ ,

'ւ ապաշխարող մեղաւորաց :

Է՞ Յովհաննէս թուրգուրանցի ,

սրտի մրտաք զականջըգ բաց ,

Աստէն արա՛ թեզ ճար շուտով ,

անդէն առնուս պրսակ փառաց :

ՏԱՂ ՅՕՀԱՆՆԻՍԻ ԱՍԱՑԵԱԼ

Վ Ա Ս Ն Ս Ի Ր Ո Յ

Արևելման շողշող կը տաս ,
յորժամ սիրով զաչերդ յածես ,
Թէ զիս յիշես , Թէ չը յիշես ,
ես կու սիրեմ սրտովս ըզքեզ :
Դու ըզվէմերըն խորտակես ,
դու ըզլերունքըն հալ հանես ,
Ձով գու սիրես , Կոդար առնես ,
անանց կրակով զանձնիկն այրես :
Դուն օրինակ ես աղէկնուն ,
այլ մայր չէր բերեր քան զքեզ ,
Սպիտակ ճակատ , Թուխ Թուխ աչեր ,
լախի ու Կարճով լուսերես :
Լար չրթներովդ վարդ Թափես ,
ճօճան վըզովդ բերդեր քակես ,
Ամեն անձամբ ես գեղեցիկ ,
քեզ նրմանակ միայն դու ես :
Ծոցդ է դըրախտ անմահութեան ,
անմահական պըտղով դըրախտ ,
Դու օրինակ ես աղէկնուն ,
ըզքեզ սիրէ Աստուած և մարդ :
Հաբեղանոյն ես որողայթ ,
քահանայից ակնակուռ զարդ ,
Ձմիակեցին խելքըն տանիս ,
որ կացեր է զօրն անարատ :

Չը կայ 'ի քեզ մազ մի զաւոյ ,
բոլոր անձամբդ սուրբ անարատ ,
Ես կու դըրեմ զիս քեզ մատաղ ,
ու քեզ ծառայ , ու քեզ չեմ :
Բացէն ասեմ , ճարակ չը կայ ,
մեղաց ներքե եմ , հայիմ 'ի քեզ :
Հայիմ 'ի նա , որ 'ի հողոյ
այդքան չքնաղ ստեղծեր է զքեզ :
Խեւ Ովանէս Թուլգուրանցի ,
զօրըն 'ի բուն ընդ այլ կ'ասես ,
Չմարդըն 'ի կըրակ կու ձգես ,
դառնաս լընուս ջուր , 'ւ անցունես :

ԱՅԼ ԲԱՆՔ ՍԻՐՈՅ Ի ՅՈՎ ՀԱՆՆԻՍԷ

Գէնայ Բահայ , այլ 'ւ ի Բահայ , այլ 'ւ ի
կուտան սիրոյ Խաթայ ,
Մով ծով աչեր , և լուս քընար , ունքն է
կեռեր քան ըզկամար :
Ճակատդ է լուս , ու լուսնըկար , բոլոր
լուսոյն շմո ու զմայ ,
Վարսերդ ոսկի Թելէ քաշած՝ վերայ անձիկդ
իջեր հաւսար :
Երեսըդ վառ է ծիրանի , վարդ ըռէ-
հան ու նօնօխար ,
Մոցդ է Բազայ վարդով 'ի վի , մարգրիտ
ատամուկդ շարէշար :

Քո ճայն անոյշ քաղցրեղունակ , բեր-
նէդ 'ի վայր թափի ջահար ,

Այդ քո մատուներն են լուսեղէն , այլ
արեգակըն լոյս չիտար :

Անձնրդ ճող (ճիւղ) բուսեր զբար ,
կու ճոճկուտաս քան զուս դձար ,
Այդ անատակ ծովի նրման , գերիս 'ի
մէջն զբէլար :

Նդարենի ծառ ես ծաղկեր , արուղ
կուտաս հող սա ամբար ,
Բեհեզ հագեր ես ծիրանի , ծամերդ ամեն
են հոկերար :

Քաղաք խաթայ , Չին ու Մաչին , 'ի
Բուրայու բերեալ պաշար ,
Յայդ ճանապարհ 'որ կու քայլես ; բուրն
չուչան և նունուփար :

Կարմուշ կնայած ես աղակի , և գետ
գինի ուրախարար ,
Ո՛վ խղիչ 'ի քեզանէ , ուրախանայ սրբառով
յօժար :

Ար'եկ իջուղ 'ի մեր քաղաք ; և բլբուլին
էնենք նապար ,
Քի 'ի քաթուր վարդի սիրուն 'ի շուս կն
գայ զեդ դիւահար :

Գարնանային ամիսն երբ գայ , հանսար
ծաղկի շորն ու դարար ,
Չքրեր յորդոր գընացք առնուն , 'ի լնու-
ներուն թափին 'ի վայր :

Մարդ որսիրոյ կը հանդիպի , նա քան
ըզկրակ լինի 'ի վառ ,

Աւ ոչ աղօթքն 'ի յաչք կուգայ , ոչ
յայսմաւուր կարգայ և նառ :

Երբթուկքն շող է լուսեղէն , պըռկէն
'ի վայր թափի ջաւհաբ ,

Ով որ զմեղացն ճաչակ առնու , այլ յԱս-
տուծոյ չիտայ իաքար :

Սէրըն զԱդամ դրախտէն եհան ,
յերկիր ճըգեց արար շիւար ,
Եւ սատանի ըզնա մատնեց , որ չարչարեց
ամ վեց հազար :

Սէթաց որդիքն խառնակեց , որ ճըգ-
նաւորք էին յօժար ,
Զփողն ու գծընծղակըն լրսեցին՝ ամենն
եկին լեռնէն 'ի վար :

Եինն զՍէլանէսըն գլխաւեաց , Հերովդէի
պղծոյն համար ,

Որ նա վառեալ էր ցանկութեամբ , փու-
թով տարաւ զկամքն 'ի կատար :

Սէրըն հանէ զմարդն 'ի խելաց , որ
այլ իսկի չքեայ իաքար ,
Իմաստութիւնըն իապիանի , և կէնց դատու
նայ քան զդիւահար :

Եինըն քաղցրիկ զըրոյց ունի , քան դրձ
քայլէ 'ւ առնէ գալար ,

Զթոյնըն թափէ յանկարծակի , զմարդ
զէա ակնաս բռնէ անճար :

Չունքըն ծարրէ, զաչքըն դեղէ, էնց
ցեղ լինի քան գրելիար,
Միշտ ըզպըռուկըն ծամըռտէ, զմարդիկ
ձըգէ 'ի քարն 'ի վայր:
Թուլգուրանցին զձեզ կ'աղաչէ, Թէ
կնոջ սիրոյն մի' տիրանար,
Որ չը գրկի դու 'ի լուսոյն, 'ւ այլ յԱս-
տուծոյ չլինի քեզ ճար:

— — —

Ա Յ Լ Տ Ա Ղ Ս Ի Ր Ո Յ

Մո'վ աչք, քանի' նայիս դուրսոյով գաս
անցնուս,
Չաչերդ շուրջ յածես՝ նազելով երբոր
գաս անցնուս,
Չչունչս, զխելքս ու զհոգիս յինէն հանես
ու առնուս:
Մո'վ աչք, զետ ճրագ 'ի յանց եկեալ
եմ,
Քո սաստիկ սիրոյդ հիւանդացեալ եմ,
Հեփօ ու բժիշկ ըզքեզ լուեալ եմ,
Քո առ իս գալուդ ուրախացեալ եմ:
Մո'վ աչք, Թէ սիրով դունն զիս կու
կամիս,
Կամ ուզես երթայ հառաջն 'ի սրտիս,
Ա՛ն զիս բազկիդ ներքև, սրբէ զքրտինքն
երեսիս:

Լուսին 'ւ արեգակն առ քեզ իջեալ են ,
Սիրով 'ի վարսերդ 'ի վայր կախեալ են ,
Չեղ յարբած 'ի քո սիրոյդ վառեալ են :

Երեսդ է 'ի վառ զերթ կարմիր խընճոք ,
Բերանդ է փոքրիկ , պնչիկդ է բոլոր ,
Դեղձուն ծամդ առեր այգ վըզիդ ոլոր ,
Քո սէրդ է արեր գիս ոլոր մոլոր :

Երեսդ է 'ի վառ զետ կայծակ կարծիր ,
Ինձ քո ծառայիդ քիչ մի մօտեցիր ,
Ես 'ի քեզ հայիմ դու 'ի լուռ կացիր ,
Արտով կու սիրեմ դու զքեզ իմացիր :

Ես խն եմ դարձեր 'ի քո շատ սիրոյդ ,
Հալեր ու մաշեր եմ քո կարօտոյդ ,
Ինձ ճարակմ' արա քո հոս արևուդ ,
Թէ չէ կու մեռնիմ , կրակ է հոգւոյդ :

Բարակ նայելուդ ալ չեմ դիմանար ,
Սիրտըս կու ճեղքեմ արունս քեզ հալալ ,
Կամ երթամ ընկնիմ ես 'ի ծովն 'ի վայր ,
Ինձ ճարակմ' արա քո հոգուդ համար :

Պինչդ է զետ սաթ , ակռաներդ մարգ-
րիտ , շրթունքդ են շաբաթ ,
Այտերդ ինձ մօտ բեր , +՛՛՛՛ չէ՞ դիմաթ ,
Թէ չէ կու մեռնիմ , կու մնամ հասրաթ :

Աչերս է կարօտ 'ի քո շատ սիրոյդ ,
Սիրտս է տարակոյս քո հանց նստելուդ ,
Մէկ ափն երեսիդ գաղտուկ նայելուդ ,
Չլոյս երեսըդ բաց , ողորմէ գերոյդ :

Քո մագեր քընքուչ ապրչում նըման ,
Քո շահէն վըզովըդ առեր ման 'ի ման ,
Զտեսայ հողածին զաւակ քեզ նըման ,
Զկայ քեզ ընկեր յաշխարհս Հայաստան :

Քո ծոցըդ սիրուն ճերմակ գեան բամբակ ,
Ծըծերդ մէջ ծոցոյդ կախած է զանգակ ,
Լոյս ծագէ ծոցոյդ զերդ բարկ արեգակն ,
Կիսովդ ես լուսին , կիսովդ արեգակն :

Առանց քեզ հոգի չունիմ , ու չեմ
կենդանի ,
Կրակ կայ իմ սիրտս , անանց կու վառի ,
Քեզ ես Ռուշ եղայ , զօրերս անցուցի ,
Լալով 'ի շուրջ գամ , թէ զի՞նչ տի լինի :

Քո սէրն յիմ սրտիս զետ սէր Սա-
ղիմայ ,
Քրիստոսի գերեզման , որ լոյսն 'ի հոն
կայ ,
Բօյըդ կու նմանի եղեգն 'ի շամբայ ,
Քո հոտդ յիս անոյշ քան զխընկան կուգայ :

— — —

Զ ԿԹՂԱՅՆ Ի ԶԵՌՆ ԱՌԵԱԼ ԱՍԱ

Սարերն ամէն ձիւն իջեր , սարերուն
վ'եւքըն վերացեր ,
Աչունն 'ի քաղցի մտեր , ծառ զիւր տերեւն
ուրացեր :

Մառուն ես հարցում արի, քո ունեան
ճուղերդ ինչ եղան,

Մառն էլ զոսթոսթ երեր, և ասաց յիւր
սրտէն 'ի վեր:

Մէկ բեր յԱղամայ 'ի վեր ո՞վ է մեռեր
այլ և՛ էկեր:

Էդ իմ ըստեան ճըղեր թէ թափեր է՝ նա
այլ և՛ էկեր:

Մառն էր զիս դժար շահրեց, նա՛ ես
էլայ 'ի բարձր սարեր,

Մըտիկ սարերուն արի, նա ամէնք տրտում
են դարձեր:

Հարցում ես նոցա արի, կանչեցի թէ՛
Բա՛րձր սարեր,

Նա ինձ զոսթ չը տուին, որ ամէն տրտում
են եղեր:

Սարեր ձեր արևն, ասեմ, ասլն ինչ է,
յէ՞ր էք տրտմեր:

Դարձան ու զոսթ տուին թէ՛ Մա՛հն 'ի
վեր քեզ, անցի՛ր:

Մառուկն 'ի Բաղլեցն 'ի հետ կանչեց թէ՛
Բա՛րձր սարեր,

Հօրի՛ն դուք անցզոն կ'ասէք, հանդ էկեր
ծիծառն ել 'ի վեր:

Միծառն է էկեր անցեր, ու դարնան
հոտ հոտուըտեր,

«Յո՛ւրաեղ գնացեր ժուռ գայ, նա ամէնն
բարով են բացուեր:

Սարերն էլ խնդում ելան , դարնան
արչ են արեր ,
Յէսօր մեզ հազար երնեկ , ծառն ճառ-
դալուի մեզ երեր :

ՏՍՂ ԳՈՎԱՍՍԱՆՔ ՍԻՐՈՅ

Աչերդ է թուխ ու պէտ (մեծ) , դու
խօրօտիկ ես ,

Քաֆուր վարդի նրման անուշ հոտիկ ես ,
Դու փնջած մանուշակ , վարդի ծաղիկ ես ,
Նորեղուկի նրման կանանչ ուռիկ ես :

Դու սպիտակ ու կարմիր հոտեղ խնծոր
ես ,

Անոյշ հոտովրդ դու զիս արբուցեր ես ,
Դու մեզրով շողաղուած նուշ ու շաքար ես ,
Բըդրի լուսին , պայծառ արեգակըն ես :

Դու հալած ու թափած ոսկի արծաթ ես ,
Ղաճաշ ես խաղիկ , քանի՛ դովեմ գքեդ :
Քո սէրն 'ի յիս դիպաւ , ստոյգ կ'այ-
րիմ ես ,

Արի՛ ինձ դեղ արա , իմ ճարըն դու ես :
Կըտրեր քուն յաչերուս , դուն ճար-
չաբ ես ,

Քո սէր զիս մոմ արար , դու ինձ պողպատ
ու կայծքար ես :

Դու գիշեր և ցորեկ մէջ իմ սրտին ես ,
Անմահ ու անգրող զհոգիս հաներ ես :

Դու ինձ սիրելի 'ւ ինձ բարեկամ ես ,
Չարկամն զայդ չէր աներ , զինչ որ դուն
կ'անես :

Անթուր 'ւ անդանակ զարիւնս հեղեր ես ,
Գնաց իմաստութիւնս , զմիտքըս տարեր ես :

Ես եմ ալի մի հողէ , դուն հրեղէն ես ,
Յորտեղ որ կու նստիմ , զիս կ'մոռանամ ես :

Միթէ զիս դեղեցի՞ր , կամ թէ կա-
խա՞րդ ես ,

Ջքո ծով ծով աչերդ , տեղով լցեր ես ,
Ունքերդ կամարակապ 'ի վեր քաշեր ես ,
Դու ես կանանչ աղբիւր , ծովու նման ես :

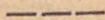
Ատամունքդ մարգարիտ , շաքար
բերան ես ,

Աշխարհս խորտիկ ֆեճ դու մինակ չե՞ս ,
Ատըւորս շատ իկե 'ւ այլ տի դայ քանց
քեզ :

Ասա՛ գրանս , Յովանէս , է՞ր կու խընայես :

Դու Ս. Կարապետի ճորտն ու ծառան ես ,

Ս. Կարապետ , շատ կու խնդրեմ ըզքեզ :

Տ Ա Ղ Գ Ա Ր Ն Ա Ն Բ Ո Ւ Լ Բ Ո Ւ Լ Ի

Ահա հոտըն դայր գարնան , տերեքն
ամեն 'ի խընդման ,

Չինչ պարտէզ և այգեստան կայ ,

Ճաղկունք գոյնզգոյն բուսան .

Չարնեն ցեղ ու ցեղ «ելան» (նուագ),
զինչ շատ հեծելով սուլթան,
Կէսըն սարերովըն գան,
Ժողովին 'ի մեր բուրաստան :
Եկայք մանուկք 'ի Բաղլայն ;
Խօսիմ ես հազար դէպքան ,
Չինչ որ սիրելիք մեզ կան ,
այսօր մօտ 'ի մեզ թող գան :
Այսօր հոստիլ իշխան
հաւասար ծաղկունք զի'նչ որ կան ,
Հրաման ունին , և նորայն՝
վարդին յերևան թող գան :
վարդն էր 'ի թրփին փռման ,
բարձր է նստեր զերթ ըզխան ,
Ծաղկունքն ամեն ժողուեցան ,
բոլոր վարդերուն նըստան :
Ունիմ շատ սիրոյ դարման ,
վարդն տեսայ 'ի փռման ,
Կարմիր տերևն 'ի վառման
զերթ պուկունքն են 'ի շարժման :
Մաշի գուգեմ 'ի սայքան ,
բուլբուլն մաշիի ամիրայն ,
Մաշի (մատուռակ) լուսեղէն մէջտեղ
կանգուն , ու գինի մեզ տան :
Սագի , լից ու տուր զկթխայն ,
իմ սիրտս է սիրոյդ հաւան ,
Ես կու խմեմ զայն կթխայն ,
յոր գինին է ջրով Յորդանան :

Մըբրոֆ (գուսան), դու լարէ գլաղանայն,
որ ես խաղամ,
ի յատեան . . . կանանչ 'ւ էրկան,
իւր տեքն է լուսնի նըման :
Աչուերն է 'ի ծող նըման,
ուներըն է աղեղան,
Շարիճան կանգնիլ սիբաֆին,
վախեմ թէ խոցուիմ մահուան :
Շրթուներն բերէ վարդ,
'ւ իր լեզուն խօսի գհամայն,
Քաղցր է ու շերն իւր ձայն,
այն որ մեզ շաքրի համ տան :
Այսօր է մեզ օր խընդման,
հաւասար սիրելեաց որ կան,
Քինչ սիրտ որ սիրով բացւան,
այսօր միատեղ նըստան :
Սֆէ է մեր հզօրն այն
վարդն է մեզ յարև սուլթան,
Մըբրոֆ բուլբուլն է, շատ կան,
խօսին 'ի սիրոյ շատ բան :

Տ Ա Ղ Գ Ե Ղ Ե Յ Ի Կ Ե Ի Ս Ր Տ Ա Ռ Ռ Ի Զ

Եկի հովեբօքըդ անցի,
հոտ առի, վէմըն կափուցի .
Քայլ մի երկու յառաջ գնացի,
նեղ ու խոր գընդան մի տեսի .

Մանուկ մի պառկած տեսի ,
գեղեցիկ ու խիստ ցանկալի .
Հարցուկ ես նորան եզայ
Թ' ի՞նչ կ'անես , այդ քեզ ի՞նչ տեղի :
Դարձաւ ու ջուր ետուր ,
Թէ կանգնիր , կտրիճ գովելի ,
Ես այլ քան ըզքեզ էի
գեղեցիկ ու զարմանալի .
Ուտէի , խմէի անուշ ,
ու մահուան կարծիք չունէի .
Յանկարծ ցաւքն զիս էառ ,
ես 'ի յիս «Ջէ» մնացի :
Այն իմ լուսատու աչերս ,
որ ցանկայր ամեն մարդ ինձի ,
Հանց է կուրացեր հիմայ ,
որ բնաւ իսկի չը նայի :
Այն իմ զօրաւոր բազուկ ,
որ ուժով ես խիստ գիտէի ,
Էնցեղ է թուլացեր հիմայ ,
որ բնաւ իսկի չ'չարժի :
Յանկարծ ցաւն զիս էառ ,
Թուլացաւ բնութիւնն որ ունի ,
Այ խօսք մի խօսել տային ,
ոչ ջուր մի զինահարի :
Չի՞նչ որ բարեկամ կայր ինձ ,
քոյր , եղբայր և այլ սիրելի ,
Ժողովեցան բոլորս եկին ,
Այ եղբայր , յոր տեղ կու ցաւի :

Կապուեր իմ ճարտար լեզուս ,
որ բնաւ իսկի չ'իտօսի ,
Դուք ողորմեցէք գերւոյս ,
նա չ'օգնեց բնաւ մէկ ինծի :
Ձգինդս յականջէս հանին ,
զմատանին որ խիստ կու սիր'ի ,
Ջկադէս 'ի յանձնէս առին ,
Թալլեցին զինչ մէկ մի դերի :
Այն իմ սիրելիք ամեն
ողբալով լային դէմ ինծի ,
Շուտով ինձ պատանք բերին ,
Թէ' Հանէք որ խիստ չ'հոտի :
Այն իմ սիրելիքն ամեն
ողբալով գային հետ ինծի ,
Չորս մարդ զիս 'ի յուսն առին ,
ու տարան մըտն մ'աւելի .
Դըրին զիս 'ի նեղ զընգան
գէճ ու խոր , որդունքն աւելի ,
Չհոզն 'ի վըրաս տուին
և ասացին՝ Անչարժ եղիցի :
Խըրատ մի քեզ տալ կամիմ ,
Թէ լսես , ա'յ իմ սիրելի ,
Թէ ապրիս հազար տարի ,
երբ որ է տի գաս մօտ ինծի :
Գընա դու գործէ քարի ,
ու արա խորիք դու քեզի ,
Խիստ խեղճ է 'ւ ողորմելի
այն մարդն , որ մեզք մեռանի :

Պ Ա Տ Մ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ս Ի Ր Ո Յ

Ի Վ Ե Ն Ն Ա Ե Ի Ի Փ Ա Ր Ի Զ

Գլուխ գրոյն գրեալ՝ Ողջո՛յն քեզ, Վեննա,
ի Փարիզ ծառայէդ, որ միշտ ծառայ կայ.
Գերի եմ քեզ, թէ միտք քո զկեանսս ի-
մանայ,

Թէ եղկելի Փարէզ ի՞նչ հալ՛ կայ :

Տես թէ՛ անդադարս ո՞րպէս դադարի,
Սէրդ արար զիս խեւ, եղեալ եմ վայրենի,
Երբոր անցնիս 'ի միտս, Չէ՛ւրը՛ այրի,
Եւ ժամերս առանց քեզ են հազար տարի :

Է՛ իմ քաղցրիկ Վեննա, իմ արև և լոյս,
Մտեր ես մէջ սըրտիս, շես իգար 'ի դուրս,
Վասըն քեզի միայն կամ ես տարակոյս,
Ա՛յ իմ չինարի ծառ, գարնան կանանչբոյս :

Վեննա՛ երբ ասեմ, և զանուներդ տամ,
Խելագարեմ 'ի ժամն . . . դառնամ,
Ուշկս 'ի յինէն երթայ, մեռեալ ես մնամ,
Վկայն իմ է յերկինս, որ ես հաւատամ :

Երբոր մտօքս անցնիս, սիրտս առնու
գալար,

Աղիքս մորմօքի, մահու քրտինք դայր,
Բազում անգամ կամիմ զկենացըս վըճար,
Գամ, քեզ մօտենամ, զի այլ չուենիմ ճար :

Ահա ես միշտ ասեմ թէ՛ կեանքս ի՞նչ լինի,
Որ Փարէզ իւր աչօք Վեննա տեսանի,

Թող յայնժամու բաժին աշխարհ անցանի ,
կամ առաջի ոտացդ անկեալ մեռանի :

Թէ զհոգս զամենայն ածեմ ես գըրով ,
Գիտեմ ոչ աւարտի նա հազար տարևով ,
Այլ զքեզ ողջունեմ ես հազար բարով ,
Բարևս քեզ գայցէ ծովով ցամաքով :

— Յորժամ զայս թուղթըն կարդայ վեհնա ,
Արտասուք յաչացն խիատ յորդորանայ ,
Բազում կսկծի նա , ջուրն արիւն դառնայ ,
Ժամ մի խելքն յիւրմէն երթայ , և ժամ
մի այլ գայ :

Երկուս 'ի ծառայիցըն պատրաստ կային ,
Զջուր 'ի յերեսին հանապազ ցանեն .

Ի նորա դառնութեանց ամենըն լային ,
ՅԱստուած յուսալով՝ նրմա սիրտ տային :

Տեսնու վեհնա խաթուն որ բանն
աւերի ,

Զի յերթեգալոյն խելքն ոչ դադարի ,
Եւ իսարէլ ընդ գործս վեհնայու այրի ,
Եւ միշտ աղաղակէր զի գործն վճարի :

Խորհին նոքա յիրեարս , արտաքս ոչ
երթան ,

Այլ յայնմիկ լուսանցքին զրոյց միմեանց
տան .

Խորհուրդ իսարելայ էր սա դուրընկան ,
Երբէք 'ի լուսանցքէն նոքա չհեռանան :

Քաղցրիկ միշտ զրուցեն յոյժ փափագանօք ,
Ժամ ժամ վարանեն խելօք և մտօք :

Ասէ վեննա նրմա , է՛ փարէզ խելօք ,
խորհուրդ մի դու խորհեա , զի զերծինք
հնարօք :

Պատասխանի ետ փարէզ , է՛ լուս իմ
վեննա ,

Ո՛րպէս որ դուն գիտես , այնպիսի արա՛ ,
Չի սէր քո ոչ թողեր ինձ խելք ՚ի վերայ ,
Չիս անգէտ ծառայ մի քեզ համարեա :

Ասէ վեննա նրմա . փարէզ իմ հոգիս ,
Վաղիւրն յայս ժամուս եկն առ իս քո գերիս ,
Եւ ես խորհուրդ առնեմ ՚ի յայս գիշերիս ,
Միթէ բարի ճանապարհ գտանե՞մք այս
բանիս :

Փարէզ տայ ողջոյն ՚ի վերայ ու երթայ ,
Վաղիւրն դիպող ժամն դառնայ անդ և
գաղտիկ սըղայ ,

Փարէզի գալն վեննա յիմանայ փութայ ,
Ի լուսամուտին սիրով բարև տայ :

Ասէ . Հոգիս փարէզ , այսպէս խորհեցայ ,
Քան զայս բարի ոչ է որչափ ոք ջանայ ,
Դարձիր ՚ի յայս ժամուս ըզհայրդ աղաչեա ,
Երթեալ խնդրեսցէ , զի հայր իմ զիս քեզ
տայ :

Փարէզ ասէ նրմա . Քաղցրիկ իմ վեննա ,
Ո՛րպէս թէ այդ բանիդ սիրտըս հաւատայ ,
Բաց Կատարեմ զխօսքդ յիմ գլխուս
վերայ ,

Չի եմ արուզ ծառայ ես , իսկ դու իմ արքայ :

Ապա միւս բան ևս խօսի ըո գերիս ,
Եթէ թոյլ ինձ տաս , և մտօք կամիս :
Ասէ վեննա . խօսեա՛ց իմ սիրտս և հոգիս ,
Միթէ բարի ճարակ մի մեզ խընայե՞ս :

Փարէզ ասէ զայս . վեննա իմ աչաց
չուս :

Եթ դու ամուսնացիր , զո՛ր իշխան առ-
նուս ,

Եւ զիս իբրև ծառայ դու ընդ քեզ տանիս ,
Որ զհողաթափդ պահեմ 'ի վերայ գլխոյս :

Ասէ վեննա նրմա . թէ զայս ոչ առ-
նեմք ,

Երթ գառացեալս արա , որ զայն տեսանեմք ,
Թէ նովաւ ոչ լինի , այլ բանս հնարեմք :
Միթէ Կրեսպարդ ըզգործս վճարեմք :

Փարէզ դառնայ 'ի յետ բնորում
խորհրդով ,

Կացեալ 'ի հանդէպ հօրն բազում ամօթով ,
Ասէ հայրըն . Խօսեա , ա՛յ որդեակ իմ ,
սիրով ,

Զոր ինչ յինէն խնդրես , կատարեմ փու-
թով :

Պատասխանէ Փարէզ . Հայր իմ , ամաչեմ ,
Որ բանս պատկառելիս ընդ քեզ խօսեալ
չեմ ,

Հապա այս անգամս ըզքեզ աղաչեմ ,
Խնդրեակ լեր վեննայու միթէ ես առցեմ :

—Յակոր հայեաց 'ի Փարէզ, նա դառըն
ելաց ,

Գիտաց հայրըն նորա , մանուկն է այրած ,
Հեծեալ նա ակամայ առ Դուլֆին գընաց ,
Եհար զծուռնն 'ի գետնին , առաջի եկաց :

Ասէ իշխանն նրմա . թէ բարի եկիր ,
Ասա' թէ այժմ յինէն զինչ կամիս խընդիր ,
կատարեմ քեզ այսօր զոր 'ի միտ ունիր ,
Չի դու ես բարերար միայն յիմ երկիր :

Խօսի Յակոր ահիւ և պատկառանօք ,
Եւ թողութիւն խնդրէ 'ի նմանէ աղօթիւք ,
Ասէ . զվ եննա տացես որդւոյս օրինօք ,
Ոչ եկեալ զքեզ ժըտեմ , այլ քոյին կամօք :

Երբոր լուաւ իշխանն , խելքըն վե-
րացաւ ,

Եւ դառնութեամբ մահու 'ի նա հայեցաւ ,
կատաղեալ բարկութեամբ սպանանել
կամեցաւ ,

Բազմաց աղաչանացըն պատկառեցաւ :

ԱՇԽԱՐՀԻԿ ԵՐԳԵՐ

ԵՐԳ ՎԸՌԸՇԻԿՆԵՐՈՒ

(Այնքան Ռշրուհոյ)

Արտս նրման էր էնա փրլած տընե՛-
ե՛ ե՛ ե՛ ե՛ ե՛ր ,

Կտորեր էր գերըններ , խախտեր էր սը-
նե՛ ե՛ ե՛ ե՛ ե՛ եր ,

Պիտի յընա մէջ բոն դընեն էն գարնան
հաւքե՛ ե՛ ե՛ ե՛ ե՛ եր ,

Երթամ ձիկ թալեմ յընա բէօշ բէօշ գե-
տե՛ ե՛ ե՛ ե՛ ե՛ եր ,

Ընիմ ձրկան ձագերաց յընկե՛ ե՛ ե՛ ե՛ ե՛ եր :

Սև ծով մ'եմ տիսե , սիվտակն էր
բուլը՛ ո՛ ո՛ ո՛ ո՛ որ ,

Աին կը զարկէր չէր խառուէր յիրու-
ո՛ ո՛ ո՛ ո՛ որ ,

Ո՞րն էր տիսե մէկ ծովըն երկու թավո՛-
ո՛ ո՛ ո՛ ո՛ որ ,

Աստուածն ինչ կը սիրէք , մ'ըլնէք խօրօտ
կընկան քավո՛ ո՛ ո՛ ո՛ ո՛ որ :

ԵՐԳ ՇԻՆԱԿԱՆԱՅ :

Լուսնակն անուշ, հովն անուշ,
Շինականի քունն անուշ :

Ծագեց լուսնակն երկընուց,
Հովրոի փողն էր անուշ :

Հօտաղն եղներ կ'արածայ,
Մանճկալ պառկեր, քունն անուշ :

Ջրղզրղուն քամին կը փռչէ,
Ծովային հովն էր անուշ :

Դաշտեր ձորեր մընջեր են,
Ջրեր գլգլան՝ ձէնն անուշ :

Հաւքեր թառան ուրենց բոն,
Բլբուլի տաղն էր անուշ,

Անմահական հոտ բուրէր,
Քաֆուր վարդի հոտն անուշ,

ԵՐԳ Ի ՎԵՐԱՅ ԿՈՐԵԿԻՆ

Տէր Անտօն գովացեր կորեկի քանէն,
Աստուած կորեկ պակաս չանէ մեր տանէն,
Ճրմուռ մի արէք ուտի աղքատ քրհանէն,
Գովայ զարտն զանդ աստան անուշ կորեկին :

Առաւօտ բարիլուս որ կը լուսնէր,
Լրծել կ'ուզէր անուշ կորեկին,
Մարդ պիտէր, որ սրտով Աստուած կանչէր,
Որ տար կռութ անուշ կորեկին :

Մանկրան թև, գարնան ծիծրունեկ,
Խիստ անուշ կարդան, թէ ականջ բռունեկը,
Կ'ուրախնէր լոր, ճընճղուկն ու ապրունեկ,
Չուր ջուրին բարև տ'ին, անուշ կորեկին:

Չարմանալի կռութ ունիս կարմիր
Հատերով,

Քեզ կ'ուտէր կ'ուունկ, կազ, արօր բա-
դերով,

Դու մէջ մե պիտիք անուշ զատերով,
Թըթուն, թան, թուռչին անուշ կորեկին:

Չարմանալի կռութ ունիս կանաչ խօ-
րտիկ,

Կրիէք 'ի մէջդ շուռ կուգան, կ'երևայ
կօտիկ,

Իւր բաժը չափեմ թըզով կաթճը կօլտիկ:
Թըթուն, թան, թուռչին անուշ կորեկին:

Տէր Անտօն հագերայ սև շորեր,
Գացեր ընկերայ Մեծոփայ ձորեր,
Մանր այ բըռներ, խորունթ այ վաթեր,
Գովամզարտն զանդաստան անուշ կորեկին:

Ճ Ն Ճ Ո Ւ Ղ Ի Գ

Կօտու կէզ կորեկ ունիմ ցանեղու համար,
Ճնճուղներ ծողվան էկան ուտելու համար,
Երզուայ, քար վերցի գետնէն՝ զարմեղու
համար,

Թըրձան գայցին բերդի տանիս՝ գանդտելու
համար :

Ղաթարներ անտան էկան մորթելու համար ,

Սրէցներ ժողուան էկան օրհնելու համար :

Աղջիկներ ժողուան էկան դեղդըրի համար ,

Պառվրներ ժողուան էկան մաշկերու համար ,

Ռէտներ ժողուան էկան խորվածի համար ,

Համբաներ ժողուան էկան գովալու համար :

Այ՛ ճընճուղիկ ,

Կարմիր ստոիկ ,

Աբւտակ փորիկ ,

Ուտեն կուտիկ ,

Խրմեն ջրիկ ,

Առուի եզրիկ ,

Պրզտիկ մըզտիկ ,

Փախենեն երթան կանգալու համար :

ՀԱՄԲԱՐՉՄԱՆ ՎԻՃԱԿԻ ԽԱՂԵՐ .

Երկէն դարածէն դրիցինք ,

Մօտ Աստուած հարցում գընացինք ,

Ասարծուց բազդ ու դօլաթ ուղեցինք :

— Գէօզալ, հան վիճակն 'ի բարին :

Յոյսը կուտին , Սուրբ Խաչաց լուսին

Յաջարաւ 'ի վեր , տեսն էր խընկին .

Բաժկիկ պատրուս նըմանի ,

Սուրաթ խըլաթ խընծորի .

Աչքեր կանթեղ նրմանի ,
Եկեղեցւոց կը կախուի .
Ընքուեր անանակ նրմանի ,
Երկնուց իրիսէն կը կախուի :

— Նարգիզ, հան վիճակն 'ի բարին :

Երթաւ Աղթամար , սուրբ Թաշայ
համար ,
Սուրբ խաչ տայ քե լաճմ' անուն Մխիթար .
Ուրուրոց , ոսկի ,
Ծածկոց մարգարտի .

— Հարս, հան վիճակն 'ի բարին :

Կանանչ կանանչ կանչեցին ,
Կանչի մէյդան վաղեցին ,
Բօզ բօզ ձիանք քաշեցին ,
Նորահարսներ հեծուցին
Շոտ մուրատին հասուցին .

— Հարս, հան վիճակն 'ի բարին :

Գիւլ գիւլի նարգիզ,
Ձարկեր եմ կօտիկս ,
Քափի վէր վրդիս :
Բարձ ղութնի , դօշակ ղութնի ,
Վէրէն պառկող քո ղրամէթնի :

— Փորոզայ, հան վիճակն 'ի բարին :

Մե ծառ մը կայ օրթայ քաղաք :
Ճօղեր թալե քաղքէ քաղաք ,
Յըմէն ճօղին քառասուն ճրրաք ,
Վէրէն թառե սինամահաւք :
— Ջանազան, հան վիճակն 'ի բարին :

Բէօշ բէգիրկէն էկեր է ,
Ձեր կալուտեղն իջեր է .
Ոսկի ցիցը զարկեր է ,
Հրրեղէն ձին կապեր է ,
Քո բաղդ քո դուռ բերեր է .

— Նուբար , հան վիճակն 'ի բարին :

Ելեր ես կ'երթաս ուխտ վարագ ,
Քո ուտելիք սեր ու կարագ .
Ինչ հագեր ես քե մուբարէք :
Դու զարդըրուեր ես կ'երթաս Ս. Նըշան ,
Ոսկի մատնիկ , ակնը եաղութ 'ի քո նըշան :

— Աղմամա , հան վիճակն 'ի բարին :

Պըտըտրագլուխ 'ի ,

Հաց վաստըկող 'ի .

Բեռ մը մանած ապրըշում ,
Բարձած վէր նըխշուն իշուն .

Աստուած էն 'ի կամեցե ,

Քանձ մըրջման քարւան շատ տայ քե :

— Դուրդանայ , հան վիճակն 'ի բարին :

Դու նըստեր ես ծովն 'ի լըւաց ,

Սապոն քո ձեռ ոսկիջրրած ,

Քո ճակտի գիրն էր գըրած ,

Քո հօր ու մօր օրհնիթքն առած ,

Քո բաղդ բարին տայ Աստուած :

— Եղիսա , հան վիճակն 'ի բարին :

Բալնիս էրկընուց ընցաւ ,

Երկընուց դըռներ բացուաւ ,

Ձեր սեղանն ոսկի խընծորով,

Ձեր բակ արևու շողով լըցւաւ :

— Շողակաթ, հան վիճակն 'ի բարին :

Ուլան աղի ձին փրթերի ,

Ոսկի զըմբիւլ սար թողերի ,

Անանեայ խոտ կիրերի ,

Անմահութեի ջուր խմերի ,

Իկե ձեր դուռ կայների :

— Ոսկուհատ, հան վիճակն 'ի բարին :

Սարեր ինչքանդար սալ կայ ,

Քե ուզողին էնքանդար մալ կայ ,

Մըտնես տունն ու մառան ,

Ձեռը պարզես ոսկու աման :

— Եղունիկ, հան վիճակն 'ի բարին :

Մանուկ քրնե ծառի տակ ,

Մալ ծալ ոսկին բարձի տակ ,

Ձէն տուր , կըտրիճ վեր էլնի ,

Ջուր չերթայ քո մարդու տակ :

— Նազլու, հան վիճակն 'ի բարին :

Ձին ի ուր տակ ալաչ քուլաչ ,

Բեխերն իկե դալամթըրաչ .

Քումարն ի ոսկի , արծըթէ կօճակ ,

Վիրմի'ց վախենաա, Աստուած քո քամակ :

— Գուհար, հան վիճակն 'ի բարին :

Մէրն ի կիրե խաւըրծիլ ,

Ազլիկ ծընե ոսկի ծիլ .

Մէրն ի կիրե գապի տակ ,
Տըղէն ծընե պատի տակ :

—Արմաղան, հան վիճակն 'ի բարին :

Ոսկի դաշտ ոսկի բընակ

Մէջըն Արեգակ .

Նըստեր ի վէր պատին ,

Կ'իբիշկի վէր կանանչ արտին :

—Անանա, հան վիճակն 'ի բարին :

Քո կարէն ծայուկ կուգէր ,

Քո ջուբէն կարուկ կուգէր .

Ոսկի դըլուզ վէր գարին ,

Կը զըղզըղայ հազար բարին .

Աղջիկ հոռ մէկ ես հազարէն :

—Անղալատ, հան վիճակն 'ի բարին :

Մով քե գինի, քամին քե կըթխայ ,

Լուսնակ քե դօլպաշի, ուր շողն քե քամար :

—Լուսիկ, հան վիճակն 'ի բարին :

Դու ունիս քառսուն մաքի ,

Քառսուն մաքու բուրդն ապըրշում

պըճեղն ոսկի .

Եօթըն որդւոյ սեղան նըստես ,

Երուսաղէմ արժանանաս ,

Արքայութեհին տիրանաս :

—Օղաբեր, հան վիճակն 'ի բարին :

(Այս երեք բերե է :)

ԵՐԳ ՀԱՐՍՆԱԾՈՒԹԵԱՆ

Թագւորի մէր դուրս էլի
Քե ինչ էր ինչ եմ բիրե :

Քաղցր ու բաղարջով արե ,

Արաղի փարջով արե :

Բարեկամներով արե :

Թագւորի մէր դուրս արե ,

Ճորագ մովներով արե ,

Բարեկամներով արե ,

Քաւորկնիկով արե :

Թագւորի մէր դուրս արե ,

Չեռքըդ հինայ դիր , արե ,

Աչքերըդ դեղ դիր , արե ,

Թառլիկ սօլերով արե :

Թագւորի մէր դուրս արե ,

Արե արե , դուրս արե ,

Տե քե ինչ էր ինչ եմ բիրե :

— Տախտ աւփլող եմ բիրե :

Թագւորի մէր դուրս էլի :

Արե արե , դուրս արե :

Քե ինչ էր ինչ եմ բիրե :

— Գլօխ լուացող եմ բիրե :

Թագւորի մէր դուրս արե :

Արե արե , դուրս արե :

Քե ինչ էր ինչ եմ բիրե :

— Լըւաց արող եմ բիրե :

Թագւորի մէջ դուրս արե ,
Արե արե , դուրս արե ,
Քե ինչ էլ ինչ եմ բիրե :
—Գըրդնակ արող ենք բիրե :

Թագւորի մէջ դուրս արե ,
Արե արե , դուրս արե ,
Քե ինչ էլ ինչ եմ բիրե :
—Մառ Թախթըփող եմ բիրե :

Թագւորի մէջ դուրս արե ,
Արե արե , դուրս արե ,
Քե ինչ էլ ինչ եմ բիրե :
—Կազալ աւլող եմ բիրե :

Թագւորի մէջ դուրս արե ,
Արե արե , դուրս արե ,
Քե ինչ էլ ինչ եմ բիրե ,
—Քաղանք արող եմ բիրե :

Թագւորի մէջ դուրս արե ,
Արե արե , դուրս արե ,
Քե ինչ էլ ինչ եմ բիրե :
—Եճմիշ ժողվող եմ բիրե :

—Քո ցլրխ դմփող եմ բիրե ,
—Մամ իսաբկող եմ բիրե ,
—Կարկտան արող եմ բիրե :
—Սօլեր շիակող եմ բիրե ,
—Ոչխար կըթող եմ բիրե ,
—Բուրդի գըզող եմ բիրե ,
—Չախրակ մանող եմ բիրե :

ԳՈՎ ԱՍԱՆՔ ՓԵՍԱՅԻ ԵՒ ՀԱՐՍԻՆ

Թագւոր ի՞նչ բերեմ քեզ նրման ,

Քո կանանչ արև քեզ նրման :

Համասփիւռ ծաղիկ որ ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Շուշան ծաղիկ որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Պալասան ծաղիկ որ ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Կարմիր կանանչ որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Սարի լալէն որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Գինեբրուկ ծաղիկ որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Բարդիսաբան որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Մանիչակ ծաղիկ որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Աղբրանց արուն որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Դեղին կակաչ որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Կանաֆիլ ծաղիկ որ կը ծաղկի ,

Ծաղկէր քո արևնը նրման :

Ղատիֆայ ծաղիկ որ կը ծաղկի ,
 Ծաղկէր քո արևնը նըման :
Քաֆուր վարդը որ կը ծաղկի ,
 Ծաղկէր քո արևնը նըման :
Նունուֆար ծաղիկ որ կը ծաղկի ,
 Ծաղկէր քո արևնը նըման :
Նարգիզ ծաղիկ որ կը ծաղկի ,
 Ծաղկէր քո արևնը նըման :
Լէյլաղ ծաղիկ որ կը ծաղկի ,
 Ծաղկէր քո արևնը նըման :
Անթառամ ծաղիկ որ կը ծաղկի ,
 Ծաղկէր քո արևնը նըման :
Անուշ ուէհան որ կը հոտէր ,
 Անուշ հոտէր քո թագուհին :
Միրանի ծառ որ կը ծաղկէր ,
 Ծաղկէք դուք էլ ինոր նըման :
Ալուշի ծառ որ կը ծաղկէր ,
 Ծաղկէք դուք էլ ինոր նըման :
Գիւլզի ծառ որ կը ծաղկէր ,
 Ծաղկէք դուք էլ ինոր նըման :
Նաշի ծառեր որ կը ծաղկին ,
 Ծաղկէք դուք էլ ինոնց նըման :
Խընծորի ծառ որ կը ծաղկէր ,
 Ծաղկէք դուք էլ ինոր նըման :
Տանձի ծառեր որ կը ծաղկեն ,
 Ծաղկէք դուք էլ ինոնց նըման :
Նըռան ծառեր որ կը ծաղկեն ,
 Ծաղկէք դուք էլ ինոնց նըման :

Սերկեւիւններ որ կը ծաղկին ,

Ծաղկէք դուք էլ ինոնց նըման :

Դամոնի ծառ որ կը ծաղկէր ,

Ծաղկէք դուք էլ ինոր նըման :

Փըշատի ծառ որ կը ծաղկէր ,

Ծաղկէք դուք էլ ինոր նըման :

Շարտաղուկներ որ կը ծաղկեն ,

Ծաղկէք դուք էլ ինոնց նըման :

Խաղողի օւռ կօճակ կապէր ,

Պտկէք դուք էլ ինոր նըման :

Պընդուկի ծառ պըտուկ կապէր ,

Պտկէք դուք էլ ինոր նըման :

Գողի ծառեր պըտուղ կախեն ,

Պտղէք դուք էլ ինոնց նըման :

Խըռընդատ որ կը չորնէր ,

Քրտուէր չարկամիդ աչքը , կուրնէր .

Շընքաքուկ որ կը չորնէր ,

Փուշը չարկամիդ աչքը մըտնէր :

Ուրիշ շատ տեսակ երգեր կան հայր-
սանեաց , բայց մենք հերիք համարեցանք
այսքանը . մնացեալներէն հատուկապէս
արդէն հրատարակեալ կան :

ՈՂԲ ԱՊՈՎԵԱՆ

(Բայալի ստեղծութ)

Երկնքի կանա՛նչ կարմի՛ր , ա՛յ սիրուն
կանա՛նչ կարմի՛ր .

Ղերդս ու թոքս չորացել են , սար ու ձոր
կանա՛նչ կարմի՛ր :

Գաշտի ծաղիկ ռա՛նգէ ռանգ , ձեզ
նման կաճին օրն ու կեանք .

Մաղիկն որ հոտ չունենայ , էլ ի՞նչ օգուտ
ռանգէ ռանգ :

Էնտո՛ւր համար եմ էնտուր , էրվում ,
պրծնում ա՛խ մէկ օր .

Աշխարհքն ինձ տաս՝ պէտքը չի , թո՛ւր
եմ ուզում ինձ էն տո՛ւր :

Արտիս մի՛ տար որ երես , ինձ փո-
թոթես , խորովես ,

Հողիս ուղի՛ր որ քեզ տամ , թո՛ղ մէկ
տեսնեմ քո երես :

Արտիս կաթել ա արիւն , քո՛ մարմին ,
քո՛ արիւն .

Յետ արի՛ աչքովդ տե՛ս , թէ սիրելւոյդ
ի՞նչ արիւն :

Քեզ որ տեսայ ջրի սաղին , խելքս
թռաւ էն հաղաղին .

Հենց մարդ պէ՛տք է՝ տայ հողին , որ
չսպանես դու սաղին :

Ինչ էս տանջվում այ նաչար, որ
չունիս քեզ մէկ աւար .

Մէկ սիրտ որ դարտ չիմանայ, հարաւթ
վա՛տ է ու նաչար :

Քեզ ինչ արի՛ կտրեցիր, լեզուդ ինձ
մէկ քաշեցիր .

Ինչ էս որ եւ էդ թուրը, մէկ սիրտ ունի՛
կտրեցիր :

Էստեղ մարդիկ կան ե՛ս, քե՛զ եմ կա-
րոտ քե՛զ, ա՛խ, ես ,

Որ դաս տեսնես հողումը, եարաբ, վրէս-
սուզ կ՛անե՞ս :

Լա՛ց իմ օր, Ազի՛զ, լա՛ց, երբ դաս,
տեսնես ինձ մեռած ,

Շատ էլ հասրաթդ քաշեցի, ինձ սպանեց
սուզն ու լաց :

Ինձանից դու ձեռք քաշի՛ր, կ՛ուզես՝
հողիս ա՛ն քաշուիր :

Մահիս գիրը գրվեւ ա, դու էլ արի՛ ձեռք
քաշի՛ր :

Աչքս ճամբէտ ա, արի՛, արի՛ հողիս
ա՛ն, արի՛,

Գիւնահա երկսովս չի տաս, փռեցի եւ
ինչ արի՛ :

Մի՛ դարտ անել փոյտ արա՛, ինչ ես
էրվում սիրտ արա՛,

Էդ քան մաշուիլդ այտը չի՛, ինչ ասու մեկ
սիրտ արա՛ :

Անի՛, Անի՛, ա՛խ, Անի՛, քանդողիդ սոււնը
քանդուի ,

Գնչ՛ որ ազգը չի պահեց , մէկ սուգ անող
ի՞նչ անի :

Ա՛խ : իմ արևս մաաւ մէր , մնացի՛
անհէր , անաղբէր ,

Դու՛ էիր կեանքս ու արևս , դու էլ գնացիր
այ իմ մէր :

Մնացելեմ մէկ յէրում , ա՛խ քաշելով
ինձ սպանում .

Թէ՛ չե՛ս դարտիս վրայ հասնիլ , էլ ո՞ւր ես
ինձ , ա՛խ , էրում :

Երեսդ բաց՝ ու յետ՝ տա՛ր , ե՛րբ ու
զենաս՝ հոգիս ա՛ռ ,

Թա՛ղ մէկ հողը , ա՛խ , մտնեմ , էն վախաղ
սիրտդ յետ տա՛ր :

Տա՛ր էդ հաւի՞ն ա՛յ ուրուր , աշխարհքս
տնանկ ա ա՛յ ուրուր ,

Մարդի թուրն ա կտուր , խեղճն ո՞ւր
կողջի ա՛յ ուրուր :

ԷՐԿԱՆ ԿԵՎԱՆ ՍԷՐ

ԷՄԻ .

Քա կրնիկ . Արի՛ անենք բարակ բո-
վիկ , տանք տանենք հինգ վեց էծիկ ,
երկու կովիկ :

ԿԻՒՅ .

Դու կ'անես բարակ բովիկ , կուտաս
կ'առնես հինգ վեց էծիկ երկու կովիկ :
Ես էլ կ'էլնեմ մածուն մէրեմ , սերն ը
վէրին :

ԷՆԷՅ .

Դու կ'էլնես մածուն մէրես սէրնը վե-
րէն . Ես էլ կ'էլնեմ բըռան կատու , կու
գամ կուտեմ :

ԿԻՒՅ .

Դու կ'էլնես բըռան կատու , կուգաս
կ'ուտես . Ես էլ կ'էլնեմ կաղնի կօպալ ,
վէր քո կողին կտարտուեմ :

ԷՆԷՅ .

Դու կ'էլնես կաղնի կօպալ , վէր իմ
կողին կտարտուես . Ես էլ կ'էլնեմ ճութ
ճութ խաղող կախուեմ թըփից :

ԿԻՒՅ .

Դու կ'էլնես ճութ ճութ խաւող կախ-
ուես թըփից . Ես էլ կ'էլնեմ սուր սուր
դանակ գամ քե կըտրեմ :

ԷՆԷՅ .

Դու կ'էլնես սուր սուր դանակ գաս
ձիկ կըտրես . Ես էլ կ'էլնեմ կարմիր գի-
նի լըցուեմ կարաս :

ԿԻԿ .

Դու կ'էլնես կարմիր գինի լըցուես
կարաս . Ես էլ կ'էլնեմ սարխօջ մայրօ
գամ քե խըմեմ :

ԷՐԷԿ .

Դու կ'էլնես սարխօջ մայրօ գաս ձիկ
խըմես . Ես էլ կ'էլնեմ բարկ բարկ քա-
ցախ գամ քե պատուեմ :

Ա Ղ Ջ Կ Ա Ն Մ Ը Հ Ն Ա Ր Ք

Աղջիկ մը նշաներ են , և անհամբեր
կ'սպասէ հարսանեաց աւուր . ծրը յայտնի
չէ . ուստի դրացիներ և ազգականները
կ'աղաչէ որ իր մօրմէն իմանան . մայրը
կ'ըսէ թէ՛ Այգեկու թէ՛ն զկնի , երբ գինին
եռալէն դադրի , հարսնիք կ'ընենք : Խա-
ղող դեռ նոր կօծկեր է . աղջիկը մօր հետ
այգին կ'երթան . կը դառնայ աղջիկ կը
նայի խանդողին , ինքնիրեն հետևեալ խաղը
կը մրմնջէ . միտքն այն է որ մօրը բան
հասկցունէ :

ԹՕ՛, ԹՕ՛, ԹՕ՛ :

Ե՛րբ հասունայ ,
Ե՛րբ քաղուանայ ,
Ե՛րբ քամուեայ :

Ե՛րբ գինւանայ ,

Ե՛րբ խմւանայ ,

Ե՛րբ տանանայ ,

Ե՛րբ տինինի . . .

Թօ՛, Թօ՛, Թօ՛ :

ՀԱՐՍՆ ԵՒ ԿԵՍՈՒՐ

Երբ հարսը եկեղեցիէն փեսայի տունը
կը բերեն , կեսուրը տան դրան առջև կ'ել-
նէ խաղալով հարսին դիմաց . հարսին
գլուխը համբուրելու ժամանակ , զանի
վախցնելու համար կ'ըսէ .

« Երկաթ եմ ես ,

Պողպատ եմ ես » :

Հարսն ալ կեսրոջ ձեռքը համբուրելով
քօղի տակէն կ'ըսէ .

« Կեցիր մինչ ոտքս ձգեմ 'ի ներս ,

Երկաթ պողպատ քամեմ , դու տես » :

ՆՈՐ ԱՌԱԿ ՄԸ

Գայլը օր մը կը մտնէ գեղի մէջ . գեղի
չները չորս կողմէն կը պաշարեն և հաջոց-
ներով զանի կը զարհուրեցնեն . վերջին
ձգնաժամն է հասեր . հայ հայ է որ պիտի
բրդգզեն զինքը . կը դառնայ գայլը իր
չուրջը կը նայի , կը տեսնէ որ Բրուտի շունն

ալ մէկալ շներուն հետ իրեն վրան կը
 յարձակի . կ'ըսէ անոր . Ծօ՛ Բրուտի շուն ,
 սա ուխի շուն կը հաջի , իրաւունք ունի ,
 ուխի կտուրէն (երամէն) ոչխարմ՛ երկու
 կիրեր եմ . իրիցու շունն՝ իրաւունք ունի ,
 որովհետեւ իրիցու ճիւղէն (փոքր հօտ) մէկ
 երկու գառ կերեր եմ . նոյնպէս համբա-
 ներու շները , մինչև գգիրի շունն ալ իրա-
 ւունք ունի . որովհետեւ քանի մը ուլ ու-
 նի . բայց քո տէր բրուտ է , և ամենեւին
 ոչխար մը շունի . ես խօ՛ չէկայ բրուտի
 ամաններ կերեր էի . դու ինչո՞ւ կը հաջես ,
 անիրաւ :

— Ես այդ քաղաքական իրաւունք ու-
 նենամ շունենամ , իմ բնական իրաւունքս
 է ; ուր որ գայլ տեսնամ վրան յարձակիմ .
 և երբ իմ ընկերներս կը հաջեն իրենց
 իրաւանց համար , եթէ ես չը հաջեմ և
 անոնց հետ չվազեմ , ապա ուրեմն ես շուն
 չեմ : — Միթէ ես մա՞րդ եմ : Օ՛ն անդր
 'ի սատակումն — : Եւ պատառեցին զգայլն :

Վ Ա Ն Ա Յ Պ Ա Ռ Ա Ի Ա Ն Յ Ա Ղ Օ Թ Գ

Հայր մեր յէրկինք լէրկրի :
 Աստուած քաւեա զիս մեղաւորս : Տէր
 ներող , տէր ողորմեա : Տէր գթած , տէր
 ողորմեա :

Տէր , դու սպեղծեր մի՛ կորուսե՛ :
Քաղցրիկ Գրիստոս , քե եմ կանչե՛ , քո
սպեղծած հոգին մի՛ կուրիսե՛ , քո ճամ-
կէն մի՛ հանե՛ : Չը հանես ահն սրբոյն ,
չտանես ամօթն իրիսէն : Աստուած քե
փառք , գոհանամ քեզնից :

Ստեղծեր ես , դու հուն հանես :
Ճար արող տէր , դու ճար անես :
Լոս արող տէր , դու լոս անես :
Հոգացող տէր , դու հոգաս :
Չըմէն անճարոց ճարիկն անես , ապա
մե՛ :

Ճար չունեմ , իմ ճարն դու ես , մայր
ողորմութեան սուրբ Աստուածածին : Մայր
մեր , մայր Գրիստոսին :

Տէր , քե մեղայ : Անդարձիս դարձ
տաս , անզեղջիս զեղջ : Պոռնիկ , սևերես ,
մեղաւոր եմ , Տէր , դու գիտես :

Իմ մեղք շատ ի քանձ աւազն ծովուց ,
քանձ աստղունք երկնուց , քանձ հողն
երկրի :

Տէր , դու գիտես , դու ողորմես , քո
ողորմութեն անչափ ի :

Անգումանք թէ գումանք դու հաս-
նես , Տէր : Յըմէն շառից , յըմէն փորձան-
քից պարզիրես պահես : Անզգամի շառից ,
անզգամի լեզուից աղատ պահես : Ամա՛ն
տէր , դու վատ օր նշանց չիտաս :

Բարիլուսու սիրուն Քրիստոս , քե եմ
կանչե : Քաղցրիկ տէր , ձեռնիկս քո փէշն
եմ թալե , հոգիս քե ամանաթ եմ տուն :

Ձէտ պէտ աստղունք , օգնական պա-
հապան կայնէք . Գարբէլ Մուքայէլ հրեշ-
տակներաց հետ մե ազատէք յըմէն փոր-
ձանաց , չար մարդուց , չար սըհաթից :

Մաղմտացի' , մաղմտաւոր աղօթրան .
բացուի' բարիլուս վէր յըմէն անճարնե-
րաց , վէր յըմէն կարիբ կուրբաթներաց ,
ինոնց սատաղէն վէր մե :

Շաղաթաթախ աղօթրան , դու բարի
օր , բարի գըամաթ բերես մե :

Ես' կամաւոր ժամեր պատարագներ ,
դուք հիմդադ հասնէք յըմէն զարիբ զուր-
բաթին . ինոնց բանին գործին յաջողու-
թեն տաք , ինոնց սատաղէն' մեր զարիբ-
նեկաց :

Աստուա'ծ , դու չար ուզողին' բարի
տաս : Ինչ որ կայ կաշու տակ , չթողնես
էլնի կաշու իրես :

Ես' սուրբ սրբերէնք , ձեռնիկս ձեր
փէշն եմ թալե . դուք օգնական բարեխօս
կայնէք :

Բարիլուսու բարի Քրիստոս , դու
թեւթրիկ ցաւիկ , հանգիստ մահիկ տաս
ձիկ : Իմ զաւկնեկաց արեւատութեն տաս .
իմ զարիբնեկաց արեւատութեն տաս :

տատականնեկաց ոժ ու կարողութեն տաս .
իմ ձէթկիկ ձագեկաց ձէնիկը դառնաս .
հաւասար ննջեցելոց քաղցրիկ արքայութեն
տաս : Հացին էժնութեն , ջրին առատու-
թեն , անձրևու շատութեն , մեր բազում
մեղաց թողութեն , մեր լոս հաւատքին
հաստատութեն , երկրի ճոչերաց սէր խա-
ղաղութեն , Հայոց ազգին միաբանութեն ,
ազատութեն :

Աստուած ՚ քե փառք , ումուտս քե
եմ արե , գոհանամ քեզնից . Աստուած ,
իրեսս քե հող ու մոխիր : Տէր , դու գի-
տես , դու ողորմաս : — Հայր մեր . . . :

ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐ , ԱՌԱԿՆԵՐ ԵՒ ՆՈՐԵԼՈՒԿՆԵՐ

Ժողովրդեան զուարճութեանց և սը-
րամտութեանց մէկ միջոցն ալ է հանե-
լուկներ և առականեր յօրինել . Հայերն ալ
իրենց համար Եզովբոսներ և Լաֆօթնէն-
ներ ունեցեր են : Անշուշտ խիկարն մեծ
հեղինակ է առակախօսութեան և առած-
ներու , ինչպէս իրաւամբ դիտած և ըն-
դարձակ գրած է գիտնական Գեր . Գար-
րիէԼ Ս . Արքեպիսկոպոս Այվազովսքին Հա-

զարև մի առածներու յառաջարանութեան մէջ : Հայաստանի մէջ նաև շատ տեղեր կը գտնուին Աղուէսագիրք անուշով գիրք մը . իսկ ժողովրդոց բերանը լի են առածներ , առակներ և հանելուկներ , և այն ամեն յայտնի է որ Հայոց գիւտ և հեղինակութիւն են . վասն զի Հայոց կեանքի հանգամանքներով շինուած են և Հայաստանի կենդանեաց , բերքերուն , բոյսերուն , և սովորութեանց վրայ խօսելով իրենց բան կը կանգմեն . ինչպէս որ է իսկական Հայ անակադիրն Մխիթար Գօշն : Հազիւ ուրիշ Պարսկաստանի խառնուրդ և տիպ կը ցուցնեն , բայց և այն բնական է , իբրև դրացի ազգի :

Եւրոպիական առածները բաւական ծանուցեալ են բանասիրաց , գրեթէ մեծաւ մասամբ հաւաքեալ և տպագրեալ են 'ի զանազան հանդէսս և պարբերականս . նոյնպէս և հանելուկներն և առակներն . թէպէտ տակաւին շատ բան կը հաւաքուի , և ես մաս մը ունիմ , հանդերձ կաճէտցի ծռերու (պակասամտաց) վրայ շինուած առասպելներով . բայց տեսնելով որ բաւական ստուար եղաւ Մանանայս , կը պահեմ այլ պատեհութեան : Եւ որոցմէ գումար մը 'ի ձեռին ունէր մեր Հայրենակից ուսումնական Պ. Մ. Անանեանն ,

դր այժմ 'ի Ս. Պ. Պ. Բուրգ կը գտնուի, և կ'ուզէր հրատարակել՝ հանդերձ իմաստասիրական տեսութեամբ ձք. յիշեալ Պարոնը արդէն 'ի Գերմանիա լեզուագիտութեամբ սարապած է, և Ազնիւ Հայրենասէր Սանասարեանցի բարերարութեամբ ուսանողներէն մինն է, որոյ յաջողութիւն 'ի սրտէ կը ցանկաւնը :

Հանելուկ՝ աշուղներու մէջ աւելի շատ կայ, և այնու մէկզմէկ կը յազթահարեն. և յաղթեալն յազթողին անձնապաւր կը վնձի, իր սազը տալով: Իսկ մեր քրականութեան մէջ Շնորհալին կը տեսնենք, որ այնքան բարձր և վսեմ սրբազան երգեր և սզթքներ յօրինելուն հետ, մանկական հանելուկներ ալ յօրինած է, ինձ կը թուի թէ՛ ժողովրդեան բերան եղածներէն առեր կանոնաւորեր է :

Հայոց ժողովրդեան մէջ կայ և մէկ ճարտարութիւն ալ. ազոաւերէն և ճրնդուկերէն լեզուով խօսիլ. բառադարձութեամբ խօսիլ, որ. փոխանակ հացի, ցահ ըսել, փոխանակ ճարդի, դրճ. և այսպէս ամեն բառ և բայ յեղաշրջել. մինչև անգամ երբեմն ալ գրով այս ոճերը գործածած են. և ծանուցեալ է այն որ եղբայրադիր կ'ըսեն, այդինքն փոխանակ ափ՝ ք, փոխանակ քի՛ է, փոխանակ էի՛

այբ ու բենն , և սոյն կարգով գրել գրե-
լիքը . յիշել պէտք է Անիի ծածկագրու-
թիւնը: Իսկ երբ ուշագրութիւն դարձնենք
Ագուլիսի և Ջէյթուենի Հայոց գաւառական
տեղական լեզուին վրայ . իրօք հանելուկ
մ'ալ անոնց լեզուն է . զք , գիտնական
Մեսրոբ Թաղիադեանցի գրածներէն Ա-
գուլեցւոց մէկ կտոր խօսքը դեննք այստեղ :

«Նահալ ամ, տահալ ամ, ահալ ամ,
ակալ չի» . այսինքն, գնացի, տեսի, ասա-
ցի, ոչ եկն : Կա՛յ Հայ մը՝ բաց 'ի Ագու-
լիսցիներէն որ կարող լինի հասկնալ այս
Հայերէնն . այլ սակայն իր մէջը կանոն մը
ունի բայերու լծորդութեան, և ցի և ուի
փոխանակ հ կը հնչէ , ինչպէս դիտողի մը
պարզ կ'երևի . գրեթէ շատ տարբեր չէ
նաև Ջէյթուենցիի լեզուն . և անոր մէջն
ալ կը նշմարուի կանոն մը, որ փոխանակ
«ի» կը հնչէ . զք . հոց ըսելու տեղ, հոց
կ'ըսէ . և գլխաւորապէս ձայնաւոր գրերու
մէջն է անոր փոփոխութիւնն : Ասոնց քով
քիչ մը պարզ կը թուին վանայ և իր շրջա-
կայ գաւառաց լեզուները , ինչպէս Խի-
զանցւոյն , Մոկացւոյն , ևն :

Ժողովրդեան մէջ մէկ հնարք և կրթու-
թիւն ալ կայ լեզուի դիւրաթեքութեան
համար . յատուկ այս նպատակի համար
տեսակ մը բառերով խօսք մը կը կազմեն ,

և անսխալ արտասանողն պարծանք կը վաստըկի. զր. «Քեռի էլ առ էն քուէլայ լօռ արիւրէն» :

«Ուլն էլաւ ուռի ծառ, ուլն իւր ոռով ուռ ոլորեց» .

«Մեր բաղչան կայ տասն տանծի ծառ, տասն տանծի ծառի ծէրին տասն ծանր տանծ» .

«Ձեր բաղչան կա՛յ տասն տանծի ծառ, տասն տանծի ծառի ծէրին տասն ծանր տանծ» :

«Ձուկ ձրգեմ ձուկ ուտեմ, մուկ ձրգեմ ձուկ ուտեմ» . և : Եօթնիցս կրկնելու է ասոնք անսխալ, և արագ արագ :

— — —

ԱՀԱ ԵՒ ՔԱՆԻ ՄԸ ՀԱՆԵԼՈՒԿՆԵՐԸ

(Կարնեցաց և վանեցաց)

— — —

Ա՛յ և որորո՞ն .

Հանք մը ունիմ հանայ հանայ,
Կոտուչըններ մըջըրխանայ .
Կաթնաղբիւրէն ջուր կը խմէ,
Արընծովէն ձէն կը հանէ :

Թոճոճ .

Սարէն գըրոնցի չը փոտրան ,
Չորէն քըրոնցի բան չեղաւ ,
Քարի տակ դրի չկոտրեցաւ ,
Չուրը ձգեցի փլխորեցաւ :

Փշոո .

Թօփ մը ատլաս ունիմ՝ թէգկէհ չէ
տեսեր ,
Չուալ մը ակիւր՝ ունիմ՝ ջաղացք չէ տեսեր ,
Կոճ մը ունիմ՝ մէջէ չէ տեսեր :

(Կակալ) Ընկոյշ .

Տօլապ մը ունիմ՝ չորս աչք ունի ,
Ամեն աչքին մէջ մէկ մէկ հաց ունի :

Սուրն և պարեան .

Փտած փոտսը փոտրեցի ,
Ասլանը մէջ թաղեցի :

Հրացան .

Լուներ թունու կարպետին ,
Ձէնը տուեց ազլօրին .
Ինքը գնաց Արդաւ ,
Ձէնը գնաց Բաղդադ :

Աճեմ .

Սարէն կոճոյ սլվալէն
Ոսկի բեխեր պլալալէն :

Աւ, Զորի, Գեոր, Կահարէլ .

Անծիլն Անծնին բարձին
Անդադարի երդիքէն անցուցին :

Բերան և ոկտաներ .

Մարագ մ' ունիմ Աստուծոյ շինածն է,
Մէջը լեցուն մարմար սիւներ տնկած է :

Նամակ .

Դադդան գէլիր ադամ իլէ,
Խչի դօլի բադէմ իլէ,
Նէ' ադգի վար նէ' դիլի,
Սէօյլէնիր ադէմ իլէ :

Կարօք ծով, Մովտի Գաադան, Իսրայէլ,
Փարասն .

Սուդան քիլիդ, օդ ունտան անախդար,
Ավ գաչտի, ավճի թութուլտի :

Գիշեր, տան .

Սեւ արար բեխն օլորեց,
Անդար հազար մարդ գլորեց :

Մանան ծծոմով հարկանել, լանը ցրտել,
Եղբ ամանով լնաղել .

Էլ վեր էլին, թագաւոր վեր սէլին,
Թվանքով զարկին, կող ծակեցին,
Արիւն թաղէ թաղ ցրուեցին,
Ոսկոր մէջ տան թաղեցին :

Ճրտեակաւ .

Երեք ոտնէն մէկ մօրուսէն ,
կայներ կ'ուտի մեր հօր քէսէն :

Հնաւի .

Մեզ տուն մը կայ տուն մ'էլ ինե ,
Գեղին Դաւիթ նստե ինե :

Սառայ .

Սեղան սատաֆէ , ոտքերն արծաթէ ,
Լուսնակն ի փակ , բանլիքն արեգակ :

Տրէի .

Էն ի՞նչ է , կապեմ կ'երթայ , արձկեմ՝
կը կենայ :

Աչ .

Սև սըլայ , սիվտակ սըլայ ,
Խաթունն ինե կը ճլվլայ :

Գերեզմն .

Մութը տուն , տմբլիկ քուն :

Ձէ և սապանդակ .

Մսէ բերդ , երկաթէ դարանջայ ,
Ոտքը դրի իջայ :

Ախանջ .

Մեզ հոր մը կայ , աշխար երկիր ինչ
որ կայ՝ մէջ կ'իյնի :

Հոր .

Քանի կտրեմ կ'երկնայ ,
Քանի տաշեմ կը հաստանայ :

Յորին ցանել .

Բռնեմ ափովս , թալեմ թափովս ,
Մեռնի տարով , ապրի բարով :

Գլխս քանի , ճակար , յծնի , աչք , թիկն ,
Քերան , ախաներ :

Թեզ ծառ մը կայ ճըճան է ,
Ճըճանի տակ մէյդան է ,
Մէյդանի տակ ղալամ է ,
Ղալամի տակ կթխայ է ,
Կթխայի տակ զուռնայ է ,
Չուռնայի տակ մարագ է ,
Մարագն իլին ուրագ է :

Նսան .

Անծակ մարգարիտ , անուրր դերձան ,
Աստուած կը շարէ , մարդը կը քակէ :

Շան .

Էրկէն վազէ , բուլոր նստէ ,
Դնչաման մօտ տոճաման :

Կրթայ .

Քար վէր քարին քար չէ ,
Կ'արածայ՝ տաւար չէ ,
Ձու կ'ածէ՝ հաւ չէ :

Պարոյտ և ճբոտ .

Օձ մէջ ծովուն ,
Գլուխը պսպղուն :

Գե .

Աիվտակ արտ մ'ունիմ ,
Ջեռնովս կը ցանեմ , բերնովս կը քաղեմ :

Ախլը .

Մեզ զատ մը կայ զատոց է ,
Թագն 'ի գլուխ սղոց է ,
Գիշերուան մեռելյարոյց է :

Հերիք կը համարինք այսքան հանելուկ-
ներ : Երբ վարպետը հանելուկ մը կ'ըսէ ,
ունկնդիրներէն հարցում մը կ'ուղղուի
իրեն թէ՛ ի՞նչ եղա է : Նա ևս կը պատաս-
խանէ՛ Երկաթ է , կամ՝ փայտ է , կամ՝
կենդանի է , և : Իսկ եթէ Եղան հարցա-
նողն չլինայ լուծել հանելուկը , գիտցող

Կարնեցիք Ձան+ կ'ըսեն հանելուկին :

մը կ'առաջարկէ անոր թէ՛ Պղնձէ քաղաք
ինծի տուր , որ ըսեմ : Շատ դժուար բան
է Պղնձէ քաղաք տալ . վասն զի այնուհետև
կ'սկսի երկայն շարք մը բանից , որքան գէշ
և խայտառակ բան կայ՝ կը վերագրէ չը
գիտցողին , և լաւն ու պատուաւորն՝ իրեն ,
և 'ի վերջոյ կը լուծէ ,

Դ Ի Ի Թ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ք Ե Ի Բ Ժ Ժ Ա Ն Ք

Ընդարձակ չպիտի խօսիմ հոս այս նիւ-
թին վրայ , վասն զի ամենուն գիտցած
բանն է և մինչև մեր օրերն իսկ շատ մար-
դոց գլխուն վրայ , թեևին վրայ , պարա-
նոցէն 'ի կախ եռանկիւնի ծալուած թուղթ
մը կը տեսնանք կաշիի կամ արծաթ ամանի
մը մէջ գետեղուած . աղոնք զանազան
ախտից և չարեաց պատահարաց դէմն առ-
նելու , անհետ ընելու համար հնարքներ
և հրաշքներ համարուած են : Սիրոյ թուղթ
մը կը գրեն , և կը պատուիրեն տանել իր
տարփալուոյն ճանապարհին վրայ , կամ
անոր տան շեմին տակ թաղել , կամ թը-
լլամ մի գրել մշկով , զաֆրանով , վարդի
ջրով , և եօթն ակնէն ջուր բերելով թուղթն
'ի մէջ ձգել , ու զածին լամցնել , որով պիտի

սիրահարի եղե՛ր անոր : Չարոց թուղթ մը
կը գրեն , և կը պատուիրեն որ կարէ զայն
գլխարկին վրայ , կամ անթին տակ , որ
չար ոգիներ չիշխեն մերձենալ , և չար
աչքէ ազատի : Գլխացաւի , փորացաւի ,
և տենդի , ու զանազան ցաւոց իբրև դեղ՝
կամ թուղթի վրայ , կամ ուռի տերեւի
մը վրայ բան մը կը գրեն , և կը պատուի-
րեն որ ջուրը ձգէ խմէ , և կ'անցնի :
Կորուստ մը ունենաս՝ ուսմ կը գրէ , և
զանազան հրահանգներ կուտայ քեզ զայն
գործածելու համար , որով գողդ և գո-
ղօնդ կը գտնես : Թողում այն որ հորի
մէջ կը նային , թասի մէջ կը նային , գու-
շակութիւններ կ'ընեն : Հետաքրքիրներուն
զուարճութիւն մը առթելու համար հոս
կը դնեմ երկու կտոր բան դիւթական
ըսուած թուղթերէն :

Խնուսայ Գօվանդուկ գիւղի մեր բա-
րեկամ ուն Մհէրի երկամեայ Դաւիթ
մանկան գլխին վրայ կարուած էր հետև-
եալը , զոր քակեցի , և բնագիրն ալ քովս
ունիմ :

« Սուրբն Թորոս նստեալ գրէր և դար-
ձեալ ջնջէր և չարակըն պատառէր իւր
ւմիտս խառակըն կուրասցի խաթակըն խա-
ււարի դրուցակըն ցամաքի աղի մաղի կը-
ւմըրխի սարերի ելնէր հովիւըն ծերունի

«արածէ զհօտըն ծիրանի կթէ զկաթըն
 «ծէրանի անխաղաց պտնիր եհան ով որ
 «տեսաւ զարմացաւ ով որ կերաւ պատա-
 «ռեցաւ նոյնպէս պատառի չար ակն
 «չար միտք չար սիրտ չար սրկաթ չար
 «խորհուրդ 'ի դիմաց ծառային Աստուծոյ
 «Մհերի որդի Դաւիթին ամեն պաշպա-
 «սնութեամբ սրբուհոյ Աստուածածնին և
 «սրբոյն Յօհաննու կարապետին եղիցի պա-
 «հապան Դաւիթին ամէն » :

Ահաւասիկ և գողօնք գտնալու թրլրսմ
 մը , զոր 'ի Պօլիս մեռած վանցի Մ. ի շատ
 մը այսպիսի թղթերէն հանելով տուաւ
 ինձ հայրենակից մը :

Գողի համար առ 2 հատ անծակել
 մարքըրիտ 7 հեղ իխլաղ կարդա ի վերայ
 դիր հուրըն որ ճաթի բազում անգամ
 փորձած է այս բանը :

«Գողի համար առ 7 հատ փախլայ ի վե-
 րայ փախլային զայս տրլսմն գըրէ և կար-
 դա 41 հեղ անունով ձըքէ ջուրըն գիշեր
 մի կենայ կուռենայ փախլան և այն առ-
 նօղ մարդն ալ կուռենայ կու բերէ ետեւ
 փախլան չորցուր որ ազատի չենէ կու մե-
 ոանի , տրլսմն այս է :

չայս եայս սհա 'դար քոնթ քէֆ
 պե եայս

Բազուկ և տապակ և սոսլաք և սե-
թրուանփիլաք քանարուկ անսեայ և թու-
րախաթիս լարաւոնի յիշեցի անուն սուրբ
քոյ շուտով կատարեցեք որ կամիս իմ և
գողացացըն գառնունե առ տէրըն ամեն»:

Մաղ հանելու որ տեղ կուման ունես
նէ առ աւուճ մի հարտալ 7 հեղ կարդա
ի վերայ խունկ թուս տուր :

Այն տեղըն հարդալըն ցանէ մալ
կա նէ կամ ուր տեղ է նէ հօն կու ժօ-
ղովի կամ թէ չիկա նէ չի ժողովիր . կար-
դալիքը այս է . Արդղուն շարքմու պար
համչեւն հմու աչընտին դուպայ վտայ հրմ
Ֆըլիս նալիմս նազ Ֆլեւ հրուսայաթ . . .
դէմ իրոեայ սանմին հայել պհախ նամա-
րաչքնսն հաղայել խար տազ պհախ մօտ
անլի ֆին այֆայ էմն զել հայել նաչեմիհի»:

Մալ հանելու այս դըլսմն գըրէ ճեր-
մակ կամ սև խօրօզին ոտքըն կապէ մալ
ուր է նէ հօն երթայ իօսի ոտքով փօրէ
քեզ ցուց կուտայ . թլսմն այս է :

Մալ հանելու առ աւուճ մի տառի վերայ կարդա 7 հեղ խունկ ծրխէ այն տեղըն մալ կայ նէ կամ ուր տեղ է նէ հօն կու ժողովի չիկանե չի ժողովիր. կարդալիք այս է :

«Միսիլահի ոահման ոահեմ ըռօհրո ղուտուզ էլան լզ ու հիտ նիւ թու դահի բչրաղու լաթ աթէն ալ մէնալան թհին մարիֆաթուհու մահդայ աուու քուլումին իրայ ղուբրու եալասուան աքաս ահայա ահուայել միլ ալ պիւթալ ջամ եաթմուֆ րայաուի մուֆի աթայ մանհու էմ սե հուհու ալազհի եհ թիաթհի մանալ մայեհ ամին :

ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՆ ԵՒՍ ԲԺՇ ԿԱՐԱՆԷՆ

Մահամ ոււեցի և իոցի .

Նախ զխոցն լուա տաք գինուով , յետոյ հաւկթի սպիտակուցն զարկ ձէթ եղով որ մալհամ լինի . քսէ 'ի վերայ լաթի և դիր , ուռեցն քաշէ և խոցն շուտ լաւցնէ , օգտէ Աստուծով :

Մարդ որ վայր անկանի միսն կամ ոսկոռն ցաւի , ոչիւարի իլիկն առ և երկու հաւկթի դեղնուցք , և Ե. տրամ գազարի

սերմ, Ե՛ տրամ զարդաչու . այս երկուքն
լաւ ծեծէ , իլիկն և դեղնուցքն խառնէ ,
մալհամ արէ , և ոչխարի իլիկով լաւ մա-
ժեւ տուր , և մալհամն կտաւի վերայ ցա-
ւած տեղին դիր , լաւանայ Աստուծով :

Առ սոխի հունտ վարդի եղով տապկէ ,
և կարմիր շաքրով կեր . ինչ տեղ որ քամի
ունիս՝ տանէ :

Հիւանդն՝ որ լեղուն կապուի , կանափի
եղն դարանն (ոտքի տակ) քսէ՝ կու բացուի :

Մարդու փորն որ օձ մտանէ , առ
տատասկ փուչն և ընկուզի կթունն՝ եփէ
և խմել տուր , զօձն սատակէ :

Կին՝ որ կաթըն շունենայ , նա բողկն
խաչէ և ՚ի ջուրն մեղր խառնէ և խմէ՝
յորդի :

Յորժամ մարդ բարկացող լինի և բար-
կութենէն ցաւ հանդիպի , դեղն այս է՝
Ա՛ռ լէհանայ , եփէ , և ա՛ռ սակաւ մի
թիրեաքի Փառըզ , լէհանայի ջրով տրորէ
և խմէ անօթուց , բարկութենէն ազատի
Աստուծով :

Փորացաւի դեղն այս է . Չբազլան ա-
ղա՛ , և մեղրով տուր ուտէ , փորցաւն կտրի
Աստուծով :

Վասն փորացաւի որ արիւն դայ , դեղն
այս է . Առ զազոխն և քամէ , և պուտուկն
արկ և ՚ի ներս հին պանիր կտտորէ և եփէ ,

և տուր որ խմէ . կապէ զփորն , օգտէ
Աստուծով :

Խուլք՝ որ ելանէ մարդոյ վիզն , ոչխարի
ճրագունն և շամանն ծեծէ վերայ դիր ,
հալէ . խոցն՝ որ խռովի , խոզու ըղուղն
գինևով եփէ՝ վերայ դիր . խոցէն՝ որ արիւն
երթայ , բազլի ալիւրն ցանէ , օգտէ Աս-
տուծով :

Մարդ որ սիրտն դժուփայ և խաղայ ,
առ քաղցր և թթու նուռ , եփէ , և ջուրն
տուր խմէ ԺԲ. օր , օգտէ Աստուծով :

Ուռեցւորին , զգորտան կանանչ բուրդն
որ ջրին եգերք կու ժողովի , ա՛ռ զայն ,
և ամուր քամէ ձեռօքդ , և դիր ՚ի թասն ,
և լաւ տաքցու , և դիր ՚ի վերայ կրակին
եփէ , վար ա՛ռ և տարածէ ՚ի վերայ ու-
ռած մարմնոյն , մնայ , լաւանայ Աստու-
ծով . փորձած է :

Դիտմամբ այսպիսի վեր ՚ի վերոյ բաներ
օրինակեցինք , որպէս զի մի գուցէ հետե-
ւողներ և փորձողներ լինին , որ շատ զգու-
շալի է : Բժշկարանի մէջ շատ մը աչացաւի ,
աղեաց ցաւի , և կանանց հիւանդութեանց
վրայ կը խօսի , մալճամներու կերպեր կը
ցուցնէ և զայն գործածելու եղանակներ :
Քանի մի ևս զուարճալիք՝ նոր բժշկարանէն :

Թէ ուզես որ խիար և ձմերուկ բու-

սուցանես, այսպէս արա . Առ սև կատուի
գլուխն կտրէ և թաղէ որ փտի, յետոյ
գու հողն բաց՝ որ հող է դարձեր . աչ-
քերն հանէ, տեղն՝ խիարի կամ ձմերկի
հունտ ած թաղէ . որ բուսնի և քամիլ
լինի, այն որ հունտն քունէ, այն հնտիցն
ո՛ր տեղ թաղես՝ առժամայն բուսանի :

Թէ լապտրակու ճրագունով անձնդ
օծես, ուր երթաս՝ դքեզ շտեսանեն :

Թէ ուզես որ մարդն գինովցունես,
գազարի սերմն թրջէ, քամէ, յետ գին-
ւոյն խմել տուր, շատ կու արբի :

Թէ կամիս մկունք ժողովին, կաղինն
ծխէ, վրան ժողովին . գու կոտորէ նոցա :

Մծումբ և քացախ լից շուշի մէջ, լոյս
տայ :

Ազօրի վան լոյսակին .

Ո՛վ ամէնօրհնեալ այգի, որ զերկնա-
յին զօրութիւն և խասիաթ դու ՚ի քեզ
ունիս, որ և այսքան պարզեք ետ քեզ
բարերարն . Աստուած վասն փրկութեան
մարդկան . նաև մեք տաժանեալքս մեղօք
գահանամբ յամենառատ ողորմութենէ
քումմէ Տէր Աստուած մեր, և խնդրեմք
՚ի քէն, որպէս հրամայեցեր Եփարիանոս
թագաւորին . . . վասն դեղոյս . և դեղս

օրհնեալ է Աստուծոյ և ամենայն սրբոց նորա : Դու ես թագաւոր ամենայն խոտից , և որ դոյացոյցն զքեզ և պարզեաց քեզ բժշկութիւն ազգի մարդկան ամենայն ցաւոց և անուամբ անեղին և անմահին Աստուծոյ ողորմածին և բարեբարին Աստուծոյ և Ս. Առաքելոց , Մարգարէից , Մարտիրոսաց , Հայրապետաց , Ճգնաւորաց , Կուսանաց , Չինւորաց և Ս. Հրեշտակաց և Հրեշտակապետաց , և ամենայն Երկնային զօրաց , ևս առաւել ամէնօրհնեալ Ս. Կոյս Աստուածածնին բարեխօսութեամբ օրհնեալ լինիս դու , Լօյտակ , զօրութեամբ Ամենակալին , աջովն Անեղին , բազկովն Հզօրին աղուահարեալ վանեսցին և խորտակեսցին դէք , և քակտեսցին մեքենայք , և սասանեսցին խումբք , և շարժեսցին հիմունք այսոց պղծոց . և դու լինիս օրհնեալ յայսմհետէ մինչև յաւիտեան :

Եօթն անգամ ասա և ապա հանէ իւր արմատովն . և յորժամ քաշես՝ պտուղն պտղեցո՛ ՚ի սուրբ աման , պահէ . թէ հանց հանդիպի որ չորս ճեղ լինի , նոր ամանի մէջ ծրարէ , պահէ :

Հ Ա Ի Ա Խ Օ Ս

- Ա. Թէ թռչուն ծրտէ վրադ .
Բ. Թէ յերազն գէշ ձայն գայ .
Գ. Թէ մարմինդ խաղայ .
Դ. Թէ մուկն վրայէդ անցնի .
Ե. Թէ ճանճ մտանէ բերանդ .
Զ. Թէ կրակն թռչի .
Է. Թէ կրակն զրուցէ .
Ը. Թէ սիրելւոյդ իրք մի խնդրես .
Թ. Թէ ձեռացդ իրք մի ընկնի .
Ժ. Թէ կրիայ կամ կուզ տեսանես .
ԺԱ. Թէ օձ տեսանես .
ԺԲ. Թէ գազան կամ անասուն տեսանես .
ԺԳ. Թէ յանկարծտկի փառք տաս Աս-
տուծոյ .
ԺԴ. Թէ գինին թափի ձեռացդ .
ԺԵ. Թէ պոչատ կատու տեսանես .
ԺԶ. Թէ հեծկտաս .
ԺԷ. Թէ յերբ ծուխն վերանայ .
ԺԸ. Թէ կրակն ձայն ածէ .
ԺԹ. Թէ շունն 'ի քուն հաջէ .
Ի. Թէ մուկն 'ի թոռն ընկնի .
ԻԱ. Թէ հանդերձդ այրի .
ԻԲ. Թէ քոմոս մարդ գայ 'ի տունն .
ԻԳ. Թէ զուամաչիդ գէշ իրք հասնի .
ԻԴ. Թէ յանկարծակի ճրագ անցնի .

- ԻԵ. Թէ երազ տեսանես .
ԻԶ. Թէ զրոյցն ճշմարիտ է թէ ոչ .
ԻԷ. Թէ պատերազմ գնամ թէ ոչ .
ԻԸ. Թէ յաղթեմ թշնամին թէ ոչ .
ԻԹ. Թէ սէր լինի՞ ընդ թշնամւոյն թէ ոչ .
Լ. Թէ 'ի ճանապարհին կենդանի հան-
դիպի .
ԼԱ. Թէ մեռածի վրայ ելանես .
ԼԲ. Թէ ականջդ գոչէ .
ԼԳ. Թէ մարդ 'ի քունն ձայն ածէ .
ԼԴ. Թէ մարդ 'ի քունն խօսի .
ԼԵ. Թէ աման մի յանկարծ խորտակի .
ԼԶ. Թէ իրք մի ընկնի կամ փլչի .
ԼԷ. Թէ կաքաւի ձայն լսես .
ԼԸ. Թէ փայտն ձայն ածէ .
ԼԹ. Թէ իւղ կամ կաթ 'ի վերայ հանդեր-
ձիդ թափի .
Խ. Թէ երակօք արիւն առնուս .
ԽԱ. Թէ աջ ափդ կրծի .
ԽԲ. Թէ ձախ ափդ կրծի .
ԽԳ. Թէ ներքանն կրծի .
ԽԴ. Թէ ձախ ներքանն կրծի .
ԽԵ. Թէ նոր տուն մտանես .
ԽԶ. Թէ մայր հաւն խստի .
ԽԷ. Թէ ճանապարհ երթաս .
ԽԸ. Թէ ագռաւն խօսի .
ԽԹ. Թէ անծեղն խօսի .
Մ. Թէ երազ տեսանես .

Ահա հիսուն «թէ», որոց իւրաքանչիւրը տարբեր մեկնութիւն կ'ստանան երկոտասան կենդանակերպից տակ պատահելով.

Չոր օրինակ . «թէ նոր տուն մտանես .

- Խոյ . Ընդ առաւօտն բարի է :
Յուշ . Չէ բարի , լուռ կաց :
Եկաւոր . Մտանելն բարի է :
Խեցզետին . կէս օրն բարի է :
Առիւծ . Չօրն ողջոյն բարի է :
Կոյս . Ժ. ժամոյն բարի է :
Կշիռ . Չէ բարի մտանելն :
Կարիճ . Չէ բարի , համբերեա :
Աղեղնաւ . Ե. ժամոյն բարի է :
Այծեղջիւր . Մտանելն բարի է յոյժ :
Ջրհոս . Ընդ առաւօտն ևս բարի է :
Չուկ . Գ. կամ Չ. ժամոյն բարի է :

«թէ մայր հաւն խօսի .

- Խոյ . Երկրի մահ է :
Յուշ . կնոջէ տրտմիս :
Եկաւոր . Արտնեղութիւն է :
Խեցզետին . Արտհեշտութիւն է :
Առիւծ . Չար ցնորք է :
Կոյս . Պաշարումն և ցնորք է :
Կշիռ . Խնդութիւն է թագաւորաց :
Կարիճ . Խնդման գրոյց է :
Աղեղնաւոր . Ընտանեաց մահ է :

Այծեղջիւր. Գանձ գտանես :
 Զրհոս . Խնդումն է :
 Զուկ . Արու զաւակ լինի :

Այսպէս իւրաքանչիւր «Թէ» կը շարունակէ : Իսկ 'ի վերջն հետեւեալը գրած է :

«Աստ կատարումն էառ բանիս ,
 «Ճմարտագրոյց հաւախօսիս ,
 «Զի ուղղաբան է իբրև զիս ,
 «Եւ գուշակող հանգամանիս :
 «Զի թէ սովաւ լինիս զբօս ,
 «Որ և կոչի սա հաւախօս ,
 «Արդ անկանիս 'ի դար և փոս ,
 «Եւ գազանացն 'ի կեր և յորս :
 «Լինիս բնաւիցըն դու կատակ :
 «Տեսանողացըն խայտառակ ,
 «Այլ ուշիւըդ իմաստունակ ,
 «Անձինըդ քո դու լեր պահակ» :

ԶՈՒԱՐՃԱԼԻՔ ԵՒ ՊԻՏԱՆԻՔ

1. Ասը տէլի՛ քէնտիսինի ճէննէթլիք սայ-
 եար :
2. Աղզը աչքք տէլի՛ սէօյլէեէճէք եէրտէ
 աղզը աչքպ պազար :
3. Եօպազ տէլի՛ քէնտի քէնտի սէօղիւնէ
 պէյէնիր , վէ եօնղունլուք իտէր :

4. Եւրդըն տէլի՛ քօրքմայաճաք եէրտէն քօրքար :
5. Եէլ եէփէրէք տէլի՛ ղօլանտա ղուգ- ղունտա էյլէնէմէգ :
6. Եանղաղ տէլի՛ եօրումէտէն օսանղալ պէգմէգ :
7. Չըռ տէլի՛ սէօյլէտիկի եէրտէ ան- ղըրըր :
8. Չըռգօր տէլի՛ պիր իչի իտէր իսէ , եիւրիւր իքէն պէյեան իտէր :
9. Էսէրէք տէլի՛ աղղը տէվէ կիպի քէօ- բիւրիւր վէ եաքասընը եըրթար :
10. Թաքլակէօլ տէլի՛ խայրը շէրրի պիւ- մէգ :
11. Թամահքար տէլի՛ զարարընը Ֆայտա- սընը պիւմէգ :
12. Թիրեաքի տէլի՛ քիմսէ իլէ մուհապէթ իթմէգ, տուվարլար իլէ շէքիչիր, չա- նաքլարը վէ թապաքլարը քռար :
13. Իպլէհ տէլի՛ քէնտիսինի ճէմիսինտէն քայըրըր զան իտէր :
14. Լրփըռ տէլի՛ սէօյլէտիկի ճէվապի անկ- լամազ :
15. Կէօզի պէօյիւք տէլի՛ իլլէմէքտէն վէ քար իթմէքտէն իւրքէր :
16. Ղուշ աքըլը տէլի՛ տէօկիւշիւ վէ դան իթմէսի սէվէր :
17. Ղըզը տէլի՛ ազ շէյտէն չօք քավկայ իտէր :

18. Ղաշմէր տէլի՝ քաֆի սիլահ սիվրի քու-
լահ մէրմէրէ սափլանըր :
19. Ղուրու տէմ տէլի՝ տայմա թիւրքիւ
չաղըրըր վէ կիւլէր :
20. Ճինլի տէլի՝ հայվանլարը վէ ինսանը
տէօյմէք իստէր :
21. Ճընկըլ տէլի՝ պիր ճէվապի տույմա-
տան չէքիրկէ կիպի սըչրար :
22. Ճէպի փաք տէլի՝ կէօզիւնէ սիւրմէ
չէքէր վէ պէզանիւր :
23. Մասլահաթ տէլի՝ քէնտի իչինի քօր
էլին իչինէ պաքար :
24. Յայլազ տէլի՝ իչէ կիւճէ խաեիր իթ-
մէզ :
25. Շէյթանի տէլի՝ քիմսէյէ պէյէնմէզ ,
մավուուլուկ իտէր :
26. Շէօհրալի տէլի՝ սէօյլէտիյի սէօզի զա-
ֆիեէեէ ույտուրուր :
27. Չարփըք տէլի՝ էլի վէ բարմաքլարի
պիր իչէ ույմազ :
28. Չըլըն տէլի՝ էյի սէօյլէտիյի եէրտէ
ֆէնայէ չէվիրիր :
29. Սօֆու տէլի՝ հէր ֆէրսատի իչլար ,
հալգա իչլմէնիզ՝ տէր :
30. Սէվտայի տէլի՝ էվ , պահճէ վէ միւլք
էտէնիր հարամտան :
31. Սապըրսըզ տէլի՝ զինա վէ լիվաթա
իթմէսինի սէվէր :

32. Ամէ տէլի՛ դէնահաթը քարը վէ քիս-
պի սէվմէզ :
33. Միւրթիւկ տէլի՛ զահվէտէն վէ պէր-
պէր տիւքանընտան չըքմազ :
34. Միւնիփէ տէլի՛ թիմարհանատէ վէ
չֆտլարտէ չօք տուր :
35. Տէմ կէլտի տէլի՛ կեահ աքըլլէ իտէր
կեահ տէլիլիք :
36. Տընկըլ տէլի՛ քեամիլ տըր . անճաք
չօճուքլար ըլան օյնար , վէ կէնճլէր
իլէն հօրա թէփէր :
37. Տըռ տըռ տէլի՛ տայմա լաֆազանլըք
իտէր :
38. Տալ պաստը տէլի՛ տայմա զօվալախ-
լիս , վէ փաֆ փուֆ իտէր :
39. Տարտաղան տէլի՛ սարըղընա վէ կիյ-
տիկինէ նիզամ վէրէմէզ :
40. Մունէֆէս տէլի՛ հէր նէ քի պուլուր-
սա փաք տէյի եէր :
41. Փառսի տէլի՛ ազ շէյտէն չօք քիւ-
սիւնիւր :
42. Փէրվանէ տէլի՛ պիր կիտէճէք եէրէ
եիւզ քէրէ կիտէր կէլիր պիր իչ պա-
շարամազ :
43. Փէչէ տէլի՛ քիսպէթ ուղրուսու տըր ,
ապալարա պիւրիւնիւր , իփ քուշա-
նըր , փէնճէլի չարըխ կիյինիր :
44. Քէլպիէ տէլի՛ աղջը վէ մէսէպէ տինէ
վէ իմանա սէփր իտէր :

45. Տըթր տէլի՝ ուեուտուղի եէրտէ աիշ-
լէրինի զճրտատըրըր :
46. Օֆլազ տէլի՝ էլինի զաշընը օյնատըր :
47. Օյնատան տէլի՝ հայվան քիպի սագըզ
չիյնէր :
48. Ֆէսատ տէլի՝ հալզը պիրի պիրինէ
տիւշիւրիւր :
49. Ֆիխնա տէլի՝ ալէմտէ փիճլիկ իլէն կէ-
չինիր :
50. Ֆըռ Ֆըռ տէլի՝ քամիշ ալէֆի կիպի
փառլար վէ Ֆը՛ս էնէր :
51. Ղայփազ տէլի՝ հէր շէյէ զափըլըր ,
համամա կիտէր զուռնայա աշկ օլուր ,
տիւկիւնէ կիտէր զուռնայա :
52. Միսաֆիր տէլիսի՝ մէյհանէտէն չըքար
եարալարըն սիւրիւքլէր , խանէսի եօք
էվէ կէթիրիր , քէնտիսի եաթար ու-
եուր :
53. Ճէօմէրտ տէլի՝ մէհանէտէ իշտիի վաք-
տէ էլին հէրիֆանէսին տալ քէսէ օ-
լուր վէրիր , այըքըլըքտա պիր աքճէ
զէքեաթ վէրմէզ :
54. Ալըզ վէրիշ տէլիսի՝ վէրէսիէ մալ ալըր
վէրէսիէ վէրիր , պապատան գալան
միւլքիւ ոէհինէ գօր զարարընը օտէ-
մէզ :
55. Ճատար տէլիսի՝ չօք սէօյլէր նէ քէն-
տի սէօյլէտիկի անկլատըր , նէ էլին
սէօյլէտիկինի անկլար :

Եւր աթը թիւրիւ տէլիւերի թարիֆ
էթտիքտէ , վէ էյէր քուսուր քալան տէ-
լիւերի տիւէրսէնիզ , թէ մամլնի պէքոի ճու-
նունլէրին իչինտէ վէ սէօպլւնտէն տու-
եարսընըզ . իլլահի Հազ թաալա ճամի ա-
տէմլէրինին վէ Նուրճիզ փէղամսլէրին
հիւմմէթինի ղուտուզ պէքոիլիքսէն վէ
պուտալա ճիւնիւնլիքտէն , վէ տիվանէլիք-
տէն խէլաս էյլէեէ . Ամին :

Տօտ իսթէրսին՝ պիր Ալլահ .

Մուհապէթ իսթէրսին՝ քիթապ .

Ուղուր իսթէրսէն՝ իսլատէթ .

Ձէնկինլիք իսթէրսէն՝ նիսաֆ .

Ինթիղամ ալմաք իսթէրսէն՝ էօլիւմիւն
Փիքր էյլէ :

վասն պրեցոմեան կենդանակերպէց ոմանց ,

Թէ որ մէկը կը ծնանի այն վայրկենին ,
որ Աղեղնաւորին առաջին աստղը Լուսըն-
թագին հետ մէկ տեղ հորիզոնէն վեր կ'ել-
լէ , դիւցազն ու թագաւոր լինի նա :

Թէ որ մէկը խեցգետին կենդանա-
կերպին մէջ ծնանի , վատ լինի . ինչ
բանի ձեռք զարնէ , ետ մնայ :

ՈՎ որ Խոյին մէջ ծնանի, մեծատուն լինի :

ՈՎ որ Առիւծին մէջ ծնանի, կտրիճ և իշխան լինի, նաև կռուող և բարկացող :

ՈՎ որ Աշիւին մէջ ծնանի, արդարև բարի լինի :

ՈՎ որ Այծեղջին Արևուն հետ հորիզոնէն վեր ելլելու ատենը ծնանի, անոր բաղդ հետզհետէ մեծնայ և բարձրանայ :

Երջանիկ է այն ժողովուրդ, որոյ թագաւորն ծներ է Աշիւ կենդանակերպին մէջ :

Վա՛յ այն ժողովուրդեան, որոյ թագաւորը ծներ է կտրիճ չար կենդանակերպին մէջ . ևս :

Վասն ազդեցութեան աստեղաց ոմանց .

Երևակ թշնամի է մարդկային բնութեան . պատճառ դժբաղդութեան, երկար հիւանդութեան, աւրող ամեն բան :

Լուսընթացն բարի է աղէկ ընող մարդոց, կեանք տուող, կենդանիներ և բոյսերը պահպանող :

Հրատն չար է, սրով խոցէ մարդիկ . արևելքը տապեցնէ, արևմուտքը չորացնէ . պատճառ է կայծակի, հովի . և մարդկային կենաց թշնամի . ևս :

Քէ Գիսաւոր աստղ ծնանի, նոր մարդ մը աշխարհիս վրայ արշաւանք պիտի ընէ, մահ է, սրածուծիւն է, մեծամեծաց անկումն է, բազումք աղքատանան : Քէ որ ճերմակ լինի պոչն՝ հիւանդութիւն բերէ . գլխի թմրութիւն . սաթլիճան և վէրէմ լինի : Քէ կարմիր լինի պոչն՝ ջերմ բերէ և հիւմնայ : Քէ ոսկեգոյն լինի պոչն՝ թագաւորաց, կայսերաց մահ է : Քէ կապտաւորաց լինի պոչն՝ սաստիկ չորութիւն, սով, շնօֆօր (իւմուրճախ) լինի . եւ :

— Նոյնպէս զանազան մեկնութիւնք կան գիսաւորին դրից, աստեղատան, ընթացքին, մեծութեան և փոքրութեան վրայ . եւ : Արդէն արեւուն և լուսնի խաւարման, երկրաշարժին, որոտման, փայլակման գուշակութիւնները յայտնի են :

Ժ Ա Մ Ա Ն Ա Կ Ա Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ք

Հետեւեալը՝ որ հետաքրքրական է իր պարունակութեամբն, եղբայրս Պ. Յակոբ Արուանձտեանց իմ յանձնարարութեամբս վանայ մէջ ձեռագրէ մը օրինակելով դրկած էր ինձ . և կը ծանուցանէ թէ՛ ձեռագրին սկիզբն ու վերջը թղթեր թա-

փած էին . կ'ըսէ նաև թէ սոյն ձեռագրի մէկ օրինակն ևս Երեմիա եպիսկոպոսն ունի , և թէ՛ ամբողջն կը գտնուի Մ. Յօէ . Քօլօզ վարժապետին քով . որում կցորդած է ժամանակակից անցքերն ևս յիշեալ վարժապետն :

ԹԻ- Հայոց

ԴՃԿԵ. Սենեքարիմ՝ արքայն վասպուրականի ետ գվան 'ի վասիլ թագաւորն , և էառ զՍուվազ փոխանակ նորա . և ինքն գնացեալ անդ հինգ որդւովք :

ԵՃԱ. Տէր Պետրոս կաթողիկոսն 'ի ժամանակս վասիլ կայսեր արար զՅրօրհնէք , և արգել զգետն 'ի Տրապիզոն քաղաքի :

ԵՃԺԴ. Բարձաւ թագաւորութիւնն Անույ , որ էր վերջին թագաւորն Յօհաննէս :

ԶՃԿԲ. վասնճանեցաւ Մխիթար վարդապետն , մականունն Քօշ կոչեցեալ :

ԸՃԼԵ. Լանգթամուրն եկն 'ի վան և 'ի Թավրիզ , աւերեաց զամենայն երկիրսն , և շատ գերի տարաւ ընդ ինքեան յերկիրն Սմրղանդայ , սատակեցաւ :

ԸՃՀԸ. Զըհան Շահն էառ զՇամշուտայ բերդն :

ԸՃՂ. Լուսաւորչի աջն 'ի Արսոյ գողացան , և բերին յԷջմիածին :

ԹՃԲ. Մուլթան Մահմատն էառ զՍուամբ
բօլն :

ՌԻԹ. Մեծն և առաջին Շահ Աբասն
Խալիֆ նստաւ 'ի Մաշատ :

ՌԻ. Քօռ օղլին , Գզիր օղլին , և այլք
բազումք եղեն Ջուլիտ :

ՌԾԳ. Ջղալ օղլի սարդար Աինան փա-
շայն եկն 'ի Վան և գնաց 'ի վերայ Շահին :

ՌԾԷ. Երկրորդ եկն Ջղալ օղլին և կո-
տորեցաւ 'ի Շահէն , և գնացեալ 'ի Հա-
միթ մեռաւ :

Ի սոյն թիւն մեծ սոյն անկաւ , որ
չուն և կատու կերին . նաև մարդագայլն
երևեցաւ :

ՌԿԳ. Առաջին Շահ Աբասն զԷլմիածնի
քարերն և զԼուսաւորչի սուրբ աջն ասնեղ
եա 'ի յԱսպահան :

ՌՀ. Յունվար ԺԳ. Ստամբօլայ ծովն
պազեցաւ , որ մարդ չըջէր 'ի վերայ :

ՌՁԳ. Մուլթան Մուրատն եկն 'ի յԵ-
րեւան , և ինն օր էառ զնա . եկն 'ի Քափ-
թիզ , և անտի 'ի Վան , և ապա գնաց
յԱտամբօլ , և 'ի միւս ամի դարձեալ եկն
Մուլթան Մուրատն 'ի վերայ Բաղդադայ ,
և յաւուրս է . էառ զնա :

ՌԼԵ. Ապրիլ Բ. Աւագ ուրբաթու գի-
շեր , սաստիկ շարժ եղի 'ի քաղաքս Վան :
և բազում մարդիկ մեռան , և շատ աւեր

րութիւն եղև : Աստուած ազատէ և ողորմի :

ՌՃ. Թալանեցին վարադայ աթոռն՝
անիծեալ Չոմարն և Խօշարայ պարոնն .
և սուրբ Եշանն ևս գերի տարան , զոր
Մարխաս Չէլէքին ազատեաց . և ՌՃԴ. ին
բերեալ եղին 'ի սուրբ Տիրամայր եկե-
ղեցին :

Այ՛ էն քաշայտ , որ 'է վան եկե՛ն .

Թե՛ն Տաճկոց

Խաքանդար փաշէն : Խոսրով փաշէն :
Մահմադ փաշէն : Ջղալ օղլի Աինան փա-
շէն : Զահվար փաշէն : Մահմատ փաշէն :
Զափղուն Մահմատ փաշէն . 1.10 : Թա-
փալի Մահմատ փաշէն . 1.11 : Մարթու-
զայ փաշէն վան էր , որ Ղրղըւբաշն եկն
'ի վերայ վանայ ԽԶ. օր նստաւ . մինչ
Բաքիր փաշէն եկն , վերցան և գնացին .
1.12 : Մուսայ փաշէն 1.13 : Դիվար փա-
շէն 1.14 : Գօջայ Սուլէհման փաշէն 1.15 :
Քուշուգ Հասան փաշէն էր՝ որ Սուլթան
Մուրատն եկն 'ի վան 1.16 : Բօյին Ագրի
Մահմատ փաշէն 1.17 : վառ վառ Աթ
փաշէն 1.18 : Սադաֆլի Հասան փաշէն
1.19 : Բօյուք Ահմատ փաշէն 1.20 : Դար-
ձեալ Բօյին ագրի Մահմատ փաշէն 1.21 :
Քաթանչի Մահմատ փաշէն վանն էր՝ որ

մեծ ժաժկ եղև 1.07 : Թաքահ օղլի . . .
փաշէն 1.08 : Շայեն փաշէն 1.08 : Շահ-
բազ փաշէն 1.09 : Էմին Մահմուտ փաշէն
Վան էր՝ որ Հուսէն աղէն Բերկըու տէրն
փախաւ առ Բաղիշու խանն 1.7. : Սար-
խօշ Իբրահիմ փաշէն 1.71 : Զայիվ Մու-
սայ փաշէն 1.73 : Դարձեալ Սարխօշ Իբ-
րահիմ փաշէն 1.73 : Սօֆի Իբրահիմ փա-
շէն 1.74 : Մալա Մահմատ փաշէն 1.75 :
Դարձեալ Սարխօշ Իբրահիմ փաշէն 1.76 :
Զաղրկան Մահմատ փաշէն 1.77 : Ասլան
փաշէն 1.79 : Դալի Դիվար փաշէն 1.80 :
Ղատրաֆիլ օղլի Ահմատ փաշէն 1.81 :
Հաջի Հուսէն փաշէն 1.82 : Դարձեալ Աս-
լան փաշէն՝ որ Մամօյի լաճն սպան 1.83 :
Ղարա Մուստաֆայ փաշէն՝ զոր կայի լաճն
ձպան 1.84 : Ամիր Ուսուֆ փաշէն՝ Նում-
րութայ «աֆ» գնոց 1.85 : Քօռ Օսման
փաշէն 1.86 : Լէհ Հասան փաշէն 1.87 :
Ղարայ Մահմատ փաշէն 1.88 : Ալի փա-
շէն 1.89 : Շեխի Մահմատ փաշէն 1.90 :
Աւտուլայ փաշէն 1.91 : Բաքիր փաշէն՝
սա խօջայ Ալիսան կախեց, որ Լէշկեր
ասէին. հետ կրուն (ղուլին) շատ կրուվե-
ցան. 1.92 : Մուսլի փաշէն՝ որ հրամայեց
Հայոց մօրուք թողուլ 1.93 : Զանպօլատ
օղլին՝ սա զկայի լաճն և զՂաթրան օղլին
խեղդեց, հրամայեց Հայոց գօտիկ վար

առնուլ և գտակ դնել. սորա ջորին ծը-
նաւ . և ինքն աստ մեռաւ 1.91 : Նիշի
Ալի փաշէն 1.92 : Յայսմ ամի քարախառն
կարկուտ եկն յՍտամբօլ . որ մինն հարիւր
տիրամ կշռեցին : Չալանկի Ալի փաշէն
1.93 : Ի սորա ժամանակս շինեցաւ սուրբ
Յակոբ եկեղեցին : Գօջայ Օմար փաշէն
1.90 : Սա զխօշաբայ սարոն Չամզիին (գու-
ցէ Շեխ Մզաէն) երեր սու ինքն 'ի քաղաք
և սպան զնա Աստուածածնի (տօնին) . սա
սահմանեաց Դբաթին Դաճկայ զարկել . և ետ
պղնձէ պլիկ կտրել :

Թիւ Հայոց . — ՌՃԼԳ Թիւն՝ այս Օ-
մար փաշայս զՆալբանդ օղլի Նադիր ա-
զպն և զՂատորր օղլի Խրահիմ աղէն
էարկ 'ի բերդ զնդան , սլահեց անդ Գ.
ամիս և սպան զնոսա : Ի սոյն ամի և սուա
ինչ համբաւ հանին թէ՛ ընտանի հաւու
փար ծձ կայ . և այնքան ջարդեցին յամե-
նայն ալխարհ , մինչև 'ի Ստամբօլայ մինչ
'ի Վան , և Վանայ մինչև 'ի Սպահան՝ մի
հաւ ոչ գտանիւր . և այսպէս եկաց ժա-
մանակս ինչ : Եւ 'ի սոցն ամի քրիտոնեաց
ոմն 'ի յայգին շինէր գտուն իւր , և 'ի
փորեղն ել սահաւ ինչ ժիպակ (անդիկ) ,
և յայժ տրախացան , և նոյն ժամայն հա-
տաւ լաւրն 'ի քաղաք . և ելին ամենեքեան
մեծամեծք և փոքունք և իշխան և գա-

տաւոր փողովք և թմրկօք , և գնացին 'ի տեսանել , զի համարեցան Մարտն լինել . և ահա ցամաքեալ էր : Նաև 'ի սոյն թըււոջ մարդակերպ գայլ մի երեւեցաւ . որ 'ի ցերեկի շրջէր յայգիսն և բազում զնաս գործէր , և ընդ մարդոյ պատերազմէր և խօսէր ևս . և ոչ ոք իշխէր միայն 'ի յայգիս գնալ . և ապա անյայտ եղև :

ՌՃԼԴ. Զավհար փաշայն գկոր (կոյր) էթարն և զՄանսուրն կախեց : ՌՃԼԷ. հրամայեց Հայոցս քաղաքացւոց և գիւղացւոց , որ զքաղաքի շրջապատ խանդակն պեղեցին . և այնչափ փորեցին , մինչեւ յինքենէ ջուր ել : Եւ 'ի բերդն ևս բազում տեղիս նորոգեաց : Սա գնտց 'ի վերայ Բաղիչոյ . և անտի գնաց :

ՌՃԼԶ. յաւուրս Ալի փաշային՝ Բաղիչոյ Նօհ խան եկն 'ի վան առ Ալի փաշայն գանգատ յեղբորէն . և փաշայն բազում զօրօք ելեալ գնաց 'ի Բաղէշ . և անտի Մանդուլ եղև և գնաց :

Ապա եկն Ղայալի Ահմատ փաշայն ել 'ի բերդն Բաղիչոյ և զՇարաֆ խանն հաստատեաց , և ինքն դարձաւ 'ի վան . և քաղաքացիք ելին ընդդէմ և պատերազմեցան և ոչ թողին գալ 'ի քաղաքն . և մնաց 'ի գեօղն Աւտնց՝ աւսուրս Գ. և ապա փոշխմանեալ գնացեալ հաշտեցան . և ա-

դաշանօք բերին 'ի քաղաքս , և եկաց 'ի քաղաքս Գ. ամիս , և ապա ճանչուլ եղև . զի Սուլթան Մահմատն անկաւ և Սուլթան Սուլէյման եղև թագաւոր :

Ի սոյն թւոջս եկն 'ի քաղաքս վան պատանի մի ի ամեայ , որոյ ոչ գոյր երկու ձեռն բնաւ , որ այնպէս ծնեալ էր 'ի մօրէն , և զհաց ոտով ուտէր . սա էր 'ի Խիզնայ , ազգաւ Հայ :

Նաև 'ի սոյն աւուրս 'ի գիւղն Արտամետ՝ հաւու ձաղ՝ որն որ ել 'ի ձուէն , Գ. անգամ խօսեցաւ . և այլք 'ի մէջ ձուին ձայնս հանէին , և որք շուրջ կային լսէին : Այլ 'ի նոյն գիւղ՝ տղայ մի յարգանդ մօր ելաց , որոյ ձայնն բազումք լուան : Եկին մի ծնաւ Գ. տղայս : Այլ և ոչխարևս ծնաւ , որոյ գառն էր արու և էգ 'ի միասին . որ և մեք աչօք տեսաք զգառն :

ՌՃԼԸ. Ղատրլ Հասան փաշայն՝ սս գՋամուչի օղլի Մահմատ աղէն , զՇարան աղէն և զՋավհար աղէն տարաւ յԱրտամետ պատիւ , և անդ սպան զնոսա : 'ի ժամանակս գարնան խիստ տղայոց մահ եղև . և լուսինն խաւարեցաւ :

ՌՃԼԹ. Թօփալ Օմար փաշայն՝ 'ի սորա ժամանակս 'ի Բաղէշ քաղաքի եղև մեծ աղմուկ 'ի մէջ վարդապետաց . զի չորս վանք և չորս եկեղեցիք կան . և ամեն

վանք մէկ մեծաւոր իւր արեղայիւք կու նստէր . և մեծ վանք և առաջնորդարանն էր Գոմոց վանք , և առաջնորդ ծերունի մեծ Աւետիք վարդապետն էր . և այլ երեք վանք և չորս եկեղեցիք հնազանդ կային նմա . և յայսմ ամի Գրիգոր վարդապետ և Մեսրոպ վարդապետ , զմեծ վարդան վարդապետն ևս դարձուցին յինքեանս , և բազում դանձս ետուն Շարաֆ խանին իւրեանց , և առին 'ի նմանէ ձեռագիր և մարդ , նաև ինքեանք և դուլվաթաւորքն ևս գրեցին և կնքեցին և մեծ պարգևօք առաքեցին 'ի սուրբ Էջմիածին առ Եղիազար կաթողիկոսն , և 'ի նմանէ հրաման և գիր բերին , և զքաղաքն չորս բաժին արարին . և ամեն մէկ եկեղեցին իւր ժողովրդով մէկ վանից թէմ սահմանեցին , զի յամէն վանք մէկ վարդապետ նստիցի առաջնորդ , և զիւր եկեղեցւոյ . . . և զհաս և զիրաւունս ինքն առեալ զվանս իւր հոգասցէ . և այսպէս մէկ քաղաքի չորս առաջնորդ եղև , որ կայ մինչև ցայսօր սահման այն , որ ոչ է բարի :

ՌՃԽ. Դուրսուն Ահմատ փաշայն՝ 'ի սորա ժամանակս Սուլթան Աիւլէյման Առջիտոյ յղեաց 'ի քաղաքս վան , որ զՀայոց Խորաջն ժողովեց և թուղթ ետ թագաւորական ճեղքով , որ մինչև այսօր չէինք տեսեալ :

Եւ դարձեալ 'ի սոյն ՌճԽ. Թիւ, Մօ-
ֆի Օմար փաշայն և վանայ Ղուլն զՄար-
գանենց Ատոմն և զ . . Միրզայն կա-
խնցին յուսկարի Զ. զի սոքա 'ի Ստամբո-
լայ եկին, և զուլաղասիք այնպէս իմացան
թէ նոքա 'ի Թագաւորէն Վայջոդայ բերին,
վասն որոյ ետուն կախել զնոսա : Այս
Օմար փաշայն աստ մեռաւ :

ՌճԽԱ. Իսմայիլ փաշայն ևս գիտ-
բօն յինքն ժողվեց : 'ի սոյն ամի, Ապրիլի
ԺԳ. յառաւօտէ արեգակն նուաղեցաւ և
մէգ պատեաց զերկիր այնքան զի մարդիկք
մերձ գոլով՝ զմիմեանս ոչ տեսանէին 'ի
ցերեկի, և մինչև յերեկոյ կարմիր փոշի
տեղեաց 'ի յերկիր, և եղև մահ անդրան-
կաց և սաստիկ շարժ :

ՌճԽԲ. Մուրթուշայ փաշայն՝ սա զՉա-
ւուչ փէսէն սպան :

ՌճԽԳ. Տիրարի Ալի փաշայն :

ՌճԽԴ. Գուրոյի Մահմատ փաշայն
եկն յօգոստոս Ժ. սա երկու անգամ հախ-
տէառ 'ի վանորէից . սա ետ պլիկ կրտ-
րել և դոբաղաջ (կախաղան) շինել . և 'ի
նայեմբեր ի հանդու եղև, զիւր շինեալ
դոբաղաջն կատարեց և ապա գնաց :

ՌճԽԵ. Ղաթրաֆիլ օղլի Ուսուֆ փա-
շայն եկն 'ի վտն փետր. Ը. :

ՌճԽԶ. Մեծ պահոց առաջին երկու-

չարթին դարձեալ Դուրսուն Ահմատ
փաշայն եկն 'ի վան . սա 'ի մարտի ամսոյ
Ի . Ժ . մարդ 'ի գիշերի խեղդեաց . բայց
'ի Հայոց Բ . կարին տղայ և զնոսա ետ
խեղդել . և յայն տարի մեռաւ (փաշայն) ,
և Լ . օր ձայն գայր 'ի գերեզմանէն :

Ռճիօ . Մարտի ԺԲ . Ստրը Օսման
փաշայն եկն 'ի քաղաքս վան . սա սպան
զՏաճիկ Սինան . և 'ի յուլ . Գ . Տանդալ
եղև : Եւ 'ի սոյն Ռճիօ . օգոս . ԻԱ . դար-
ձեալ ծերունի իսմայիլ փաշայն եկն 'ի
վան . սա գնաց 'ի վերայ . Մանգկերտու
և այրեաց զբազում գիւղորայս , սա սպան
զՇարճանն և զՇարօն կախեաց . սա 'ի
գալտ դրան մօտի աղբերին վերայ կա-
մար կապեց : 'ի սորա աւուրս և 'ի սոյն
ամին վանայ Ղուլն մարդագլուխ ռամ
Խուրճի կոտոր առին 'ի Հայոցս դաւաճի :
'ի սոյն ամի , փետր . Ի . մեք Հայքս և Տա-
ճիկք մէկ օր զպահս բռնեցաք . յորում
աւուրս էր 'ի քաղաքս իսահակ Մեծն վարձ
դապետ արդարև կոչեցեալ . նաև Եւ-
զուբի Սօղոմօն վարդապետ հրամանաւ
մեծ վարդապետին Գ . անգամ պատա-
րագս մատոյց 'ի մերս սուրբ վարդան
եկեղեցին :

Ալի փաշայն հրամանաւ թագաւորին
կամէր գնալ 'ի վերայ Բասրայու պատե-

բազմ հետԱրարուն . և 'ի յունիսի ի . ել-
եալ գնաց մինչ 'ի Բաղդաա և անդ մե-
ռաւ :

ՌՃԻԸ. Մեծ փափն Հռովմայ ընծայ
առաքեաց Նահապետ կաթողիկոսին զար-
մանալի աթոռ մի և պատուական խօյնայ
մի և ազնիւ գաւազան , որք էին յոյժ
մեծագին և անտես մարդկան : 'ի սոյն
թւին սեպ . ԺԳ . օր 'ի հասարակ աւուր
արեգակն խաւարեցաւ և աստեղք երե-
ւեցան յերկինս , և եկաց այնպէս ժամս
Բ . յորոյ աւուրս ոչ գոյր փաշայ ('ի վան),
այլ Զամուշօղլի խալիլ Աղայն՝ որ նստեալ
էր փոխանորդ փաշային , հրամայեաց որ
'ի միւս օրն 'ի թափօր ելին Հայք և Տա-
ճիկք :

ՌՃԻԹ. յԱպրիլ իե . դարձեալ Սարը
Օսման փաշայն եկն 'ի վան . և 'ի յուլիսի
Ժե . գնաց 'ի վերայ Խիզնայ և Զրոըկա-
նայ , և յօգոստոս Ժ . մանդաւ եղև , և ան-
տի գնաց : Եւ յետ գնալոյ նորա՝ վանայ
Ղուլն վստահացեալ կրկին առին 'ի Հայոցս
ամէն մարդագլուխ զուրուչ մի իւրաձ
կոտոր դաւնարով :

ՌՃԺ. Սեպ . իե . իամայիլ ծերունի
փաշայն եկն . սա եկաց մինչ 'ի յունվարի
մուտն , և լուաւ թէ 'ի թագաւորէն ֆէր-
ման կայ գլխոյն . վասն որոյ թողեալ զինչս

և զորդին , և սակաւ զօրօք 'ի գիշերի ելեալ գաղտ փախեալ . և իմացեալ զօրքն Մահմուտանայ եկին ընդդէմ և պատերազմեցան . և զոմանս սպանին , զոմանս վիրաւորեցին , և զոմանս թալանեցին , յետոյ թէ հազիւ մազապուրծ անկան 'ի զօրս (Պարսից) , և խանն զօրաց սիրով ընկալաւ զնա , բայց խորհրդով խօշարայ Պարոնին կողոպտեաց զնա յամենայն փառաց ասելով թէ՛ Դու լրտես եկեալ ես յՕսմանցւոց յերկիրս մեր . և ազդ արար յԱսպահան Շահին և թարվիզու խանին . հրամայեաց Շահն պատուով պահել զնա առ ինքն , և ազդ արասցէ Օսմանցւոց թագաւորին և ներումն խնդրեսցէ նմա . և թագաւորն ըստ խնդրոյ Շահին զօրս առաքեաց փառօք և պատուով . (այլ) նա 'ի յաքսորս ողորմելի մահուամբ սատակեալ էր : Սա մինչ էր 'ի վան փաշայ՝ զբերդի Էնգիչար աղասին ընկէց յիշխանութենէ , և բերեալ 'ի քաղաք պահէր 'ի կալանս . և փոխանակ նորա զայլս կացոյց 'ի տեղին . և յետ փախստական լինելոյն ոմանք 'ի Ղուլաղասոցն ասացին թէ՛ դատաւորն ազատեաց փաշային . (ծածկեաց) զՖարժանն և փախոյց զնա . վասն որոյ միաբանեալ կալան զդատաւորն և տարեալ 'ի բերդն եղին 'ի բանտ , որ եկաց անդ աւուրս

ինչ . և զղջացան և առաքեցին հանել զդատաւորն 'ի բանտէն . և Եէնգիշարիքն ոչ թողին , ասելով . Դուք թողէք զմեր Էնգիշար աղասին , և մեք թողումք զձեր դատաւորն . և Ղուլաղասիքն իբր թէ ծաղր առեալ ասէին . Դուք թողէք մեր Ղադին , և մեք թողումք զձեր Բաւն . և ապա միաբանեալ սիրով թողին զերկօսեանսն :

Եւ 'ի սոյն թւոջս , Ապրիլի ԺԴ . ծերունի Իբրահիմ փաշայն եկն 'ի վան . սա ազգական էր Իսմայիլ փաշային որ փախեալ , որ և սա աստ մեռաւ : Նաև 'ի սոյն ամի , ՌՃԾ . ին , մարտի Է . 'ի մեծ պահոց և առաջին ուրբաթն սաստիկ շարժեղև 'ի քաղաքս վան . և 'ի գիշեր ևս շարժեղև : Եւ 'ի կիրակէն Բ . և Գ . անգամ շարժեղև . և չորեքշաբաթ առաւօտուն ևս սաստիկ շարժեղև , որ ամենայն քաղաք ահարեկ եղեալ սասանեցան , և Հայ և Տաճիկ ամենեքեան թողեալ ըզտունս իւրեանց 'ի քաղաքէն դուրս կազմեցին վրանս և մնացին տամբք և տղայիւք , ոմանք յայգիս , ոմանք 'ի դաշտս և 'ի գերեզմանատունս աւուրս բազումս . և սակաւ ոմանք՝ որ և 'ի քաղաքս մնացեալք էին , գնացեալ 'ի ժամատունն ննջէին տամբք իւրեանց . և 'ի միւս շաբաթ օրն

դարձեալ ահագին շարժ եղև , յորմէ բազում տունք խախտեցան 'ի մէջ քաղաքին և ոչ փլան . և ոչ մարդոյ ինչ մնաս եղև , սակայն 'ի գեղն Բերդ սակաւ ինչ տուն փլան . և այսպէս եկաց քաղաքս յերերմանի իբրև զնաւ 'ի ջուրս մինչև 'ի յօրն դարնանամտին , և սպա հանդարտեցաւ Նախախնամութեամբն Աստուծոյ . և հասեալ 'ի Նոյ . Լ . կրկին ևս սաստիկ շարժեցաւ , և մնաս ոչ եղև ողորմութեամբն Աստուծոյ :

ՌՃԾԱ . Յունվար ԺԲ . Չարկուլահ Մուստաֆայ փաշայն եկն 'ի վան քաղաքս . սա զԱրճիշու Յաղի գիւղի ուէսն անդ սպան 'ի գալն . և 'ի ճանապարհէն երեք քիւրդ երեր 'ի յԱլիւր (գիւղն) , և անդ ետ 'ի զաղւի , և մինն երեր 'ի քաղաքս , և 'ի նոյն օր ետ 'ի զաղւի . և հասեալ յիւրեանց յԵրամաղանն 'ի շաբթի Մալի շինեաց և անդ յաղթս կայր . և 'ի մարտ ԺԸ . բազում հեծելօք գնաց 'ի վարագ , և 'ի Ապրիլ ԺԷ . որ էր օր Նոր կիրակէին գնաց 'ի տեսանել զձկան Բանդ , և յայնմ աւուր քաղաքացի ռիւսն՝ որք կարի նեղացեալ էին 'ի Թօխամախ Միրաքէն , որ էր ուէս քաղաքին , խորհրդով ժողովեցան միաբան և գնացեալ 'ի յայդի Թօխամախին . և զի դուռն փակեալ էր ,

ամանք 'ի պատէն իջին զդ ուռն բացին , և
 ամբոխն ամենայն մտեալ 'ի տունն որոնէք
 բռնութեամբ . և գտին զնա , զի թա-
 գուցեալ էր 'ի բոյն հաւուց , — և բերեալ
 արտաքս անարդանօք հարկանէին , և ըն-
 կեցեալ յերկիր եղին պարսն 'ի յոտան .
 էին իբրու ՆՃ . մարդ , որք քարչեցին զնա
 անողորմ 'ի վերայ երեսաց , որ հարաւ
 փորն 'ի թուփս և անդէն 'ի ճանապարհին
 մեռաւ դառն մահուամբ , և տարեալ ըն-
 կեցին 'ի դուռն քաղաքին : իբրև եկն փա-
 շայն և եհարց թէ՛ Ո՞վ է սա . և ծանու-
 ցին թէ՛ ոէս Թօխմախն է , և քաղաքացիք
 ինքնագլուխ սպանին զնա : իսկ նա կար-
 ծեաց թէ՛ կամակցութեամբ խօջայ Չան-
 գուլին է եղեալ այս . քանզի նա էր
 անուանի , և մեծ , խօսաց տէր : կայր
 ընդ փաշային Արաբկերցի խօջայ մի , զոր
 անունն Չիման չալարի ասէին . որ էր սա
 յոյժ սիրելի և բարեկամ խօջայ Չանգու-
 լին և ոէս Թօխմախի Միրաքին . զայս Չի-
 մանս 'ի գիշերի գաղտ կոչեաց փաշայն ,
 և առաքեաց բերել զՉանգուլն . իսկ նա
 ոչ գիտելով զինչ՝ գնաց եբեր զխօջայ
 Չանգուլն , որպէս և յայլ աւուրս . և
 նոյն ժամայն հրամայեաց փաշայն և խեղ-
 դեցին զնա և ընկեցին արտաքս . և 'ի
 վաղիւ հրամայեաց բառնալ և թաղել զնա

ըստ օրինի . և ապա էառ 'ի քաղաքէն ԶՃ՝
 զուրուշ գին արեան թօխմախին : Եւ 'ի
 Հայոցս պահանջէր զի տացեն ինքեան ձե-
 ոագիր , որպէս թէ մեր կաօք փաշայն
 սպան զխօջայ Զանդուլն . քանզի երկնչէր
 թէ մի' գուցէ եղբարք նորա գնացեալ
 բողոքեսցեն 'ի դուրս թագաւորին . և քա-
 ղաքացիքն ոչ հաւանեցան այնմ , և ոչ ե-
 տուն ձեռագիր . և 'ի կարի նեղել՝ փա-
 կեցին զդուռննննննն և զեկեղեցիսն ևս , և
 ելին 'ի քաղաքէն քահանայք և դօլմաթա-
 ւորք և ուսիկք , անձինք իբր Ռեճ՝ և
 խորհուրդ արարին զի 'ի միասին 'ի դուռն
 Արզրուսայ փաշային գնասցեն , և 'ի յայն
 փաշայէն գիր և մարդ առեալ 'ի դուռն
 թագաւորին գնացեալ բողոքեսցեն : Եւ
 'ի վերայ այսր խորհրդին՝ 'ի Համբարձման
 ուրբաթ օրին ելին 'ի քաղաքէն և գնացին
 մինչև 'ի Բանդի մահի . փաշայն և զուլաղա-
 սիք առաքեցին արս ըզդէտը և մեծամեծս
 բազում զօրօք , որք եկեալ պաղատանօք
 հազիւ թէ յետս դարձուցին զժողովուրդ
 'ի Մեծահրաշի կիրակէին . և եկեալ 'ի
 քաղաք , որպէս թէ հաշտեցան . և 'ի յու-
 լիսի Ժ . մանդուլ եղեալ կ . . եաւ :

Եւ 'ի սոյն ՌՃԾԱ . Սեպ . Բ . Աբդի փա-
 շայն եկն , և բազում զօրս հաւաքեաց առ
 ինքն 'ի յԱրճէչոյ , 'ի յԱրժկոյ , 'ի Բերկ-

րոյ , և 'ի Բաղէշոյ Սհաթ խանն եկն ԲՌ-
զօրօք . և ելեալ ԶՌ. զօրօք և
թօփով գնացին 'ի վերայ Խօշաբայ , և կա-
մէին զի Խան Մահմատ հանիցեն 'ի բեր-
դէն , և զԻբրահիմ բէգի տղայն դնիցեն
Պարոն , և ոչ կարացին . այլ բազում գիւղս
այրեցին . իսկ զօրքն Մահմուտանայ (գա-
ւառի) եկեալ 'ի մէջ բանակին հարին ըզ-
զօրսն Բաղիշոյ , և կողոպտեալ վիրաւորե-
ցին և տարան 'ի նոցանէ ձի . ձի . վասն
որոյ ամօթալի դիմօք դարձան 'ի քաղաք .
և փաշայն թալանեաց զՀաջի աղի տունն ,
որ էր 'ի քաղաքս . և 'ի Նոյ . Իէ . առանց
ճանչուի գնաց . և յետ երկու ամսոյ յուն-
վար ԻՍ. դարձեալ եկն 'ի քաղաքս . բայց
Ղուլն վանայ ոչ ելին 'ի դէմ 'ի յայս ա-
ւուրս : Եւ 'ի ՌձՄԲ. Թիւ Սարքուտայ փա-
շայի գլխոյն Ֆարհան էր 'ի թագաւորէն
. սպանեալ էր . և ինքն փա-
խըստական սակաւ մարդով 'ի վան քա-
ղաքս (անկեալ) . և Արդի փաշայն սիրով
ընկալաւ զնա և մեծարեաց և խիլայեաց
զիւրսն և զինքն . և եկաց աստ ամիս մի
և գնաց : Եւ 'ի սոյն աւուրս յՍտամբօլ
զՖէզուլահ աֆանտի որ էր դատաւորաց
դատաւոր և մեծ հրամանատար 'ի դուռն
Թագաւորին՝ ընկեցին 'ի փառաց և 'ի
պաաւոյն , և զերկու որդիս առաջի մօր

մանրամասնաբար կտրատեցին , վասն զի 'ի թագաւորի խոշնայէն ԲՃՌ. †իւայ փող վատնեալ էր . վասն որոյ զինքն ևս չարաչար և դառն մահուամբ սպանին :

Նաև զՍուլթան Մուստաֆայն ընկեցին , և զՍուլթան Ահմատն եղին թագաւոր . Եւ 'ի սոյն ամի Ախիջեանց խոջայ Սաֆարն՝ որ Լ. տարի էր որ գնացեալ էր 'ի մէջ Ֆռանկաց և յայսմ պի եկն , և ունէր ընդ ինքեան բազում գանձս , և յուր վմեծագին ոսկեղէն և արծաթեղէն անօթներ և զարդարանս . և 'ի գալն եկաց Գ. ամիս և մեռաւ . և ունէր եղբորորդիս . և վանայ Ղուլն ամէն թալան արին աւելի սպրանք , և եղբոր որդւոց ինչ ոչ ետուն :

ՌՃԾԳ. Յունիսի ամսոյ իՆ. Տօրեջան Ահմատ փաշայն եկն . սա յՕգոս. Ա. ին զբերդի Ենգիչար աղստին ընկէց յիշխանութենէ , և փոխանակ նորա զայլ կացոյց 'ի տեղին . և բերեալ 'ի քաղաքն էարկ 'ի բանդ : Սա զԱւանուց գիւղի զսուրբ Յօհաննէս զեկեղեցին շինեաց , և զՕսման բէգ բերեալ յՍստան՝ Պարոն կարգեաց . և քաղաքիս պարսպի Թփեբ ամէն ղնջուֆօճ ներկեաց : Սա 'ի Դեկտ. Ե. ֆարձն եհան Խալիլ աղին և Քիւրդ Հիւսէն աղային գլխոյն , և զքաղաքի դռներ փակեաց , որ

եկաց մինչ 'ի Յունվար ԺԳ. բայց 'ի նոյն
աւուր Ղափուքէ եկն 'ի Թաղաւորէն, և
Ֆարման երեր իւր գլխոյն, զոր յայնժամ
սպանին և գլուխն քերթեցին և տարան
Թագաւորին, և զինչսն՝ Ղուլաղասիք Թա-
լանեցին, մինչ զի և զկինն կողոպտեցին :
Եւ Յունվար իի. Խալիլ աղէն և Հիւսէն
աղէն՝ 'ի գիշերի գաղտ փախեան :

Ոմանք ասէին թէ՛ սա քրիստոնէի տղաց
էր, և լոյս էջ 'ի վերայ նորա . ուստի ըզ-
հող գերեզմանին տանէին Հայք և Տաճիկք,
և ցաւագարք, և ըստ հաւատոց իւրեանց
առողջանային : Եւ այս Յունվար ԺԳ. մեծ
չարժ եղև 'ի քաղաքս վան . և 'ի սոյն իի.
Յունվարի մեծ շարժ եղև 'ի քաղաքն Բա-
ղէշ, և բազում տունք փլան, և շատ մար-
դիկ 'ի ներքոյ տանց մնացին : Եւ 'ի սոյն
ամի՛ Բաղիշեցի մեծ և անուանի վարդաֆ
վարդապետն մեռաւ :

ՌՃԾԴ. Փետր. Ա. Քօսայ Խալիլ փա-
շայն եկն Արզրումայ 'ի քաղաքս . սա
հրամայեաց զպիկ դահլայ զարնել, և
Յունիսի Գ. Ժանդուլ եղև . բայց քաղաքա-
ցիք ոչ թողին . ապա Յունիսի ԺԲ. օրին
գնաց 'ի Բասրա :

Ի սոյն թւին, 'ի քաղաքն Բաղէշ ոմն
. . . մօլայ, որ էր դատաւոր, 'ի
գրոց իւրեանց հրաման (եհան) թէ՛ 'ի Հա-

յոց ով ոք որ տաճկանայ , նորա մօտակայ ազգականաց մէջ ով որ անկատար արուտղայ (յինի), տղայն նմա հատածի : Մահմանեաց զայս 'ի Ռադէշ , և ինքն եկն 'ի քաղաքս վան , զի և անդ զնոյն հաստատեսցէ : Իսկ Բաղիշոյ մեծ վարդապետք և դօլվաթաւորք միաբանեալ աղերսանաց գիր խրկեցին առ մեր առաջնորդ Ստեփաննոս վարդապետ , և իշխանաց իշխան պարոն խօջայ Ախիջան Ղարասաֆարն , և ծանուցին զաղէտս դառնութեան իւրեանց , զսուգ և զհորուստ ազգիս Հայոց : Իսկ խօջայ Սաֆարն հրամայեաց վարդապետին որ յեկեղեցիս ծանուցէ , և ինքն յոլով գանձս և ֆէշաշ ցրուեաց 'ի դրունս օճախ աղայիցն և մեծամեծաց , և զամենեսեան դարձոյց յինքն :

Եւ գնացեալ առ դատաւորն նստաւ . և դատաւորն կոչեաց զմեծամեծս քաղաքին , և 'ի միասին խորհեցան և հոչեցին զմօլայն զայն և հարցին զպատճառ գալոյն :

Եւ նա որպէս հաւատարիմ գոլ օրինաց իւրեանց , ասաց թէ՛ Ես կամիմ զի յազգէն Հայոց ով ոք որ տաճկանայ և գայ յօրէնս մեր , նորա արիւնամերձ ազգականաց որչափ անկատար արուտղայ լիցի՝ պարտ է որ զամենեսեան բերցէ ընդ իւր

'ի պայծառ հաւատն մեր : Ես զայս 'ի Բաղէշ արարի , և եկի զի և աստ հաստատեցից : Զայս ասելով կարծէր հաճոյ լինել նոցա : Եւ ասէ դատաւորն . Ես Ստամբուլայ թագաւորանիստ քաղաքի դատաւորաց դատաւորի աշակերտն եմ . և նորին հրամանաւ մայրաքաղաքիս Վանայ դատաւորն եմ , և չորս կողմն աշխարհի դատաւորքն ամենեքեան նորա հրամանաւ կուգան : Այս ինչ զարմանք , որ մեք ամէնքս չեմք կարդացեր , և ոչ լսեր . դու որ քիւրդ մուլայ մի ես , և գիւղաքաղաքի մի դատաւոր , ո՞ւր ես կարդացեր կամ լսեր , որ զմեզ զամենեսեան և զմեր առաջին և զմեծ փեղամբարի գիրս սուտ համարես , միթէ դու նոր (փօ . . ի ամբար) փեղամբէ՞ր ես : Եւ նոյն ժամայն ամենայն ամբոխն 'ի մի բերան ասացին թէ՛ Սա մահու արժանի է , զի զմեր նախնեաց օրէնս խափանէ և իւրն հաստատէ : Ասէ դատաւորն . Յիրաւի՛ մահապարտ է . այլ վասն Սհաթ խանի խաթերն մի ինչ չար առնէք դմա : Եւ զկնի բազում անարգանաց հանին դուրս 'ի դիւանէն , և նա ամօթալի դիմօք ելեալ գնաց :

Բայց խօջայ Սաֆարին աւելի քան զԷջ՝ զուրուշ Խարջ եղև , թէ դատաւորին կաշառ և թէ աղայից , և ուլամայից փուտու

որ ամենեքեան եղեն 'ի կողմն խօջայ Սա-
ֆարին . և ապա թէ՛ չարն այն բարձաւ
'ի մէնջ և 'ի Բաղիշոյ :

ՌՃԾԵ. Մաղթուլ օղլի Ալի փաշայն, 'ի
տորա աւուրս քաղաքի Եփեսոս վասն կարի
և սաստիկ հարկապահանջութեան ելին 'ի
քաղաքէն մեծք և փոքրիկք աւելի քան
գեջ. անձինս, 'ի վարդավառին պահոց
երեքշաբթին, և գնացին մինչ 'ի Բանդի-
մահին և կամէին 'ի զուռն թագաւորին
գնալ. և ծերունի աղայք գնացեալ դար-
ձուցին յետս 'ի վարդավառի կիրակէն
եկին 'ի քաղաքս :

Սա 'ի մարտի ԻԳ. հրամայեաց Հայոցս
որ զքաղաքի խանդակն երեք օր փորեցին :
Սա մայիսի Ժ. բազում զօրօք գնաց 'ի վե-
րայ Խօջաբայ և շատ վնամ արար . և
Յուն. Ա. ապա էառ զբերդն, և հանեալ
զխան Մահմատն՝ զիրահիմ բէգ եղ Պա-
րոն, և դարձան բազում աւարաւ :

Եւ 'ի սոյն ՌՃԾԶ. մայիսի ԻԷ. էր օղն
պարզ, բամպակ տեղաց յերկիր : Եւ 'ի սոյն
ամի շինեցաւ Նարեկայ վանք ձեռամբ Մի-
նաս վարդապետին : Եւ 'ի Յուլիսի Ե. շարժ-
եղև սաստիկ : Եւ յաւուրս նոյն Ալի փա-
շային, 'ի ներկատան մօտ՝ Ժալի շինեցին :

Ի յայսմ ամի Ջ. լիտր շիրայն Գ. զու-
րուչ եղև 'ի վան :

Այս Ալի փաշայս ՌՃԾԶ. Հոկտեմբերի
Զ. գնաց : Նաև 'ի սոյն ամի շինեցաւ Պետ-
րոս Առաքելոյ Եկեղեցին ձեռամբ Տէր Իգ-
նատիոսին :

ՌՃԾԷ. Մարտի Բ. Չարքազ Ահմատ
փաշայն եկն . սա հրամանն (երեր) վասն
գլխոյ Խալիլ աղային, Ուսուֆ աղային, և
մեծ Մուֆթուն . և նոքա ոչ հնազանդե-
ցան . զի Ուսուֆ ելեալ 'ի ներքին բերդն
ամրացաւ, և Խալիլ աղայն իւրեանց տու-
նըն, և Մարտի ԺԲ. օրէն մինչ Ապրիլ Ը.
և ապա միաբանեալ Բ. աղայք և Մուֆ-
թին Աբաս Ալիի լաճ և Դուզան աղի ք.
լաճ աւելի քան երեք հարիւր արամբք՝
որպէս թէ յՍտամբուլ 'ի դուռս թագաւո-
րին կամին գնալ, փախեան :

Սա ել 'ի բերդ և նետ ձգեաց դէպ 'ի
հարաւ . որ նետն անցեալ գքաղաքն ան-
կաւ 'ի շէրն . և եկեալ 'ի վայր 'ի տեղի
նետին քարեայ արձան կանգնեաց . և նոյն
արձանէն դարձեալ նետս ձգեաց դէպ 'ի
ծովն, և անդ ևս քարեայ արձան կանգ-
նեաց և գրեաց 'ի վերայ նորա . որք կան
'ի նետէ արձանին մինչև ցմիւս արձան իբրև
քալս Ռ. մեծ մարդոյ, աւելի և ոչ պո-
կաս : Եւ ՌՃԾԹ. յանշուլ եղև և գնաց :

ՌՃԿ. Օգոս ԻԵ. Ռաջար փաշայն եկն
'ի վան . սա Յունվար Ա. սպան Չալիվար

(գուցէ Տիլազար) օղլի Հուսէն աղէն . և Յուլիս Ի. գնաց բազում հեծելօք և Թօփով մեծաւ 'ի վերայ Խօշարայ . և 'ի ճանապարհին թալանեաց Չեռնակայ բերդ , որ լի էր բազում գանձիւք . զի բոլոր նահանգ յահէ փաշային և հեծելին անդ էին թագուցեալ զամենայն ինչս իւրեանց վասն ամրութեան , և ապա անցեալ գնացին 'ի Խօշար . և Իրրահիմ բէդն , որ էր 'ի բերդ , ոչ եկաց հակառակ ընդդէմ . այլ ինքնին իւր կամօք էջ 'ի բերդէն , և տարեալ ըզխան Մահմատի տղայն եդ Պարոն , և 'ի Մայիս Ա. դարձան բազում աւարաւ :

Ի սոյն թւին Սպահանայ Շահի եղբայրն փախստական յեղբօրէն եկն 'ի քաղաքս վան . Ռաջար փաշայն յղեաց և կոչեաց առ ինքն , և նա ոչ եկն . վասն որոյ հրամայեաց տանել զնա 'ի բերդն և առնել 'ի թաքստի : Եւ ինքն իւրայնօք և բազում զօրօք ելեալ գնաց 'ի Չուխուր , և թալանեաց զերկիրն . և 'ի Յուլիսի ամսոյ Թոր էր վարդավառի երկուշաբթին քարձաւ 'ի քաղաքս . զՇահի եղբայրն իջոյց 'ի բերդէն և եդ 'ի նաւ և յղեաց 'ի Աղթարմար , և Խաբէն ինքն հոգայր . և առ Շահն և առ թագաւորն մարդ յղեաց , և մնայր հրամանաց նոցին :

Եւ 'ի սոյն աւուրս վարագայ մարագէ

փլաւ , և երկու մարդ 'ի ներքև մնացին ,
և երկուք մեռան , և երկուք «աղէօ» մնա-
ցին , բայց մեռեալք թ. օր առանց թա-
ղել մնացին : Այս Ռաջար փաշայն ոչ ե-
թող թաղել մինչև էջ. դշ. արեան գին
էառ և ապա ետ թաղել . յորում աւուր
էր Առաջնորդ Ստեփաննոս վարդապետ
և Քեթէ Նադր Ամիրխան՝ որ էջ. զուրուչ
պարտք առին շահով , և ետուն :

Նաև 'ի սոյն ամի Բարդուղիմէոս վար-
դապետ գնաց մօտ փաշայն և սասաց . Ես
ԳՃ. Թէլայ գարի կուտամ , դիս արա Առաջ-
նորդ քաղաքիս . և փաշայն ազդեաց քա-
ղաքի դօլվաթաւորացն , և քաղաքացիք ոչ
կամեցան : Իսկ փաշայն ըստ հայցման Հա-
յոց զԲարդուղիմէոս վարդապետ 'ի բերդ
'ի զնդան ձգեաց . և կալեալ 'ի քաղաքէս
Գ. մարդ , ամեն մարդայ ԳՃ. փայտ եհար .
և ԳՃ. Թէլայ գարին՝ զոր խոստացեալ էր
նա , զայն 'ի վարագայ էառ . և զՍտե-
փաննոս վարդապետ կրկին հաստատեաց .
և ԳՃ. զուրուչ 'ի Բարդուղիմէոս վարդա-
պետէն էառ , յորոյ պատճառս բազում
պարտք եղև վարագայ :

'ի սոյն ամի Խալիլ աղայն զկարմիր
Մաչիթի մօտի աղբիւրն երեր 'ի քաղաքս .
բայց բազում տանց մնաս եղև 'ի քա-
ղաքին :

Նաև 'ի սոյն տարիս 'ի գիւղն Բերդակ
ուսմեմն թուրքի կողմն ծնաւ . և էր անձն
մի որթին , գլուխն Բ. բերան , աչք , և
ականջ Գ. և ոտք Զ. 'ի ծնունդ մայրն մե-
ռաւ . և թուրքն այն եհար թրով զորթն
և կտրեաց և արար Բ. կտոր . և գլխոյ
կողմն եբեր 'ի քաղաքն , զոր ամենեքեան
տեսին , և զարմացեալ փառս տային Աս-
տուծոյ :

ՌՃԿԱ. Փետր. ԺԲ. Հասան փաշայն
եկն . սա զՍուլթայ (սօֆտայ) մի ետ 'ի
չաղուի , և Կարս մի սպան . և 'ի մարտի
ԺԲ. զՍամէլի Նազարն 'ի յէջ դրին և 'ի
մէջ քաղաքին շրջեցուցին : Եւ 'ի սոյն ամի
Արճիշոյ դատաւորին երկու գումէջ ջամուկ
ծնան , և 'ի միւս օրն դատաւորն մեռաւ :
Նաև յերկիրն Գաւաշու ուսմեմն քրդի խոր
մի տարեկան , խոր մի ցորեն , և խոր մի
գարի , ամենեքեան 'ի քար դարձան . զոր
բերեալ 'ի քաղաք ցուցին փաշային և օ-
ճախներաց , որ և մեք ևս աչօք տեսաք :
Եւ 'ի սոյն աւուրս Նադր Չերօն գինով
եղեալ գնաց 'ի բաղանիս , և Կարս ետ
թուրքերացն , որք առժամայն կալեալ զնա
տարան փաշայի սարայն , և անդ դառն
մահուամբ սպանին , և ապա կախեցին 'ի
փայտէ վասն նախատանաց 'ի տեսութիւն
ուսմկին : Եւ 'ի սոյն օր հրամայեաց որ

Գալա ձայնեց 'ի մէջ շուկային թէ՛ Քրիստոնեայ ոք մի՛ իշխեսցէ սիւտակ կողաց, դեղին սու, և ճշո՞ հագնել, և ոչ թուր, թուանք, խանչալ, դանակ պահել, և ոչ թամբով այարով ձի՛ հեծնել, և կամ գինով 'ի շուկայն շրջել, և ոչ տաճկին գինի տալ: Այս Հասան փաշայն Յուլիսի ԺԳ. գնաց 'ի վերայ Խոջաբայ, և նստաւ ԺԾ. օր, զի կամէր որ զխան Մահմատի լաճ հանէր: 'ի բերդէն և զԻբրահիմ բէգ Պարոն դնէր, և ոչ կարաց. և յՕչոս. Ը. դարձաւ:

'ի սոյն Սեպ. Ը. քուրդ մի գող եմուտ Խալիլ աղայի այգին, և շուն ըմբռնեաց զնա. վասն որոյ իմացեալ կախեցին զնա:

Այլ և Բ. թուրքի կին 'ի յէջս դրին և շրջեցուցին 'ի քաղաքս: Այլ երկու թուրքի կին ածիլեցին (զհերս գլխոյն) և 'ի յէջ եղեալ Գալալով շրջեցուցին, և ապա քչեցին 'ի քաղաքէս:

ՌՃԿԲ Հոկ. ԺԲ. Աբրահիման փաշայն եկն 'ի վան, և 'ի սոյն Դեկ. Դ. ին գնաց:

'ի սոյն թիւ նորոգեցաւ կտուց ծովապատ Անապատ Սուրբ կարապետու եկեղեցին սրբատաշ քարամբք, ձեռամբ նորին առաջնորդ Սիմէօն վարդապետի և Երեմիային, բայց արդեամբք ամենայն քրիստոնէից:

ՌՃԿԳ. Մարտի ԻԶ. Մուրթագայ փաշայն եկն, և յԱպրիլի ԺԳ. զԹօջայ Մարութի թոռն զՄարութայն և զՄինոյի լաճ զՍահակ կախեց: Ի սոյն ամի խիստ ձիւնամեծ և կարի ցուրտ ձմեռն եղև, այնքան մինչ զի սղնձէ Գուգուսի և Էբեղէ 'ի մէջ տանցն պատուեցան. և 'ի յունվար Զ. 'ի Յայտնութեան դիշեր ԺԳ. Արար 'ի ցրտոյ մեռան, թող զայլսն. յաւուրս՝ Գ. Գ. աւելի կամ սպկաս մեռանէին. և 'ի սաստիկ ձմեռն ցրտոյս լուաք որ 'ի յԱրճէջ քաղաք Ա. լիար փթիր զուռուչ մի եղև, և մէկ փաթ խոտ Գ. զչ. և մէկ շաբաթ յարդ՝ զուրուչ և կէս. և Բ. խուրճ խոտ՝ լաւ ոչխար մի տային. և այն ևս հազիւ 'ի ձեռս անկանէր:

'ի սոյն ամի Փիրկանց Ախիջան մեռաւ, որ ունէր եղբօր որդի, և քոյր, և քրոջ որդի. և վանայ Ղուլն զտունս, զայգիս և զապրանս տիրեցին:

Եւ 'ի Յուլիսի ԺԵ. ՈւսուՓ աղայից Ժ. սարդ 'ի գիշերի գաղտ գնացին զի զՆօհ Աղի լաճ սպանցեն, և ոչ կարացին, զի նոքա արթունք էին և սոքա փախեան. իսկ նոքա զհետ մտեալ կալան զմինն և տարեալ կախեցին:

Եւ ՌՃԿԳ. ին այս Մուրթագայ փաշայն գնաց 'ի վերայ Խօշաբայ Զէնալ բէգ

Պարոն հանել և զիրարհիմ բէգ դնել Պարոն . և 'ի գնալն' իմացեալ Չէնալ բէգն բազում զօրօք եկն 'ի դէմ փաշային . և 'ի Ջանկայ դաշտն հանդիպեցան միմեանց և յոյժ պատերազմեցան . և յերկու կողմանց աւելի քան 400. այր անկան , մինչ զի և դատաւորն որ էր միականի Աւդուլլահ աֆանդին մեռաւ , և փաշայի գլուխն ևս վիրաւորեցին . բայց յետոյ Չէյնալ բէգ խիլայեաց զփաշայն և հաշտեցան : Սա 'ի նոյ . ի Ժանդու եղև , և ի Ա . Ղափուջի եկն և զգլուխն եհատ :

'ի սոյն ամի Մարտի Ը . յառաւօտէ շարժ եղև 'ի քաղաքս Վան , յորմէ 'ի յայգիքն Սուրբ Յակոբայ վեր տուն մի վլաւ . վեց հոգի տակն մնացին , չորսն մեռան և երկուքն ապրեցան : Նաև Բարդուղիմէոս Առաքելոյ գմբէթն թռաւ , և խօշարայ բերդի Բոդանն խախտեցաւ . Ղարա սարայ բերդի յէշդին վերայ քօչկն վլաւ և ըզյէշդն աւերեաց , որ և բազում մարդիկ 'ի ներքև մնացին : Այլ և Սաթմանից քօչկն վլաւ և զբազումս սպան . և այլ բազում գիւղք տապալեցան և յոլովք մնացին 'ի ներքև , և բազում մնաս եղև Մահմտանայ երկրին : Եւ 'ի սոյն ամի 'ի յԱրճէշ քաղաքի 'ի մեծի հինգ շաբաթի գիշերն առաւօտեան ժամուն շարժ եղև , որ եկեղեցւոյ գմբէթն

անկաւ , և ԼԻ՛ մարդ 'ի ներքև մնացին .
բայց խնամօքն Աստուծոյ մինն մեռաւ ,
և այլ ամենեքեան ապրեցան այլ շատքն
«ոչկա» եղեն :

ՌՃԿԵ՛ Յուշմար ԺԲ. Զանլի Մահմաա
փաշայն եկն , որ Բազլի (գուցէ Ֆազլի)
ասէին . սա հասեալ 'ի յԱրճէչ , զՄուսա-
վին իւր յղեաց 'ի քաղաքս , և հրամայեաց
զի ամենայն մեծամեծք և փոքունք գնաս-
ցեն ընդդէմ նորա մինչև 'ի Բերկրի , որ
և ելին ամենայն զօրք քաղաքին աւելի քան
զԵՌ՝ անձինս . և հասեալ 'ի Բերկրի հան-
դիպեցան միմեանց և եղեն անձինք ԶՌ՝
և գնացին 'ի վերայ Աբաղու երկրին , և
Մահմուտանայ , բազում և անասելի ոճիրս
գործեցին . քանզի Եզիդու ազգն և զան-
մեղ քրիստոնեայսն առհասարակ սպանին .
զտունս լի մարդով և զախոռս լի անասնօք
այրէին , և նոքա 'ի մէջ տոչորէին մինչև
յելս շնչոց . նաև Դ. Ե. և Զ. անգամ սրով
հարեալ սպանանէին . և զայսն որպէս
զանասուն դանակաւ ղենուին . և զտղայս
կախեալ յերկու ոտիցն յերկուս հերձէին
և ձգէին յերկիր . և զկաթնասունս ցրուեալ
'ի յերկրի՝ ձիոց կոխան առնէին . զծերս
և զպառաւունս սրով սպանանէին . զՀա-
յոց և զԵզիդաց զարս և զկանայս զգե-
ղեցիկս , զերիտասարդս և զմանկունս ԶԺ՝

հոգի գերի բերեցին . նակ ԼՌ. ոչխառս
և անթիւ ձիս և ջորիս , եզինս և գոմէշս ,
պղնձեղէնս և արծաթեղէնս թալան բե-
րին , որ թիւ ոչ մտանէր . և զի էր արա-
ջաւորացն ձմեռն ձիւնամեծ , և կարի ցուրտ
էր . և շատք 'ի յահէն փախստական եղեն
'ի լէրինս և 'ի ձորակս , 'ի դարակս և 'ի
սահմանս , և անդէն բքածեծք և ցրտա-
սառոյց մեռան : Իսկ այն ողորմելի գերիքն
հետիոտս 'ի ճանապարհին առաջի ձիոցն
թէ զինչ տանջանս կրէին , մահաւանդ
խղճալի կանայքն 'ի ձեռս զագրագործ և
պնասսուռած անօրինաց . և 'ի յունվար ԻԳ.
եմուտ 'ի քաղաքս բազում գերեաւ և
աւարաւ . և 'ի միւս գիշերին Գ. Եզիդի
եղ 'ի զաղախն . և 'ի յուն . ԻԶ . զԽալիլ ա-
ղայն սպան . և հասեալ 'ի մարտի ԼԱ . որ
էր Յարութեան Զատկի մեծ շաբաթ օրն ,
ինքն մեռաւ , և զբերեալ գերիսն ոմանք
ցրուեցան և զերծեալք : Իսիտան , և զո-
մանս քրիստոնեայնս գնեալ աղատեցին ,
և զոմանս հանեալ 'ի հաւատոցն ուրա-
ցուցին :

ՌՃԿԶ . Օգոս . ԻԶ . Գալի Հուսէն փաշայն
եկն Խ . բայրաղօք . և քաղաքացիք ելին
ընդդէմ և պատերազմեցան ընդ միմեանս
'ի Լէզքայ դաշան , և զօրք փաշային յաղ-
թեցին զվանեցիս և զբազումս վիրաւո .

րեցին , և զձիս , և զգէնս , և զհանդերձս
կողոպտեցին , որք մերկ և ամօթալի դար-
ձան 'ի յետս . և փաշայն գնաց 'ի յետս
'ի յԱւանց , և զգիշերն անդ մնաց . և 'ի
վաղիւն եմուտ 'ի քաղաքն , իսկ քաղաքա-
ցիքն այլ ոչ ելին 'ի դէմն : Սա եկաց մինչ
'ի նոյ . ԺԳ . որ էր իւրեանց Ղուրբան բայ-
րամ , և 'ի նոյն գիշերի ելեալ գաղա գնաց
սակաւ զօրօք :

Ապա եկն Չալարի Ուսուֆ փաշայն , և
չուտ ճանաչու եղև և գնաց . և դարձեալ
եկն , և քաղաքացիքն ևս կրկին ելին ընդ-
դէմ մեծաւ փառօք . սա եկաց մինչ 'ի
ՌՃկէ . և Մարտի ԺԳ . գնաց : Եւ 'ի սոյն
ամի Յուլիսի սասն Ղաղու մի լաճ զտաճիկ
գուլամիրն և քուրդ մի 'ի շաղախ հարին .
և Օգոստոսի ԺԵ . լուսինն՝ որ էր ԺԵ . ա-
ւուր , խիստ խաւարեցաւ և սևացաւ իբրև
ժամ Բ . և ապա դարձաւ 'ի գոյն արե-
գական , և յետոյ սակաւ սակաւ պայծա-
ռացաւ :

ՌՃկէ . Օգոս . Է . Քալաջի Մահմատ փա-
շայն եկն . և 'ի Փետր . մէկ մեծ խուովու-
թիւն եղև 'ի մէջ խալիլ աղայի լաճ Մահ-
մատ բէգին և խալիլ աղային . իսկ Մահ-
մատ միարանեցաւ ընդ Նոհ աղի լաճ Մահ-
մատ բէգին , ելեալ առին զբերդն և ամ-
րացան , և շատ հարին 'ի վերայ Աի աղի

տան . և Ալի աղայն փախստական լինէր
 տանէ 'ի տուն . և նորա ուր և լէին թէ
 անդ է՝ անդ հարկանէին զԹօփ . որ և բա-
 զում տանց մնաս եղև , յուրմ մարդիկք
 մեռան . իսկ Ալի աղայն ոչ կարաց համ-
 բերել , այլ 'ի Փետր . ի՛նչ . ելեալ գաղտ
 փախեալ 'ի քաղաքէն և եղբայր իւր Ա-
 դուլլահ աղայն և թամուր Աղի լաճ Մահ-
 մուտ Ժէհէն : իսկ Ղուլաղասիք հրամանաւ
 թագաւորին համարձակեալ թալանեցին
 և այրեցին զտուն Ալի աղային , և զեղբօրն
 Ադուլլահ աղային , և ապա յետ աւուրց
 առաքեցին խաբանօք բերին զՄահմուտ
 Ժէհէն 'ի քաղաքս , և յԱպրիլի Գ . սպանին
 զնա Բահմուտ : Եւ այս համբաւս տարա-
 ծեցաւ ընդ ամենայն աշխարհս , թէ վան
 քաղաքի Ղուլն ապստամբեալ է . և նորա
 իջեալ 'ի բերդէն զոմանս թողին անդ պա-
 հոզս որպէս սեպհական ժառանգութիւն ,
 և ոմանք զքաղաքս տիրեցին , և բերդի
 նստողն ևս 'ի հրամանս սոցա կայր , և
 մնացին այսպէս աւուրս ինչ :

Եւ ՌՃԿԸ . Յունիսի ԺԸ . հրամանաւ թա-
 գաւորին Քօփքուլիի որդին Ադուլլահ փա-
 շայն եկն առնել Դահմէն և դատաստան ,
 քննել և իմանալ և հատուցանել ըստ գոր-
 ծոց . յորում աւուրս էր 'ի քաղաքս վան
 սոյն Քալաթի Մահմատ փաշայն , որ և ինչն

իւր ամենայն զօրօք ելեալ գնաց ընդդէմ,
և քաղաքի Ղուլաղասիք զօրօք իւրեանց .
և միաբան գնացին ընդ յառաջ մինչև 'ի
գիւղն Ադնականց, յայնկոյս գետոյն հան-
դիպեցան իրերաց : Էին ընդ նմա բազում
անթիւ հեծելազօրք, նաև յԱմթայ բէգն
իւր զօրօք, Բաւայ և Զգերու Պարոններն
իւրեանց զօրօք, և այլ բազում հեծեալք
և անհամար հետևակք :

Եւ 'ի վաղիւն ելեալ անտի եկին յԱդ-
նականից դաշտն իջին . և անդ մեր փա-
շայն մեծ պատիւ արար նմա և զօրաց
նորա : Եւ ապա նստեալ խօսեցան վասն
ամենայն անցիցն եղելոց և զպատճառսն
չարեաց : Եւ նոյն ժամայն 'ի մէջ դաշտին
եհատ զգլուխ Ալի աղային և Նօհ աղայի
լաճ Մահմատ աղային, և անդէն եթող
'ի մէջ դաշտին . և ինքն ելեալ զօրօք և
քանակեցաւ 'ի մէջ դաշտին Աւանուց, և
զբերդն դարձեալ յանձնեաց 'ի դիպտա-
ւ և յԵնգիչար աղասին, և ինքն եկաց ան-
դէն աւուրս ԺԵ . և ապա գնաց զօրօքն
իւրովք :

Եւ յաւուրս սոյն Քալալի փաշային
Մօլայ Խըտըրի թոռն գինով եղեալ գնաց
'ի Յարութիւնի տան վերայ վասն ջուերն .
և զի արևն 'ի մուտ էր՝ Յարութիւն և իւր
դրացի Ախիջան՝ զոր Գառու ատամ ասէին,

սոքա երկոքեանս նստեալ էին 'ի սեղան
'ի տան դրան . և յանկարծակի տեսին
զտաճիկ իջնալ 'ի պատէն և եկն առ նոսա
զինուք , և նոքա երկուցեալ մեծարեցին
զնա , և կանգնեալ ինքեանք նստուցին
զնա 'ի վեր . և նա ասէ ցՅարութիւն՝
կոչեա աստ և զքոյրն քո . և նա ասէ՝
Մեծ ամօթ է քեզ այդ ասելն . զի ահա
մեք Բ . կտրիճ , կեր և խմիր որչափ պիտի :
Եւ նա ասէ՝ Ոչ , թող նա ևս գայցէ , վասն
զի ես վասն նորա եկեալ եմ . և Ախիջան
ասաց , Չամաչե՞ս որ ասես եկեալ եմ նա
սպով . ել և գնա : Եւ նոյն ժամայն եհար
զսուր 'ի սիրտ Ախիջանին և սպան զնա .
և Յարութիւն եհան զսուրն 'ի ձեռաց և
եհար զսիրտ և սպան զտաճիկն , և մտեալ
'ի տունն զքոյրն ևս սպան . և 'ի յառա-
ւօտն ել ինքնին և գնաց առ փաշայն և
պատմեաց զեղեալսն թէ՛ Տաճիկ եկն 'ի
վերայ իմ տան վասն իմ բրոջս և սպան
զդրացին մեր , և ես սպանի զտաճիկ և ըզ-
քոյրն իմ : Եւ նոյն ժամայն կալան զնա և
եղին 'ի շղթայս . այս եղև 'ի Սեպ . Ա . և
պահեցին զնա մինչև 'ի Նոյեմբեր Է . և
ապա կախեցին զնա և այլ տաճիկ մի ընկ
նմա . և ԸՃ . զուրուշ արեան գին առին
'ի յԱրարուց հողի այգեստանեայց :

ՌՃԿԸ . Օգոս . Լ . Տերունի յաջի ԱՅ

փառայն ելին . սա 'ի Փետր Ը . սպանն զՆա
ման աղի լած Հուսէն աղէն և զՆամաթի
լած Ալի աղէն , և այլ երեքեանն , 'ի յա
հէն . վնան որոյ քուսուֆ աղէն իսրով զԾ
րնք ել 'ի ներքին բերդ եհնար զվրան և
հանգնեաց զԲայրաշ մինչև 'ի լոյս զճանկաշ
վնուէր և Բոթ ձգէր ընդդէմ փառային . և
Խալիլ աղի լած Մահմատ բէգ՝ այն որ
զհետ Նոհաղի լանունն զբերդն գողացան
և 'ի գալն Աւղուլլահ փառային փախեաւ ,
և այժմ 'ի կողմ այս փառայիս է . և պի
շերի աւեֆի քան զԱլի Բոթ քարկին յերկեց
ճողտնոց բերդէն 'ի քաղաք , և 'ի քաղաքէն
'ի բերդ . և անա Խալիլ աղայի լանն էաւ
'ի փառայէն Մ . ընտիր մարդ , և գնացեալ
ելին 'ի բերդն վերին , և 'ի պիշերի իջին
անտի հնարիւք 'ի ներքին բերդ . և մինչ
Ոսուֆ իւրով զօրօք նստեալ կային ան
հոգ 'ի մէջ քլանին , և սոքա ցառաւօտէ
յանկարծակի հասին 'ի վերայ նոցն զի
նուք և սուսերօք՝ հարին զվրան և ակարին
զգէնս նոցա , և կալեալ զգլխուորս նոցին
զլօթոնց Ոսուֆ աղայն , զիսրահիմ քէ
հէն , զՄուստաւայ բէգն , զՕսման աղէն ,
զՏուզանտի երեք լած , և զայլս մեծա
զոյնս , կապուցին զձեռս , և այլք փախեան
և հրուեցան . և զկապեալսն տարան դէմ
փառային 'ի սարայն , և 'ի նոյն պահն զԺԳ .

'ի նոցանէ գլխատեաց . և թ. 'ի զաշուի ե-
հար . և 'ի սոյն պատճառ է' 'ի Մաղկազար-
դի կիրակէն որ էր Ապրիլի թ. զՀաւագողենց
խօջայ Մաղաքեայն և զկորր Ուսուֆն կա-
խեաց . և Յունիսի Ե. զՆոհ աղի կորն ըս-
պան . 'ի յունվարի թ. Ե. զԻբրահիմ քէհէն
և զկանանչագլուխ մօլայ մի 'ի յէշ հե-
ծոյց և 'ի մէջ քաղաքին այնպէս խայ-
տառակ շրջեցոյց դուլով :

Սա գփաշայի ուրայն և զբերդի պա-
րիսպն բազում տեղիս նորոգեաց . զուրայի
մէջի բակն մեծացոյց , և միւս ևս նոր
գործահ եբաց 'ի դուրս , և աւելի խորա-
ժէ էառ 'ի Հայոց : Սա հրամայեաց թէ Տա-
հիկ ոք մի' իշխեսցէ ՚ուղ և իանլուղ շրջել
'ի մէջ քաղաքին , որ և յահէն ամենեքեան
զէնընկէց շրջէին . և ազգս Հայոց էին 'ի
խաղաղութեան :

Սա 'ի խնդրոյ Տէր Իգնատիոսին՝ զՊետ-
րոս Առաքելոյ եկեղեցւոյ դուռն դրսին
երկու փեղկով ետ բանալ , որ Դ. աստի-
ճանաւ ելանէին : Սա 'ի Յունվարի Ի. հան-
շուլ եղև և ել 'ի քաղաքէն և գնաց 'ի
գիւղն Աւանց մինչ Փետր. Բ. անդ եկաց
և ապա գնաց . և 'ի միւս ամին Մօլայք
քաղաքին ժողովեցան և եկեալ զՊետրոս
Առաքելոյ դուռն քակեցին . և ինքն Տէր
Իգնատիոս փախեաւ . և կալան Ե. մեծ

իշխան և եղին 'ի բանդ . և յեօթն եկեղեցեաց եօթն քէսայ տուգանս առին , որ բազում ոսկեղէն և արծաթեղէն սպասք հալին և ետուն և ապա թողին իշխանաց զառաջին փոքր դուռն շինել : Չայս ամենայն չարիքս խալիլ աղայի լաճն գործեաց , և ինքն փախեաւ Ստամբօլ , և անդ սպանին զնա , և ընկեցին 'ի հրապարակ . որ շունք կերին զնա :

ՌՃՀ . Փետր . ԺԸ . դարձեալ Ավտուլլահ փաշայն եկն և Մայիսի մէկն գնաց 'ի վերայ Խօշաբայ . իսկ Չէյնալ բէգ պարոնն՝ զեղբայրն իւր եթող 'ի բերդն , և ինքն էջ և եկն առ փաշայն և մեծարեաց . և եղեն ' սիրելիք և բարեկամք . և փաշայն մեծ պարգևօք դարձաւ 'ի քաղաք . և 'ի նոյն աւուր Օսմանցին էառ զԹիֆլիզ :

Եւ հրամանաւ թագաւորին 'ի ՌՃՀԲ . եկին 'ի վան Ամասիոյ փաշայն , Ուրհայու փաշայն , Չանգրու փաշայն , և այլ փաշայք զօրօք իւրեանց և հեծելովք առ Ավտուլլահ փաշայն , որ եղև նոցա զօրագլուխ և սարսափ , և գնացին 'ի վերայ Պարսից և առին գիւջ , գլուխ , զերևան , զթաւրիզ , զՀամատան , զՄուղան , և այլ բազում փոքր քաղաքս :

Բայց թէ ո՞րչափ անողորմ արիւնս հեղին և գերի բերին , որ 'ի թիւ և 'ի գիր

ոչ մտանէ . զի ոչ մեաց աշխարհ , որ ԴՃ-
ԵՃ . գերի ոչ տարան . մինչ զի յՍտամբուլ
Սնկիւրեցի նորոյն աջ կաթնիկոս ԸՃ . գերի
գնեալ մազմտեաց . թող զայն որ ուրաւ
ցուցին . և այլազգի գերիս կրկին էին քան
զբրիստոնէից գերիս , որք ամենեքեան ցիր
և ցան եղեն , և ցրուեալ խնունեցան յայլ
ցեղս և յազգս և 'ի զեզոս օտարո , և
նեղեալք ըստ ամենայն յամենայնի : Եւ
Ավդուլան փաշայն յամենայն տեղիս զօ-
րովար և զօրագլուխս կարգեաց , և ինքն
եկաց 'ի Թաւրիզ մինչև ՀԵ . Թիւն . և
մայա Աի փաշայն 'ի Թաւրիզ եկն 'ի
Թաւրիզ , և Ավդուլան փաշայն յՕգոս-
ՅՁ . եկն 'ի Վան , և զորդին իւր զԱրդը
իահման 'ի տեղին եղ փաշայ քաղաքիս .
և 'ի Սեպ . Գ . գնաց 'ի յՍուրհայ :

Եւ ՌՃՀՁ . Այս Արդրանման փաշայս
իւր սարսի մէջ նոր բաղանիս շինեաց , և
'ի յԱւանուց ճանապարհն 'ի տղմոտ տեղիս
իրին քայլս Բ : սալայստանկս արար : Թա
քանզի մանուկ էր և գինեատէր , ևս զի
յՅտամբուլ տեսեալ փոքրիկ նաւեր տուաւ
չինեղ և փոքր Թօփեր ես դնեղ 'ի մէջ , և
ամէն երեկոյի սակաւ մարդով մտանէր 'ի
նաւն գինով և սաւով զպիշերն ողջ շրջէր
'ի վերայ ծովուն , Բեկ ձգէր այսր և անդր ,
ուտելով և ըմպելով ուրախանայր . և յան

ուսուտ ելեալ գայր յիւր սարսն. 'ի Մարտի ժԸ. ճանչուալ եղև և գնացեալ 'ի Տրուպիզոն մեռաւ :

Թիւ ՌՃՀԷ. Քանլի Մուստաւայ փաշայն եկն 'ի վան :

Թիւ ՌՃՀԸ. Արարկերցի Մահմատ փաշայն եկն , որ Փաշաջի ասէին . եկն վոյճոօայ 'ի վան և խնայէ էառ :

Թիւ ՌՃՀԹ. Գարայ Մուստաւայ փաշայն եկն , որ Թավրիզ սաբաոօք էր . և փախեալ էկաւ մօտ Չավուչքաշին . յափաարին , յետոյ գնաց :

Թիւ ՌՃՁ. Արիֆ Մահմատ փաշայն եկն 'ի վան :

Թիւ ՌՃՁԱ. Մեծ Թամուր փաշայն եկն 'ի վան Ապրիլի Գ. Աւագ երկուշաբթին , և միւս օր ել և գնաց յԱրզրում . Մայիսի Զ. օրին դարձեալ եկն , և հասեալ 'ի Քաթաիոս՝ Չաւուչքաշի Աւտուլահ աղայն սպան . Նօհ աղի լաճ Ահմատ քէհէն և այլք փախեան . և զօրք փաշային զհետ մտեալ բազումս թալանեցին , և շատս վերաւորեցին , և այնպէս ջարդելով եկն Եմուտ 'ի քաղաքս . և Գ. Գարեհան և գաւլտան դուռն շնորհալ և Գարաղալ շինեց , ով 'ի դէմն տանէին՝ շնորհալ ձգել տայր . և ամենայն երկիր դողային 'ի յակէ նորան . և յայսմ ամի գնաց 'ի վերին Բաղիշի .

զիսանն փոխեաց , Գ. մեծ աղայ սպառն ,
և բազում գանձս էառ , և եկն դարձեալ
'ի վան :

Եւ ՌՃԶԲ. Գնաց 'ի վերայ Սալամաստու՝
Մայիս ամսոյն , և կողոպտեաց զնա . էառ
զԱխբակ , Գ. ԴԻ. մարդ սուր քաչեց և
դարձեալ եկն 'ի վան . Ինքոյն ասֆրէա
ժողովեաց քան զկ. քիսայ աւելի . 'ի Մա-
յիսի 'ի. ել և գնաց 'ի վերայ Թավրիզոյ և
էառ . և զբազումս 'ի Պարսից ազգէն կո-
տորեաց և գերի արար , որ թիւ ոչ գոյր :

Ի սոյն թիւ , Յունիսի Ժ. օրին եղև Դո-
նմայ Գ. օր և Գ. գիշեր . որ Թահմազն
յետ դարձուցին 'ի Բաղդատ զօրքն Թո-
փալ Օսման փաշային :

'ի սոյն թիւ եկն ազգ մի Թաթար , որ
մարդակեր էին , գնացին 'ի Թավրիզ առ
Թամուր փաշայն . և փաշայն 'ի շէն եղած
Դոնդուբեց օր Ժ. մարդ Բայն տայր
նոցա , որք մորթէին և ուտէին : 'ի սոյն
ամի դարձաւ Թամուր փաշայն 'ի Թավրի-
զոյ և եկն 'ի Սալամաստ . իսկ վանայ զուլն՝
որք էին Թամուր աղի լաճ Անմատ բէգ ,
Սէիտի Խըղըրի լաճ , Ալի աղի լաճ Օսման
բէգ և այլ մեծամեծ աղայք , խորհուրդ
արարին թէ փաշայն ոչ թողումք որ 'ի
քաղաքս մտանէ . և վանայ Մուսայիմ
Ալի աղայն իմացաւ , մարդ յղեաց առ
փաշայն 'ի Սալամաստ . և նա մէկ օր Սալ-

մաստուռ եկն 'ի Խօշար . իսկ Վանայ Հայք
և Տաճիկք 'ի յահէն . դողային . և դիմեալ
'ի քաղաքն նորա շինած դարաշէնէր ու
լնէն . շարդեցին . փաշայն Գ . օր նստաւ
'ի Խօշար թէ գան 'ի դէմն , սակայն ոչ
գնացին այլ դարձանէր գործեցին և խառնե-
լի 'ի Բարան լցին . փաշայն իմացաւ որ
կուռիլ կամին , 'ի Խօշարայ եկն 'ի Ղոռու-
բաշ գիւղն , և դուրս եղած ամէն քրիս-
տոնեայ ուսէն գնացին 'ի մօտն . երկնչէին
թէ թալանէ զինքեանս . և նա յուսա-
դրեաց զնոսա ասելով թէ՝ Մի՛ երկնչիք ,
երթայք , նստարուք միամիտ 'ի ձեր տե-
ղին : Յետ գնալոյ նոցին ինքն ևս հեծեալ
'ի ձին 'ի Ղոռուբաշայ եկն 'ի Ենեղանանից
գեղջն առաջովն անց գնաց 'ի ծովու ե-
զերն 'ի բերդի ետևն . զի յետ Ենգիչար
աղասուն բանս եղեալ էին . 'ի գիշերի ել
'ի բերդն , և լցեալ զնօթերն ձգեաց 'ի վե-
րայ Աղայոց տանց ուր և կամէր , և ան-
ճար մնացեալ բացին ամենեքեան զըրունս
և փախեան . և սպա եկն փաշայն 'ի սա-
բայի և նստաւ 'ի տեղի իւր , և կալեալ
զԵնգիչար աղասին սպան փոխանակ տա-
լոյ բերդին ինքեան : Յետոյ սարասքարն
խնդրեաց զնա 'ի Ղարս , և գնաց . անդ
Առնաւուտ փաշայն եհատ զգլուխ նորա
'ի ՌՃՁԻ . թիւ :

Թիւ ՌՃԶԵ. Քուրդ Իբրահիմ փաշայն եկն ասող, մեռաւ :

Թիւ ՌՃԶԶ. . . . եկն . յետ Ղլուեն (Ղուլին) կռուաւ . շատ ռաշէլ-Ֆե-Քի դուրս արին 'ի քաղաքէն գնաց :

Թիւ ՌՃԶԷ. Մուսուլցի յաջի Հուսէն փաշայն եկն 'ի վան . յետ Ղլուեն կռուաի . արաի ինկաւ , որքան Թաիբ ունէր ետ Օսման աղին , ինքն ահու շարժ գնաց 'ի Մուսուլ :

Թիւ ՌՃԶԸ. վանեցի Օսման աղայն եղև վանայ փաշայ . 'ի սոյն Թիւ շինեցաւ Հայկավանից Մուրք Աստուածածին եկեղեցին : Եկաց սա 'ի վան մինչ 'ի ՌՃՂ . և թագա ծանուղ եղև 'ի Մուսուլ . և անդ Հուսէն փաշայն եհատ զգլուխ նորա , զի ապին Թէ Ֆերմանի էր վասն շինման ներքին . . . (Թան պահասի) :

Թիւ ՌՃՂ. Մուզանջի օղլի Օմար փաշայն , յետոյ Մուրթաղայ փաշայն եկն , Մուսալիմ Սարխուզ Ալի փաշայն Գ. ամիս նստաւ և գնաց . Մուրթաղայ փաշայն և Օմար փաշայն մնացին 'ի վան . ռաշէլ շատ նեղացան 'ի յՕմար փաշայէն . ուստի հոգելոյս մեծ Ախիջան աղէն Ղարասաֆարեան առեալ զռաշէլ գնաց յԱրզրում առ Համալ օղլի սարասքար վաղիրն . և կամէր 'ի դուռն Թագաւորին գնալ , վասն որոյ

պռաքեաց 'ի դուռն թագաւորին և ծա-
նոյց զարարս նորին և գգալն սոցին 'ի
կարին . և բերեալ հրամանս յղեաց 'ի վան
'ի վերայ Մուրթազայ փառային . և Մուր-
թաղայ փառայն եղբայրագիր գրով նմա ,
սակայն զթագաւորի հրամանն կատարեաց .
յաւուր միում ելին երկօքին փառայք 'ի
բերդն վասն ճաշ առնելոյ , և անդ կա-
մեցան սպանանել զնա , և ոչ եղև հնար .
և իջեալ 'ի բերդէն եկին թավրիզու դռ-
նով . քանզի Մուրթազա փառայն 'ի Չա-
ւուչբաշոնց տունն էր իջեալ , և Օմար փա-
ռայն 'ի սորայն . հասեալ 'ի թավրիզոյ դրանք
փոքրիկ շօֆին յառաջ , Օմար փառայն կա-
մենայ Ալաբաղասոնց փողան գնալ , սա-
կայն ձին ոչ գնաց և շատ կանգնեցաւ
, . . (Թան պահասի) :

Թիւ ՌՃՂԲ. Արծկեցի Սուէյման փա-
ռայն եկն 'ի վան . մեծ սղութիւն եղև ,
որ +իւայ մի ցորեան հարիւր զուրուշ ծախ-
ուաւ . լիար մի ալիւր Գ. զուրուշ . ամէն
բան սոցա նման :

Թիւ ՌՃՂԳ. Ղարիբ Իյիթ Օմար փա-
ռայն տեղս եկն . ճանսուս չունէր :

Թիւ ՌՃՂԴ. Հուսէն փառայն .
սա սպան զՇկակ մեծ Օմար աղէն :

'ի սոյն թիւ Աստուածածնի պահոց
Թահմազ եկն 'ի վերայ վանայ . մեծ իշխ-
ւել եղև . Աստուած ետ յետս դարձաւ :

Թիւ ՌՃՂԵ. Զալիք Օմար փաշայն եկն .
Բ. Գ. ամիս եկաց , գնաց :

Թիւ ՌՃՂԶ. Ղայաջի Արդուլահ փաշայն եկն . խօջէք շատ տուգնեց . ՀայկաՎանից եկեղեցւոյ թառմէն (վերնատուն) փլաւ . տէրտէր օրհնէին , անտի ևս տուգանս էառ :

Թիւ ՌՃՂԷ. Աինագ Մուստաւայ փաշայն եկն : Եւ 'ի ՂԸ. Ղարայմիրաքենց Լալէն մեռաւ . Գ. օրէն ետք մարմին 'ի գերեզմանէն հանին , գլուխ կտրեցին , ճաշունենց դռնէն կախեցին : Յայսմ ամի Գազանչոնց Սաֆար կախեցին , որ խօջինկայ Շարամիրի տունն կոխեաց :

Թիւ ՌՃՂԹ. Զարբինի Օմար փաշայն եկն 'ի վան . դրամ կտրեց . հինգ փարանոց արաց ԼԲ. փարայ , ամաղանի ին . Դաւուդ աղէն սօլազասի էր , 'ի մէջ շայնին սպան :

Թիւ ՌՄ. Աւտի Զալալ օղլի յաջի Հուսէն փաշայն եկն . սա սպան զՆարի Հասան , զՂաւուջի Մուռն , Բռէզի Լօլօն , ոտ պոչներ շատ սպանեց . խօջէք բռնեց , շատ դրամ էառ . հացն շատ թանգ էր . գաւրին ին . ղշ . էր , ալիւրի լիտրն մինչ Բ. ղշ . յղեաց Մուսուլայ շատ հաց բերաւ . լիտր արասի մի իջաւ : Անիծեալն . . . թէ ինչ . . . կերաւ , գրեւ ոչ անկանի :

ՌՄԲ. Թօփչենց Մուստաւայ աղայն . . . սարասգար Լաւանգ հետ Ղուլին գնացին 'ի վերայ Թագուրցւոցն , (քուրդի ցեղ է) , Թաթար խանն այնպէս պարտեաց , որ ոչխարի պէս ամէնն իրաց (մերկացոյց) , և խայտառակ եկին տեղս :

Թիւ ՌՄԳ. Ղարսեցի կոր (կոյր) Ուսուլֆ փաշէն հետ Ղլուն կռուան , մտուցին սաբայն , էլան Մալիս , բռնեցին Բուանի յառաջ . յղեաց Խօշաբայ մարդ բեր , էլան դէմ չթողին , գիշերով գաղտ դռնէն ելեալ փախեաւ : Ի սոյն ամի Խաչի օղլին Արզրմայ Իբրահիմ փաշէն եկն , Մէ. օր նստաւ շալէ , գնաց : Ի սոյն թիւ Շահասա վար օղլի Մուստաւայ փաշէն եկն և գնաց :

Թիւ ՌՄԴ. Մարտի Ա. եկն . . . Նորավանց (գիւղ) նստաւ , քաղաք գալ չթողին . Իսա աղէն ստաբ էառ գնաց դէմ . շատ մարդիկ մեռան , գիւղացիք ամեն փախեան , ցանքեր կերցուցին . յետոյ Եէնգիչար աղասին Եէնգիչարեօք , Ղազեօք առին Իսա աղէն տարին մօտ փաշայն . Մարմետ (գիւղ) ետ աղային , ինքն ճանաչու եղև , գնաց . ԳՌ. մարդ աւելի ունէր :

Ի սոյն ամի Իսա աղի լաճ Մահմուտ աղէն եղև . . . : Ապա Աիջաք Մուստաֆայ փաշէն եկն 'ի վան . Գօջայ Արաբ սպան Շխու Օմար աղէն : Ի սոյն ամի , Համբարձման

տօնին , մահն անկաւ . օր Ե. Ժ. մեռա-
նէին 'ի Հայոց և 'ի Տաճկաց . եհաս մինչև
աշուենն , ապա վերացաւ ողորմութեամբն
Աստուծոյ : Ի սոյն թիւ Սուրբ Խաչի պա-
հոց՝ Սուրբ Նշան հանին Գ. օր 'ի Տիրա-
մայր եկեղեցին :

ՌՄԵ. Ռաջար փաշայն եկն :

Թիւ ՌՄԵ. Դարձեալ Շահասաւար օղլի
Մուստաւայ փաշայն եկն . հաց շատ սուղ
էր . ցորեն ի. ոչ. հացի հօթն է. փարայ ,
և կորեկ ալիւր Լ. փարայ լիտր :

Թիւ ՌՄԹ. Աղայ փաշէն եկն 'ի վան .
Թորագ օղլին Ժեհայ էր . շատ ջանաց թէ
Իսա աղէն սպանի , ոչ կարաց . աղէն մօտ
չգնաց բնաւ : Յայտմ ամի Դօրոյի Աղախանն
Խոյնէ մի եհան :

Թիւ ՌՄԺ. Նոյ. ԺԲ. օրին Ջարար օղլի
Ֆէզուլլայ փաշէն եկն . սա սպան զԱւտի
Քարիմի լաճն Ենգիչարի գոլով Ալի-Քիշերէ օր-
թէն (գնդէն) քչել ետ ձմռան ձեան վրայ :

ՌՄԺԱ. Դմաճայ եղև է. օր , քանզի
Սուլթան Մուստաֆային տղայ եղև :

Եւ 'ի սոյն թիւ Չօբան աղէն Խօշաբայ
պարոնի լաճ բռնեց . վանեցիք գնացին
սփառ 'ի վերայ Աբաղու . Աղլի-Կիշի Խօփ
տարան հետ . Խօփ զարկողն Աւթանդիլն
էր . Չօբան աղէն փախեաւ . բերդն առին :

Ի սոյն թիւ Բաղդադայ Սուլէյման փա-
շայն մեռաւ :

Ի սոյն թիւ Ապրիլ ԺԴ. Ապարանից Սուրբ Խաչ (վանք է) լոյս էջ գտնուածին բազում տւուրս . և բազում ուխտաւորք գնացին անդ և տեսին :

Թիւ ՌՄԺԲ. եկն Քարիմ խան 'ի վերայ Սարդար վաթալի խանին և հարեաց զնա բոլոր տարին . և 'ի հասանել կէս ձմեռան՝ ուայ եկն , և էառ զՈրմի :

Ի սոյն թիւ հանգեաւ Շամախեցի Յակոբ կաթողիկոսն :

Ի սոյն ամի Ապրիլ ԺԴ. նստաւ յաթոռն Արմէօն արժանաժառանգ կաթողիկոսն :

Ի սոյն թիւ Սեպ. եկին ֆահլէֆանդ և խաղացին 'ի վերայ պղնձէ թելի :

Ի սոյն փաշայի ժամանակ շինեցան յԱրարուց և Յանկուսներաց եկեղեցիք , էջմիածին , Սուրբ Պողոսայ և Ղուռուպաշայ եկեղեցիք , և բազում վանքեր :

Ի սոյն թիւ սպանին Երուսաղէմի ճանապարհին Զարուխչու Բարսեղ և Երիզու Նազարն : Ի սոյն թիւ Այվազ օղին կախեաց փաշայն երկու մարդ հետ :

Ի սոյն ամի Սարի փաշայն եղև սարասագար . գնաց 'ի վերայ Բաշի աչուխին , շատ ջարդուաւ . հինգ , վեց մարդով հազիւ փախեաւ և եկն 'ի կարին :

Ի սոյն թիւ Դեկտ. Իթ. այս Ծէյզուլլախ փաշայս հանդուլ եղև գնաց 'ի Սուազ :

Թիւ ՌՄԺԳ. Ապրիլ Ա. Խասաքի Քոռ.

Ահմատ փաշայն եկն . շատ ջանաց թէ Իսսա աղէն սպանանէ , և ոչ կարաց . աղէն 'ի սարայն ոչ երթայր , այլ փաշայն ամէն օր աղենց այգին էր : Ի յայս թիւ , և 'ի սոյն փաշայի ժամանակ , աղէն 'իւր տղայ Մահմուտ աղէն ստանալն դոստանէ արաց . բայց յոյժ զարմանալի Խոմաշայ կայր 'ի Ֆշանէն : Այս Խոմաշի յետին գիշերն հարին Բարբար Օխանին Աստուածատուրի տղայ Օհաննէսին , և մեռաւ Յունիսի ԺԵ :

Ի սոյն թիւ Համադանցի Ասլան 'ի մէջ խանին 'ի Թավրիզ 'ի գողոյն սպանաւ :

Ի սոյն թիւ Սեպ. Ժ. Ահմատ փաշայն գնաց 'ի Փիլս : (Գուցէ Կ. Պոլիս կամ Թիֆլիզ) :

Թիւ ՌՄԺԳ. Քօրփուլի օղլի Նաման փաշէն , որ Խոշ ասէին , եկն 'ի վան , շատ հարամ ունէր . իւր երկու լաճուն ստանալն թոյն արաց , ԲՃ. տղայ աւելի ստանալեցին : Ի սոյն ամի եկին 'ի Մշոյ Ե. ՉՃ. ձիաւորք և Բեհզադայտ , Խանտ և Խօջայտ , յազազս Իսա աղի աղջիկ Ունգուսուն խանըմին շարքով խմելոյ . Ճի. Բաբադ , լաւ սարասար զոմաշ փակած ձգած 'ի վերայ Բաբադիցն , այնպէս Ջրեհայ (կարգ) սօլ աղասոնց Մահմուտ աղենց տնէն բոլորան թօփչոնց դռնով գնացին աղենց տուն . շատ լաւ Խոմաշայ եղև :

Ի սոյն ամի Բինա Էֆենն սկսաւ բերդ և Բարաններ նորոգել :

ի սոյն ամի Նոյ. ի Ամիր Մուստաֆայ
փաշայն եկն : ի սոյն՝ յաջի Ահմատ աֆան-
դու լաճ Ահմատ բէգին հարսանիք արին ,
Խոյ Բեգին քանի շուն այսրա՞ծ ետրակ կու քա-
շէր . շատ կերաւ . . . :

Թիւ ՌՄԺԵ. Մայիս ամսի ԺԴ. ահագին
չարժ եղև ՚ի մայրաքաղաք Ստամբուլ . ան-
թիւ տեղեր փլան , և շատ մարդ մեռաւ :

ի սոյն թիւ Քօլօզ փաշայն եկն ՚ի վե-
րայ Մաղսուտ բէգին , Խաւստով հարին
գաղտ ՚ի Մշոյ (երկիր) և սպանեցին :

. ի սոյն՝ Ակրփու քարի ջուրն (գետն) այն-
չափ շատցաւ , որ մտաւ Թավրիզու դուռն ,
զի Մայիսին այնքան անձրև եկն : ի յայսմ
ամի , Յունիսի ԺԴ. Ամիր Մուստաֆայ
փաշէն ճանչուլ եղև , գնաց իւր երկիրն :

Թիւ ՌՄԺԶ. Մայիսի ամսոյն , Եագիջի
օղլի իբրահիմ փաշէն եկն . և ՚ի սոյն ամի
Հոկ. ԺԴ. աստ մեռաւ :

ի սոյն օրս Ղարասաֆարեան լուսա-
հոգի Սահակ մեռաւ :

ի սոյն ամի Դեկտ. ԻԵ. օրին , Առաջ-
նորդ Գրիգոր վարդապետ՝ Սուրբ Նշան
՚ի Տիրամայր եկեղեցւոյն հանեալ տարան
եղին յԵջմիածին ՚ի ժամանակս իսաաղին ,
քանզի տեղս փաշայ ոչ գոյր , ձեռնտուու-
թեամբ Մ. Թովմա աղային և Պարիկ աղա-
յին . և քանզի Տիրամայր եկեղեցւոյ ժո-

ղովուրդք ոչ կամէին , Զ. խօջայս ըմբըռ-
նեաց և ԶԺ. զչ. տուգանս էառ . յառա-
ջագոյն վարագ կամէին տանել , յետոյ
եղին յԷջմիածին :

Ի Թիւս այս ՌՄԺԷ. . . . Հասան փա-
շէն եկն 'ի վան . ապա Քուրդ Իբրահիմ
փաշէն եկն . խանդակներ , հորդեցին :

Թիւ ՌՄԺԸ. Մոսկովոյ Գաղտնաբացուաւ :
Ի սոյն Թիւ Նոյ. Զ. ին Գրիգոր առաջնորդ
վախճանեցաւ :

Թիւ ՌՄԺԸ. Դեկտ. ամսոյն , յետ մե-
ռանելոյ Խալիլ աղային՝ Թամուր աղայն
կամէր լինիլ սօլ աղասի , ոչ ետուն . վասն
որոյ մեծ խռովութիւն եղև 'ի մէջ նոցա .
և սկսաւ Ղուլն դառնալ 'ի վերայ Թամուր
աղային . միտքանեցան ընդ Օսման փա-
շայի տղին դաշինս եղին , յետոյ յաւելան
'ի կողմն նորա Շաբէ օղն Իսմայիլ բէգ ,
Էսար աղասին , Աչարի լաճն , Իսախանի
Իբրահիմ բէգն , Իրզի լաճերն , Սողբաթ-
օղլին , և այլ անթիւ մարդիկք ամէն եղեն
'ի կողմն Թամուր աղային : Եւ զի տեղս
փաշայ ոչ գոյր ; սէլահով և Գուլալայով
չուրջ գային . յաւուր միոջ վատահացեալ
հարին փշտօյով զկոր (կոյր) մուֆթին , որ
Գասը Գաթի ասէին , և սպանին . մեծ
ոմն էր . և ապա սկսան կռուել՝ Գաթալան
մինչ 'ի գլուխ . շուկայք դատարկեցին և
բոլոր փակեցին 'ի յահէ Թալանելոյ . և

մարդ ոչ կարէր ելանել 'ի տանէ յահէ
Գուլուլայիցն , որ այնչափ հարկանէին մի-
մեանց , ևս առաւել գիշերն . յետ Մաշ-
րէին , քանիցս անգամ եերէշ արարին 'ի
վերայ միմեանց , և ողջ դամազանին մինչ 'ի
Քայրաճն այնպէս կռիւ արարին , մինչև Խո-
թաբ առին թէ դամա՞ն Հուսէն փաշայն գա-
լոց է տեղս . յաւուր Եհսար աղասին թա-
մուր աղայի խօսքով գնացեալ ընդ Են-
էնլարէ աղասան խօսեցան , գիշերով դամա՞ր
զափոսն բացին , էլաւ բերդն վերին . ցածրի
բերդն Ղասաբ օղլի Ուսուֆ աղայն էր
բռնեթ . սկսան երկու կողմանց և մալիճաց
և խամբիներաց միմեանց հարկանել . Բ.
Գ.Ճ. մալիճարէն աւելի կայր . կամէին Ռօֆ ձը-
գեւ 'ի վերայ իսա աղենց տան բայց ոչ կա-
րացին . երկեան 'ի թագաւորէն , քանզի
իսա աղի Ռալիճն միշտ գնայր , գայր այսր
անդր , և փաշայն ևս մօտեցաւ գալու :

Թիւ ՌՄԺԹ. Յունիսի Ա. դամա՞ն Հու-
սէն փաշայն եկն յԱրճէշ . ելան թամուր
աղէն , և Օսման փաշի լաճ , Շալի օղլին ,
բողոր Ղուլ ճետն , Գ. Դ. էլ մեծագլուխ
մօլայ դնացին , հասան Բանդիմահին (գետն) ,
մօլէքն յղեցին մօտ փաշէն գանգատ 'ի
վերայ իսա աղին . փաշէն վերուց (ասաց)
Թէ՛ Ես գալոց էի քաղաք , դուք վասն է՞ր
եկիք : Ապա Բ. մօլի վիզ եհար կտրեց .

Նաֆասի մօլէն Ռասուլ աֆանդին յղեաց
Աղթամար. Աղէք պրծան փախեան 'ի Բա-
յազիտ : Միւս օր իսա աղէն իւր Բօլ-Էոլ
գնաց դէմ փաշային , իւլաթ հագաւ . փա-
շէն առին եկին քաղաք : Գիր յղեցին Բա-
յազիդ թէ՛ ռայ եկէք . ոչ եկին : Էն զ-Էր
որ մտաւ քաղաք՝ կարայ քէհէն Ջավհար
աղի լաճու վիզն եզարկ : Ի. օրից յետ
Թամուր աղէն հետ միւս աղայից , Ղուլն
ամէն , Է. ԸՃ. ձիաւոր կֆիլ եկին լեցուան
այգեստան Գօրգոյենց թաղ , Մաշուրենց
թաղ , Հասան բէգենց թաղ , Բէրբան ճա-
խարէ՛ բռնեցին , կարայ քէհէն , իսա աղէն ,
երեք Բօֆ տարան գնացին Գլր Գուր (թաղ) .
Խ. Մ. Բօֆ աւելի հարին տներաց , վերջ
որ Ղուլն ետես շիինիր , մէկ մէկ մեծեր
փծնիշ եղան (անջատեցան) . Ղուլն՝ որ 'ի
վերայ Թամուր աղին էր , փախեան . մնա-
ցին երեք Ֆարմանի աղայք , անոնք ալ ան-
ճար մնացեալ փախեան 'ի Բազդադ . Թա-
մուր աղէն , Շաթր օղլին , Ամէտի Օսման
փաշի լաճն , ՎԱՃ սաֆարի ժԸ . :

Թիւ ՌՄԻ. Յուլնվարի Զ. մեք պատիկ
զատիկ (ծնունդ) արինք այլազգիքն ալ մեզ
հետ ռամազանի Բայրամն արին :

Ի սոյն թիւ Յուլնվարի ժԵ. Ս. Սարգսի
պահոց երկուշարթին իսա աղէն մեռաւ :

Թիւ ՌՄԻ. Թամուր փաշէն եկն՝ Օս-

ման փաշի լաճն ընդ նմա . Օսման փաշի լաճն եղև Սաղ աղասի, Շաթր օղլին Ալաթ աղասի : Ի սոյն թիւ Օգոս. ԺԵ. կայմաղ փաշէն եկն . . . 'ի սորա աւուրս ճաֆլաթոն . . . ձգեցին երկրով գնացին Մաղաղի օղլնայ այգին, ծառերն կտրեցին, Լամուկն փախաւ :

Թիւ ՌՄԻԱ. Յունվարին, ծովն պաղեցաւ Ե. օր, որ յԱրճիշոյ գային 'ի յԱնապատն և յԱնապատէն գային 'ի դուրս և գնային : Ի սոյն թիւ, Մայիս ԺԵ. վանայ Ղուլն Բ. Խարաջ առին 'ի Հայոցս, և կէս ղը ԷԼ հարաժ Խարաջ :

Ի սոյն թիւ Սեպ. Ա. Սիլահդար Խալիլ փաշէն եկն . Թամուր աղէն եղև սաղ աղասի . Քէհէն, Ղուլն՝ գնացին 'ի վերայ Նարեկայ Սէյիղ Աղին, սայ եկն . բերդն քակեցին :

ՌՄԻԲ. Մայիսի ԺԵ. օրին այս Խալիլ փաշայս՝ Գարայ չառուչի լաճ Մուստաւայ աղէն արար Ալաթ աղասի . քանի օրից ետք՝ 'ի մէջ սարային սպանեց . . . լէշ Մալիքի առջև թաղեցին : Ի սոյն թիւ գնացին Արծկու Մուրատ բէգի վրան :

Թիւ ՌՄԻԳ. Մալաք Ահմատ փաշայն եկն : Ի սոյն թիւ Թամուր փաշայն թուղթ առեց էկաւ վան, որ գնայր Խարբուղ ճանտապ : Ի սոյն թիւ Մահմատ բէգ եղև սաղ աղասի . Օսման փաշի տղայն Բայրազ ոչ

տայր իւր կերցնելով, իւր
տալով, զօրով բերել ետ : Ի սոյն թիւ ,
Մ. Թովմայ աղէն առ Աստուած փոխեցաւ :
Ի սոյն թիւ Թօփչոնց Օմար ազայն՝ և Ջա-
մուչչու լաճեր կռուան . Օմար աղէն գնաց
վէր Ջամուչչոնց տան, քարով հարին սպա-
նեցին Մինդան օղլի՝ Օսման էլ հետն :

Թիւ ՌՄԻԴ. Օգոս. ԻԱ. Վանեցի Թա-
մուր փաշայն եկն Վան ճասաթ , և սկսաւ
անփոխարէն ողորմութիւն հաւաքել 'ի
Տաճկաց : Սա սպան զԴաւուտ աղի լաճն
Օսման աղէն և զՍօլբաթ օղլին . Օսման
աղէն 'ի մէջ իւրեայն խեղդեցին , Սուլէյ-
ման աղէն բերդն սատկեցուցին :

Թիւ ՌՄԻԵ. Մայիսի ԻԴ. Ահմատ բէգ և
Գափուջի բաշին գնացին յՍտամբօլ : Ի սոյն
թիւ եկաւ Ֆրէ իւրեայ ճի. Կոսյ Թամուր
փաշային : Ի սոյն. Սեպ. Զ. օրին Ախիջան
մեծափառ իշխանաց իշխան գնաց Ստամբօլ :

ՌՄԻԶ. Սեպ. Ա. Ախիջան բարետոհմ
և քրիստոսասէր աղայն եկն յՍտամբօլայ .
Թօփչոնց Ռասուլ կախեց փաշէն :

ՌՄԻԸ. Մայիսի ԻԸ. Այս Թամուր փա-
շայս մեծ սաֆար արար 'ի վերայ Բաղի-
չոյ , և հետն ունէր Մշոյ Մաղսուդ փա-
շայն . և գնաց անդ նստաւ ԺԷ. օր. եր-
կիրն ամէն ուս եկին . Նարուդ բէգ՝ որ
'ի մէջ բերդին էր՝ ԻԳ. քէսայ ստակ տաւ

և ապա փախեալ . և կալեալ ը . ոգի մեծամեծաց 'ի Մուշ առաքեաց զԷնչուզ , և Բ . սպան . և առեալ բազում հարկս մեծաւ յաղթութեամբ եմուտ վան :

Այս թամուր փաշայն զչափն Բաղդէ Բաղ , ախրնիք քարեր ամէն դաճալաճիշ արաց :

Ի սոյն թիւ , Նոյեմբերի ամսին գնաց Ազրակու նստած էն (քրդաց) եհար . Գ . Դ . Ե . ոչխար եբեր տեղս . Չքոնսարայ Օսման աֆանդին կախեց , ապա երեք էլ ուրիշ տաճկի կին եղ 'ի նաւ քչեց . Ղարասաֆար օղլու Մօրուքն կտրել ետ , որ աքի Տիլէ էր :

Ի սոյն թիւ , Դեկտեմբեր . Այս թամուր փաշայս՝ Մխիթարենց Բաբանիկն Աբով , որ գիշեր կոր Գազկէ աղջկայ տուն բռնեցին է . անուանի կնիկ ետ դնել 'ի նաւ քչել , որ են այսոքիկ . կոր Գազկէ աղջիկ , քուլխանչու Եղիսէն , Խանթուման , Քաչալ աղջիկ , Օդարաչու կնիկ , Ղազանչու կնիկ , Նորչինցու կնիկ , պղղծեալք :

Թիւ ՌՄԻԹ . Յունվար ԺԱ . վասն ծովացեալ մեղաց մերոց յայտնեցաւ Աստուածային խրատապատժութիւն , զի Սամարլոնց Աբրահամու որդին Շայենն , որ նոր հարսնիս էր արած ԺԵ . կամ Ի . օր , քանի բեռ Բարսա էր առած որ Արզրում տանէր , յանկարծակի կէս օրէն ետք մին բեռ

աւելլա թէ եղև մէկ լիք կարաս քարոս հետն.
Աստուած նշանց չիտայ, մարդկանց շան
մնաս ետ իւրեանց և երկրին, զի յակամ
թօթափել բոլոր տունն քանի դրկըցի
տնով դաշտ եղև, և Ն. հոգի մնացին 'ի
ներքոյ հողին, և բազում ինչք և անբ-
րանք ցիր ու ցան եղեն 'ի ներքոյ հողին և
յայլ տեղիս. լուաք թէ գերան մի ձգեալ
էր 'ի տաճկաց գօռերն, և խախտեալ
դրանց, տանց և փէնջարայից ոչ ոք կարէ
ընդ գրով արկանել, մինչ զի իստուայ քա-
տան և թափրիզու դուռն և բոլոր շրջակայ
ճահլէփն Ռոզմարայտ և երդոց շր-
ջայտ ամէն 'ի վայր թափեցան, և նոյն
պահ երկրի մեծաւորք՝ սաղ աղասին, սօլ
աղասին, Ահմէտ բէգ, բոլոր Հայք և Տա-
ճիկք եկին և սկսան առժամայն հող փո-
րել. լինի թէ ներքոյ մնացեալք ողջ գտա-
նիցեն. ջանք տալով գտին զնորահարս և
տղայ մի փոքր 'ի գրկին, իբր թէ կամե-
ցեալ էր փախչիլ և անդէն տուն եկեալ
էր 'ի վերայ, և մեռեալ էին երկողին. և
միւս օր հանին Գ. մեռեալ, որ էին Բ. մեծ
տղայ Ժէ. ի տարւոյ, և աղջիկ մի. և
յետ Բ. և Գ. աւուրց որք փորէին զհողն
այրեցեալ գերանք և ինչք դուրս հանէին
ամէն ոչընչացեալ և այրեցեալ, և այն էր
զարմանք, որ հիմն 'ի վեր էր ելեալ և վերն 'ի

լանդուռնդ իջեալ . և այնպէս խառն'ի խուռն էր , որ որ չկարէ զկերպ բանին գրել :

Ի սոյն թիւ Ստամբուլայ ծովն պազեցաւ , որ ասի Բողաշէն , զի կարի ցուրտ եղև . Ջրգիրայ և 'ի Բաղդատ մեծամեծ ձեանք եկին , որ 'ի վաղուց հետէ չէր եղեալ : Ի սոյն՝ Ապրիլին , Քարիմ խանն մեռաւ : Սարդարի լաճն սպանին : Ի սոյն թիւ , Յուլիս ԺԲ . օրին Նասիպ աֆանդիի Տիհիտն գէլեր փորաւորէլ արին : Յուլիսի ԺԳ . օրին այս Թամուր փաշայս գնաց 'ի վերայ Ջուլամէրկու Աւդուլահ բէգին , ԻԳ . քէսայ ստակ ետ , լաճն յղեաց մօտն , և Լ . աւուր վերայ դարձաւ և եկն 'ի քաղաքս :

Ի սոյն թիւ Նոյ . ԺԳ . ին այս Թամուր փաշայս՝ Քաշալ աղջիկ և իւր էրիկ դէմ միմեանց կախեաց , և դուրս իբրահիմի լաճ 'ի մէջ ոտային փորաւորէլ արաց և իւր տուն և Սալիմ աֆանտու տուն այրեաց : Ի սոյն ամիսս , Ջրբաշենց Յակոբ՝ Գահլաշէ Սարգսի եղբայրն սպան , և Չաճայ առին 'ի նմանէ :

Թիւ ՌՄԼ . Յուլիսի Զ . Արքայն վրաց Հերակլ եկն 'ի վերայ Երևանայ քաղաքի Խոսի զօրօք , և շատ աւերութիւն արաւ . և երկիրն բոլոր քանդեաց և այրեաց . վերջ ճԾ . գիւղ քչեալ տարաւ ԼՌ . հոգիս , և ճՌ . տաւարս համարով , որ տասանորդն իւր էր ԺՌ . և ինքն 'ի մարդոց

կանէ վերացեալ գնաց 'ի Թիֆլիզ: Ի սոյն
Թիւ, 'ի քաղաքս վան Ե. հոգի Թուրք 'ի
գիշերի միում սպանին տաճիկ մի 'ի մէջ
իւր տանն. և իմացեալ փաշայն :
(Պահաօեր):

Ի սոյն Թիւ, Յուլիսի ԺԶ. Սահաբ Ախի-
ջան մեծահամբաւ աղայի հետն գնացաք
յԱղթամարայ Սուրբ Խաչն յուխտ և եր-
կըրպագութիւն Աստուածաբնակ տաճարին
և Արբոյ Խաչին, վարդավառի կիրակէն:

Ի սոյն օրս փոխեցաւ առ Աստուած
պայծառ ջահն սուրբ Եկեղեցւոյ Աիմէօն
Արբազան գերիմաստ և աստուածընտիր
կաթողիկոսն, և նստաւ յաթոռ Տէր Ղու-
կաս Արբազան կաթողիկոսն. Տէր Աստուած
կեանս երկանս պարգևեսցէ նմա:

Ի սոյն Թիւ, Դեկտ. ԻԷ. մեծ և ահա-
գին շարժ եղև 'ի քաղաքն Թավրիզ, որ
բոլոր քաղաք տապալեցաւ, և անթիւ
մարդիկ մեռան և 'ի ներքոյ հողին մնա-
ցին, որ ահանատեւքն ասացին թէ՛ Ահա-
գին քաղաք իբրև բնական բլուր մի եղև,
որ ամենևին քաղաքի նշմարանք ոչ երե-
ւէին. նաև շրջակայ Ղասաբայ, այսինքն
Խոյ, Որմի, Գունայի, Սալմաստ. և 'ի քա-
ղաքս մեր վան ևս շարժեցաւ, և ողոր-
մութեամբն Աստուծոյ ոչինչ վնաս եղև:

Ե Ր Ա Ժ Շ Տ Ա Կ Ա Ն

Կը փափագէի որ գրքուկիս մէջ խօսուած զանազան իրաց և նշանագրաց պատկերները, ձևերը դրուէին, որոցմով ընթերցողն կ'զբօսնու. և լաւապէս կ'ըմբռնէ 'ի մտի. սակայն զանոնք փորագրել և տպագրել տալը մեր ձեռնհասութենէն վեր գտանք: Աստ կը դնենք միայն երաժշտական խաղերն և անոնց անունները, որ մեր ժամագրքի և շարականաց մէջ գործածուած են, իբրև հնութիւն համարելով և իբրև հայկական նօթա, ձայնագրութիւն, ցոյց տալով թէ Արևելեան ազգաց մէջ յայսմ ևս մեր նախնիք առաջին հանդիսացած են եղանակները մարմնաւորել. որով և իրենց գեղեցիկ ճաշակու մտադրութիւն ունենալը ցոյց տուած են: Հարկ չկայ քննութեան մտնել երաժշտական գիտութեան, մանաւանդ թէ անգէտ եմ այնմ. և ոչ քննել կ'ուզեմ աստ թէ ո՞ր դարուն գիւտն է, և ո՞վ հեղինակած է. առ այս մենք ալ բանասիրաց հետ կ'սպասենք Գաղղիացի հայագէտ Պ. Ե. Տիւլօրիէի ձեռնարկած հետազօտութեանց արդեանց, որ անցեալ տարիէ հետէ սկսած է տեղեկութիւններ հաւաքել և դիտողութեան առնուլ: Կրնան մեր ազգային երաժիշտներն ալ նպաստել

իրենց կողմէն յիշեալ գիտնականին, որոյ
 օգուտն ու պարծանք Հայութեան կը վե-
 րաբերի. ուստի և մեծ շնորհակալեաց ար-
 ժանեօք կը յիշենք Պ. Ե. Տիւլօրիէն, յաջո-
 զութիւն մաղթելով իրեն, և յորդորելով
 որ ազգային ձայնագէտք աջակցին անոր:

Բաւական գործ մի էր մեր բարեկամ
 Պ. Եղիա Տնտեսեանին 1874 ին հրատա-
 րակած «Նկարագիր Երգոց Հայաստանեայց
 Եկեղեցւոյ» անուն գիրքը, յորում փոր-
 ձառութեան, և հնութեանց ու աւանդու-
 թեանց դիմելով բազմակողմանի տեսու-
 թիւններ գրած և հնար եղածին չափ այս
 նիւթիս վրայ բացատրութիւններ տուած
 է: Գործ՝ արժանի ուշադրութեան, և
 հեղինակն՝ քաջալերութեան:

Հայ ձայնագրերուն կամ խաղերուն
 միայն պարզ ու հիմնաւոր համարուածներն
 կը նշանակենք:

- ° Սուղ, ' Եեշտ, ' Բութ, ✓ ֓ուշ,
- ° Ծունկ, ~ Խունճ, ~ Տաշտ, / Երկար,
- ° Պարոյկ կամ Ոլորակ, ✓ Չարկ, / Սուր,
- ° Թուր, / ~ Խոսրովային, ° Հուհայ,
- ° Փաթութ, ° Խաղ, ° վերնախաղ,
- ° Ներքնախաղ, ~ Բենկորճ, ~ Էկորճ,
- ° Զակորճ, ° Մենկորճ:

ՀԱՅՐԷՆԵԱՑ ԳԱՒԱՌԱԿԱՆ ԲԱՌԵՐ

Բառերու վրայ գրել՝ ամենէն ընդարձակ և դժուարին ճիւղն է գրելուն . բայց մեք՝ ըստ մեր սովորութեան՝ և կարողութեան խիստ սահմանաւոր պիտի գրենք :

Պարզ և բնական է գիտնալ թէ մարդիկ՝ որոց ՚ի սկզբան մէկ գաւառ մէկ հայրենիք է եղած , միևնոյն բառերով խօսած են . հարկ չկայ ապացուցանելու թէ մարդկային նախնական այդ եղեմային հայրենիք՝ Հայաստանն էր . գոնէ Ս. Գրոց առժխտելի վկայութեան հետ՝ հնախօսներն ալ Հայաստանի հին աւանդութեան կը համաձայնին՝ թէ Նոյի տապանն ՚ի Մասիս , Նոյի իջևանն ՚ի Նախիջևան , և Նոյի այգին յԱկոռին է եղած . ահա այս վայրը բնակեցաւ , աճեցաւ , խօսեցաւ միաբան միաբարբառ մարդկութեան նորոգեալ գերզաստանն : Ընթերցասիրաց յայտնի է Յոյն իմաստասիրին Ուոմպիոդորոսայ յաւանդութենէ յառաջ բերած հին զրոյցք , զոր յիշէ մերս խորենացին :

Իսկ երբ միութիւնն բաժանուեցաւ մարդոց , բազմացան , ցրուեցան , թող որ Աստուած ՚ի պատիժ մտաց ամբարտաւանութեան՝ խառնակեց լեզուները , այլ և բնական էր՝ որ գնալով ամեն ոք ըստ կամս սրտից իւրեանց ՚ի զանազան վայրս և գաւառս , վիճակելով տարբեր կենցաղավարութեան , և , որովհետև , ընտանեկան և երկրագործական պարզկեան-

քի սահմանը փոխեցին բռնաւորութեանց , իշխանութեանց , հարկ եղաւ պերճանքներ աւելնալ , պէտքերը շատնալ , գլխաւորաբար շինութեանց , վայելչութեանց , և սպանութեանց պէտքեր , ուստի լեզուի սահմանն ևս փոխուեցաւ , և ըստ նանդամանաց մարդկանց՝ ընդարձակեցաւ :

Իրաց այս կերպարանք մինչև ցայսօր կ'երևի և 'ի մեզ : Նախորդ մը կամ խաշնարած մը ո՛րքան գաղափարի ծանօթութիւն ունի , ի՛նչ տեսած կամ լսած է , անոնց վերաբերեալ բառերը միայն գիտէ : Հովուին՝ ինչ, ազգէ կը լինի թող լինի , ի՛նչ լեզուով կը խօսիս , խօսէ , պալատի մը շէնքին կամ կահաւորեալ սենեկի մը կամ բազմամթեր վաճառատան մը նկարագիրն ըրէ , անկարելի պիտի լինի քեզ բառեր գտնալու , որպէս զի ըսածդ հասկըցնես . մինչև անոր ծանօթ բառերով գոնէ նմանութիւնները չտաս . զք , գարնան , արեւու , բոլորակ լուսնի , աստեղաց , ծագկանց , ջինջ աղբիւրի մը , գառին եղջերին , եզան աչքերուն , ձիու բաշերուն , սառոյցքի , ձեան , ևն : Ի՛նչ բառերով պիտի բացատրես Եւրոպական ձևով հագուած կանանց զարդերը Հայաստանցի տանտիկնոջ մը , անշուշտ ազօրի կատարին պիտի նմանցընես շափղան . մաքիի դմակին նմանցընես՝ զըջլըզը , ևն . խեղճը այդ կեանքէն ծանօթութիւն չունի , որ բառերն ունենայ :

Փարիզի խոհարարները գուցէ քանի մը հազար բառ ունին միայն իրենց արուեստին վերաբերեալ . բայց Հայաստանցին քանի մը տեսակ մտեղէն բանջարով կե-

բակուրներ և կաթն ու մածուն, սերն
ու կարագ, թանն ու պանիրը գիտէ: Պիր
գու Աղէքսանդր Տիւմայի վիպասանութիւն-
ներն, կամ Հիւկոյի թշուառները՝ իմաչքիս
առջև, կը կարդամ ծայրէ՛ի ծայր. բայց
կը հասկնամ միայն այն մասերը՝ որոց վրայ
գաղափար ունիմ: Այո, թշուառներու
մէջ կը հասկնամ Ժան Վալժանի վիճակը,
անոր անցքերը և արկածները, քանզի
քաջադէպ է յաճախ մեր շուրջը տեսնուա-
ծին և կատարուածին. կ'զմայլիմ, քանզի կը
հասկնամ Պիէնվընու եպիսկոպոսին սրտով
և արդեամբ ողորմածին, մարդասիրին
վարքն ու արարքն. նորա պատկերն Աւե-
տարանի մէջը կայ. Եկեղեցին շարունակ
ցոյց տուած է անոր նման առաքինիները.
և ոչ միայն ՚ի դասուց եկեղեցւոյ պաշ-
տօնէից, այլ և թագակրաց: Հայ էր Աշոտ
Ողորմածն: Իսկ Փարիզի բանտերու, պա-
լատներու, ականներու նկարագիրէն բան
մը չեմ հասկնար:

Լեզուի մը բառերը ուրեմն տեղեաց
Ա կենցաղավարութեանց համեմատ շատ
կամ քիչ են: Գեղացիներն ալ անթուելի
բուսոց տեսակներ և անունները գիտեն,
որոց վրայ երբէք գաղափար չունի պան-
քեռն կամ սեղանաւորն: Բժիշկն իրեն
բառերն ու բառարանն ունի. աստղա-
գէտն իրեն, դերձակն իրեն, մեքենա-
գործն իրեն, ևս:

Մանուկ տղաքները երբ զգալ կ'զգան,
կը ժպտին, կամ կը վշտանան, անյօդ ձայն
մը կ'արձակեն. հետզհետէ մամա, բա-
բա, բու, բու, օխ, կրխ, ճէճէր, ճիճի,

հօլօ հօլօ , բլէ բլէ) . և այլ քանի մը այսպիսի միավանկ , երկվանկ բառերով իրենց բոլոր ըսելիքը և պէտքերը կը հասկցնեն . լեզու մը , զոր ամեն ազգի մանուկը միապէս կ'արտասանէ , և մի և նոյն բան կը կը հասկցնէ : Անմեղ մանկիկը՝ դեռ Սենաարին դաշտը տեսած չէ , դեռ գաղափարաց Բաբելոնին մէջ մտած չէ :

Աթէ միտ դնենք , ահաւասիկ ամէն ազգ միօրինակ բառեր կը գործածէ , որ , երբ հաւ մը կը կանչէ՝ «ճուճուճու» կ'ըսէ , վանելուն «բչէ բչէ» . շուն մը կանչելուն «կուճու կուճու» կ'ըսէ , վանելուն «օշտ օշտ» . կատուն կանչելուն «փչի փչի» , վանելուն «փըշտ փըշտ» . կով և եզն Պարելուն «օհօ օհօ» . ձինը վարելուն «դէհ դէհ» . էջը՝ «չու չու» , և : Սոյնպէս միօրինակ են գրեթէ սրտի և կրից արտայայտիչ բառերը , այսինքն ձայնարկութիւնքն . ցաւոց նշանակութիւն կուտայ ամէն ազգի մէջ «Մյ , վայ , եաման , աւա՛ղ , ո՛վ օՓ , ա՛հ , վա՛հ , ո՛ւհ , բո՛ւհ» , և : զարմացման՝ «օ՛ , է՛ , » և : ուրախութեան՝ «օ՛խ , վա՛շ , օխա՛շ» . և այլն : Ուրեմն ընդհանրապէս կիրք յայտնող բառեր ազգային չեն կարող լինել , այլ մարդկային են . թէպէտ և բառից կարգ չեն դասեր քերթողք ձայնարկութիւնները , բայց քանի որ գաղափար մը կը յայտնեն , իսկապէս բառ են . միայն թէ՛ ՚ի զանազան ազգս , մինչև իսկ ՚ի զանազան անհատս , տարբեր ձևով կ'արտասանին : Գալով մեր Հայրենական գաւառական բառերուն , անհնարին է որ մէկը կարող

լինի Հայաստանի ամեն գաւառաց բնակչաց բերանը գործածուած բառերը հաւաքել, որոց կարևորութիւնը արդէն շատերը սկըսեր են զգալ . և հասկցած են թէ մեր գրաբառ մատեաններու մէջ գործածուած ու բառարաններու մէջ զետեղուած բառերը հերիք չեն ազգի մը լեզուի ամուրջը թեան և կատարելութեան պէտքը լեցնել . թէպէտ դիւրութիւն կայ մեր լեզուի կանոններու մէջ նոր բառեր յօրինելու , նոր բարդութիւն կազմելու , բայց ժողովրդեան ու հնութեան շինածն աւելի բնական է : Որինակի համար ըսենք . ժողովուրդ կըսէ «բանթող», գրականութիւն կ'ըսէ «գործադուլ» : Ժողովուրդ ամեն օր նոր բան մը տեսած կամ լած ժամանակ , նոր բառ մը կ'ստեղծէ . շուկայի մէջ, ընկերութեան մէջ, գեղերու մէջ մտիք և փորձէ . մանաւանդ զուարճաբանութեանց մէջ :

Ըստ մեզ՝ գաւառական բառերու հաւաքումն մի միայն գաւառական ժողովրդական լեզուներով զանազան գրուածներ հրատարակել պէտք է . և այն հրատարակութեանց մէջ գործածուած բառերը հաւաքել և նշանակութիւնը դնել՝ կամ առընթեր կամ վերջընթեր : Մերձաւոր տարիներս սկսան այս կերպ գրութիւններ երևնալ Հայ հրատարակի վրայ, որոց ոմանց անուններ և գործքեր յիշած ենք Գրոց Բրոցին և Մանանայիս մէջ (1) :

(1) Յիշել պէտք է նաև «Մուշեղ և Կայի-նիկեո անու» վեպը, զոր յօրինեց և հրատարակեց

Գիտնական Պ. Քերովը է Պատկանեա-
նին գրական գործքերէն երեք կտոր ըն-
դունելու պատիւն ունեցայ Մեծ. հեղի-
նակին կողմէն . որոց նիւթն է Հայոց մի
քանի գաւառաբնակ ժողովրդոց բերա-
նացի գրոցքներ, խաղեր, խօսակցութիւն-
ներ, եւ . և նոցա մէջ գտնուած բառե-
րու ձևեր, կազմութիւններ և նշանակու-
թիւններ, որոց վրայ ուսերէն լեզուա-
իմաստասիրական տեսութիւններ և ծա-
նօթութիւններ գրած է իբրև լեզուաբան
և քննաբան Արևելեան հին և մայր լե-
զուաց . 'ի կարգս վերոյգրելոց զետեղած
է նաև մեր Գրոց ու թրոցէն ՍԱՍՈՒՆԾԻ
ԴԱԻԻԹ կամ ՄՀԷՐԻ ԴՈՒՌՆ վէպը, Մշե-
ցւոց լեզուաւ : Այսպիսի բարձր և փորձ
միտքերու գործ է մեր ձեռնարկած կամ
փափագածն 'ի գլուխ հանել . և մեք ուրիշ
բան չենք կրնար ընել, այլ միայն գոնէ
գիտնականաց ծանօթացնելու առարկայ

Մաշկերացի Պ. Յ. Մաթկեան 'ի Կ. Պօլիս, 1874 :
Նաև «Անխօս մարգարիտ» անուն ստանաւոր մի-
պագրութիւնը, զոր այս տարի յօրինեց և հր-
ատարակեց Տ. Աւանդ քահանայ Էփրոյեանց Վա-
նեցի . և որոյ երկու գործ ևս կը գտնուի ձեռա-
գիր, բաւական հեռաբրբրական և ժողովրդական
ըջոյններով և ոճով յօրինուած :

Իսկ «Աւետալ պանդուխտ» անուն ընտիր և
զգայուն գրքոյն՝ յօրինեալ 'ի Պ. Տիգրանոց Ա-
մերձանեան և ապեալ 'ի Վարագ 1873, արգարև
հեղինակին պատիւ բերող և ամէն պանդուխտ
հոգուն օգտակար գործ է :

կը ներկայացնենք մեր աշխատասիրութիւնը . ահա այս նպատակաւ է որ Մանանայիս մէջ բազմատեսակ նիւթեր մթերեցինք , որք զանազան ճաշակ կ'ընծայեն ընթերցողաց :

Աւելորդ կը համարիմ զիտել տալ ընթերցողին բառերու կազմութեան և հստովմանց տարրեր ձևեր , որ ինքնին յայանի են . նոյնպէս և շատ մը բառերէն՝ որոց իբր բացատրութիւն առընթեր գրած եմ Մանանայիս մէջ , չդրի բառարանիս կարգին : Հարկ է նաև խոստովանել թէ անհուն բառեր կը մնան տակաւին գաւառական , զորս հետազօտել և ձեռք բերել պէտք է . մեք մերովսան պիտի շարունակենք :

Բ Ա Ռ Ա Ր Ա Ն

Ա.

Ադամամութ . Գիշերային թանձր խաւար :
Ածիկ . Մշ . Գարնցան ցորեն ջրի մէջ դրած կը խմորեն . և ինքնին քաղցր համ մը կ'ունենայ , իբրև քաղցու ալիւրով շաղաղած : Իսկ ըստ վանցւոց՝ արտի մէջ կամ շտեմարանի մէջ խոնաւութիւն առած չոր ցորենի հատիկ :

Մշ . կը նշանակէ՝ ըստ Մշեցւոց :

Վն . " ըստ Վանեցւոց :

Ակահ. Արթուռն : Ակհել. զարթնուլ կամ իրազեկ լինել :

Ականջքաչուկ. Խաղ մի է մանկանց . մէկը միրգ կը ձգէ գետին, որոյ վրայ կը ժողովի մանկտին . ով որ խլէ զայն, անոր ականջներ կը քաշեն, մինչև վար ձգէ . իսկ եթէ առնողն վազէ և ձեռք տայ զայն ձգողին, միրգն իրեն կը մնայ, և ինքն կ'ազատի ականջները քաշել տալէն :

Ակն. Ակն մատանւոյ . ակն աղբեր . ակն թոնիրի, զոր կը բանան հանդէպ դրան, յորմէ հողմ կ'առնու թոնիր և կ'արծարծի կրակն :

Ակնջկլայ. Ականջ կալնուլ . եթէ աւետիս մը տան, նախ ականջներէն կը բռնեն մինչև բան մը խոստանայ, ապա ըսելիքը կ'ըսեն : Ուստի աւետաւորք նախ կը պահանջեն «Ակնջկլէս ի՞նչ է» . «Կանջ կալնուլ է» :

Ակնջկորուկ. Վն. Փոքրիկ որդ մը նման թրթուրի, որ 'ի դաշտի և 'ի պարտիզի բնակչաց ծանօթ է . մարդու ականջը կը մտնէ, որոյ վրայ ձէթ կաթեցնելով կը մեռցնեն : Մտա յետեյի :

Ակուկայ. Վն. Թոնրի ական բերան կը դռնեն՝ հողի շինած 'ի ձևս Ո :

Ակուկել. Վն. կռուել, արգիլուել : կանգ առնել :

Ակրածածիկ. Քիչ մը ուտելիք, որ հաղիւ ակրաներ շարժէ . ևս գործածեն զայս՝ կաշառք բառին մէջ :

Ահանջ. Ահա, ահա տես . ևս իբր զարմացական նշան :

Աղուէս. Մշ. Հարսնածէն առաջ ընծաներ

և ուտելիք ու խմելիք ղրկել փեսայէն
հարսին տուեր :

Աղուն. Վն. Յորեն՝ ՚ի ջրաղաց տարած ա-
ղալու համար :

Աղուր. Վն. Սայլի ուղի՝ երկրագործաց :

Աղօթրան. Արչալոյս. ևս՝ արևելեան կողմն

Ամրոց. Ամրոցաձև շէնք գիւղացւոց ՚ի թը-
րիքէ, որոյ մէջ կը լեցնեն վառելու ցան,
փթիր, պտտուր, եւ :

Ամիչկ. Խոտ կամ առոյտ, զոր միանգամ
հնձելէն զկնի, կրկին կը ջրեն, կը բուս-
նի, և կրկին կը հնձեն :

Ամռնուկ. Ամարային միրգ, կամ այլ ինչ :

Անանա. Վն. կնոջ անուն է. և իբր անա-
նաս՝ անմահացուցիչ բոյս մի կամ խոտ :

Անտնակ. Վն. Միրանի գօտի : Գուցէ՝ Ա-
ղեղնակ :

Անբաղդի. Վն. Աշխարհական անձ. կար-
գաւոր չեղող :

Անգոթք. Վն. Ագահ :

Անգար հազար. Վն. Անթիւ անհամար :

Անեղ. Վն. Աղեղն նետ նետելուն. և ա-
ղեղն՝ որով բամբակ գզեն :

Անթուկել. Արմունկով հրել, կամ բռամբ
նետել բան մը :

Անթրոց. Փայտ մը, որով թոնիրի կրակ-
ներ կը խառնեն :

Անձկուտոր. Նազելով քալող, ճօճացող :

Անդալատ. Անսխալ : Եւս՝ չքնաղ, անա-
րատ : Եւս՝ անուն կանանց :

Անչամ. Վն. Անչափ :

Անտիւոր. Վն. Տան անտիւոր, կին, ա-
մուսին :

Աչարայ. Նոր բուսած արտի կանանչը :

- Անցան.** Անանէ ցանուած ցորենները :
- Աիչ ուլնիկ.** վն. Կապոյտ ուլունք , զոր կարեն մանկանց զգեստուց վրայ , որպէս զի չար աչքէ ազատ մնայ :
- Ապուկել.** վն. Յարձակում ընել բանիւ , նախատել , զր , « Ապուկաւ Պօղոսի գլուխ » :
- Ապունեկ.** Թռչուն մի փոքր , սևագոյն :
- Առչկան.** վն. Բոք , որով բուրդ և բամբակ ոլորեն :
- Աջոջ մաջոջ.** վն. Գոգ մագոգ , կամ դաճաճ մաճաճ . որոյ նկատմամբ կ'ըսեն թէ ազգ մի է մարդկան մէկ թիզ հասակաւ , և թէ աշխարհիս վերջ մարդիկ այնքան կը պզտիկնան , որ առան ծակէն մանեն ելնեն ու ըսեն . Փառք քեզ , Աստուած , ինչ մեծ դարգահ է : Եթէ այսպէս , Աջոջ Մաջոջներ հսկայք և տիտանք կը լինին :
- Առկող.** Զառիկողմն :
- Ասարուոր.** վն. Այս աշխարհ , երկրաւոր :
- Ավա.** Մշ. Նման . զր . « շան ավա կը հաջ » :
- Ավա՛ր.** Խիստ մեծ . զարմաց : ձայնարկ .
- Արապահ.** վն. Տանեաց շրջապատ՝ բարձր որմեր , իբրև պատնէշ կամ պարիսպ :
- Արևահաս.** վն. Արևու ջերմով հասուն ցած խաղող :
- Արևերես.** վն. Արեգդէմ վայր :
- Արևպատ.** Մշ. Արևմուտ :
- Արջաբլօ.** վն. Ուրուական , որոյ անունով մանուկներ կը վախցնեն :
- Ափսաթաթիկ.** վն. Մանկան մը ձեռներուն վրայ իյնալով չորքոտանայ ձագի մը պէս քսել . յափաթերս :

Բ.

Բարօ. Վն. Բարէ՛. իբր կոչական :

Բաղիլ, կամ Պատիլ. Մշ. Իյնալ : Փուցէ
իյնալու «բա՛ղ» ձայնէն շինուած :

Բաժ. Վն. Հասակ, Բոջ, երկայնութիւն :
Բալան բալան. Բարդ 'ի բարդ ծուխ, բոց,
ամպ, փոշի, եւ :

Բալաք. Անասնոց խատուտիկն, ևս բորո-
տութիւն :

Բան. Գործ :

Բանթողս. Վն. Գործաւորաց կամ մշակաց
գործելէ դադարիլ :

Բանձրանց. Վն. Եկեղեցւոյ Ս. Հաց, մասն :
Բաշ. Անասնոց ճակտի վրայ եղած ձերմակ
նշան : Եւս՝ ձիոց վզի վարս :

Բարդ. 30 խուրց մէկ բարդ է խոտոյ կամ
ցորենոյ :

Բարկ. Խիստ, «բարկ քացախ, բարկ կը-
րակ», ևս բարկացող մարդ :

Բերանսըվեր. Վն. Ի վերայ երեսաց անկա-
նիլ, ննջել, կամ ձգել բան մի :

Բէճ. Ուս : Ուրեմն Բաճկոն՝ ուսերու վրայ
ձգած հանդերձն է :

Բէր. Ոչխար կթելու տեղ և ժամն : Բերք :

Բէրուր. կաթ կթողներ և կրողներ :

Բիցուկ. Մշ. Սատկած : Բիցաւ. սատկեցաւ :

Բլնթրեկ. Վն. Պոնդ, պոնդել, պոնդ
հարկանել. Ֆիստէ Վարձատ :

Բղբղիկ. Մշ. Զուր խմելու փառչ (կըլկըլ).
որոյ կոկորդ նեղ և ծակ ծակ է. խմելու
ատեն «բըղ բըղ» ձայն կ'ածէ :

Բղիկ. Մշ. Փղբրիկ աման հողէ, որոյ մէջ
եղ. կաթ, մածուն, եւ, կը լցեն :

Բդող. Վն. Խնկան կամ խէժի մեծ կտոր :
Բոթնոց. Պողպատէ կամ կաշիէ շինած, որ
կ'անցունեն 'ի բոյթ մատն :

Բոլոնթրէզ. Վն. Բարձրացեալ բոց :
Բոնկալ. Այն հաւկիթ, զոր միշտ կը դնեն
հաւուն բոյնը, որոյ վրայ նստելով հաւն՝
ձու կ'ածէ :

Բուլ, Բոյլ. Խուսիք ծառոց, պրակ. յոգ-
նակին է՝ Բլեր :

Բուջ. Մշ. Գուլպայ, ջրոպ :

Բռալ. Կովու ձայն. բառաչել :

Բռան. Վն. Խոշոր և ծեր կատու. կցորդ
կը հնչեն բռան կարոս :

Բռնատուն. Վն. Բանդ, արգելանոց :

Բռուածք. Թարշա :

Բրդուճ. Պատառ :

Բրջամ. Կնկան կամ այր մարդոյ երկայն
հեր գլխոյ. ևս՝ անասնոց բաշ :

Բրոր. Պղտոր :

Բօլօճ. Միջատ :

Բօկ. Կոկորդ :

Բօտ. Բոտ. Որդնակեր, բոտացեալ, փուտ :

Բօրանի. Տեսակ մը կերակուր :

Գ.

Գաբանակ. Հովուի պարեգօտ թաղիքէ
չնուած, որ կը ծածկէ գլխէն մինչ յոտան.
որ և կը ծառայէ փոխանակ անկողնոյ և
վերմակի :

Գալ. Գալարումն կամ հիւսուածք բանջա-
րեղինաց 'ի չորացուցանել :

Գալար. Վն. Սանճի : «Փորս կը գալարի» .
սանճի սանճի :

Գահ. Վն. Պահ, Ժամանակ :

Գայ որ. Մշ. Իբրև մակրայ, քանի որ, ուրովհետև :

Գգիր. Գեղի պաշտօնեայ, որ գեղապետի հրամանը գիւղացւոց կը հաղորդէ և կը գործադրէ :

Գէլվազ. Արևելեան հիւսիսէն փշած սառն հողմ :

Գիւ. վն. Տեսակ մը կակուղ քար :

Գլխաւոր. վն. Էրիկ : Կին այս անուներ կուտայ իւր էրկան :

Գլու. վն. Ահսեռի մէկ տեսակն :

Գոգնոց. վն. Կանանց և մանկանց հանդերձի մաս մի, միակտոր, զոր կապեն պարանոցէն և մէջքէն, որ կ'երկարի.

• մինչ յերեսս ոտից. իսկ Մշեցիք և Կարնեցիք մէջքէն 'ի վայր մէկ մասն կ'ընեն, մէկ մասն ալ մէջքէն մինչև վիզ, զոր «սրտանոց» կ'անուանեն :

Գոզ. Ընկոյզ. Ըռ, Զառառ :

Գոլ. վն. Տաքութիւն, գոլորչիք :

Գոռտան գդէլ. Զրային մանր ժժմուկք :

Գուզ անեւ. վն. Անշարժ և անշունչ դարանեւ. լուելեայն թագչիլ :

Գուենդ. Որ և իցէ կլոր բան, կծիկ, խմորի դուենդ :

Գուտիկ. վն. Վարդապետի և տէրտէրի գլխարկ, սև բուրդէ հիւսուած :

Գուգուալ. Որտուամն ամպոց :

Գուեխ. Թարախ վիրաց :

Գրկափակ. Դրան ետև ձգուած երկաթէ կամ փայտէ նիզ, իբրև փակ :

Գրտնակ. Կոր և ողորկ փայտ, զոր գլորելով խմորի գուենդերուն վրայ, կը բանան, լաւաչ հաց կը շինեն : Օխառառ :

Գօ, գօսկօ, գօհանչ. վն. Ահա :

Գօմբ. վն. Բռնցի հարուած :

Գօռ. Գերեզման քրիստոնեայ չեզող ան-
ձանց :

Գօտիկ. վն. Պսակաձև պաճուճեալ փայտ ,
զոր կանայք 'ի գլուխ դնեն , և վրայէն
զարդեր կը կապեն :

Դ.

Դայ. վն. Հոս , հոն , հող :

Դաչ. կանխաւ , յառաջուց :

Դարդար. Օր օր :

Դարման. Յաւոց դեղ. ևս պարէն անասնոց :

Դեղդիր. Աչքը դեղ կամ ծարուր քաշե-
լու համար փոքր ոսկոր մի կամ փայտ :

Դեղէզ. վն. Խայթոցաւոր բզէզ, կամ իշա-
մեզու :

Դընկ. Սանդ ծեծելու համար կոթով փայտ
մը :

Դըմիհիկ. վն. Փոքր մշուէր :

Դըրըմի. վն. Իյնալու ձայն . որ . ասեն ,
« գըմիաց գետին . դըմիոց եղաւ , տե-
սէք ինչ ինկաւ » . եւ :

Դըքա. Մշ. Հողէ կամ փայտէ շինած նըս-
տելու տեղ, իբր բազմոց :

Դիր. Յորեն ցանելու կերպ մի է , որոյ
արտը առու առու կը վարեն , և միայն
փոսերու մէջ կը ցանեն : Եւս իբրև մակ-
բայ՝ հեղ, անգամ. « եօթն դիր », եօթն
անգամ : Եւս կտաւատ ձիթահան բերե-
լուն ձէթ հանելու համար՝ չափ մի է :

Դլուզ. վն. Բեկեալ անօթ խեցեզէն : Եւս
փոքրիկ բզուղ :

Դնդեղ. վն. Այլք ծովու կամ դետոյ :

Դնդդկաալ. վն. Ծանր այլ միշտ շարժիլ.
դանդաղել:

Դող տաքցոց. Տենդ :

Դոր. վն. Ուր :

Դուր. Փայտ ծակելու համար երկաթէ
գործիք. ևս՝ «դուր կուգայ, դուր չիգար»
կ'նշանակէ՝ Ախորժակ ունիմ կամ չունիմ:

Դրուց. վն. Հանդիսի համար պահուած
զգեստ. դրուց հալաւ :

Դօլ. Դոյլ կաշիէ շինած, ջրհորներ և աղ-
բիւրներու ականներ հորդելուն՝ կաւերը
դօլի մէջ կը լցեն կը քաշեն վեր :

Դօշիկ. վն. Ախիթի ձևով եփած հաց.
ևս անասնոց պարանոցի շուրջ եղած ըս-
պիտակ գոյն շրջանակաձև :

Դօր. կարգ, սրայ: Պահ. «դօրէդօր», ժա-
մէժամ:

Ե.

Եբ. վն. Երբ :

Եզանչոիկ. Այս օրինակ նկար կամ
դերձանով բանուածք :

ԵԼ. Մշ. Եւբ, զառի վեր, Եօհուշ :

Ելա. Տարր, նիւթ :

Ելահալ. Պղնձէ աման մը, եղ հալելու :

Եղերով. Լեռան մը անուն 'ի Ռչտունիս :

Եղնիկ. Եղջերու, կէտիկ, ևս՝ փաղաքշիլի,
քնքոյշ, սիրուն :

Եղունիկ. Աղաւնի. ևս անուն կանանց :

Եմ. Իմ :

Եռ. վն. Գիծ : Եւս՝ եռացումն : Եռալ՝
եփիլ, ևս զեռալ մըջմանց, բազմութիւն
մարդոց, եռ :

Եռքոր. Վն. Եռալ, քերուիլ մարմնոյ ,
բոր , բորոտութիւն :

Երդիս. Վն. Տան առիքին կամ ձեղունին
վրայ եղած լուսամուտան :

Երեսբաց. Վն. Տան շէնքի այն մասը , որոյ
երեք կողմը պատ կայ , և վրան ծած-
կած , բայց մէկ կողմը բաց է և ճաղե-
րով պատած , ուր կը նստին 'ի զբօսանա ,
իբրև պատշգամ :

Զ.

Զատ. Մշ. Մշակաց կամ գործաւորաց զըր-
կելիք հաց և կեր . ևս՝ իր . ևս՝ իբր կե-
րակուր . ևս՝ հեռի :

Զատիկ. Վն. Ճանճի մեծութեամբ կարմրա-
գոյն միջատ անթև , որ կ'երևայ Զատիկի
օրերը . ևս Ս. Զատիկի տօն . ևս Ս. Մերձե-
դեան տօնը, զոր անուանեն՝ Պզտիկ զատիկ :

Զատուոր. Մշ. Մշակաց կամ գործաւորաց
կերակուր տարող :

Զըզըզըղուն. Իբր զուտ և մեղմ հոսող ջուր
և գեփիւռ . «զըզըզըղուն քամի . զըզըզըղուն
ջուր» ,

Զըզգիկ. Վն. Հողէ ամանի կոտրուած մանր
կտորներ :

Զըմի զըմի. Վն. Իբր արձագանք ձայնի :

Զըպուն. Վն. Հանդերձ, պարեգօտ , էնթարի :

Զըրընկոց. Մետաղի ձայն :

Զուլալ. Վն. Զինջ . «զուլալ ջուր, զուլալ
ձէթ , զուլալ գինի» , ևն :

Է.

Է՛. Զարմացք և ձանձրոյթ կը նշանակէ :
Եւս՝ հերիք է :

ԷԼ. Իբր մա'րայ՝ «Լս» կը նշանակէ : Եւս՝
այլ, ուրիշ : Եւս՝ քրդերու ցեղ կամ
տոհմ . որոց գլխաւորքն ալ կ'ըսուին՝
ԷԼ «շուփ» :

ԷԼ՝. վն. Դարձեալ, վերստին :

ԷԼուկ. վն. Նոր բողբոջ ծառոց .

Էժ՝լէ. Մշ. Դարձեալ, վերստին :

Էդա սկընայ. վն. Այդպէս , այդ գունակ :

Էնա սկընայ. վն. Այնպէս , այն գունակ :

Էսա սկընայ. վն. Այսպէս , այս գունակ :
Երբեմն ևս միայն «ըսկընայ» կ'արտասա-
նեն :

Էս , էսա. վն. Սա , սոյն :

Էդ , էդա. վն. Դա , դոյն :

Էն , էնա. վն. Նա , նոյն :

Էծու պտուկ. վն. Այծու պտուկի ձև ու-
նեցող տեսակ մը խաղող է :

Էջ. վն. Այն գինին՝ որ առանց ճմլելու
ինքնին կը քամուի հնձանի մէջ դիզուած
խաղողէն , և որ պատուական է յոյժ :

Էն գահն ինե. վն. Նոյն պահուն , մէկէն
մէկ , անմիջապէս :

Էսան. վն. Յեսան , զոր Մշեցիք անուա-
նեն՝ Լէսան :

Էսկանդար. վն. Այսքան :

Էսմայ. Մշ. Այսպէս :

Էր. Այր , քարայր :

Էրէթիկ. Տեսակ մը վէրք է , որ կը գոյա-
նայ մանկանց շրթանց և երեսանց վրայ :

Էրկանք. Աղօրիք , զոր ձեռքով կը դարձնեն :

Էրկէն. Երկայն :

Էրկնունիկ. Երկայնկեկ , «Երկ» :

Էրուն. Արիւն :

Ը.

Ընչկի. Մշ. Մինչև :
 Ըսկընէմ. վն. Այսքան :
 Ըսկի. Երբէք, և ոչ իսկ :
 Ըսկուն. վն. Այնպէս, այսպոյն, այնպոյն :
 Ըստայ. վն. Այստեղ :

Թ.

Թաթ. վն. Գուլպայ :
 Թաթպան, վն. Չեռնոց, էլտէլան. զոր Մը-
 շեցիք «թաթնոց» կոչեն :
 Թալել. Նետել :
 Թաշկել. Մշ. Հողնիլ, կասիլ :
 Թանխոռք, Թոյլ գործուած կտաւէ կամ
 շալէ տօպրակ, որոյ մէջ մածուն կամ
 թան կը լցեն, և քարի տակ դնելով՝
 ջուրը կը քամուի :
 Թանհատ. Մշ. Մածնաթանին քամուած,
 պինդ մասն, զոր վանցիք «պինդ թան»
 անուանեն :
 Թանհուս. Թանով խառն եփուած ճաշ :
 Թառմայ. Տախտակաշէն վերնատուն 'ի
 տունս, և տեղի կանանց յեկեղեցիս :
 Թարթափ. Աչաց կոպերու վրայ եղած մազ :
 Թափթափայ. վն. Թոնիրի մէջ եփած հաց
 'ի ձև կըր նկանակի, թանձր տափարակ :
 Թէրմաշ. Իբր հեգնութեան անէծք և հայ-
 հոյանք 'ի գործ կ'ածեն :
 Թըթու. (լահանայ Ռառչուսուս). ևս թթու
 համ. ևս՝ աղի ջրով, խմորով, կամ քա-
 ցախով ջուր դրած բանջարեղէններ :
 Թըրթըփալ. Երբ հաւ մը կամ անասուն

մը մորթեն, գլուխ կտրելէն ետքը՝ ըրած
չարժման կ'ըսեն թըրթըրիալ :

Թիթուց. Հաւու կոկորդ, ուր զետեղէ պա-
հէ կերած կուտն :

Թնթոց. Հարիսայ կամ ճաշ խառնելու և
հարկանելու փայտն :

Թնթուխ. Փափուկ :

Թուկող. Թոյլ կող. յանթատակի եղած
կողի ոսկորներուն մէջ տեղը, որուն «հո-
գեդուռ» ալ կ'ըսեն :

Թու փէշ. Թափթփած, դանդաղ, անհող
մարդ :

Թութունեկ. Թիթեունիկ : Եւս՝ խելքը թե-
թեւ մարդ :

Թօրթ. Վն. Դիրդ դինուոյ . ես :

Թօրուան շուրթն. Թոնիրի շուրթն, որոյ
վրան ծեփուած, այլ ներքե պարապ կը
մնայ . խուզարկութենէ իր մը թագու-
ցանելու համար, այն տեղ կը պահեն,
վրան կը հողեն :

Ժ.

Ժածիկ. Իւղը հանուած Մածուն, որ նման
է Խալաֆ պանիրին . վանցիք հոտաւէտ
բանջարներ կը խառնեն հետ, կ'ուտեն :

Ժածկ. Շարժ, երկրաշարժ :

Ժանգո. Ժանդ :

Ժիր. Վն. Առողջ : Իսկ Մշ. ուժով :

Ժղեւ. Մշ. Խօսելով ժամանակ անցընել :

Ի.

Իբե. Վն. Եբեր, բերաւ :

Իգի. Այգի :

Իլիկ. Մետաղեայ իլիկ , որով դերձան ու լորեն . ևս՝ ոսկերաց մէջ եղած ուղն , ծուծն :

Իլին. վն. Լի , լցուն :

Իմալ. Մշ. Ինչպէս :

Իմկընի. վն. Աննչան բառ՝ իբրև ծօ՛ , բարկացած կամ հայհոյած ժամանակ գործ կ'ածեն :

Իծե. վն. Ի ներքս , 'ի մէջ :

Ինկաւոր. վն. Լուսնոտ , կամ դիւահար , որ փրփրի և անկանի :

Ինոր, Իգոր, Իսոր. վն. Անոր, ագոր, ասոր : Ինչխ. Ինչպէս :

Ինքն ինքն. Անճամբ անճին :

Իշել. Մշ. Նայել, գիտել : Կարնեցիք՝ Աշել, (որ է Աշել) :

Իչունց. Յիշոց , հայհոյանք :

Իսկի. Ըսկի , երբէք , ոչինչ :

Իտին գիր, Իտին գրին. վն. Յետոյ , ամենէն վերջ :

Իրե. վն. Եկաւ :

Իրիկ. Այր , էրիկ :

Իրիչկել վն. Նայել, գիտել :

Լ.

Լախ. վն. Փուտ . « Լախ ճու » , փտած հաւկիթ :

Լաճ. վն. Չաւակ , մանչ :

Լամուկ. Քրդու կամ տաճկի տղայ :

Լամէզ. վն. Սոսկ ջրով ու ալիւրով եփած կերակուր :

Լարան. Հաստ թել մազէ կամ կանեփէ :

- Լաւօ. Մշ. իբր ա՛յ օղուլ :
- Լեխել . } Մանրել, փշրել :
- Լեխրտել . }
- Լըփ. Ափ :
- Լըփլըփել . Լափլիզել :
- Լղկել . Վն. Ջրաթաթախ լինել :
- Լուլախ . Վն. կարկտախառն անձրև :
- Լպզորել . Վն. Իյնալով՝ մարմնոյն կաշիին քերթիլ :
- Լպզորալ . Վն. Ոտքը սահիլ, սառոյցի վըրայէն, կամ քարի կամ ցեխի վրայ կոխելէն, ևս :
- Լպզորուկ . Լկրտած, չամչցող . իբր Լպզտրեալ երես :
- Լօլիկ . Մշ. Փոքր նկանակ հաց, Բայնի հաց :
- Լօշ . Բարակ բացուած հաց, Լաւալ :
- Լօպկել . Մերկացնել, կողոպտել :

Խ.

- Խանձրահամ . Այրած կերակուր :
- Խանձրահոտ . Խանձի հոտ :
- Խանձրիլ . Բուրդ խանձիլ, լաթ այրիլ, կամ մարդու, անասնոյ մազերուն այրիլ :
- Խաչերկաթ . Երեք թևէն խաչածև երկաթ, զոր դնեն թոնիրի վրան՝ թոնիր վառածատեն . և ասոր վրայ կը դնեն կերակուրի պուտուկ Իամ սան, եփելու կամ տաքցընելու համար :
- Խեմ . Ղն. Հայիմ, նայիմ :
- Խեռնիկ . Վն. Մէկ տարեկան հորթ, իբր հերուընեկ : Ամիկ :
- Խզուզ . կալի տակ մնացած՝ կեղև չհանուած ցորեն :
- Խեչ . Մշ. Քով, կուշտ :

Խէրօ. Աղուական բառ՝ յատկացեալ վասն մանկանց : Իբր՝ սիրուն զաւակս : Եւս՝ մարդոյ անուն :

ԽԷՅ. Մշ. Միթէ :

Խըռ. Մանկանց խաղ մի է, որ իրարու ետևէ վազելով ձեռք պիտի գայցնեն փախչողին :

Խըռնու. Իբր ճարտար :

Խիլ. Շուղ, քօփ :

Խուռոմ. Հնձուած՝ այլ դեռ չկապուած

Խիսուրձ խոտոյ, ցորենոյ, ևն :

Խուս. Այլևէ եփած ճաշ :

ուցկուլուլու. Երաշտ օրերը փայտ մը կը պատատեն լաթերով և փողոցէ փողոց շրջեցնելով ջուր կը թափեն վրան, որպէս զի անձրև տեղայ :

Խշտել. Խթել, մշտել :

Խռծիկ. Պէտէ՛ մանկանց

Խօ. Իբր մասնիկ բառից, այլ նշանակութեամբ իբր ձայնարկութիւն. զր, դու խօ՛ մարդ ես. ես խօ՛ տղայ չեմ, ևն :

Խօրօտ. Սիրուն, գեղեցիկ, բարևք :

Մ.

Մանտրմակ. Վն. Չուանի վրայ շինուած ննջարան մանկանց, իբր օրօրոց :

Մառզարդար. Մազկազարդի տօն. ծառոց զարդարուիլ :

Մէրվէրիկ. Վն. Ոտից մատներու ծայրով քալող, ձեռաց մատերու ծայրերով բան բանող, իբր ֆինթաբէ :

Մին. Երեսի վրայ եղած սև ծին, պէն :

Մուռ. Վն. Խենդ, յիմար :

Մութավարիկ. Վն. Խենդ օրէն, յիմարաբար :

Մոծակ. Վն. **Ջրանցք,** ջրի ծակ, ջուր
անցնելու խողովակ :

Կ.

Կազալ. Վն. Մառի չորցած տերև :

Կաթալիկ. Վն. կաթ լեցնելու հողէ աման.
ևս՝ իբր կիսակարաս :

Կաթիկ. Վն. Լերդացաւ . դուլտ :

Կաժ. Մանած թել, որ իլիկի վրայէն կան-
ցունեն վելակի վրան :

Կալատիզ. Կալտի կամ կալըրող եզներ :

Կալմազտ. Յորենոյ կամ այլ արմտեաց կալ
եղածէն՝ մշակաց, աղքատաց, անցոր-
դաց և՛, մասն մասն ձրի բաժնել, իբր
կալ մասն :

Կալտնել. Վն. Սխալիլ :

Կանանչ մատոտ. Վն. կանանչագոյն մեծ
մողէզ. +երկն+երկ :

Կանափըտիկ. Թուխ դեղնագոյն խատու-
տիկ մորթ կատուի :

Կանգալ. Պտըտել, շրջել, զբօսնուլ :

Կանգոնել. Մշ. Յամառիլ. կամ արգիլուիլ
կենալ :

Կանդ կլուզ. Վն. Մանրիկ մանկտիք :

Կանել. Վն. Մանել. դերձան կամ չուան
մանել :

Կատար. Ագլօրի գագաթան վրայի միսը :
Կատիկ. Միս չուտելու օր և ուխտ, երբ
միայն կաթնեղէն և ձկնեղէն և հաւկիթ
կուտեն :

Կեռ. Չե՛նիլ :

Կեռիկ. Վն. Ներքին ծնօտ, քնի :

Կեր. Վն. կերակուր :

կողուել. վն. կորանալ, քամակ ծռել 'ի վայր :

կթխայ. Գինւոյ կամ օղիի բաժակ. գաւաթ: կիտուր. Մշ. Մարախ, որ ցորեն և կաննչեղէն կը կտրէ :

կիք. վն. Ամուր, պինդ :

կլօճ. վն. Անխմոր հաց. ևս՝ իբր յատուկ այն հացը, զոր ջաղացքի մէջ կ'եփեն :

կողինձ. վն. կորիզ. սալորի, ծիրանի, դամոնի, դեղձի, ևն :

կողուանք. վն. Անկողինք, Եֆեօ Եօրղան :

կճայ. Տաճկի կամ քրդու աղջիկ, կնիկ :

կճօ. վն. Աղուական կոչումն փոքրիկ աղջրկանց, իբր ըսել «սիրուն աղջիկս» :

կոլ. վն. իբր նախատական բառ, չօռ :

կովժըծուկ. Մշ. Տես կանանչ մատտ :

կովիկ. վն. Չագար :

կոր բու. վն. Գիշերահաւ. ևս՝ բու, ջայլաջ :

կուզ. վն. Սփառ կենդանին. ևս՝ սապատող :

կուլուլի, վն. Խիստ հազ, կապուտ հազ :

կունք մը. վն. իբր պահ մը. «կունք մ'առնել», պահ մը քնանալ :

կուռիկ. վն. Փոքրիկ քասայ հողէ շինուած :

կուռօ. Քուրդի տղայ :

կուց. վն. Երկու ձեռաց ամբերուն մէջ լցուած, իբր չափ :

կպուցել. վն. կպցունել, փակցունել. ևս՝ ճրագ կամ կրակ վառել, լուցանել :

կռէթ. վն. Չորցած հողի կոչտ մը :

կռիկ. վն. Ագռաւ :

կռչալ. Երակաց կոտրտուելուն, կամ չոր բանի մը ջարդուելուն ձայնը :

կտէլ. վն. Դգալ :

կտոր կտոր. վն. Նազանօք խօսող, շար-

- Ժող, քալող, ևն :
- Կտրոց. վն. Մանկանց իրարու ետև վազելու խաղ մը :
- Կտիկ. վն. Կտիկ ընել, խտղտեցնել. ևս՝ պստիկ այծ :
- Կրկչալ. Կարկաչել անծեղ թռչնոյն :
- Կօլօտ. վն. Կարճ, կարճահասակ :
- Կօռ. վն. Ձեռքի ցուպ, որոյ վերի ծայրն կորացուցած են : Եւս՝ որ և իցէ կորինչ :
- Կօռտիկ. վն. Հագուստ է, նման սաքօյի, բայց անթէ :
- Կօտ. Գլխուն գանգ. ևս՝ ցորենի չափ. ևս՝ փայտէ աման :

Հ.

- Հագար թերթիկ. վն. Ստամոքս :
- Հակուռ. Հակառակ. ըստ վն. խակառ :
- Հաղմ'լէ. Մշ. Հեղ մի ևս, միւսանգամ :
- Հանգ. վն. Հանգիստ. ևս՝ շնչառութիւն. ասեն «հանգս կտրաւ». որ է՝ շունչս հատաւ :
- Հանգ ուել. Մշ. Շունչ կտրիլ :
- Հատրուտ. Աշնանէ ցանուած ցորեան՝ որ արտի ծոց հողին տակ կը ծածկուի և գարնան կը բուսնի :
- Հատնել. վն. Մեռնել, զոր 'ի գործ ածեն հայ չեղող ազգաց նկատմամբ, և անասնոց մեռնելուն :
- Հարսնառ. Մշ. Հարսնածուք, հարսնածութիւն :
- Հետ հետուն. վն. Ետ ընդ ետ, անմիջապէս :

Հերոււրնեկ. Մէկ տարեկան որթիկ , որ և կոչի հերնեկ . ըստ վանեցւոց հնչմանց՝ խեռնիկ : Ամիկ :

Հէռի. Այժ վարելու կոչումն :

Հրմալ. Մշ. Այնպէս :

Հրմլայ. Մշ. Այսպէս :

Հրմկայ. Մշ. Հիմակ , այժմ :

Հինգ աղբէր. վն. Այլաբանօրէն՝ ձեռաց հինգ մաա , կամ ապտակ :

Հլոտեւ. Մշ. Հրեւ , մղեւ , գլորեւ :

Հով. Հովանի :

Հուր ի հրեղէն. վն. Հրեղէն էակ . ևս՝ չքնաղ . գործածեն աղջկանց կամ կանանց գեղեցկութիւնը գովելուն . «սոր հնչեն «խուռնի խրեղէն» . և «խուռնի» անուն է կնոջ . նոյնպէս և «խրեղէն» :

Հտրաց . Հետ իրերաց , ընդ իրեարս , միատեղ :

Հօն. իբր հուն . արտ հնձողներ մասն մասն կը բաժանեն հունձ , և իւրաքանչիւր մասին բաժանումն կը կոչեն հոն կամ հօն :

Հօնած . Հոն բացող , հնձողներէն մին ող ամենէն արագածեուն է և ամենէն առաջ կ'ընթանայ , և որ երկրորդ մը ևս ունի իրեն , որ կոչի՝ հօնածաղբէր :

Հօրի՞ . Մշ. Ինչու , է՞ր իմ , հէ՞ր իմ :

Ձ .

Ձարձրուիլ . Թեւ թեւ լինել , կտրտուիլ , փտտիլ :

Ձէթ . վն. Մանր : Ասեն «ձէթ պէտ» , որ է «փոքր և մեծ» : Մենք գրեցիք նաև՝ «ձեա պէտ» , իբր պոչ և գլուխ , փո-

խանակ՝ կրտսեր և աւագ ասելոյ , կամ՝
ճետ և պետ :

Ձիթհաց. Գործարան կամ տուն , ուր մե-
ծագերան մեքենայով ճմլելով կտաւա-
տը՝ ձէթ հանեն . պղերհակ :

Ձմէթք. Աչքի այն տեսակ ցաւ , որ ձիւնի
վրայ արև ժամանակ նայելով կ'արտա-
սուի և կը կսկծայ :

Ձմրկտալ. վն. Ձգտել , կերելիտ :

Ձմրուկ. Ձոր խեցի՝ ջրային ժժմանց , ճան-
կուլայ Բաշի , զոր կախեն օրօրոցի գերա-
նէն , և մանուկը իր թաթիկներով կը
խառնէ զայն , անոր չըխկչըխկոց ձայնով
կը զուարճանայ . կանայք կարծեն թէ՝
զօրութիւն ունի այս , որ տղաքները ա-
զատ կը պահէ ձմրկտալէ . և ձմրկտալը՝
դիւային կը համարին : (Տես և Եզնիկն
Գիրք Բ. ԺԹ .)

Ղ .

Ղորդ . } Իրաւ , ստոյգ :
Ղորդման . }

Ճ .

Ճան. վէգ , զոր հանեն կենդանեաց ոտից
բարձերէն , և խազ կ'ընեն :

Ճանկ. վն. Մագիլ գազանաց : Եւս՝ ուր
մի , ափով լի , իբր չափ :

Ճակտնոց. Դրան վերին սեամ , բարաւոր :
Եւս՝ զարդ ինչ 'ի ճակատս կանանց : Եւս՝
ձիոց կամ եզանց ճակտէն կախած կաշիէ
կամ թելէ կիւսուած ծոպեր , ճանճերէ
պատասպարուելու համար :

Ճարրենկան. Մշ. Մուրացիկ, աղքատ :

Ճիտ. Ճիտ հանել. նախատինք :

Ճէւոյ. վն. Ազգ ինչ քրդաց, որոց թաղեայ գլխարկը բարձր է 'ի ձև եպիսկոպոսական ճղակ թագի, և զգեստուց թևերու գրօշակ երկար՝ մինչև գետինը կախուած :

Ճըլեկ. Մանր և կլոր հատիկ դառն, որ իբուև որումն գոյանայ ցորենուց հետ :

Ճիծ. Մատղաչ մանուկ :

Ճւոր. Փոքրիկ պուտուկ, հողէ պոյտ :

Ճլտուզ. վն. Փոքրիկ կամ ազազուն :

Ճխդել. վն. Ամրացնել, պնդել. ևս՝ հրել :

Ճկիկ. Դրան վրայի երկաթ, որով բաղխեն զդուռն :

Ճղակ. վն. Երկճղի, շիւալ :

Ճղակ թագ. Եպիսկոպոսական թագ, որ ասի «չաթալ թագ» :

Ճղավզիկ. վն. Մանուկներ լուացած ժամանակ՝ ճիտէն կը վերցնեն քանիցս, որպէս զի ջիւերը ձգուին. այս արարողութիւն ճղավզիկ կը կոչեն :

Ճղօր. «ալընճախ» :

Ճոչ. վն. Մեծ :

Ճոչիկ. Մշ. Մեծ մայր, հօր մայր. ըստ վանցւոց՝ ճոչ մամա :

Ճութ. Ողկոյզ, կամ ինչ և իցէ ողկուզածեւ իր :

Ճպոթ. Դալար փայտ, վարոց, որով զմարդ պատուհասեն ծեծելով, և զանասունս վարեն :

Ճվալ. Ճվճվալ :

Ճրագ. Հողէ շինած ճրագ, որոյ մէջ պատարոյզ կը դնեն և ձէթ ածեն վառեն .

ճրագի տակ ուրիշ հողէ փոքր աման մի
ևս կայ, զոր ջահ ասեն. և երեքոսնէն
փայտաշէն ճրագակալ կայ, որ բարձր
չինուած է, և վրան քանի մը տեղ տախ-
տակ անցուցած են, ճրագները վրան
դնելու համար:

Մ.

Մա. } վն. Մայր:

Մազրակայ. վն. է այն, որոյ վրայ լօջ
հացի խմորն առնելով թրեն 'ի կողն թո-
նիրին:

Մաթրաթ. վն. Մեծ քասայ, կերակուրի
նաման:

Մածեւ. վն. Ձեռքով շոյել, շօշափել, շփել:

Մալու. վն. Տխուր:

Մակատուղ. վն. Սպանկօզ:

Մանեւ. թեւ կամ չուան ոլորել: Իսկ Մշ.
ձգիլ, վայր անկանիլ:

Մանգղոն. Մշ. Մանգաղ:

Մաշկ. վն. թռչնոց կաշի, կամ բարակ
կաշի:

Մուռթ. բերնի ստորին շուրթն: Եւս՝ տը-
խուր: Մուռթ կախել՝ տխրիլ:

Մաս. վն. Բառ նուիրական, յոր երդ-
նուն, իբր Ս. Հաղորդութիւն: Մաս առ-
նուլ, Սրբութիւն առնուլ:

Մաստրոն. վն. Կարագ և պինդթան իրար
խառնած, ուտեստ:

Մարէ. վն. Մայրիկ:

Մէզար. Շալէ գործուած պողպ. բանջար
կը լեցնեն մէջ, և գործի ատեն 'ի գող-
կը կապեն:

- Մէզեւ. վն. Մտածել, խոկալ :
Մէրօ. վն. Աղուական կոչումն փոքր աղ-
ջրկանց :
Մէջկապ. վն. Գօտի :
Միջան. վն. Անկողնոյ մէջ լեցուած բուրդ :
Մլել. վն. Խոթել :
Մլկել. վն. Մշել, հրել :
Մկայ. վն. Հիմայ, այժմ :
Մղել. Մշ. Այխարաց հօտին տեղ մը մա-
կաղել : Նմանութեամբ՝ մարդոց բաղմու-
թեան ևս գործ կ'ածեն :
Մշել. վն. Լաթեղինաց այրիլ. մահոտ՝
լաթ այրելու հոտ :
Մոն. վն. Գէշ, չար. զր ասեն, Մոն բան,
մոն մարդ, ևն :
Մոնթ. վն. Վանքի տիրացու, կամ վար-
դապետի փոքրաւոր :
Մրկել. կրակի կամ արևու տաքութենէն
խանձիլ, էրել :
Մօլօղ. Անտաշ քար :
Մօզ. Խածանօղ ճանճ :
Մօզիկ. Արու հորթ :
Մօռ. վն. Մօր, շահառ :

Յ.

- Յամալիք. վն. Մեծ կուժ, ջուր կրելու
մեծ աման :
Յէր. Այր, ծաղարայ :
Յունթ. Անթատակ, ընդ անթով :
Յօլ. Խաղ ինչ մանկանց :

Ե.

- Եակահտան. վն. Եակաստան ևս ասեն :
յանկարծ :

Նմուշ. Կերպարան : Եւս՝ նման : Եւս՝ հետք :
Նշանց. Յոյց : Նշանց տալ, ցոյց տալ :
Նուկանոց. վն. Չափ գինւոյ, կամ ձէթի,
200 տիրէմի :

Շ.

Շապկել. վն. Բազմութեամբ շրջապատել :
Շեղբ, Շեղբիկ. վն. Պարտիզպանաց երկաթէ գործիք մը խոտեր խլելու :

Շեփ. Խարազանի ծայր կապած բարակ կաշի :

Շէնք. վն. Մեծ քայլ. շէնքել՝ առանց կոշի խելու վրայէն անցնիլ : Շատ Մշ. շեկ :

Շկտար. վն. ուժեղ բեռնակիր :

Շնիկ. Մշ. Չափ ցորենոյ և այլ արմտեաց :

Շոգ. Տաք, տապ արևու :

Շոգելք. վն. Շոգի :

Շուշտակ. վն. կանանց գլխու վրայ ձգելու լաթ, իբր զարդ :

Շուշտեմ. վն. Չգիտեմ, տարակոյս ունիմ :

Շուռ տալ. Թէք՝ կողմ դարձնել, կամ տակը վրայ ընել. «չուջել» ևս ասեն :

Շուռ. վն. Ճարտար :

Շրջոնք. վն. Որ և իցէ իրի մը Թէք՝ կողմն :

Շրտել. վն. Աչքի յառումն, անթարթ հայեացք :

Ո.

Ոժ. Ոյժ :

Ողեայ. Փորձութիւն :

Ողմել. Մշ. Ընկողմնել յորմն կամ 'ի ծառն, ևն :

Ոռազատիկ. վն. Յետս յետս երթալ, կամ ոռի վրայ սահելով ընթանալ :

Ոստին. վն. Անջրդի վայր, կամ ցամա-
քային :

Ուզնկայ. Մշ. Աղջիկ նշանելու խօսելու
գնալ :

Ուլնիկ. Ուլուկք :

Ուշք. Ուշ, յիշողութիւն : «Ուշքս գնաց»,
խելքս դարձաւ :

Ուտիչ. Մշ. Տեղի, ուր ճարակ կամ խոտ
արկանեն ոչխարաց ուտելու՝ 'ի ճմերայնի :

Չ.

Չախչախ. Չաղացքի քարի վրայ հաստա-
տուած փայտ, որ քարի դարձած ատեն
չջախ չախս ձայն կը հանէ :

Չանչ. վն. Չանչ խաղողի, տանձի, խոն-
ծորի, եւ, մրգեղինաց կուտեր՝ և կու-
տեր շրջապատող մասն, որ չուտուիր :

Չարոց. Սատանայական :

Չբբեր. վն. Ամուլ կին :

Չընկուր. վն. Փոքրիկ «ալ» ջութակ :

Չլտես. Բան չիմացող, չօրհոր :

Չիր. Չորցուցած մրգեղէն :

Չորթան. Չորցուցած պինդ թան :

Չոք. Ծնկներ : Չոքել՝ ծնկածալ նստել :

Չում. Մինչև : Չուր՝ ևս ասեն :

Պ.

Պագազրել. վն. Բարկանալ, զայրանալ :

Պալ. Քարերու մեծամեծ կտորներ :

Պաղել. Մեռնել քրդաց կամ տանկաց :

Պապածիկ. վն. Փոքր դիրքով եփած հաց :

Պառեկ. Մշ. կռնակ :

Պառիկոն. վն. իբր որմ, «պատ պառիկոն» :

Պառվու ճուտեր. Մշ. Սայանիօղ :

Պատել. Մշ. Իյնալ. ևս՝ «Արև պատաւ»,
Արև մարը մտաւ :

Պատրուս. Պատուտտ :

Պարագած. Վն. Կարօտ ըմպելեաց կամ
մրգեղինաց, պապակեալ :

Պէտ. Վն. Խոշոր, մեծ :

Պիժ. «Ճիժ պիժ», մանր մանկտիք :

Պինդ. Վն. Է այն լաթ, որով պատատեն
և պնդեն զմանուկն յօրօրոցի կամ 'ի
խանձարրի :

Պլուզ. Վն. Փոքրիկ մարդ, կամ մանուկ :

Պնտուկ. Յւնուէ, կաղին :

Պչալ. Պնուլ :

Պոզիկ. Ջրկիճի ձևով հողէ շինուած աման
ջրոյ և գինւոյ :

Պուճուճակ. Ծոծրակ :

Պուկօշ. Վն. Թանձրաշուրթն. ևս՝ տեսակ
մի տանձ :

Պամամայ. Վն. Հօրեղբօր կին :

Պսպղուն. Փայլելուն :

Պտղունց. Վն. Բոյթին, ցուցամատին և
միջամատին ծայրերուն միացումն, կամ
անոնցմով բան մը առնուլ. ևս՝ բուռն :

Պտրտուր. Կղկղանք խաշանց :

Պօլօճիկ. Երիկամունք :

Պօղօջակ. Պղպջակ, պօղօջկել, պղպջել :

Ջ.

Ջանք. Ճէնկ. «Չանք ու կոխ» :

Ջամուկ. Կցեալ երկու միրգ. ևս՝ երկուոր-
եակ ծնեալք :

Ջէրգայ. Վն. Կարգով :

Ջին. Վն. Բարկութիւն. «Չինս էկաւ»,

զայրոյցս ելաւ : Զնոտել , զայրանալ կատաղի կերպով :

Զխտել . Վն . Զոյգ փունգտալ , զոր յաջողութեան նշան համարին :

Զնջոց . Վն . Լաթ մը՝ յատկացեալ ամաններ լուանալու :

Զոռոթան . Զրորդան . տանիքներու վրայ դրուած փայտէ կիսախողովակ , յորմէ անձրուաջուրն ժողվելով վար կը թափի :

Զորոյ՝ Հագիւ . « հազար ջորով » , հագիւ հազ : Զրապպտիկ . Հասս բոյսէ մը շինուած խաղալիք է մանկանց , իբր փոքրիկ Ռուլուֆոյ :

Զրրաչ . Վն . Այս անուն կուտան այն անձին , զոր հասարակութիւն կ'ընտրէ և կը կարգէ ջրերը կարգով բաշխելու իւրաքանչիւրին :

Զրկալ . Վն . Արտ ջրող . տեղ տեղ ևս ասեն՝ ջրտու , ջրուոր , ևն :

Զրտուն . Զաղացքի ջրտուն , ուստի ջուրն անիւին զարնուելով դուրս կը հոսի :

Զրջրուկ . Վն . Մանր խոցեր կամ պալարներ , զոր մանուկներ կը հանեն շրթանց կամ ծնօտին վրայ :

Ռ .

Ռայ . Ռայայ . « ռայ գալ » , հպատակիլ , անձնատուր լինել :

Ռըմիկ . Սմբոխն , հասարակութիւն , ռամիկն :

Ռինդ . Ռընտիկ , կոկիկ , սիրուն . ևս՝ առողջ :

Ռուբ . Եփած քաղցու , պէտէզ :

Ս .

Սալարսել . Վն . Սալայատակ առնել , սալ քար շարել :

Սախ. Հողէ շինած մեծ աման, յորում
լուացք առնեն : Եւս՝ մեծ աման կե-
րակրոյ : Եւս՝ բուրդէ գործուած զան-
գապան :

Սանտերք. Վն. Երկաթ ակրաներով սանտ-
րածն գործիք, որով բուրդ գզեն :

Սավա. Վն. Մատղաչ մանուկ. ասեն ևս՝
սապի. «սավա տղայ, սապի տղայ» :

Սատանի եղունգ. Վն. Գայլախազ սև քար :

Սարակ. Վն. Օրականով աշխատող մշակ
կամ գործաւոր :

Սարակախափան. Վն. Գործաւորաց դա-
դարումն յանձրեոց կամ յայլ պատճառէ :

Սպրանդոստիկ. Վն. Սարդի ոստայն. էօ-
րէննէկ :

Սարեկ. Վն. Կաշիի կտոր մը, զոր կապեն
'ի բերան մածունի բղիկի. ևս՝ սարեկ
թռչուն :

Սեխ. Վն. Խթան իշոյ. ևս՝ բարակ ցից :

Սեղանտախտակ. Վն. Փայտէ սեղան բո-
լորակ, հաց ուտելու, կամ միս մանրե-
լու, կամ խմորի գունդ գրտնկելու :

Սեռիկ. Վն. Բղիկ, հողէ փոքր աման՝ եղի,
մածունի, ևն :

Սերտ. Վն. Քաջառողջ, տէրէ :

Սէլգնա. Մշ. Սայլուղի 'ի դաշտի, զոր
Վանցիք «Սղուր» ասեն :

Սէրուբ. Վն. Մաքուր, զուտ :

Սինամահաւք. Սիրամարգ :

Սլայ. Ուռի բարակ ճիւղերէ հիւսուած. «էլէ» :

Սլուլ. Վն. Սառնամանիք :

Սլվիկ. Սրաթուռից. կամ փայլվազող իր ինչ :

Սկել. Վն. Սուզանել :

Սկրտալ. Չգայուիլ :

Սլաւ. վն. Շրթամբք փշելով ձայն հանել-
սուլել :

Սղկել. Մանրել, փոշիացնել :

Ստեծ. վն. փայտեր, որոց վրայ ուստայ-
նանկներ հինած կը հինեն :

Սրսուկք. վն. Սարսուռ. ասեն՝ «սրսուկքս
դողաց : սարսուռ զիս կալաւ » . իբր
քստմնել :

Սրսուռ. վն. Չուտ, զտեալ :

Սրտանոց. Մշ. Լանջակապ. իբր զարդ կա-
նանց 'ի վերայ լանջաց :

Սողնակ. վն. Դրան փակ, երկաթէ կամ
փայտէ «ի-բի» :

վ.

Վազէ վապ. վն. Վաղվաղակի, արագ ա-
րագ հասնիլ, ընթանալ :

Վաք. փայտէ մեծ խողովակ ջրոյ ջաղացքի :

Վարդի ծոց. վն. կարմրուկ ախտ կամ
ծաղկի պէս հիւանդութիւն մը մանկանց :

Վարոց. Մշ. Ձեռքի բարակ գաւազան,
որով վարեն զանասունս :

Վաքդէզ. Տեղի ծառագարդ և հոգա-
սուն 'ի գլուխ ջաղցի վաքին, ուստի ջուրն
լծացեալ մտանէ 'ի վաք :

Վզնոց. Շարք ոսկւոյ կամ մարգարտի իբր
զարդ պարանոցի կանանց . կերպէնք :

Վիր. Որու :

Վէրի. Վայրի ոչխար, էրէ :

Վըզտ վըզտ. վն. Արագ արագ ելնել մտնել

Վըշ. վն. Վա՛շ, ափսոս, իբր միջարկ. :

Վժալ. Մանկանց ճշալ, աղաղակ :

Վիլակ. կարժառ, ելէֆ :

Վուշ. վն. կտաւ, Կեֆէն :

Վ. ազ. վն. Շտապ, «ճէլէ» .

Վ. առիւ. վն. Կիսաբեփ լինել, կիսայրեաց :

S.

Տախ. Տարիքն անցած, ժամանակն ան-
ցուցած . Իւրի :

Տապղին. վն. Ստեպղին :

Տաքօղք. վն. Տենդ, ջերմախտ :

Տե. Տես :

Տզկել. Թրջել :

Տէգէլք. վն. Տեսիլք, իբր յափշտակեալ
յերկինս :

Տէլ. Դեռ . «տէլ ալա» . դեռ ևս :

Տէրաթաշ. վն. իբր՝ տէրամէռ . հայհո-
յանք է :

Տէր մաշ. վն. Հնչեն «թէրմաշ» . հայհո-
յանք է :

Տրուճիկ անել . Պոչ տնկելով վեր վեր ցատ-
կել անասնոց :

Տիզ. Ոչխարաց ոջիլ . կէնէ :

Տիւ. վն. Տիզմ . շատ :

Տիրուհնի. վն. Է փայտ ինչ կանգնաչափ,
որոյ կոթն բարակ, իսկ ծայրն իբր թա-
թիկ մանկան, որով կռնակն քերեն . այս
անուն անապատաւորք յօրինած են :

Տնօրիկ. վն. Տան համար շինած ապրանք,
իբր ընտիր իր :

Տուածուրիկ. վն. Մենաշնորհութիւն, յԱս-
տուծոյ տուեալ :

Տուլիկ. Շան լակոտ :

Տուճիկ. վն. Պատիկ կարաս գինւոյ, ևն :

Տուշ—փէտ . Խաղ մանկանց :

Տուրիկ. վն. Չանխոյ, կամ պարկ :

Տուց. Սնտի . «էնտուց» . անդուստ :

Տօ՛. Մօ՛, ո՛վ . իբր միջարկութիւն :

Յ.

Յախ. Չորրորդ ճիւղեր ծառոց, վառելիք:
Յան. Չորրորդ կղկղանք անասնոց, զոր
վառեն:

Յինել. Յնկնել անասնոց, ծնել:

Փ.

Փաթ. Մշ. Փաթթել, փաթթոց. ևս՝ դարձ,
անգամ: «Ութն փաթ գացի էկայ». փաթ-
թաթելով, շրջան առնելով երթալ դատու-
նալ:

Փակահ. Ախոռ:

Փառ. Չաղցի ճախրի թե, անիւի թե:

Փարատիկ. Լաթ՝ որով թոնիրի կողերը մը
մաքրեն, մուրը կը փաղատեն:

Փարի. Ոգի, Պարիկ. փէրի: Առասպել արարած:

Փեռ. Բերնի լորձունք:

Փէտէ մլակ. Վն. Չլլակ մեծ փայտ մը,
որոյ ճակատէն ցից մը զարկած, կողով
կը կախեն. և հող կամ ինչ և իցէ նիւթ
կողովի մէջ լեցնելէն զկնի, դիւբառ կը
չալկեն ասանց ուրիշի օգնելուն:

Փինչ. Փայտէ բեռ:

Փմիրուս. Վն. Քնքոյշ, փափուկ:

Փշրուկ. Վն. կառ, զոր ածեն ՚ի տանիս-
եւս՝ գլոր գլոր ըրած խմոր եփեն իբր
չորոյ, քացախով և սխաորով ուտեն:

Փողան. Վն. Փողոց:

Փողպատ. Մշ. Շապիկի կամ հանդերձի ծախս:

Փոնթ. Մալք, կամ կար կարելու ասեկի
եղած ծալքեր:

Փուղոց. Վն. Հարկամար, քործարան
կարեաց:

Փուռնիկ. Գլորաձև Թանձր հաց :
 Փուռդիկ. վն. Շան կամ կաթուի բուրդ.
 Լս՝ բրդի կտոր մը :
 Փսորուիլ. Տրորուիլ :
 Փօթիկ. վն. Պատիկ, մանրուկ :

Ք.

Քաղանիչք. վն. Քաղանք ընելու գործիք :
 Քաղանք. Մշակեալ բուսոց մէջ գտնուած
 անպիտան խտեր :
 Քանքան. վն. Ական հատանող, աղբիւրի
 ջուր հանող արուեստաւոր :
 Քապապ. Մշ. կնքապապ, կնքահայր :
 Քապ քապ. վն. Մոկաց գաւառի լեռնա-
 • բնակաց կօշիկ, որ հիւսուած է կանե-
 փով և տակը մանր բեւեռներ խիտ խիտ
 շարուած :
 Քառէշտ. վն. Հեծանոց, կալի հոսելի :
 Քառթաթօշ. վն. Քարերու մէջ բնակող
 մօղէզ, իերնէնիէ :
 Քարքոպ. Քարաժայռոտ վայր :
 Քաւոր. վն. կնքահայր :
 Քէթր վն. Ծուռ, թիւր :
 Քրպսել. Մշ. Խճողել :
 Քրքրաշ. Գետնաքարշ :
 Քծմել. վն. Մատներուն սառիլ :
 Քուշտիկ. Գօտէմարտութիւն, ըմբշամար-
 տութիւն :
 Քուշտալ. վն. Կաշառք խոտառանալ, կամ՝
 յուսալ :
 Քօլ. Անկառող այծ, էջր այծ :
 Քօռ. վն. Կառ, զսփռառ :

ԲՈՒՍՈՑ ԱՆՈՒՆՆԵՐ

Այս տեղ մեր յառաջ բերած բոյսերը միայն Վանայ, Մշոյ և Այրարատայ գաւառաց կը վերաբերին. և այն՝ ոչ բովանդակապէս. այլ որքան կարող եղանք յիշել. ապա թէ ոչ՝ անհուն ընդարձակ գործ մը կը լինէր և յատուկ աշխատութեան կարօտ՝ անոնց ամբողջութիւնը ձեռք բերել, թէպէտ և կարի կարևոր և օգտակար է: Ոչ թէ գաւառէ գաւառ, այլ գիւղէ գիւղ, քայլ առ քայլ եթէ որ շրջի, զանազան բոյսեր կը տեսնէ. և ինչպէս կ'ըսեն Հայաստանցիք, «Աստուած մէկը, իւր ստեղծածը հազար ու մէկ» են: Դեռ մեր մէջ ոչ կենդանարանակա՞ն և ոչ բուսաբանական գիտութիւն տուն մը ունեցաւ, որ ընկերութեամբ խնամ տանէր Հայաստանի հողը զարդարող բոյսերը, ժժմունքները, բզէզները թանգարաններու մէջ զետեղել, անոնց օգտակարութիւնք և մնասակարութիւնք քննել ծանուցանել, և 'ի տես ածել: Գոնէ մեր օրինակի պէս՝ առ այժմ իւրաքանչիւր գաւառացին իբրև ցանկ մը յօրինէ, և կարելի եղածին չափ ծանօթութիւն գրէ ու հրատարակէ, մինչև ճաշակներ զարգանան ազգի գիտնականաց մէջ:

Արարատայ բուսոց ցանկին մաս մը ընդունեցի մեր բարեկամ Հաճեան Մեծ. Կարապետ էֆէնտիէն, որ այժմ Ազգ. Պատրիարքարանի համարակալն է. առ որ գու՞թիւնս կը նուիրեմ:

Ա.

Աւոչ. Ասի ևս Մկնաւոչ. վայրի պտուղ ինչ ծառոյ, գոյնն կարմիր, համն քաղցր :

Աւուչայ. Սաւոր, որ լինի թթու և քաղցր :

Աղբրանց արիւն. Արեան գոյն կարմիր, թաւիչի նման՝ երեք թերթէ ծաղիկ մը, որ քարերու մէջ կը բուսնի, անհոտ է .

Մուշը շատ կը գտնուի :

Աղինջ. Եղինճ. բանջար վայրի. ըւրդան :

Աղջկուտակ. Բանջար վայրի. Էթէֆէօթէթի :

Ամանկոտրիկ. Կարմիր ծաղիկ ունեցող մանր խոտ ինչ :

Անթառամ ծառիկ. Վայրի ծաղիկ յատուկ այս անուամբ, որ բուսանի անջրդին վայրեր, խիստ անուշահոտ, նարինջ և դեղին գունով :

Անխոն. Խոտ, որոյ հոտաւէտ հունտ գործածեն 'ի ցքի :

Ապրիմ չապրիմ. (Ապրիմ Բունիմ) ծաղիկ մսւնըր և բազմաթերթ, որոյ թերթիկներ մէկիկ մէկիկ փրցնելով՝ մէկին Ապրիմ մէկին Չապրիմ կ'ըսեն. վերջին թերթն եթէ ապրիմ եղաւ, խորհուրդն 'ի բարին կատարի. եթէ չապրիմ եղաւ՝ ձախորդ է :

Առոտ. Առոյտ, Էծնայ, խոտ, ախորժելի ձիոց և ամենայն անասնոց, վայրենի և միակեալ. տեսակ մը կայ, զոր դաւար եզած ատեն՝ իւղով կը տապկեն. և եթէ մարդու ոտք ցաւի կամ ջախջախուի, առոտ կը ծամեն կապեն վրան իբրև դեղ :

Աստղփուչ. Փուչով խոտ, որ կապոյտ ծաղիկ կը բանայ :

Արդղիկ. Բանջար վայրի :

Արևելածաղիկ. Արևածաղիկ . Կան շէշի :
Աւել. Կակուշ՝ բայց դիմացկուն խոտ ,
յորմէ աւել կազմեն . և քանի մը տե-
սակ կայ :

Աւելուկ. Բանջար վայրի , որոյ տերեւք
նման տերևոց ճակնդեպի :

Աւէտիկ. Կարմրահատ ցորեն , որոյ հասկերն
անփուշ են :

Բ.

Բազուկ. Բազկիկ . Վայրի և մշակեալ բան-
ջար , որոյ տերևներ սպանախի նման է .
մսի վրայ կը ձգեն . պահոց օրեք աղցան
կը շինեն , կոթերը աղջուրով և քաղցու-
խով կը թթուեցնեն :

Բառեղ. Բաղեղ . Բաղեղն խոտ . սարճալէ :
Բառբառ. Բերբեր . Փրփրեմ բանջար . «Կ-
Ֆրոնտ» :

Բարդիսապահ. Մաղիկ : պայծառ և անու-
շահոտ , մշակեալ :

Բացմենակ. Մաղիկ , որ գործածի 'ի ցքի :

Բերկի. Բլեկնի ծառ :

Բիբերդ. Տես Աղջկուտակ :

Բողիկ. Բող . Բողիկ բանջար՝ զոր խաչեն
և աղջուր դնեն :

Բուբու. Դեղին ծաղիկ ունեցող խոտ մի :

Բուտ. Պտուղ վայրի ծառոց ոզկուզաձեւ
մանրահատիկ , զոր աղջրով թթուեցնեն
և ուտեն :

Բօլի. Դառնահում բանջար վայրի :

Գ.

Գազ. Փուշ խոտ , որոյ մէկ տեսակն վա-
հանաձև է և խիստ կը մեծնայ , կը ծաղկի

և իր խիտ ու թանձր թւոց տակ օձեր
և այլսողուններ կը ծուարին. խոտ չեղած
տարիները անասնոց կը կերցնեն գազը,
վառելիքի գործ կ'ածեն, և տանիքնե-
րուն վրայ պարզելով տանիքի հողը վրան
կը տարածեն. իսկ միւս տեսակն դեղին
է, և կը բարձրանայ. վառելու գործ
կ'ածեն, և ասոր կաթերէն առատ խէժ
կը ժողվեն: (Գազի խէժ. 411է):

Գապ. Խաւարծիլի լայն տերեւներ, որ ու-
տողաց փսխանք կը բերէ. «Էֆէն»:

Գառան ականջ. Խոտ վայրի:

Գառու դմակ. Բանջար վայրի:

Գարնցան. Կարմիր հատ ցորեն, որ 'ի գար-
նան ցանեն. ամենէն ընտիրն է ցորենի
տեսակներու մէջ:

Գէլու ակնջիկ. Գայլու ականջ. խոտ վայ-
րի, որոյ արմատն է սլանֆ, զոր չորա-
ցընեն և մանրեն ցանեն ձիոց վէրքերուն
իբրև դեղ:

Գըլգըլ. Ռոյս մշակեալ, որոյ հունամն 'ի
տեղիս տեղիս հաց կազմեն և ուտեն,
այլ լինի սևագոյն և անսնունդ:

Գինարբ. Բարձրացողուն ծաղիկ անուշա-
հոտ դեղնագոյն. ազնիւն գտանի 'ի Մուշ:

Գինարբու. Ծաղիկ կապտակարմիր և ա-
նուշահոտ. ազնիւն գտանի 'ի Վարազ:

Գոնգոծ. Խոտ վայրի:

Գ.

Դաղձ. Վայրի անանուխ. եռգանք նակ:

Դդմաճ. Բանջար վայրի թթուահամ:

Դեղդ. Դեղդ, որոյ ցողունն երկարի յոցժ,
նման հարէ՛՛ քիչքի՛՛. ծաղիկներ ունի:

և արմատն իբրև անառ փրփրի 'ի լուացրս. գործածեն աղջկանց գլուխի վարսեր երկարցնելուն :

Ե.

Եզան աչք. խոտ՝ որ ունի կոկոն 'ի ձեւ աչաց եզին :

Եզան լեզու. վն. Բանջար մի, նման լեզուի եզին, որով վէրք կը կապեն, և յատկութիւն ունի թարախներ մաքրելու :
Եզանճակատ. Բանջար, զոր աղցան կազմեն և ուտեն :

Եղէգ. Եղէգանման բանջար ուտելու :
Եղրճայ. Բոյս վայրի, զոր արմատով հանեն և աղջուր դնեն :

Երեքնուկ. խոտ մանր, որոյ տերեքն երեք են. և եթէ չորս տերև լինի՝ հմայս հմայսն այնու :

Երիցանուկ. Բանջար, զոր Պարսիկք կոչեն Գէնէն Քէնէրէ :

Երնջնակ. Փուշ ոստալից, որոյ թարմ ցողունն ուտեն և աղջուր դնեն :

Զ.

Զամբեղ. Զամբիւղ ծաղիկ . Ղեֆէլու :

Է.

Էխուտուկ. Վայրի փուշ է :

Թ.

Թանթրուկնի. Մառ՝ վարդենուց նման, որոյ ծաղիկն ևս նոյն անուանով կոչի . Բարձր :

Թանի բանջար. Որ ունի բարակաթերթ

կապտակարմիր ծաղիկ , զոր եփեն 'ի
թանապուրն :

Թավթվուն. Բանջար :

Թելուկ. Խոտ վայրի :

Թրթնջուկ. Բանջար :

Թորթիկ. Բանջար վայրի , զոր իբրև մաք-
րիչ արեան համարին . ասեն թէ կրիայն
երբ զօձ սատակէ , թորթիկս իբրև դեղ-
թափ 'ի վերայ ուտէ :

Ժ.

Չախ. Բանջար նման բողիկի , զոր աղջուր
դնեն և ուտեն :

Ի.

Խու կաթնուկ. Խոտ , որոյ կաթն սաստիկ
դառն է , գործածեն իբրև դեղ :

Լ.

Լալա. Մաղիկ լեռնային , նման կակաչի .
է՛է՛ :

Լէլաղ. Մաղիկ ողկուզածև , որ 'ի վերայ
ծառոց բացուի . լէլաղ :

Լուի ծաղիկ. Լուի ծաղիկ , ծանօթ է այս
բազմաց :

Լօշտակ. Բոյս՝ որոյ ծիլն նման է դդմե-
նոյն , և խաղողի նման ողկուզածև պը-
տուղ ունի . իսկ արմատն կարի դառ-
նագոյն , որ մարդակերպ է , և ՉԱկերպ
ցաւոց դեղ լինին ասեն :

Խօ.

Խազազ. Որ ունի զձև և զհամ բրասայի :
Խաշխաշ, խաշխաշուկ. Մեկոն :

Խաւըրծիլ . Բոյս վայրի , որոյ ցօղունն ուտեն , որ լիմոնաթայի համ տայ : Ազնիւն գտանի 'ի Վարագ , 'ի Մովսար , յԱրագած և յԵղերով լերինս :

Խիթըկ . Խոտ վայրի , զոր այրեն , և 'ի փոշւոյն աճառ յօրինեն :

Խողորձ . Խոտ՝ յոյժ սիրելի ամենայն անասնոց . ունի ծաղիկ կապտագոյն :

Խռընդատ . Խոտ հաստացօղուն բարձրացեալ իրրև զծառ , որոյ ծաղիկն փռընդատացնէ զմարդ . վնասակար է աչաց . 'ի պէտս վառելեաց գործածեն զայս խոտ :

Խռով խոտ . Վայրի խոտ , զոր դեղ առնեն վիրաց :

Խընճըւզ .
Խոտուկ .
Խռտուկ .
Խռուկ .

} Զանազան բանջարք :

Ծ .

Ծեթրին . Ծոթրին , համեմ բանջար :

Ծիրան . Ծիրգ ինչ . աճե՞ծ երէկէ :

Ծնեբեկ . Բանջար վայրի :

Ծտի լեզու . Բանջար :

Կ .

Կաթնուկ . Տես իչու կաթնուկ :

Կակաչ . Ծաղիկ վայրի և մշակեալ . դեղնագոյն և կարմրագոյն , հոտով և անհոտ :

Կաղնի . Կաղնի ծառ և փայտ :

Կաճրար . Բանջար , որ ունի տերևս լայնս :

Կանափառ . Կանեփի հատ կամ հունդ , զոր բովեն ուտեն . և 'ի սանտի ծեծելով զխաչածն՝ կաթն հանեն գործածեն

պահոց օր 'ի պէտս կերակրոյ :

Կանգառ . Փշատերև բոյս դաշտային և լեռնային . երևու կերպ է , իբր արու և էգ . մէկ տեսակն թարմ՝ աղջուր կը դընեն , եղով տապակեն , թանապուրի մէջ արկանեն . իսկ միւս տեսակէն կաթն հանեն և թանձրացունեն բլիթ բլիթ , կազմեն ծամոն . կանգառն այսորժանօք ուտեն անասունք . իսկ զսերմն՝ որ նման է Փստրղի , բովեն և 'ի տեղի սուրճի գործածեն :

Կանճրակ . Փշաբոյս մշակեալ , որ ունի ծաղիկս նման զաֆրանի . և հասկս կազմէ , որոյ հատիկներ նման են արևածաղկի հատին , զորս խաշեն , ծեծեն , կաթ հանեն , և պահոց կերակրոց 'ի պէտս գործածեն :

Կապար . Բոյս՝ որոյ պտուղ աղջուր դնեն ուտեն :

Կառ , կռնուկ . Փուշ՝ բոյս երկարածիգ , որոյ գլուխն փոքր ինչ նման է եէնկինառի . ցօղունն ուտեն :

Կարմրաբանջար , կլմբօզ . Ճակնդեղ :

Կարոս . Մաղպանօշ :

Կաքաւախաղող . Մառ ինչ յԱրագած , բարձր՝ երկու կանգնաչափ , որոյ տերեւն սղոցանման , առ մէն մի տերեւ ունի պտուղ ինչ նման ելակի , ուտեն և քաղցրեղէնս կազմեն :

Կեծուկ . Բոյս բազմափուշ :

Կինձ . Մշակեալ բոյս , որոյ տերև նման մաղպանօշի :

Կոծախուր . Մառ , որոյ պտուղն թթուաչ :

Կովուճակտիկ . Տես Եզանճակտիկ :

կոտեմ, կոտմուկ. Բանջար ջրարբի, մշակեալ և վայրի :

կռէզիթաւ. լայնատերև բոյս ինչ անպէտ : կտաւատ. կտաւի հատ կամ հունդ , յորմէ վառելու ձէթ հանեն , և սոյն ձիթով գօմէջ օծանեն :

կորեկ. Տարբ , զոր հաց կազմեն :

կորնկան. Խոտ ինչ նման առոտոյ և խորձան , վայրի և մշակեալ :

կուսբ. Զէթ հանուած կտաւատի դիրտ :

Հ.

Հաղարձ. Ծառ փոքրիկ յԱրագած , որ ունի պտուղս մանր :

Համեմ. Հունտ ինչ մշակեալ :

Հավածոր. Բոյս , որոյ արմատն է խիստ կարմիր :

Հոչհոչիկ. Բոյս , որ ծալ ծալ տերևներ ունի . և ծաղիկ՝ սպիտակ և դեղնագոյն :

Հրրարմ ջիւան. Բառ քրդերէն . բոյս մըշտականաչ :

Ձ.

Ձեան ծաղիկ. Սպիտակ և դեղին անհոտ ծաղիկ , որ ձեան հալելուն պէս կ'երևայ և կը ծաղկի :

Ղ.

Ղադիֆայ. Ղարեֆայ ծաղիկ :

Ղանաֆիլ. Ղանաֆիլ ծաղիկ :

Ճ.]

Ճամբու խոտիկ. Ծանր խոտ տերևախիտ :

Ճարճտուկ. Խոտ ինչ, որ ունի կապոյտ ծաղիկ :

Ճթուկ. Բոյս ինչ վայրի :

Ճլեկ. Մանր և կլոր հատիկ դառն, որ իբրև որումն գոյանայ ցորենւոյ հետ :

Ճնանօր. վայրի ծաղիկ յոյժ գեղեցիկ նման կարմիր վարդի, այլ մեծ քան զայն :

Ճռնեկ. Խոտ մանրատերև :

Ճնճղկու պաշար. Էդէկէօֆէ :

Մ.

Մամուխ. Մառ ինչ յԱրարատ, տերևք նորա նման խնժորենւոյ. կորիզ նորա 'ի չափ և 'ի ձև բալի. շորահամ, թխագոյն. ուտեն և քաղցրաւենիս շինեն :

Մանտակ. Բանջար վայրի. աղջուր դնեն և ուտեն :

Մասուր. Անհոտ վարդի ծառի պտուղ. թթու է. հաղի դեղ համարին, և կերակրոց մէջ գործածեն :

Մատուկ. Մանր խոտ փափկատերև :

Մատուտակ. Թանճրատերև խոտ ինչ դառնահամ, որոյ վրայ գազպին կ'իջնայ :

Մեղրածուծ. Թորթիկ բանջարի ծաղիկն, որ նման զանափիլի բացուի. սոյն ծաղկանց բուռը ծծեն, որ քաղցրահամ է :

Մըրիվանդ. Սպիտակ ծաղիկ ինչ :

Մոմէմար. Ընտիր բանջար վայրի :

Մոշ. Մառ ինչ վայրենի, որոյ պտուղն նըման մորենւոյ է, զոր ուտեն :

Մորիմուկ. Մորենի :

Ն.

Նարկիզ. Նարգիզ ծաղիկ :

Նապրուզ. Մաղիկ է, որ 'ի սկիզբն գարնան ծաղկի :

Նուիկ. Բանջար վայրի, առողջաքար. չորացուցանեն և պէսպէս կերպուէր կազմեն :

Ե.

Շամամ. փոքրիկ սեխ, 'ի չափ խնձորոյ, գօտևոր, գունգաւոր և անուշահոտ :

Շարտաղուկ. Դեղձ :

Շընխազող. Բոյս ինչ, որոյ պտուղն կարմիր և մանր զինի, նման հաղարջի, զոր ուտեն :

Շընխատոր. Բանջար վայրի, նման և 'ի համ նխատորոյ, զոր արմատով հանեն, աղջուր դնեն և ուտեն :

Շընքաքուկ. փուշ ինչ, որ բուսածնի յաւերակս :

Շղան գտակ. Անպէս բոյս ինչ, նման սունկի :

Շրէշա. Բանջար վայրի, որոյ բոյսն 'ի թարմ և 'ի չոր իւղով տապակեն. իսկ արժատն ազան, որ է շէշ :

Ո.

Ողորմակոթ. Բանջար ինչ :

Ուլուականջ. Խոտ ինչ :

Ուռց. Խոտ անուշահոտ, նմանութեամբ և հոտով իբրև ֆեսիան, զոր ուտեն :

Պ.

Պապկէ պլոր. Խոտ ինչ, որոյ ցօղունն ունի 'ի գլուխ իւր կապոյտ հասա իբր հունտ

Պառվու մէջար. Բանջար վայրի :
Պատրարօ. Բանջար մշակեալ :
Պատուտակ. Տես Բաղեղ :
Պարոն բանջար. Բանջար վայրի բարեհամբ :
Պիւօի. Բանջար վայրի .
Պնտուկ. Կաղին . Ֆլնորը :
Պտուկ. Բանջար վայրի , աղջուր դնեն :

Ս.

Սէզ. Սէզ խոտ :
Սինձ. Անուշ խոտ , զոր մարդիկ ևս ուտեն :
Սիւեղ. Բանջար , զոր աղջուր դնեն և ուտեն :
Սխտորուկ. Բանջար վայրի , համով և նրմանութեամբ սխտորի :
Սոխուկ. Մանր բանջար վայրի համով և նմանութեամբ սոխի . աղջուր դնեն :
Սունկ. Սունկ ծառոյ , և սունկ դաշտի . ճանկար :
Սուսամբար. Անուշահոտ խոտ :
Սուսան. Սուսան ծաղիկ :
Սպանդ. Սաստիկ դառն և գարշահոտ խոտ , որ բուսանի 'ի գերեզմանոցս :
Սպիտուկ. Սպիտակ բանջար վայրի , զոր չորացուցանեն և կերակուր կազմեն :
Սվրուկ. Խոտ վայրի , զոր ոչխարք ախորժանօք ուտեն :

Վ.

Վարդապետիկ. Մաղիկ , որոյ կոկոն վեղարածև՝ կապտագոյն :

Տ.

Տանդունեկ. Բանջար վայրի :

Տարեկան. Տեսակ մի ցորենոյ, չափաբար :

Փ.

Փընկի. Բանջար վայրի :
Փշիչուկ. Բանջար վայրի :

Ք.

Քարջին. վայրի տանձ :
**Քեղ. Պարարտ և մացառանման բանջար
հոտաւէտ, որոյ ցօղուն խաչեն աղջուր
դնեն և իւզով տապակեն :**
Քօլօզիկ. Դեղին ծաղիկ ինչ :
Քօսի մօրուս. Բանջար վայրի :

Օ.

Օշին, Տես Շրէշտ :
**Օշինգր. Դառնահամ խոտ. գործածեն 'ի
ցքի և դնեն 'ի գինւոջ. ևս՝ իրրև դեղ
եփեն և ջուրն խմեն. քիւն օճի :**

ԱՐՈՐ , ԿԱՄ ՀԱՐՈՐ

Արորն է փոքր գութան , միայն անիւներ պակասին . իսկ միւս մասերն ամբողջ ունի , ինչ որ գութանն ունի . գարնան և աշնան եղանակին՝ երբ հողն կակղցած է անձրևներով , զոր Մշեցիք « Հարվոնք » կոչեն . և եթէ արդէն ուրիշ տարի վարած են զայն գութանով , արօրը կը վարէ : Արօրը կը կազմուի մէկէն մինչև վեց լուծ կամ զոյգ եզլերէ . սովորաբար՝ տեղ կայ որ չորս լուծ կը լծեն . Ուստի կ'անուանեն « Չորոց » . տեղ ալ կայ որ վեց լուծ կը լծեն , ուստի և կանուանեն « Վեցկի » : (1)

(1) Գիւղացւոց մէջ աւելի արա և մարգագետին ունեցողներ կարող են գութան անենալ . և գեղի հաբկին ու Ծախքին մեծ բաժինը գութան ունեցողներ կը վճարեն . ասոնք կ'ըսուին « Համբայո » , կամ « Գեղի իշխաններո » : Իսկ որոնք որ վեցկի ունին , և այն ըսոց շատութեան կամ սակաւութեան կ'ըսուին « Պճեզո » , և իրենց հարկեր ու գեղի մէջ պատահած հատորակաց Ծախքերը խրաքանչիւրն իր աստիճանին համեմատ կը վճարէ . աստիճաններն ևս՝ « Պլիկո » կը կոչեն :

Երկրագործաց ասոց և կարասեաց անուաներն ևս հետաքրքրական են . նոքա նաեւ եղանակաց , ամսոց , շաբաթուց , օրերու , ժամերու անգամ . յատուկ յատուկ անուաներ յօրինած են . բայց այս ամենը գրել բաւական ընդարձակութիւն կուտայ գործոյս . և կը խոստովանիմ թէ չլիտի կարողանամ կատարեալն գրել գոնէ այժմ :

ՍԱՅԼ, ԿԱՄ ՄԷԼ

Սայլով կը կրեն իրենց խոտերու և հացերու որտևերը դաշտէն. և ուրիշ բեռնակրութեանց ալ կը գործածեն : Երկու անիւի վրայ հազարատուած է սայլը, և անիւներուն մէջ անցած փայտը կ'ըսուի «Սուխ», կամ «Սեռ» : Անիւները սունով մէկտեղ կը դառնան. անւոց շրջանակին վրայ երկաթէ օղ կայ անցուցած : Սայլի երկու քովերը երկքնցուցած փայտերը՝ «Առեղ» կը կոչեն. և առեղներուն դէպ 'ի յեաս երկարցած ծայրերը՝ «Պարորն», կամ «Թրացից» կը կոչեն : «Կոտոշ» կ'ըսեն երկու հարտ փայտերուն, որ սայլի առաջոյ կողմը իրար մօտ բարձր տնկած են. և կոտոշներու մէջ անցուցած են ճախարակի գունդի պէս կլոր փայտ մը՝ զոր «Կլորս» կը կոչեն. սայլը բառնալուն՝ չուանը այս կլորսով կը պնդեն և կոտոշներուն կը կամպեն : «Աղուէս», կամ «Աղւորս» կ'ըսեն կլորսէն վեր եղած փայտին, «Քաշն» է պարան, որով սայլի բեռը կը կսպեն : «Մանիչքն» է այն փայտը, որով կլորսը կը դարձնեն : «Ջամաստխն» է այն, որ սունին կը միացնէ լծոց, և կը դարձունէ անիւները : «Զօլ», կաշիէ պարան, որ բեռը լծոյն կը միացնէ :

Հ Ա Յ Ա Ս Տ Ա Ն Ի

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐ

Գուժան .

Գուժնի ակներ. Երկու անիւք, մինն բարձր
և միւսն ցած :

Գուժնի սըռնի. փայտն որոյ ծայրերը ա-
նիւքն են անցուցած :

Գուժնի խարազան. Որոյ հետ դուժնի էջն
կցեն :

Գուժնի էջ. Ծուռ փայտ ինչ երկար և
հաստ իբրև զգերան :

Գուժնի առաւաճ, կամ խոփտուն. փայտն՝
յորոյ վերայ հաստատեն զխոփ :

Գուժնի ոտն և ոտնաղբէր. Փայտն որ
զէջն և զառատամն միաւորէ :

Գուժնի մանձ և ծրումանձ. Ղեկի նման
տնկուած փայտն, զոր կաշնու մաճա-
կալն և ուղղէ զմաճն :

Գուժնի թուր. փայտն՝ որ 'ի մէջ իշոյն և
առատամին է :

Գուժնի խոփ. Երկաթն՝ որ պատառէ և
վարէ զհողն :

Գուժնի տախտակ. Որ խոփի վարած հողը
կը շրջէ :

Գուժնի կաքաւ. Լեզուաձև փայտ, որ
զտախտակն պնդէ :

Գուժնի ձևիչք. Երկաթն՝ որ առաջոյ քան
զխոփն է :

Գուժնի ճամբարակ. Կաշիէ դործուած
կապն, որ գուժանի մասերը կը միազնէ :

Գուժնի բնաղայ. Հաստակուռ երկաթեայ
շղթայն, որ դգուժանն կապէ ընդ լուծս :

Լուծ. փայտն՝ զոր դնեն 'ի պարանո
զոյգ եզանց :

Ամու. Առաջին զոյգ գումէչք կամ եզի
լծեալք, որ պարտին լինել ընտիրք
ուժեղք :

Ամուվար. Մշակն՝ որ նստի 'ի լծան ամ
լոյն և վարէ զլծեալսն :

Սարծիլ. Երկրորդ զոյգ եզանց կամ գ
մէչք :

Ոժտուն. Երրորդ զոյգ եզանց :

Ոժտունվար. Մշակն՝ որ նստի 'ի լծան,
վարէ զոժտունս :

Հուրիկ. Չորրորդ զոյգ եզանց : Եւ մա
նուկն՝ որ նստի 'ի լծան և վարէ զհու
րիկ եզինս (1) :

Խարեզան. Մտրակ՝ որով զեզինս հարկա
նեն 'ի վարել :

Մանգեռ. Գերան՝ որոյ վերայ ատամնած
փայտեր կան հաստատուած. հերկն վա
րելէն զկնի, այսու փշրեն և սանդրե
զարտն :

Տափ, Տափան, կամ Տագան. Մացառնե
կամ փուշեր խիտ կապած գերանի մ
վրայ. սերմն ցանելէն զկնի՝ այսու հար
թեն զհողն և ծածկեն զսերմն :

Վ Ե Ր Ձ

(1) Ըստ պնդութեան և կակղութեան հողոյ
լծկան անասունք շատ կամ քիչ կը լինին. երբեմ
մինչև ութն զոյգ կը լծեն, այլ սովորաբար չոր
լուծո՞ անասնոց. և չորս մշակք մէկ գութան կը
գործածեն. մշտեաց մինն է մանձակաշն :

